

ISRAEL SHAHAK & NORTON MEZVINSKY

İSRAİL'DE YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ

İSRAİL'DE YAHUDİ
FUNDAMENTALİZMİ

ANKA YAYINLARI :25

ORTA DOĞU ÇALIŞMALARI:

Kitabın orijinal adı:

JEWISH FUNDAMENTALISM

IN ISRAEL

(Löndon and Sterling: Pluto Press, 1999)

Kitabın adı:

İSRAİL'DE YAHUDİ

FUNDAMENTALİZMİ

Yazan:

ISRAEL SHAHAK

NORTON MEZVINSKY

Çeviren:

AHMET EMİN DAĞ

Yayın editörü:

ERHAN GÜNGÖR

Copyright© Israel Shahak and Norton Mezvinsky, 1999

Copyright© Anka Yayınları, 2002

ISBN: 975-6628-25-1

1. Basım : Temmuz 2002

Ofset hazırlık : ANKA

Kapak : Ahmet Mayalı

Baskı : Ecem Ofset

Cilt : İstanbul Mücellit

ANKA YAYINLARI: İstanbul Kitap ve Kültür Merkezi

Büyükreşitpaşa Caddesi No:22/2 Laleli/İstanbul

Tel: (0212) 513 30 30 Faks: (0212) 513 48 36

www.ankakitabevi.com e-mail: anka@ankakitabevi.com

İSRAİL'DE YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ

Israel SHAHAK-Norton MEZVINSKY

Çeviri

Ahmet Emin DAĞ

YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Sözlük.....	17
Giriş.....	25
1. Bölüm: Yahûdî toplumunda Yahûdî köktenciligi.....	33
2. Bölüm: İsrail’de Haredim’in Yükselişi.....	61
3. Bölüm: İki Haredi Grup: Sefaradlar ve Aşkenazlar.....	91
4. Bölüm: Ulusal Dînî Parti (NRP) ve Dindar Yahûdî Yerleşimciler.....	107
5. Bölüm: Köktenci Gush Emunim Grubunun Yapısı....	141
6. Bölüm: Baruch Goldstein Olayının Gerçek Anlamı...	167
7. Bölüm: Rabin Suikastının Dînî Arka Planı.....	191
Bibliyoğrafya ve İlgili Konular Hakkında Notlar.....	247
Dizin.....	269

ÖNSÖZ

Arap şiddetiyle kendini gösteren İslâm köktenciliği Müslüman olmayan dünyada nefret duyulan bir olgudur. Cehâlet, bâtil inanç, tahammülsüzlük ve ırkçılıkla kendini gösteren Hristiyan köktenciliği ise, Amerika'daki entelektüel elit içinde lanetlenmiştir. Bağlılarının sayısında son zamanlardaki ciddi artışlar, genişleyen siyasal etkinlikleriyle birleşince Hristiyan köktencileri Amerikan demokrasisi için gerçek bir tehdit haline getirmektedir. İslâm ve Hristiyan köktenciliği ile tüm özellikleri aynı olduğu halde Yahûdî köktenciliği İsrail dışındaki bölgelerde hemen hemen hiç bilinmemektedir. Varlığı kabul edildiği zamanlarda dahi, bu olgu İsrail dışındaki yorumcular tarafından sıklıkla küçümsemekte ve gizemli dinî uygulamalar ile eski Orta Avrupa kıyafetlerine indirgenmektedir.

Çağdaş bir toplumun uzmanları ve Yahûdî sıfatımız, Orta Doğu'ya karşı kişisel sorumluluğu ve bağları bulunan kişi olma özelliği bulunan bir İsrailli ve bir Amerikalı olarak, İsrail'deki Yahûdî köktenciliğini bölgedeki barışın önünde başlıca engel olarak görmekten kendimizi alamıyoruz. Yahûdî köktenciliğinin barışa ve aldığı kurbanlara yaptığı kötülük karşısında da dehşete düşmekten kendimizi alamıyoruz.

Bu kitap, bizim gibi Yahûdîlikten menfaati olan Yahûdîler için –çoğunlukla acı verici, kasvetli ve çok rahatsız edici- bir anlama yolculuğudur. Tüm içtenliğimiz ve zihnimizle, hem diğer insanların hem de Yahûdîlerin, bizlerin de henüz ulaşmaya çalıştığımız yüksek idealleri görüp onlar için mücadele vermelerini istiyoruz. Bu yüksek idealleri, Batı medeniyeti değerlerinin özü ve tüm medenî dünyada uygulanabilir unsurlar olarak görüyoruz. Bu değerlerin, dünyanın neresinde olursa olsun barışa engel olmayacağına inanıyoruz. Yahû-

dî köktencililiği adına bu değerlerin barışı, İsrail'de demokrasinin gelişimini ve medenî söylemi önlemek için saptırılması, hem Yahûdî hem de insanoğlunun bir ferdi olarak bizleri öfkeliendiriyor. Tamamen yok edemesek bile, bu öfkemizi ortaya koymak ve dindirmek için bu kitabı yazdık ve bizlere kazandırdığı anlayışı okuyucularımıza da kazandırır umudu ile böylesi bir sorumluluk altına girdik. Bizim zannımız odur ki; çağdaş yaşama ilişkin akım ve karşı akımlar iyi bir şekilde anlaşılmasın Orta Doğu'da barış gerçekleşmeyecektir. Böylesine eski tarihî ve dinî birikime sahip bir bölgeyi doğru biçimde anlamak, bu güzel ve sorunlu topraklardaki insanların tutumlarını, değerlerini, kabullerini ve davranışlarını belirlemeye devam eden geçmişin dört dörtlük bir izahını gerektiriyor.

İsrail'de Yahûdî köktencililiğine karşı Yahûdî muhalefeti; yine bir Yahûdî olan ve yaptığı işin Yahûdiliğinin emirleri doğrultusunda olduğunda ısrar eden köktenci fanatik Yigal Amir'in Başbakan Yitzhak Rabin'i öldürmesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Suikasttan sonra çok sayıda dinci Yahûdî grubun "gerçek" Yahûdî dini adına bu cinayete destek vermesi, İsrail kamuoyunda, geçmiş dönemlerde sapkın ve günahkar oldukları iddiasıyla Yahûdî önderler tarafından katledilen Yahûdîler konusunda ilgi uyandırdı. Biz de, kitabımızda; modern ulus devletlerin oluşmasından önceki dönemde, kendilerinin Tanrı'nın rızasına göre hareket ettiğine inanan ve ebedî cennete hazırlık amacıyla dinden sapan kişileri ya da günahkârları cezalandıran ve öldüren Yahûdîlerle ilgili, İsrailli uzmanların gerek günümüzdeki gerekse geçmişteki çalışmalarından örnekler verdik. Zaten çağdaş Yahûdî köktencililiği de, modernite öncesinde yaşamış olan Yahûdî topluluklarında var olan durumu yeniden canlandırma girişiminden başka bir şey değildir. Yahûdî köktencililiğinin temel prensipleri, diğer dinlerde bulunan köktenci gruplarınki ile tıpa tıp aynıdır: "Geçmişte var olduğu farz edilen o 'saf' ve 'dindar' toplumu yeniden ihyâ ve inşâ etmek."

Kitabımızda, köktencilüğün toplum üzerindeki kapsamlı etkisi, kökenleri, ideolojileri ve uygulamalarına ilişkin ayrıntılar sunduk. En etkili ve tehlikelisi olduğuna inandığımız için, kurtuluşçu öğretileri savunan Mesihçi eğilimlere daha fazla ağırlık verdik. Yahûdî köktenciler genel olarak, başta ifade özgürlüğü olmak üzere İsrail’de insan özgürlüklerinin yayılmasına karşı çıkarlar. Dış politikayla ilgili olarak da, Mesihçi akımların mensuplarınca yönlendirilen Ulusal Dinî Parti (*National Religious Party=NRP*), İsrail’in 1967 yılından beri işgali altında bulundurduğu toraklardan herhangi bir geri çekilme girişimine şiddetle muhâlefet etmektedir. 1978 yılında İsrail’in Sînâ Yarımadası’ndan çekilmesine de muhâlefet etmiş olan aynı köktenciler, 20 yıl sonra Batı Şeria’dan çekilmeye muhâlefetlerini de ısrarla sürdürmektedir. Bunlar; sadece Yahûdîlere ait olduğunu ve mutlaka özgürleşmeleri gerektiğini söyledikleri İsrail topraklarının, Sînâ Yarımadası’nı, Ürdün’ü, Lübnan’ı, Suriye’nin büyük bölümünü ve Kuveyt’i içine alan bölgeyi kapsadığını gösteren haritalar basmış ve dağıtmışlardır. Yine Yahûdî köktenciler, Filistinlilere karşı şiddetli bir ayrımcılığı savunmaktadırlar. Bu nedenle, 1990’lı yılların en sansasyonel suikastçıları olan Baruch Goldstein ve Yigal Amir ile bunlara hayranlık besleyen kesimlerin Mesihçi eğilim taşıyan Yahûdî köktenciler olması hiç de şaşırtıcı değildi.

1990’lı yıllarda diğer akademik alanlardaki sosyal bilimci ve uzmanlar, Yahûdî köktencilerin İsrail toplumu üzerindeki etkileri konusuna daha önceki dönemlerden çok daha büyük bir dikkatle yoğunlaştılar. Bu zamanların ağırlıklı görüşü, İsrail’deki Yahûdî köktencilüğü mensuplarının demokrasiye düşman oldukları idi. Köktenciler, Yahûdî olmayan vatandaşlara ve eşcinsel gibi sapkın Yahûdîlere karşı aynı düzeyde karşı çıkıyordu. Köktencilerden etkilenmiş olan dindar Yahûdîlerin büyük çoğunluğu, belli ölçüde bu görüşleri paylaşmaktadır. İsrail’in seçkin sosyal bilimcilerinden biri olan Baruch Kimmerling, 14 Ekim 1998 yılında yayınlanan bir kitap kritiğinde, diğer uzmanlarca yapılmış olan bir araştırma-

nın bulgularını şu şekilde yorumluyordu:¹

En azından Ortodoks ve milliyetçi biçimleriyle İsrail'de yaygın bulunan Yahûdî dininin değerleri, demokratik değerlerle kesinlikle bağdaşmaz. Ne milliyetçilik, ne güvenlik hakkındaki tutumlar, ne sosyal ve ekonomik değerler ve ne de etnik bağlar konusundaki değişebilir nicelikler, İsrail Yahûdîlerinin demok-rasi karşıtı tutumlarını dindarlık kadar etkilemiştir.

İlave bulgular da zikreden Kimmerling, yazısının ilerleyen bölümlerinde; yüksek öğrenim görmüş olan laik İsrail Yahûdîlerinin, demokrasiye büyük bir samimiyetle bağlandıklarını; ama buna karşın yeshiva'larda (dinî okullar) eğitim görmüş olan dindar Yahûdîlerin çoğunlukla demokrasiye karşı çıktıklarını ifade ediyor. Demokratik değerlere olduğu kadar, laik kültür ve yaşam biçiminin çoğu yönüne düşmanlık besleyen köktencilerin, bu fikirleri İsrail'deki dinî okullarda aldıkları açık.

Yine, köktencilerin İsrail Yahûdîlerinin büyük bölümünün benimsemiş olduğu laik yaşam biçimine karşı düşmanlıkları konusundaki belgeler de açıkça ortadadır. İsrail'in en yüksek tirajlı İbranice gazetesi olan *Yediot Ahronot*'un 20 Eylül 1998 tarihli sayısında, İsrail Yahûdî toplumunun "kültürel profili" çıkarılmıştı. Araştırma, İsrail'de müze, konser ve tiyatro gibi kültürel etkinliklere yoğun biçimde katılan İsrailli tüketicilerin büyük bölümünün yüksek okul mezunu olduğu ve kendilerini dindar olarak değil laik olarak tanımladıklarını ortaya koydu. İsrail'deki dinci medya ile hahamların kültürel faaliyetleri kınayan beyanları, kamuoyu yoklamasının bulgularını destekliyordu.

Yahûdî köktenciler, farklı cinsel tercihler benimsemiş olan

¹ Yohanan Peres ve Efraim Ya'ar Yukhtman'ın *Between Agreement and Dispute: Democracy and Peace in Israeli Society* (Uzlaşma ve Çatışma Arasında: İsrail Toplumunda Demokrasi ve Barış) [Kudüs, The Israeli Institute for Democracy, 1998] adlı kitabının Barch Kimmerling tarafından yapılan İbranice kritiği. Kimmerling bu çalışmasında Peres ve Yukhtman tarafından 1993 ve 1995 arasında toplanmış olan bilgileri dikkatli bir şekilde analiz ediyor.

Yahûdîlere karşı da şiddetli bir düşmanlık sergilemiştir. İsrail'deki hahamlar ve dinci siyasal partilerin tamamına yakını, 1990'lı yıllarda İsrail'de giderek daha görünür hale gelen ve güçlenen homoseksüel ve lezbiyen gruplara karşı şiddetli tepki göstermişlerdir. (Yahûdî din yasası, şeriatı) Halacha'ya göre, eşcinsel ve lezbiyen ilişkiler taşlanarak öldürülmeyi gerektirir. İsrail'deki laik basın, 1990'lı yıllarda eşcinsellerle ilgili "zorunlu rehabilitasyon" ya da "dışa kapalı bir kurumda eğitim" önerilerinin de yer aldığı bir dizi haham önerisi üzerinde durmuştu. Çoğu haham ise kendileriyle yapılan röportajlarda, Yahûdî eşcinsellerin öldürülmesinden yana olduklarını ifade etmiştir. İsrail'in dinci partileri de, seçim kampanyaları sırasında yapılan televizyon yayınlarında, eşcinsel Yahûdîlerin İsrail'in karşı karşıya olduğu en büyük tehlike oldukları üzerinde durmaktadırlar. Dinci partiler, devlet okullarında okutulan, aralarında çok güzel İbranice coşkuns şiirlerin de yer aldığı İbranice eşcinsel aşk şiirlerinin kaldırılması girişimlerinde büyük bir başarı sağlamışlardır. Bu sansür, köktenci etkinin açık bir delilidir.

İsrail toplumunda, Yahûdî köktencililiğinin taraftarları ile karşıtları arasındaki çekişme, İsrail siyasetindeki en önemli konularda sıralanmaktadır. Bu kitapta, söz konusu sorunların tümünü tartışmaya kalkışmadık. Bundan ziyade, Yahûdî köktencililiği konusundaki en hayati ve önemli konulara yoğunlaştık.

"Yahûdî çıkarlarını" savunduğunu söyleyenler, Yahûdîlik ya da Yahûdîler hakkında eleştirel yazı yazan kişilere, incelenmekte olan konuyla ilgisi olsun ya da olmasın olumlu yönler üzerine vurgu yapmadıkları için sık sık sataşırlar. Örneğin, söz konusu savunmacılardan bazısı, "*Messiahs' Donkeys*" (Kurtarıcının Eşekleri) adlı kitabı yayınlandığında Sefi Rachlevsky'ye yoğun bir saldırı başlatmıştı. Rachlevsky kitabında, Yahûdî köktencililiğindeki Mesihçi eğilimlerin kurucusu Rabbi (baba) Kook'un şöyle söylediğini naklediyor: "Bir Yahûdî'nin rûhu ile Yahûdî olmayan kişinin rûhu ara-

sındaki fark çok büyüktür ve bir insan ile sığırın rûhu arasındaki farktan daha derindir.” Rachlevsky’yi aşağılayanlar, Kook’tan yaptığı nakli kesinlikle çürütmeye kalkışmamışlardır. Hatta, Rabbi Kook’un, söylediği başka şeyler de olduğu ve Rachlevsky’nin bunları zikretmeyerek Kook’un öğretilerini çarpıttığını savunmuşlardır. Oysa Rachlevsky, Rabbi Kook’un tüm öğretisinin XVI. Yüzyıl’ın sonlarından XIX. Yüzyıl’ın başlarına kadar Yahûdiliği etkilemiş olan Yahûdî mistik ekolü Luriancı Kabbala’ya (*Lurianic Cabbala*) dayandığına işaret etmektedir. Luriancı Kabbala’nın en temel ilkelerinden biri, Yahûdî rûhunun ve bedeninin, Yahûdî olmayan kişilerin rûh ve bedenlerinden mutlak üstünlüğe sahip olduğudur. Luriancı Kabbala’ya göre, dünya Yahûdiler için yaratılmıştır ve Yahûdî olmayan kişilerin varlığı onlara hizmet içindir. Şayet etkili Hristiyan rahiplerinden ya da Müslüman âlimlerden biri, Yahûdî olmayan kişilerin üstün rûhu ile Yahûdîlerin alçak ruhları arasındaki farkın, insan rûhu ile sığır rûhu arasında farktan daha büyük olduğunu söylese idi, bunu söyleyen kişi, Yahûdî uzmanların öfkesini çeker ve anti-semitik olarak görülürdü. Bu açıdan bakıldığında Rachlevsky’yi aşağılayanlar iki yüzlüdür. Rabbi Kook’un bir vejetaryen olması ve kendi zevki için çiçek ve otların koparılmasına izin vermeyecek kadar bitkilerin haklarına saygı duyması; onun Yahûdîlerin ruhları ile Yahûdî olmayan insanların ruhları arasındaki mukayese tutumunu ne eksiltir ne de herhangi bir şey ekler. Kook’un; Yahûdîlerin Yahûdî olmayan insanlara karşı gereksiz gaddarlığına karşı çıkması, I. Dünya Savaşı’nda milyonlarca insanın ölümünü Yahûdîlerin kurtuluşunun yakınlaşması ve Mesih’in gelişinin işareti olarak gördüğünden zevkle bahsetmesine yönelik eleştirileri azaltmayı gerektirmez.

Gerek Rachlevsky’ye ve gerekse bizim kitabımıza yönelik aynı düzeydeki küçümsemeleri, bu alanda tek iki yüzlülük örnekleri değil. İngilizce konuşulan (batılı) ve diğer ülkelerdeki kitap rafları, genelde Yahûdî mistisizmi özellikle de

Hassidizm ve Luriancı Kabbala konusundaki kitapların ağırlığı altında inlemektedir. Bu türden çoğu kitabın yazarı, gereksiz ayrıntılardaki uzmanlıkları nedeniyle ünlü kabul edilmektedirler. Ancak, bu konularda sadece bu kitapları okuyan okuyucular; Yahûdî mistisizmi, Luriancı Kabbala, Hassidizm ve Rabbi Kook'un öğretilerinin aslında anti semitizmin en kötü biçimleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde Yahûdî üstünlüğü tezinin temel fikirlerini taşıdığından kuşkulanamazlar. Bu kitaplardan birinin yazarı olan Gershon Scholem, bu tür (köktenci) fikirlere gönderme yapmaktan büyük bir maharetle kaçınmıştır. Aslında bu yazarlar çok yetenekli münafiklardır. Bu yönleriyle daha çok, Stalin ve Stalinizm konusunda kitaplar yazan müelliflere benziyorlar. Sadece Stalinist kişilerin yazdığı kitapları okuyan insanlar, son dönemlere kadar Stalin'in suçları ve stalinist rejimlerin sahte görüşleri ile gerçek ideolojileri hakkında hiçbir şey bilemiyordu.

Bazıları siyasal etki sahibi olan kimi Yahûdîler; Yahûdîlerin, kendilerinden olmayan milletlerden üstün olduğunu kabul ediyor ve dünyanın gerçekten de sadece Yahûdîler için yaratıldığını düşünüyorlardı. Yahûdî üstünlüğüne olan bu inanç, özellikle çocuklarını seven, diğer Yahûdîler ile ilişkilerinde dürüst ve değişik dindarlık eylemleri yapan Yahûdîler tarafından sahiplenildiğinde çok tehlikelidir. Ama bu inanç, din ya da yozlaşma gibi şeylerle hiçbir ilgisi olmayan Yahûdîlerce sahiplenildiğinde daha az tehlikelidir. Benzer bir örnek diğer sistemler için geçerli; laik ve totaliter bir rejimde kendisini parti çalışmalarına adanmış ya da milliyetçilik duygularıyla dolu bir kişi, aynı ideolojik sistemdeki yozlaşmış bir üyeden çok daha tehlikeli ve zarar vericidir.

Bu önsözde işaret etmek istediğimiz son nokta, hem kişisel hem de evrensel Yahûdî olarak bizler, atalarımızın ya da onların atalarının bu kitapta ortaya serilen görüşlerin en azından bir kısmına inandıklarını biliyoruz. Aynı şey, çağdaşımız olan Yahûdîler için de geçerli. Çoğu Yahûdî olmayan kişi, geçmişte gerek bireyler olsun gerekse grup üyeleri ol-

sun, koşullar elverdiğinde anti-semitik düşüncelere sahip olduğunda, diğer insanların tavırlarını da ister istemez etkilemiştir. Benzer şekilde geçmişte, kölelik evrensel anlamda uygulanmakta ve meşrû görülmekte; kadının aşağı statüsü global bir olgu olarak kabul edilmekte ya da koca bir ülkenin bir tek şahsa ya da aileye ait olması ve bunun miras yoluyla sürmesi doğal karşılanmaktaydı. Yahûdî köktenciler, tıpkı geçmişte olduğu gibi şimdi de, her şeyin mükemmel olduğu "altın çağ"a inanmakta. Bu altın çağ; onlar için öylesine gerçektir ki; kötü inanç ve uygulamalarla karşılaştıklarında; Yahûdîleri aşağılayıp kendi üstünlükleri konusunda duygular beslemelerinden ötürü Yahûdî olmayanlardan hoşnutsuzluklarını belirterek, Tanrı'ya yakarırılar. Aynı şekilde köktenciler, kendilerinin, Yahûdîlerin üstünlüğü ve Yahûdî olmayanların aşağılanması konusundaki inançlarının haklılığını savunarak; kendi görüşlerinin hâkim olacağı efsânevi altın çağı yeniden kurmaya çabalarlar. İşte biz bu kitabı, Yahûdî köktencilüğünün ve taraftarlarının temel karakterini ortaya koymak için yazdık. Bu karakter, İsrail toplumunun demokratik vechesini tehdit etmektedir. Muhâlefet konusunda ilk adımın, ona karşı uyanıklık olduğuna inanıyoruz. Yahûdî köktencilüğünü eleştirmekle, o çok sevdiğimiz geçmişimizin bir parçasını eleştirdiğimizin farkındayız. Temennimiz, dünyadaki her insan grubunun, başkalarının geçmişiyile uğraşmadan önce kendi geçmişini eleştirmesidir. Üstelik bunun, insanlar arasında anlayışın daha da güzelleşmesine yardımcı olacağını, ardından da, yavaş olmakla birlikte, bunu azınlıklara daha iyi muamelenin takip edeceğine inanıyoruz. Kitabımızın büyük bölümü, İsrail Yahûdî toplumundaki temel inançlar ve onların siyasal sonuçlarıyla ilgilidir. Yahûdî geçmişini eleştirmeyi de gerektiren Yahûdî köktencilüğü eleştirisi, Yahûdîlerin özellikle 1967 yılından beri ele geçirip işgal ettiği topraklardaki Filistinlilere karşı davranışlarını anlayışlı ve daha olumlu kılmalarına yardımcı olabilir. Umuyoruz ki; bizim eleştirilerimiz, Orta Doğu'daki diğer insanları da, ken-

Ö n s ö z

dileri hakkındaki bilgilerini arttırma ve diğerlerine karşı davranışlarını düzeltmek için kendi geçmişlerini eleştirel bir gözle yeniden ele almaları konusunda cesaretlendirir.

Bunların tümü, Orta Doğu'ya barışın gelmesi konusunda başlıca faktörü oluşturabilir.

SÖZLÜK

Agudat Israel: İbranice “Yahûdî Birliği” anlamına gelir. Aşkenazi Haredi’lerinin partisinin eski adıdır. Şimdilerdeki adı, Yahadut Ha’Torah’dır.

Aron Ha’kodesh: İbranice “Kutsal Dolap” anlamına gelir. Sinagoglarda Yahûdî yasalarının yazılı bulunduğu ruloların içine konduğu haznedir. Sadece önemli günlerde dışarı çıkarılır. Sinagogların en kutsal yeri kabul edilir.

Aşkenazi: Klasik İbranice’de “Alman” demektir. Ataları, Kuzey Fransa, İngiltere, Almanya, Polonya, Rusya ile Orta ve Doğu Avrupa’nın diğer ülkelerinde yaşamış olan Yahûdîlerin ortak adıdır.

Bar Mitzva: İbranice, “sorumlulukları yerine getirme ehliyeti” demektir. Yahûdî bir erkek çocuğu 13 yaşına bastığında, bunu kutlamak üzere düzenlenen bir seremonidir. Bundan sonra o kişi dinî emirlerin tümünü yerine getirmekle mükelleftir ve günahlarından sorumludur. Geleneksel Yahûdiliğe göre, 13 yaşından önce çocuğun işlediği tüm günahlarından babası sorumludur.

Black Panthers (Kara Panterler): Ömrü çok kısa olmasına rağmen çok büyük bir popülerite kazanmış olan ve 1970’li yıllar boyunca doğulu Yahûdîlere karşı ayrımcılık yapılmasına karşı çıkan Yahûdî örgütü.

Bnei Brak: Yerleşimcilerinin çoğunluğunu Aşkenazi kökenli Haredilerin oluşturduğu Tel Aviv yakınlarındaki bir kasaba.

Border Guards: (Sınır Devriyesi) İsrail polisinin askerî nitelikli bir birimi.

Davar: İbranice’de “olay” anlamına gelir. Yayını 1990’lı

yılların ortalarında sona eren İbranice bir gazete.

Degel Ha'Torah: İbrani dilinde "Torah'ın Bayrağı" demektir. Yahadut Ha'Torah partisi içinde aşırı sağcı Mitnagdim grubudur.

Der'i, Aryeh: Shas Partisi'nin, 1959 doğumlu en önemli politikacısı. 1999 yılı Nisan ayında rüşvet almakla suçlanmış ve 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezası, Yüksek Mahkeme'deki temyiz davasının sonuçlanmasına kadar ertelenmiştir.

Filistin Talmudu (Palestinian Talmud): İbranice'de yanlış biçimde Kudüs Talmudu olarak isimlendirilen Talmud kitabıdır. İki Talmud kitabından daha yetkin ve geniş kapsamlı olanına verilen isimdir.

Ga'on: İbranice dilinde "dahi" anlamına gelir. 650 yılından 1050 yılına kadar Irak'taki iki büyük hahamın unvanıydı. Bunların her biri, Yahûdilerce en üst dinî otorite olarak kabul edilmektedir. Son iki yüzyıldır herhangi bir önemli hahamı nitelendirmek (ya da ona dalkavukluk yapmak) için de belirsiz bir tarzda kullanılmaktadır.

Ge'onim: Ga'on kelimesinin çoğuludur.

Goren, Rabbi Shlomo: (*Haham Shlomo Goren*) İsrail'in önemli hahamlarından biri. Başbakan David Ben Gurion tarafından İsrail ordusunun ilk Başhahamı olarak atanmıştır. 1960 ve 1970'li yıllarda İsrail'in Başhahamlığını yaptı.

Gush Emunim: İbranice'de "İnanç Bloğu" anlamına gelir. Mesihçi (kurtarıcı) bir ideolojiye sahip Yahûdî yerleşim hareketi (Kitabımızın dördüncü ve beşinci bölümlere bakınız). 1974 yılının başlarında kurulmuştur.

Ha'ain Hashvi'it: İbranice "Yedinci Göz" manasındadır. İsrail Demokrasi Enstitüsü tarafından iki ayda bir yayınlanan medya kritik dergisi.

Haaretz: "Toprak, ülke, vatan" gibi anlamlara gelmektedir. En saygın İbrani gazetesidir. Genellikle elit bir okuyucusu vardır.

Hadashot: İbranice "Haber" anlamına gelir. 1980'li yıllarla 1990'ların ilk dönemlerinde yayınlanmış radikal bir İbrani gazetesidir.

Ha'ir: "Kasaba" anlamına gelir. Tel Aviv ve çevresindeki kasabalara yayın yapan, radikal eğilimli haftalık Cuma gazetesidir.

Halacha: Bu kelime İbranice'de iki farklı anlama gelmektedir. 1. Yahûdî dinî yasası. (Yahûdî şeriatı) 2. Bu yasanın tek bir hükmü. Karışıklığı önlemek için biz kitabımızda ilk anlamıyla kullanacağız. Ancak İbranice kaynaklardan yapacağımız alıntılarda geçerse onu doğrudan doğruya "yasa" olarak çevireceğiz.

Haredim, Haredi: İbranice "sakınan", "tanrı korkusu taşıyan" anlamına gelir. Modern olan tüm yenilikleri reddeden köktenci Yahûdîlere verilen isimdir.

Ha'Shavua: İbrani dilinde "hafta" demektir. Haredilerin aşırı uç, haftalık bir yayınıdır.

Heder: İbranice'de "oda" anlamına gelir. Modernizm öncesi uygulanan Yahûdî okul sistemine verilen isimdir.

Hesder: İbranice anlamı "düzenleme"dir. İsrail ordusunda, özel düzenlemelerle görev yapan dinî birliklerin adı.

İsrail A, İsrail B: İsrail toplumunun birbirine muhalif iki kütlesini nitelendirmek için kullanılan popüler isim. Bunlardan İsrail B, sağ eğilimli, İsrail A ise dinî yönü zayıf olan sol eğilimlidir.

Kabbala: Yahûdî mistisizminin genel adıdır. Özellikle XII. Yüzyıl'dan beri gelişmekte olan Yahûdî mistik grupları için kullanılır.

Karo, Rabbi Yoseph: Maimonides ve diğer dinî çalışmaları tefsir eden *Shulhan Aruch*'un yazarıdır. 1488-1575 arasında yaşamıştır. XVI. ve XVII. yüzyılların en önemli hahamı ve dinî otoritesi olarak kabul edilir.

Kashrut: İbranice'de "doğru yol" anlamına gelir. Dindar Yahûdîlerin Halacha'ya göre yiyebilecekleri gıda çeşitlerini

düzenleyen hükümlerdir. Bu hükümler, onların doğru (he-lal) bir şekilde hazırlanma usullerini de içerir.

Kitzur Shulhan Aruch: Halacha'nın en gerekli hükümlerini ihtiva eden kitaptır. Haredi aydınlar tarafından, kendi çocuklarının eğitiminde kullanılır. İXX. Yüzyılın başlarında Rabbi Shlomo Gantzfried tarafından yazılmıştır.

Kollel: İbranice'de "bütün" anlamına gelir. Yeshiva çalışmalarını bitiren yetişkinlerin Talmud çalışmaları için kurulmuş olan bir kurumdur.

Kook, Rabbi Avracham Yitzhak Hacohen: 1865 ile 1935 yılları arasında yaşamış olan ve bu kitabımızda "Rabbi (baba) Kook" olarak zikredeceğimiz haham. Birçok hahamlık görevinde bulunduktan sonra, 1920-35 arası Filistin Başhahamı oldu. Çok üretken bir yazardı. Birçok kitabı ölümünden sonra edisyon olarak basıldı. Yahûdilikteki Mesihçi (kurtarıcı) ideolojinin kurucusudur. (Dördüncü ve beşinci bölümlere bakınız) Gush Emunim üyeleri tarafından ve belli ölçüde tüm siyonistlerce büyük saygı duyulmaktadır.

Kook, Rabbi Tzvi Yehuda Hacohen: 1890-1982 yıllarında yaşamıştır. Rabbi Avraham Yitzhak Kook'un oğludur. Kitabımızda kendisinden Rabbi (oğul) Kook diye bahsedeceğiz. Babasının ölümünden sonra Mesihçi ideoloji taraftarlarının liderliğini üstlenmiştir. Bütün önemli Gush Emunim hahamları, onun öğrencisidir.

Kosher: Kashrut kurallarına göre seçilip hazırlanmış olan yiyecekleri ifade etmek için İbranice'de alaylı bir fısıldamayla kullanılan Yiddish (*Yahûdî Almancası*) ifadesi.

Labor: İsrail İşçi Partisi'nin ismi. İsrail'in en geniş tabanlı ve en eski sol partisidir.

Likud: İbranice anlamı "Birlik"tir. İsrail'in en geniş tabanlı sağ partisidir.

Lurianic Kabbala: XVII. Yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren en önemli Kabbala koludur. Rabbi Isaac Luria (1538-72) ve müridleri tarafından kurulmuştur. Sonradan gelen

tüm Yahûdî mistisizmini etkilemiştir.

Maariv: İkinci en büyük tiraja sahip olan günlük İbranice gazete.

Maimonides: İbranice'deki kullanımına uygun olarak kitabımızda iki anlamda kullanılmıştır. 1. Halacha konusunda birçok kitaplar yazmış ve 1138-1204 yılları arasında yaşamış olan Maimon oğlu Rabbi Moshe. Yahûdiliğin en büyük filozofudur. 2. Maimonides tarafından yazılmış olan en geniş Halacha kodeksi (orijinal nüshası). Tam adı, "Mishneh Torah"dır. Kitap, Yahûdî din yasasının tüm emir ve inançlarını içermektedir. Kendi içinde yine alt bölümlere ayrılan ve içeriğindeki konuya göre isim almış olan kitapçıklara ayrılmıştır. Bu kitapçıklar da çeşitli bölümlere ve kişisel kurallara kadar ayrılmıştır. Yapacağımız alıntılarda, kitapçık, bölüm ve yasa adı verilecektir.

Maskilim: İbranice dilinde "aydınlanmış kişi" anlamına gelir. XVIII. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren Yahûdiliğe modern unsurları sokmuş olan Yahûdilerce benimsenmiş isimdir.

Mishnah: İbranice'de "tekrar" demektir. Talmud'un en temel ve basit bölümüdür. Çoğunlukla kendi kendine öğrenilir ve özel açıklamalar içerir.

Mitnagdim: "Muhafifler" anlamına gelir. İsrail Parlamentosu Knesset'de temsil edilen en aşırı görüşlü sağ partidir.

National Religious Party, (Ulusal Dinî Parti): İsrail'de Harediler dışındaki Yahûdî köktencileri temsil eden partidir.

Oriental Yahûdîler: Aşkenazi olmayan İsrail Yahûdîlerine verilen genel ad.

Ortodoks: İsrail'de olsun ya da başka bir yerde yaşasın, Halacha kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan Yahûdîlerin ortak ismidir. Ya da en azından onların çoğunu nitelemek için kullanılır. Bu kelime Hristiyanlık'taki ortodoksluğun tersine çoğunlukla inanca değil, uygulamalara ve davranışlara yönelik bir tanımlamayı ifade eder.

Pentateuch: Kutsal Kitab'ın ilk beş kitabıdır. Mûsâ peygamber tarafından yazıldığına inanılır ve tüm Kutsal Kitab'ın en kutsal bölümü olarak kabul edilir.

Purim: Hamursuz bayramından yaklaşık bir ay kadar önce yapılan küçük bir Yahûdî bayramı tatili. Birçok yönüyle karnavala benzeyen bu tatil, aynı zamanda Yahûdî olmayanlara karşı düşmanlığın arttığı günlerdir.

Rabenu: İbranice'de "Bizim hahamımız" anlamına gelir. Özellikle bazı önemli hahamlara verilen gayrı resmî bir unvandır.

Rebbe: Yahûdî Almancası'nda (Yiddish) "haham" anlamına gelir. Hassidik tarikatlarının dinî liderlerince kendilerinin bir unvanı olarak günümüze kadar kullanıla gelmiştir. İbranice'de de, bu yan anlamıyla kullanılır.

Sages: Bilge kişi anlamına gelir. Öncelikle Talmud'da zikri geçen tüm hahamları ifade etmek için kullanılırdı ancak daha sonra geçmişteki tüm Ortodoks hahamlar için geçerli hale geldi.

Sephardi (Sefarad): İbranice dilinde "İspanyol" anlamına gelir. 1970 yılına kadar İsrail'de Oriental Yahûdîler için kullanılırdı.

Sha'atnez: Tekstilde yapağı ile ketenin yasaklanmış olan karışımını ifade eden İbranice bir kelime.

Shach, Rabbi Eliezer: 1898-?, Degel Ha'Torah grubunun mânevî lideri ve İsrail'in en etkili hahamlarından biridir.

Shas (Şas): Oriental Haredilerinin partisi.

Shishi: Yayın hayatını bitirmiş olan haftalık İbranice bir dergi.

Shofar: Bazı sinagog ayinlerinde ve özellikle de Yeni Yıl törenlerinde kutsal üfleme için kullanılan koç boynuzu.

Sholem, Profesör Gershon: 1897-1982 yılları arasında yaşamış olan modern Kabbala çalışmasının kurucusu. Yahûdî mistisizmi konusunda çok sayıda yetkin eser yazmıştır.

Shulhan Aruch: Bet Yoseph uzun çalışmasının Rabbi Yoseph Karo tarafından yapılmış olan özetidir. Maimonides uyarlamasından daha kısadır, zira daha az önemli olan konular çıkarılmıştır. Bu kaynak, Ortodoks Yahûdiler tarafından güvenilir bir kaynak olarak kabul edilir. Shulhan Aruch ve Maimonides versiyonları arasındaki fark genelde çok küçüktür.

Tal, Profesör Uriel: Tel Aviv Üniversitesi'nde Alman tarihi profesörü. 1985 yılında ölmüştür.

Talmud: Her ne kadar Filistin ve Babil Talmudu adında iki ayrı kitap bulunsa da, herhangi bir özel bir ibare belirtilmeden salt Talmud terimi kullanıldığında kastedilen Babil Talmudu'dur. (Daha kısa ve sıralama olarak daha aşağıda olan) Filistin Talmudu, sadece ikincil bir otoritedir. Her iki Talmud'un da temel bölümü, İbranice yazılmış olan hikmetli sözlerden oluşan Mishnah'dır. Diğer bölüm, efsaneler karıştırılmış bir şekilde bu yasaların ele alındığı "Gemarah" dır. Gemarah, Mishnah'tan çok daha uzundur ve hem Aramî hem de İbranî dilinde yazılmıştır. İki Talmud, 60 kitapçığa bölünmüştür. Babil Talmudu, aynı sayfa numaraları ile, tüm kitapçıkların isimleri ve sayfa numaraları birbirini tutacak şekilde basılmaktadır.

Torah Sheba'al Peh: İbranice'de "sözlü Torah" demektir. Bu terim, Ortodoks Yahûdiler tarafından Kutsal Kitap dışındaki Yahûdî literatürünü ifade etmek için kullanılır.

Tractate: Talmud'un ana bölümü. Her bir bölüm, aşağı yukarı muhtevasını ifade eden belli bir isim taşır.

Tsomet: İbranice'de "kavşak" anlamına gelir. General Raphael Eitan'ın başkanı olduğu laik nitelikli sağ görüşlü parti. Likud ile ittifak yapmıştır. Tsomet partisi, siyasal olarak 1990'lı yılların başlarında oldukça güçlüydü.

Yahadut Ha'Torah: İbrani dilinde "Torah'ın Yahûdiliği" anlamına gelir. Aşkenazi Haredilerin partisidir. İki bağımsız gruptan oluşur. Birincisi Degel Ha'Torah ve ikincisi Hassidik

tarikatların oluşturduğu bir koalisyondur.

Yated Ne'eman: Degel Ha'Torah'ın haftalık yayın organıdır.

Yediot Ahronot: Tirajı en büyük İbranice günlük gazete.

Yerushalaim: Kudüs'te yayınlanan haftalık Cuma gazetesidir. Yediot Ahronot'a bağlıdır.

Yeshiva: İbranice "oturmak" ya da "buluşmak" gibi anlamlara gelen kelime, üst düzey Talmud çalışmalarının yapıldığı eğitim kurumları için kullanılır. Çoğulu Yeshivot'tur.

Yom Kippur: Keffaret Günü demektir. Yahûdî dinî takviminde en kutsal gündür.

Yoseph, Rabbi Ovadia: Shas Partisi'nin mânevî lideri.

GİRİŞ

Bu, İsrail'deki Yahûdî köktenciliği konusunda yazılmış siyasal bir kitaptır. Buna rağmen, nitelik olarak kimi bilimsel yönler ihtiva etse bile, büyük ölçüde diğer kişilerin yapmış olduğu bilimsel araştırmalara dayanarak hazırlandı. Sorunu tahlil edici olması umulmaktadır.

Kitaba, İsrail'deki İbrani basınında yayınlanmış önemli makalelerden bol miktarda alıntılar koymayı ihmal etmedik. Birçok İsrail Yahûdîsi, geçmiş 10-15 yıl içinde "Yahûdî köktenciliği"ni ve ona tepkileri bu makaleler sayesinde öğrendiler. Bu makalelerin önemli bir kısmı, Yahûdî köktenciliğinin değişik özelliklerini derinlemesine araştırmış olan araştırmacıların analizlerini ihtiva etmektedir.

Burada yine, Talmud metinlerinden alıntılar ve bunların açıklamalarını da aldık. Bu tür metinler İsrail siyasileri tarafından sık sık kullanıldığı gibi, İbrani basını tarafından da nakiller yapılmaktadır. Çok önemli bölümlerin bulunduğu Talmud metnlerinin tercümesinde genellikle bir değişim ve tahrifat olacaktır. Bu nedenle bu kitapta yaptığımız alıntılarda Talmud çevirilerini bizzat kendimiz yaptık. İncil'den alıntılar ise, daha modern İngilizce'deki standart çevirilerinden yaptık. Dikkat çektiğimiz bazı alıntıların kaynağını ise ayrıca belirttik.

Oldukça uzun alıntılar yaptığımızın farkındayız. Ancak, vurgulamak istediğimiz noktaların adamakıllı açıklanması için bunun gerekli olduğunu düşünüyoruz. Yine, nakillerin gerek saklanırken gerekse okunurken, bütünü göz önünde

bulundurulması gerektiğine inanıyoruz. Geleneksel araştırma tarzında gördüğümüz gibi, her bir alıntı için ayrı ayrı dipnot koymaktansa, açıklamayı, bu nakillerin geldiği metin içinde yapmayı tercih ettik. Her ne kadar böyle bir yol, kimi zaman biraz gereksiz gibi görünse bile, anlayışı ve akıcılığı biraz daha kolaylaştıracaktır.

Kitabımız her ne kadar, öncelikli Yahûdî köktencilüğindeki son gelişmeleri irdeliyorsa da, Yahûdî tarihine de inecektir. Yahûdî tarihine kısa bir bakış, özellikle bu konuda fazla bilgisi olmayan okuyucular için, ele aldığımız konunun genel çerçevesini çizmek için gerekli görülmektedir. Her dinin köktencileri, toplumu söz konusu inancın saf olarak herkes tarafından yaşandığı "asr-ı saâdet" anlayışıyla yeniden inşâ etmeyi ister. Köktenciler, modernizm ile birlikte gelmiş olan tüm şeytanlıkların bu "eski güzel günler" in yeniden dönmesiyle yok olacağına inanmaktadırlar. İşte; Yahûdî köktencilüğünü anlamak için, yeniden kurulmasını istedikleri bu tarihî dönemin belirlenmesi zorunludur. Bunu yapabilmek için de, Yahûdî tarihinin değişik periyotlarını ortaya koymamız gerekir.

Yahûdî tarihi genellikle dört ana döneme ayrılır. İlki; Yahûdî kutsal kitabının yazıldığı (Hristiyan gelenekteki Eski Ahid) dönemi içine alan Kutsal Kitap dönemi (*biblical period*). Bunun başlangıç dönemi kesin olarak bilinmemekle birlikte, M.Ö. 5. Yüzyıl'a kadar uzanmaktadır. Başlıca özellikleri itibarıyla Yahûdîlik (*Judaism*) henüz bu dönemde yoktu. İbraniçe'deki "Yehudim" kelimesi (ki; Kutsal kitap sonrası İbraniçesinde bu, Yahûdî demektir) ve bu kelimenin türevleri, küçük Judea krallığı içindeki yerleşimcilere özgüydü ve bu insanlar tarafından "İsraili", "İsrail'in oğulları" ve çok seyrek olarak "İbraniler" ismini verdikleri kişileri ayırt etmek için kullanılırdı. Kutsal Kitap, hiçbir şekilde Ortodoks Yahûdîlerin teori ve pratiklerini belirleyen öncelikli bir kitap olmadı.¹

¹ Bu konuyu kitabımızda belli ölçüde izah ediyoruz. Daha ayrıntılı bir izah için bkz: Israel Shahak, *Jewish History, Jewish Religion* (Yahûdî Tarihi, Yahûdî Dini), Pluto Press, 1994, Londra.

En köktenci Ortodoks Yahûdîler, Kutsal Kitap'ın büyük bir bölümüne kayıtsızdır ve kalan bazı bölümleri konusunda da anlamları çarpıtılmış tefsirler aracılığı ile fikir sahibidirler. Anlaşmazlıklar, Kutsal Kitap dönemini yiyip bitirmiştir. Judea'nın yerlileri de dahil, birçok Yahûdî bu dönemin büyük kısmında puta tapıyordu. Bunlar içinde çok küçük bir grup, yeni yeni yükselmeye başlayan Yahûdîliğe ait eğilimlerin takipçisi durumundaydı. Kısacası, bilindiği üzere Kutsal Kitap döneminde Yahûdîlik, varlık sahnesinde değildi.

Yahûdî tarihinin ikinci önemli periyodu, ki genellikle "İkinci Mabet" (*Second Temple*) dönemi olarak isimlendirilir, M.Ö. 5. Yüzyıl'da başlamış ve M.S. 70 yılında İkinci Mabet'in Romalılar tarafından yıkılmasına kadar sürmüştür. Bu dönem, yeni eklenen özelliklerle birlikte Yahûdîliğin oluşum dönemi idi. Yahûdîlik dinini takip eden insanları belirtmek için kullanılan "Jews" kelimesi ile, Yahûdîlerin yaşadığı yeri belirtmek için kullanılan "Judea" kelimeleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin sonlarında, Yahûdîlerin Filistin bölgesinin büyük bir bölümünü ele geçirmelerinden sonra Romalılar, Filistin'i tanımlamak için "Judea" kelimesini kullanmaya başladılar.² Bu dönemde gelişmeye başlayan iki önemli Yahûdî özelliği oldu. Bunlardan ilki; Yahûdî exclusivizmi (dışa kapalılığı) ve bunun sonucunda da Yahûdîlerin diğer milletlerden ayrılmalrı idi. Diğer milletlere mensup insanlardan ilk defa, kapsayıcı tek bir isimle "*gentiles*" (Yahûdî olmayanlar) diye bu dönemde bahsedildi.³ Oluşan yeni ikinci özellik, Yahûdîlerin mutlaka kutsal yasaları takip etmeleri gerektiği düşüncesi üzerine dayanıyordu. Bu dönemin büyük kısmında, merkezinde yasanın farklı ve rakip yorumları olan tartışmalar vardı. Kimi zaman bu tartışmalar, iç

² Romalılar, Filistin bölgesini tanımlamak için "provincia Judea" biçiminde ilk defa Judea kelimesini kullanmışlardır. Bu bölge Kutsal Kitap'ta başka isimlerle nitelendirilmiştir.

³ Yahûdî olmayanlar (*gentiles*) için kullanılan İbranice kelime "goyim" Kutsal Kitap'ta "milletler" anlamında kullanılır. Kutsal Kitap'taki tekil "goy" kelimesi İsrailîlerin bizzat kendilerini kastetmek için kullanılır.

savaşlara dahi dönüşüyordu. Ferisîler (*Pharisees*) ve Sadukîler (*Saducees*) arasındaki uzun vadeli çatışmalar, bu tür çekişmelerin sadece bir örneğini oluşturuyordu. Bu dönemin başlamasından kısa bir süre sonra Büyük İskender, Filistin topraklarını ele geçirdi. Bu tarihten itibaren bölgeyi yaklaşık bin yıl kadar Helenizmin etkisindeki devletler yönetti. Hatta kısa bir dönem süren Hasmonean hânedanlığının kurduğu bağımsız Yahûdî devleti bile Helenistik devlet tipinin küçük bir örneği gibiydi. Sonuçta, Yahûdî toplumu ve İbrani dili, Yahûdîliğe ait özelliklerini korumakla birlikte Helenizmin etkisinde belli bir değişim geçirdi. Helenizm, Akdeniz havzasındaki ülkelerde yaşayan Yahûdî diasporasını derinden etkiledi. Bu ülkelerde yaşayan Yahûdîler, genellikle Yunanca konuşuyor ve bu dille ibadet ediyorlardı. Ne yazık ki, bu dönem boyunca oluşturulan Yahûdî literatürü sonunda yine Yahûdîler tarafından yitirildi. Sadece Hristiyan kiliseleri tarafından korunan bazı parçalar hayatta kalabildi.

Birçok tarihçi, üçüncü dönemin başlangıcını M.S. 70 yılında İkinci Mabed'in yıkılışı ile birlikte başlatmıştır. Kimi tarihçiler ise, üçüncü dönemi Roma'ya karşı son büyük Yahûdî isyanının sona erdiği tarih olan M.S. 135 yılında başlatmayı tercih ederler. Bu dönem, modernizmin ve modern ulus devletlerin değişik ülkelerde değişik zamanlarda ortaya çıkmasından dolayı, her bölgede farklı tarihlerde sona ermiştir. Modernizm, Yahûdîlere, diğer insanlara tanınan benzer şekilde eşit vatandaşlık hakları tanındığı ve hahamlara koşulsuz bağlılığı gerektiren otonomilerinin sona erdiği bir sırada başlamıştı. Bu gelişmeler, örneğin, ABD ve Fransa'da XVIII. Yüzyıl'ın sonlarında meydana gelirken, Rusya'da gerçekleşmesi 1917'ye, ya da Yemen'de 1950 yılına kadar sürdü. Romalılara karşı Yahûdî isyanı Filistin bölgesinde Yahûdî nüfusun sürekli azalışı ile sonuçlanmış ve bu durum diaspora Yahûdîlerinin öneminin artmasına yol açmıştı. Dolayısıyla bu değişim, M.S. V. Yüzyıl boyunca sürdü. Buna ilaveten, isyanın başarısız olması, Yahûdîlerin Mabed'in yeniden yapılma umutlarını yok ettiği gibi, Yahûdî dininin daha önce temel

mekanı olan Mabed'deki kurban kesme ritüellerinin Mesih'in gelişinden önce yeniden yapılacağı beklentilerini boşa çıkardı. Art arda yaşanan yenilgiler, birçok Yahûdî'nin, hahamların sahip olduğu sınırlı özerklik karşılığında iktidardaki Roma ve diğer devletlerin idarelerine uyum göstermelerini beraberince getirdi. Böylece, M.S. IV. Yüzyıl gibi çok erken dönemlerde Roma İmparatorluğu'nda, dinî konularda tüm Yahûdîlerin, kırbaçlama, zorla vergi toplama ya da dinî cezalar için maddî bedel koyma gibi yetkileri bulunan Patriklere (*Patriarch*) boyun eğmek zorunda olduğu bir sistem oluşturulmuştu. Roma kaynaklarında Patrik olarak isimlendirilen bu yüksek makam, Yahûdî kaynaklarında Başkan (*President*) olarak (İbranice'deki *Nassi* kelimesi ile) adlandırılmıştı. Bu kişi, Yahûdîlerin en yüksek yargı organı olan *Sanhedrin*'e başkanlık yapmakta, Filistin'deki mahkeme üyelerini atamakta ve diğer dinî görevlileri seçmekte idi. Makamı kalıtsal olan Patrik, Roma devlet hiyerarşisi içinde oldukça yüksek, resmî bir rütbeyi temsil etmekteydi. Buna benzer bir düzenleme aynı anda, diaspora Yahûdîlerinin başı olan en üstteki kişinin bu adla isimlendirildiği Irak'ta da vardı. Hem Patrik hem de diaspora Yahûdîlerinin başı, kendisinin Kral Dâvûd soyundan geldiğini öne sürüyordu. Patrik makamı, M.S. 429 yılından sonra yok olurken, diaspora Yahûdiliğinin başı olma makamı ise M.S. 1100 yılına kadar sürdü. Aslında her iki görev de, Yahûdî özerklik modelleri için bir çerçeve oluşturmuştu. Modern dönemlere kadar süren ama daha sonra geri tepmeye başlayan işte bu özerklik, Yahûdî köktenliliğinin yükselişine büyük katkı sağladı. Yahûdî tarihinin en uzun sürecini oluşturan bu üçüncü dönem boyunca sayısız literatür, çoğunlukla İbranice kaleme alındıysa da, bunun yanı sıra, Aramice, Yunanca, Arapça, Yiddish (Yahûdî Almancası) ve diğer dillerde de yazıldı. Hepsindeki ana tema din idi; bunun yanı sıra, dinî göreneklere ait ayrıntıların da üzerinde durulmuştu. Şiir, felsefe ve çoğunlukla Aristo öğretilerinin çeşitlendirdiği ilim dallarında, değişik mekanlarda ve değişik zamanlarda eserler ortaya çıktıysa da, bunların hiç-

biri evrensel bir nitelik kazanmadığı gibi arkası da gelmemiştir. Bazı diaspora bölgelerinde ve özellikle de Orta Avrupa'da, 1750 yılına kadar üretilen literatür tamamen dinî içerikliydi. Yahûdî köktencililiği açısından bakıldığında, üçüncü dönem içinde meydana gelen en önemli hadise, genellikle Kabbala (*Cabbala*) adı verilen Yahûdî mistisizminin gelişimidir. Yahûdî mistisizmi, birkaç ayrıntı dışında hiçbir değişiklik göstermeden Yahûdî inancı haline dönüşmüştür. 1550 ile 1750 yılları arasında Doğu Avrupa'daki Yahûdîlerin büyük bir bölümü, Kabbala'yı ve onun inanç dizisini kabul etti. Modern ulus devletlerinin yükselmeye başladığı ve modernizmin etkilerinin hissedildiği bu dönem, Yahûdî tarihinin üçüncü döneminin sona erdiği periyottur. Mistisizm, hâlâ Yahûdî köktencililiği tarafından kabul görmekte ve kurtarıcılık (*messianic=Meşihçi*) inancının öneminden dolayı onun en hayati bölümünü oluşturmaktadır. Kitabımızda da ortaya konduğu gibi, Yahûdî köktencililiğinin Mesihçi inanç ideolojisi Kabbala'ya dayanmaktadır. Her ne kadar Kutsal Kitâb'a belli atıflar yapılmakla birlikte, Yahûdî köktencileri, bu üçüncü dönemin sonlarını yeniden canlandırılması gereken "altın çağ" olarak nitelemekte ve bu vurgu üzerine yoğunlaşmaktalar. Yahûdî köktencililiğinin ürettiklerinin ötesinde, üçüncü dönemde ortaya konulan geniş çaplı dinî literatürün, ortak Yahûdî dini ve (İbrani) dili üzerine dayanan güçlü bir Yahûdî birliği duygusu yaratmış olduğu gerçeğine dikkat çekmek gerekiyor. (Hemen hemen tüm Yahûdî aydınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, kendi dinlerinin yazı dili olduğu için İbranice'yi anlar ve konuşurlar.)

Yahûdî tarihinin dördüncü ve modern dönemi ise, halen içinde yaşadığımız periyottur. Bu dönem, değişik ülkelerde değişik zamanlarda başlamıştır. Birçok İsrail Yahûdîsi ise modern öncesi dönemden moderniteye doğrudan geçmiştir. Kitabımızın üçüncü bölümünde tartıştığımız gibi, bu olgu, özellikle Oriental Yahûdîler (Doğulu Yahûdîler) için çok önemlidir. Dolayısıyla kitabımız, Yahûdî köktencililiğinin, modernitenin Yahûdîler üzerindeki etkilerine tepki olarak doğ-

Giriş

duğu üzerinde durmaktadır. Bu nedenle de, Yahûdî kökten-
ciliğinin İsrail Yahûdî toplumu üzerindeki etkileri, ancak tüm
Yahûdî tarihinin tam anlamıyla anlaşılması ile öğrenilebilir.

I. BÖLÜM

YAHÛDÎ TOPLUMUNDA YAHÛDÎ KÖKTENCİLİĞİ

Orta seviyede kültürlü olan herhangi bir İsrail Yahûdîsi, bizim bu kitapta ortaya koymaya çalıştığımız, Yahûdî toplumu konusundaki gerçeklere yakından âşinâdır. Oysa aynı gerçekler, İbranice'yi bilmeyen ve dolayısıyla İsrail Yahûdîlerinin kendileri hakkında İbranice olarak yazdıkları şeylerin çoğunu okuyamayan İsrail dışındaki (Yahûdî ya da Yahûdî olmayan) kişiler tarafından hiç bilinmemekte. Bu gerçekler, İsrail, ABD ve başka ülkelerde çok seyrek dile getirilmekte ya da yalan yanlış bir şekilde medya haberlerine taşınmaktadır. İşte, bu kitabın başlıca amacı, İbranice okuyamayan söz konusu insanlara, İsrail Yahûdî toplumunun yeterince anlaşılmayan çok önemli bir özelliğini göstermektir.

Kitap, Amerikan yönetimi üzerinde büyük nüfuza sahip bulunan ve gerek Orta Doğu gerekse Orta Doğu dışında güçlü bir ülke olan İsrail'deki Yahûdî köktencililiğinin siyasal önemini ortaya serecektir. "Babil Talmudu'nun (*Babylonian Talmud*), Talmud edebiyatının ve Yahûdî hukuk literatürünün (*halachic*) öğretilerine" dayanan Ortodoks Yahûdîliğin inançları olarak tanımladığımız Yahûdî köktencililiği, halen geçerliliğini korurken, sonsuza kadar böyle süreceği anlaşılmaktadır. Yahûdî köktenciler, Talmud literatürüne göre doğ-

ru biçimde yorumlanmaması halinde Kutsal Kitap'ın bile güvenilir olmadığına inanırlar. Yahûdî köktenciler, sadece İsrail'de değil, büyük ölçekli Yahûdî topluluklarının bulunduğu her ülkede varlığını sürdürmektedir. Yahûdîlerin toplam nüfus içinde küçük bir azınlığı oluşturduğu İsrail dışındaki ülkelerde, Yahûdî köktencilerin fonksiyonu, sadece İsrail'deki köktencilere parasal ve siyasal destek elde etme çalışmaları ile sınırlıdır. Bunun İsrail'deki önemi çok büyüktür, zira köktencilik taraftarları devlete çok değişik yollarla etki edebilmektedir. Yahûdî köktencilüğünün İsrail'deki çeşitliliği de oldukça çarpıcıdır. Kimi köktenciler, örneğin; Kudüs'te halen Müslümanlar için kutsal ibadet yeri olan Tapınak Dağı üzerinde (tarihi) tapınağı yeniden inşa etmek ya da en azından bölgeyi başka ziyaretçilerden (Yahûdî olmayanlardan) temizlemek istemekte. Amerika'daki Hristiyanların çoğu, böyle bir amacı tam olarak algılayamamaktaysa da, İsrail'de yaşayan ama köktenci olmayan Yahûdîlerin büyük bölümü, bu ya da buna benzer talepleri rahatlıkla desteklemektedir. Yahûdî köktencilüğünün kimi türleri de, diğerlerinden açıkça daha tehlikelidir. Üstelik Yahûdî köktenciligi, sadece geleneksel İsrail siyasi kararlarını etkilemekle kalmayıp, İsrail'in nükleer politikalarında da önemli ölçüde söz sahibi olmaktadır. Başka ülkelerde, köktencilüğün sonuçlarından birçok insanın duyduğu benzer korkular, İsrail'de bizzat yaşanmakta.

Köktencilüğün İsrail için anlamı, sadece İsrail Yahûdî toplumu çerçevesinde anlaşılabilir ve tabii ki, bir de Yahûdî dininin iç sosyal bölünmelere olan katkısı çerçevesinde. Bizim bu geniş başlık konusundaki yargılarımız, uzman gözlemcilerin İsrail Yahûdî toplumunu siyasal ve dinsel olarak bölme gerekçelerine yoğunlaşmakla başlayacaktır. Daha sonra da, Yahûdî köktencilüğünün, diğer İsrail Yahûdîleri üzerinde değişik ölçülerde olmakla birlikte neden etkili olabildiğini ve dolayısıyla da köktenci Yahûdîlere nüfus içinde sayısal olarak çıkarabilecekleri oranın kat be kat üzerinde siyasal güç elde etme imkanı tanımakta olduğunu izah edebileceğiz.

Alışılmış anlamda İsrail Yahûdî toplumunun çift kutuplu

bölünmesi, İsrail Yahûdîlerinin muazzam ölçüde ideolojik bir grup olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bu gerçeğe, genellikle yüzde 80'lerin üzerinde olan yüksek oy katılım oranları en iyi kanıttır. 1996 yılı Mayıs ayındaki seçimlere, eğitilmiş, zengin ve laik Yahûdîler ile, eğitim ve gelir seviyelerinin her kademesindeki dindar Yahûdîler yüzde 95 gibi bir katılım göstermişlerdi. İsrail dışında yaşayan ve çoğu oy kullanamayan geniş miktardaki (400 bin kişinin üzerinde) İsrail Yahûdîsini düşükten sonra, nüfusun bu iki kritik kesiminden oy verme hakkına sahip hemen hemen bütün seçmenlerin oy kullanmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İsraili birçok siyasal gözlemci, şu ana kadar İsrail Yahûdîlerinin iki büyük kategoriye ayrılmış olduğunu varsaymaktadır: İsrail A ve İsrail B. İsrail A deyince daha ziyade, siyasal olarak İşçi Partisi ile Meretz Partisi'nin temsil ettiği "sol" kastedilmektedir. İsrail B ise, "sağcı ve dinci partilerin" temsil ettiği tüm diğer Yahûdî partilerini içine alan "sağ" grubu kast etmekte. İsrail A'nın tamamına yakını, İsrail B'nin ise (bazı köktenci Yahûdîler dışında) büyük bir bölümü; Yahûdîlerin tamamının ya da tamamına yakınının İsrail toprağı olduğu için Filistin'e göç etmesi gerektiğini ve o toprakların mutlaka bir Yahûdî devleti olması gerektiğini savunan siyonist ideolojiye sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak tüm bunlara rağmen, İsrail toplumunun bu iki parçası arasında güçlü ama güçlü olduğu kadar her geçen gün artan şiddette bir düşmanlık bulunmaktadır. Bu düşmanlığın çalışmamızla yakından ilişkili olan sebebi; seküler üyeleri de dahil, İsrail B Yahûdî köktencililiğine büyük bir sempati beslerken, A'nın böyle bir düşünce taşımasıdır. Çok uzun bir süredir seçim sonuçları üzerine yapılan araştırmalardan çıkan açık sonuç şu ki; İsrail B, sayısal olarak İsrail A'dan sürekli daha fazla oy elde etmekte. Bu da, her geçen gün Yahûdî köktencililiğinden etkilenen Yahûdî sayısının düzenli biçimde arttığını ortaya koyan bir göstergedir.

Hebron Üniversitesi Sosyoloji Bölümü hocalarından Profesör Baruch Kimmerling, *Z'Manim* adlı süreli yayının 1994

yılı Sonbahar sayısında yayınlanan "İsrail'de Din, Ulusçuluk ve Demokrasi" (Religion, Nationalism and Democracy in Israel) adlı makalesinde, İsrail Yahûdî toplumundaki dinsel bölünmeye ilişkin çeşitli bilgiler sunmaktadır. Sayısız miktarda araştırmayı zikreden Kimmerling, İsrail Yahûdî toplumunun, İsrail dışında zannedilenden daha fazla dinsel konularda bölünmüş olduğu sonucuna varıyor. Kudüs'teki Hebron Üniversitesi'ne bağlı saygın Gutman Enstitüsü tarafından yapılan araştırma sonuçlarını nakleden Kimmerling, araştırmaya katılan İsrail Yahûdîlerinden yüzde 19'unun günlük ibadetlerini yaptığını, buna karşın başka bir yüzde 19'luk oranın ise ne olursa olsun sinagoga hiç girmeyeceğine dikkat çekiyor.¹ Gerek Gutman Enstitüsü ve gerekse benzer araştırma sonuçlarına dayanan Kimmerling ve diğer uzmanlar, İsrail A ile İsrail B'nin Yahûdî dininin görüşlerine taban tabana zıt bağlılara sahip olduğu sonucuna varıyorlar. Gerçekten de bu sonuç, tamamen doğruları yansıtmaktadır.

Daha da genelleştirecek olursak, İsrail Yahûdî toplumunda dine karşı davranışlar üç ayrı parçaya bölünebilir. Dindar Yahûdîler, çoğunlukla inançtan ziyade geleneğe vurgu yapan Ortodoks hahamların belirlemiş olduğu Yahûdî dininin emirlerine bağlıdır (İsrail'de reformcu ya da muhafazakâr Yahûdî sayısı oldukça azdır). Sıradan Yahûdîler ise, çok önemli emirlere itaate özen gösterirken, uygun olanları çiğnemekte, hahamlara ve dine çok da fazla saygı göstermemekte. Bunlara karşın, seküleristler ise, bazen sinagoga girebilirler ama, ne hahamlara ne de dinî kurumlara saygı duyarlar. Geleneksel Yahûdîler ile seküler Yahûdîler arasındaki hat kimi zaman oldukça belirsizdir, ama mevcut araştırmalar İsrail Yahûdîlerinin yüzde 25 ile 30 arasındaki bir oranının seküler olduğunu, yüzde 50 ile 55 arasındaki bir oranın gele-

¹ Bazı İsrail Yahûdîleri, Yahûdî dinine tepki olarak sinagoga girmeyi reddetmektedir. Böyle bir olgu Yahûdî olmayan toplumlarda çok ender rastlanan bir şey olabilir; ancak, örneğin Fransa'daki kimi radikallerin Hristiyanlığa karşı tutumuyla bu mukayese edilebilir.

neksel, kalan yüzde 20'lik oranın ise tamamen dindar olduğunu göstermektedir. Burada açık olan bir şey varsa o da; geleneksel Yahûdî dediğimiz kesimin hem İsrail A'da hem de İsrail B bünyesinde bulunduğudır.

İsraili dindar Yahûdîler de, belirgin olarak iki farklı gruba ayrılmaktadır. En aşırı uçtaki dindar grubun üyeleri "Haredim" olarak isimlendirilir. (Kelimenin tekili; Haredi ya da Hared) Dindarların içindeki daha ılımlı grubun üyeleri ise dindar-milliyetçi Yahûdîler (*religious-national*) olarak nitelenir. Bu dindar milliyetçiler, başlarını örttükleri için "örülü takke" (*knitted skullcaps*) olarak da isimlendirilirler. Haredim kısmına dahil olanlar, genellikle örülmüş olmayan siyah takke ya da şapka giyerler. Diğer yandan, dindar-milliyetçi Yahûdîler sıradan İsrail giysileri giyerken, Haredim olarak nitelendirdiklerimiz, neredeyse her zaman siyah elbiseler giyer.

Haredim, kendi arasında iki partiye bölünmüştür. Bunlardan ilki olan Yahadut Ha'Torah (Tora Yahûdîleri. Torah ya da Tora adı, İbranice'de Yasa demektir. İbrani Kutsal Kitabı'nın ilk beş kitabına da bu ad verilir. -çev-) Doğu Avrupa kökenli olan Aşkenazi Haredim mensuplarının partisidir. Yahadut Ha'Torah'ın kendisi de aslında iki ayrı fraksiyonun oluşturduğu bir koalisyonudur. Yahûdî köktencilerin ikinci partisi Shas (ya da Şas) ise, doğu ülkeleri ile Orta Doğu kökenli Haredim Yahûdîlerin partisidir. (Bu iki tür Haredim tipi arasındaki farklar, özellikle 3. bölümde tartışılacaktır.) Dindar-milliyetçi Yahûdîler ise, Ulusal Dinî Parti (*National Religious Party=NRP*) çatısı altında örgütlenmiştir. 1996 yılı seçim sonuçlarını analiz ederek ve bazı gerekli düzeltmeleri yaparak, dindar Yahûdîlerin oluşturduğu bu iki grubun sahip olduğu halk desteği yüzdesini tahmin edebiliriz. 1996 yılındaki seçimlerde, Haredi partiler 120 sandalyeli Knesset'te toplam 14 sandalye kazandılar. Shas Partisi bunların 10 tanesini alırken, Yahadut Ha'Torah 4 tane aldı. Aynı seçimde NRP ise 9 sandalye kazandı. Herkesin bildiği gibi, Shas Partisi oyların "doğru" yere kullanılması halinde geçerli olacağı

umulan çeşitli tılsım ve muskalar dağıttığından, kimi İsrail Yahûdileri o parti lehine oy kullanmıştı. Üstelik kimi NRP üye ve sempatizanları da, seküler sağ kanat partilere oy kullandı. Her şeyi göz önüne aldığımızda, Haredim dediğimiz gruplar, İsrail nüfusunun yüzde 11'ini oluşturmakta ve İsrail Yahûdilerinin ise yüzde 13,4'ünü meydana getirmektedir. Buna karşın NRP bağlıları ise, İsrail nüfusunun yüzde 9'unu, İsrail Yahûdilerinin ise yüzde 11'ini oluşturmakta.

Dindar Yahûdilerin oluşturduğu bu iki grubun temel inanışları, giriş mahiyetinde bazı izahatları zorunlu kılmaktadır. "Hared" kelimesi "korku" anlamına gelen yaygın bir İbrani kelimedir. Yahûdî tarihinin ilk dönemlerinde "Tanrı korkusu"nu ya da istisnai bir adanmışlığı ifade etmekteydi. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, ilk önce Almanya ve Macaristan'da, daha sonra da diasporanın diğer bölgelerinde modern yeniliklere karşı çıkan dindar Yahûdilerin partisine isim olarak benimsendi. Aşkenazi Haredim, genel anlamda Yahûdî aydınlanmasına karşı çıkan ve özelde hahamların mutlak otoritesini kabul etmeyen ve Yahûdî yaşam tarzına yeniliklerin sokulmasına çabalayan Yahûdilere karşı bir tepki hareketi olarak doğdu. Hemen tüm Yahûdilerin bu yenilikleri kabul ettiğini gören Haredim Yahûdileri, aşırı bir tepki göstermişler ve her yeniliği yasaklamışlardı. Haredim Yahûdileri, o günden bu yana, Yahûdî yasalarına (Halacha) katı biçimde itaat üzerinde ısrar etmektedirler. Onların yeniliklere muhalefetine canlı bir örnek olması açısından, halen siyah elbiseler giymeleri gösterilebilir. Bu kıyafetler Haredim Yahûdileri daha kendilerini bir partiye dönüştürdükleri sırada Doğu Avrupa'daki Yahûdilerin (yıllarca önce) giydiği kıyafet tarzı idi. Bu tarihten önce Yahûdiler, çok değişik tarzda giysiler giyerler ve çoğunlukla da, giyimleri ile çevrelerinde kolayca ayırt edilemezlerdi. Kısa bir süre sonra, Haredim hariç hemen tüm Yahûdiler, farklı giyindiler. Üstelik, Yahûdî yasaları (Halacha), Yahûdilerin siyah giyinmelerini ya da yazın ortasında kalın siyah palto ve ağır yün şapkalar takmalarını emretmemekteydi. Ancak Haredim anlayışı, İsrail'de her

türlü yeniliğe muhalefetini sürdürürken, hâlâ 1850'li yıllarda Avrupa'da giyilmiş olan kıyafetleri giymekte ısrar etmekte. İklim özellikleri de dahil, hiçbir hususu umursamaksızın.

Haredim Yahûdîleri'nin tam tersine, NRP'nin dindar-milliyetçi Yahûdîleri, 1920'li yıllarda Filistin'de dindar Yahûdîliğin iki büyük gruba ayrılarak bölünmeye başladığı dönemden itibaren modernite ile uzlaşmışlardır. Bu, küçük takke hariç, onların geleneksel kıyafetlerinden kolaylıkla gözlenebilir. Daha da önemlisi bu durum, onların, örneğin kadınlarla ilgili yorumların bir çoğunu reddetmelerinde görüleceği üzere, Yahûdî yasalarına itaatte seçici davrandıklarının en açık kanıtıdır. NRP üyeleri, bizzat partilerinde ve kendilerine ait birçok organizasyon içinde kadınlara etkili görevler vermekte tereddüt etmezler. 1992 ve 1996 seçimlerinden önce NRP, aralarında partinin kadın destekçilerinin fotoğraflarının da bulunduğu değişik yurttaş portrelerinin yer aldığı posterler yayınlamış ve kadınların desteğinden duydukları övüncü televizyonlardan haykırmışlardı. Haredim ise, bunu hiçbir zaman yapmamıştır ve yapacağı da benzemiyor. Üstelik, kendilerine televizyon seyretmeyi haram kılmış olan Haredim Yahûdîleri, diğer Yahûdî kitleyi hedef alan seçim programlarına çıkmaya karar verdiklerinde bile, tüm katılımcıların erkek olmasında ısrar etmişlerdir. 1992 seçimlerinin kampanyaları sırasında, haftalık Haredi gazetesinin editörleri, yukarıda sözü geçen NRP reklamlarının yayınlanıp yayınlanmaması konusunda hahamlardan oluşan sansür komisyonuna danışma ihtiyacı hissetmişlerdi. Tabii ki, haham sansürcüler, NRP reklamlarındaki tüm kadın unsurların çıkarılması koşuluyla yayınlanmasını buyurdular. Editörler de, sansür heyetinin emrettiği şeyi yaptı. Olaya büyük öfke duyan NRP, Haredi hahamların Yahûdîler arasındaki çekışmelerin halli konusunda laik mahkemelerin kullanılması yönündeki yasaklarını umursamaksızın, gazeteye onur kırıcı yayın yaptıkları gerekçesiyle laik mahkemelerde tazminat davası açtı.

Dindar-milliyetçi Yahûdîler'in kadınlarla ilgili konularda

modernite ile sağlamış oldukları uyum, birçok açıdan komplike bir durum arz etmektedir. Yahûdî yasaları (Halacha), söylenilen şeyin içeriğinin hiçbir önemi olmaksızın, koro ya da solo şarkı söyleyen kadınların dinlenmesini erkeklere yasaklamıştır. Dini yasalarda, kadının sesinin “zina” olduğu doğrudan belirtilir. Bu kural sonraki dönem yasa yorumcuları tarafından, “buradaki ses kelimesinin anlamı kadının konuşması değil, şarkı söylemesidir” şeklinde yorumlanmıştır. Talmud’dan kaynaklanan bu kural, tüm yasalarda yerini bulmuştur. Şarkı söyleyen kadını dinleyen bir Yahûdî erkek, fuhuş ve zina ile eş değer bir günah işlemiş olur. Bu kurallara rağmen, NRP’nin inançlı üyelerinin büyük bir çoğunluğu, kadın şarkıcıları dinleyerek, düzenli biçimde “zina” yapmaktadır. Özellikle, Batı Şeria’daki dindar yerleşimciler arasında yaşayanlar olmak üzere, daha dindar kimi NRP üyeleri ise, sadece bu probleme kafa yormakla kalmamakta aynı zamanda geliştirilen yaratıcı yaklaşımlara nasıl uyum sağlanacağı sorununu halletmeye uğraşmaktadır. 1990’lı yılların başında, bazı yerleşimciler Arutz 7 (Kanal 7) adlı yeni bir radyo istasyonu kurdular. Bu yerleşimciler, kendi kanallarının başarıya ulaşması ve mümkün olan en geniş yayın kitle-sine ulaşabilmesi için aralarında kadınların da bulunduğu popüler şarkıcıların eserlerine yer vermeleri gerektiğini anlamışlardı. Ancak, haham sansürü, kadın şarkıcıların dinlenmesi halinde zînâ suçu işleneceğini öngören Yahûdî yasalarının çiğnenmesine göz yummaya razı olmadı. Yerleşimciler, sansür heyeti ile yapılan uzun istişareler ardından, bugün halen yürürlükte olan makul çözümü aklettiler. Kadınlar tarafından popüler kılınmış olan şarkıları erkekler söyleyecek, daha sonra bu erkek sesi elektronik olarak kadın ses perdesine dönüştürülerek bu şekilde Arutz 7’den yayınlanacaktı. Geleneksel katmanlardan bir kısmı bu tecrübe sayesinde sakinleştirilirken, bilgili NRP hahamları, daha önce söylenmiş olan bir şarkının erkekler tarafından dinlenmesi ile zina günahının olmayacağında ısrarlarını sürdürmektedir. Haredim Yahûdîleri, açıkça karşı çıkarak bu uzlaşmayı kınamış ve bu

güne kadar Arutz 7'yi dinlemeyi reddetmişlerdir. Daha da önemlisi, Haredim Yahûdîleri, 1988 seçimlerinde siyasal güçlerinin artmasından sonra, yeni Knesset (Parlamento) açılışında bir değişiklik yaptırtarak bu konu hakkındaki tavırlarını tüm ülkeye empoze etmeye muvaffak oldular. Daha önceki açılış seremonileri, kadın ve erkeklerden oluşan bir koro eşliğinde söylenen İsrail'in ulusal marşı "Hatikva" ile açılmaktaydı. 1988 seçimlerinden sonra ise, Haredi hassasiyetlerine saygı gösterme gerekçesiyle, erkekler korusu karma koronun yerini aldı. İşçi Partisi'nin kazandığı 1992 seçimlerinden sonra ise Hatikva Askeri Hahamlar korusu tarafından söylendi.

İsrail Yahûdî nüfusunun çok küçük bir yüzdesini oluşturmalarına rağmen, Haredim, tek başına ya da NRP'nin yardımı ile, kendi isteklerini çoğu zaman, tüm topluma empoze etmeyi nasıl başarmaktadır? En basit izahı, İşçi Partisi ile Likud Partisi'nin, siyasal desteğini almak amacıyla Haredim'in her türlü isteğine boyun eğmeleridir. Tabii ki bu izah yeterli değildir. Bu destek, Likud ile İşçi partilerinin koalisyon hükümetleri oluşturduğu 1984 ile 1990 yılları arasında devam etmişti. Aslında, art arda sıralanmış bir sürü isteğe katlanarak Haredim'e yaltaklanmanın siyasal olarak hiçbir lüzumu yoktu. Üstelik, 1980 yılından beri köktenci olarak görülen dinci partilerin (siyasal görüşlerde) Likud ve benzeri sağcı seküler partilere ne kadar benzeştiğini buraya dahil etmiyoruz. Bu yakınlık, özellikle de Likud ile Haredi dinci partilerin dayanmış oldukları ortak dünya görüşü, İsrail siyasetindeki sorunun en önemli noktasıdır. (Bu benzerlik tıpkı, Hristiyan ve Müslüman köktenciler ile onları temsil eden sağcı laik partiler arasındaki yakınlık gibidir.) Göreceli olarak basit görünen NRP'nin durumu bunu çok daha iyi ortaya koymaktadır. Her ne kadar sürekli takip etmese bile, NRP de, tıpkı Haredi partiler gibi Yahûdî yasalarını takdir etmektedir. Üstelik, yine aynı NRP, Yahûdî geçmişi ve daha da önemlisi İsrail'in Yahûdî olmayanlar üzerine galip geleceği faraziyesine dayanan Yahûdî geleceği konusundaki idealleri sa-

hiplenmektedir. Burada NRP ile Haredim arasındaki farklar sadece, NRP'nin kurtuluş sürecinin hali hazırda başlamış olduğu ve Mesih'in gelişi ile çok yakın bir süre sonra tamamlanacağı konusundaki inancından kaynaklanmaktadır. Haredim ise bu inancı paylaşmaz. Haredim, kurtuluş sürecinin başlangıcındaki özel bazı durumların, bu sürecin ilerleyişine yardım edecek olan ideallerden geçici de olsa ayrılışı haklı çıkaracağına inanmaktadır. NRP'nin, Talmud uzmanlarının bazı durumlarda askerî hizmetini desteklemesi buna en bariz örnektir. NRP'nin bu tür anormal fikirleri, sıkı Talmud kurallarından ayrılmamakta direnen ve Haredi tavrını benimseyen NRP takipçileri arasında artan oranda Haredi nüfuzunun sebebiyle 1970'li yıllardan beri aşınmıştır. Bu süreç; Başbakan Rabin'in bir mesihçi tarafından öldürüldüğü halde, mesihçiliğin öncüleri olarak saygı gören NRP'li yerleşimcilerin prestijinin artışıyla birlikte belli ölçüde karşı-dengeydi.

İsrail B'nin sağ kanadı üzerindeki dinî etki, onun militarist karakteri ve geniş ölçüde ortak dünya görüşüne dayanır. Seküler ve militarist sağ kanat İsrail Yahûdileri, siyasal görüşler taşıdıkları gibi, dindar Yahûdilerinkine benzer bir üslup kullanmaktadırlar. Likud Partisi'nin birçok takipçisi için, Yahûdilerin, Yahûdî olmayanlardan farklı bir kategoride olmasının sebebi "Yahûdî kanı" taşımalarıdır. Bu ayrımcılığa, İsrail vatandaşı olan ve İsrail ordusunda askerlik yapan ama Yahûdî olmayan kişiler de dahildir. Dindar Yahûdiler için, Yahûdî olmayanların kanı aslında hiçbir değer taşımaz. Likud Partisi için ise, ufak bir değer taşır. Menachem Begin'in Yahûdî olmayanlar hakkında kullandığı bu üslubunun, kendisine büyük bir oy ve popülerlik kazandırmış olması bu konuda iyi bir örnektir. Bu konuda İşçi Partisi ile Likud Partisi arasındaki fark sadece söylemdedir ancak bu fark, bir dünya görüşünün parçasını ortaya koyması açısından önemlidir. Örneğin, 1982 yılında İsrail ordusu Beyrut'u işgal ettiğinde İşçi Partisi'ni temsil eden Rabin; her ne kadar Sharon ve Likud Partisi'nin benzer politikalarını savunsa da,

Begin'in yaptığı gibi yaparak Sabra ve Şatilla kamplarındaki katliamları şu cümleleri ile görmezden geliyordu: "Yahûdî olmayan kimi kimseler, diğerlerini katletmişler ama Yahûdîleri suçluyorlar." Şayet Rabin, böyle bir şeyi açıkça söylemiş olsaydı, Yahûdîlerden nefret eden ve etmeyen kişileri ayırt edebilen İşçi Partisi'nin seküler destekçilerinin böyle bir beyanata tahammül edemeyeceğini öğrenirdi. Onlar, böyle bir söylemi gerçek dışı ve zararlı olduğu için reddedeceklerdir.

Sağ'ın, Yahûdîlerin geçmişini kutsamalarında ve mevcut sınırların ötesinde çok daha geniş bir İsrail sahibi olmaya tarihî hakları olduğu yönündeki ısrarlarında, dinî etki açıkça görülmektedir. Diğer seküler İsrailîlerden çok daha fazla oranda, İsrail sağının üyeleri, Yahûdîlerin "eşsizliği" konusunda da ısrarlıdır. Var oldukları uzun yüzyıllar boyunca, Yahûdîlerin büyük bir kısmı, çok yönlerden bugünkü Haredim Yahûdîlerine benzemekteydi. Yahûdî geçmişine hayranlık duyan bugünün Yahûdîleri, dindar Yahûdîlerin bu geçmişi devam ettirdikleri kadar, aynı zamanda belli ölçülerde "Yahûdî eşsizliği"nin göstergeleri olmalarından dolayı bu hisleri taşımaktadır. Sağ'ın bu "eşsizliğe" en temel vurgularından biri; Yahûdîlerin de diğer insanlara benzediği ve istikrar konusunda tıpkı diğer milletler gibi istekleri olduğunu ortaya koyan "normalleşme" kavramından nefret etmesidir. Seküler Yahûdîler ile İsrail sağının dinci Yahûdîleri arasındaki bazı kültürel benzerlikler, temelde ideolojik değildir. Çoğu Likud yandaşı, Sefarad ya da Aşkenazi kökenli olsun, gelenekçidirler. Onlar, hahamları göz alıcı bir figür olarak gördükleri gibi eğitimin tamamen büyük babanın kontrolünde yapıldığı ve kadının "kendi yerini bildiği" ruhânî âilenin çocukluk hatıralarından etkilenmişlerdir. Dinci elebaşılarda çok güçlü olmasına rağmen, bu tür anlayışlar sağın seküler Yahûdîlerini de etkilemiştir. Sağ, sık sık Yahûdî geçmişin güzelliği ve üstünlüğü konusunda abartmalara başvurur, özellikle de Yahûdî "eşsizliğini" koruma konusunda argümanlara ihtiyacı olduğunda.

Sağın dinci ve seküler üyeleri, inançları olduğu kadar, ay-

nı şekilde korkuları da paylaşırlar. İsrail'in en ünlü İbranice gazetesi olan *Haaretz*'de 6 Ekim 1993 tarihinde yayınlanan bir makalede, Doron Rosenblum, çeşitli kaynaklara dayanarak bunu, İsraillilere barış sürecinin yol açabileceği ciddi riskleri ve aynı zamanda Likud'un bu süreci başlatmış olmakla övünmeye devam ettiğini göstermek için resmetmektedir.

Rosenblum, Knesset'in (İsrail Parlamentosu) 1996 seçimlerinden sonra Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi Başkanlığı'na atanan Likud Partisi üyesi Uzi Landau'nun aşağıdaki beyanlarını aynen nakletmektedir:

"Şayet, Suriye karşısında Rabin'in siyaseti izlenecek olursa, İsrail Yahûdileri bir sabah tıpkı koyun sürüleri gibi Suriye tanklarının Golan tepelerinden aşağıya doğru inişini seyrederek uyanacaklardır... O zaman Galile'de yaşayan yerleşimciler, 1973 savaşındakinden daha güçlü bir ateş gücünün saldırısına maruz kalacaklardır... İsraillileri sürüp atma düşüncesi Suriyelilerin bilincinde var olmaya devam edeceğinden, Golan tepelerinden herhangi bir İsrail geri çekilmesi, Galile'deki her bir yerleşimcinin gırtlığına Suriye'nin bıçağını yakınlaştıracak harekete biraz daha hız katacaktır. Suriyelilerin siyaseti, genetik şifrelerle sabitlenmiştir ve hızlı bir şekilde değişmeyecektir."

İsrail'in politikalarını, kolay kolay değişmeyen Yahûdî genetik şifrelerine bağlayacak herhangi Yahûdî olmayan bir siyasetçiyi kesinlikle linç edecek olan Batılı medyanın çifte standartlı yaklaşımı, Landau'nun ifadeleri konusunda yorum yapmaktan açıkça kaçınmaktadır.

Rosenblum, aynı şekilde, Suriye'nin İsrail'e karşı sınırdan saldırılabileceği korkusunu dillendiren Knesset üyesi Likud liderlerinden Benny Begin'den de alıntılar naklediyor. Aslında bu tür korkular, İsrail'in tüm siyasal parti üyelerince çoğu zaman gündeme getirilmektedir. Ancak, Benny Begin'in de özellikle deklare ettiği gibi, İsrail B'nin karakteristik özelliği, Suriye'nin işgal hedeflerinin "Yahûdîlerin boğazlarını keserek katleden Rusların hedefleri ile aynı olacağını" düşünme-

leri olduğudur.² Begin, bu kez Suriye'nin macerasına nükleer alandaki bilim adamlarının yardımcı olacağını eklemektedir. Rusya imparatorluğu içinde küçük bir azınlık olan silahsız Yahûdî topluluğu ile bugünkü İsrail ve onun ordusunun karşılaştırılması, seküler sağ kanat İsrail partileri ile dinci Yahûdîlerce oluşturulan (sanal) Yahûdî geçmişi karşısındaki genel tutumu açıkça ortaya sermektedir. Bu tutum, tarihi gelişmeyle uyuşmamaktadır. Yahûdîler, sanki bir şekilde sürekli Yahûdî olmayan insanların kurbanı olmaktadır.

İsrail A'nın üyelerinden olan Rosenblum, tüm bu hayal ürünü şeyleri tutarsızlık olarak görmektedir. Landau'nun Suriyelileri koyun olarak farz ettiği gözleminde bulunan Rosenblum, "Yoksa o (Landau) bizlerin de kurtlar olduğumuzu mu anlatmaya çalışıyor?" diyor. Daha sonra da, bu üslubun nasıl bu derecede inandırıcı olabildiği yönündeki analizini izah ediyor:

"Ulusal gruplara mensup üyelerin, (yani seküler sağın), güç-delisi retoriği (dili), varlıklarının ayrılmaz parçası halindeki bu 'tüm dünyadan duydukları olağanüstü korkuyu' gizlemek için kullandıkları kuşkusu, çok uzun dönemden beri mevcuttur. Bu korku, İsrail devleti kurulduğu zaman dahi zerre kadar yok olmamıştır. Tüm hatalarına rağmen İşçi Partisi, bu tür korkuları bir kenara atarak, bunu yapıcı ve pragmatik bir dünya görüşü ile değiştirmeyi başarmıştır. Ancak Likud Partisi, tarihi çekince-lerini halen sürdürmektedir."

İsrail'in tüm Orta Doğu'ya kendi isteklerini dayatabileceği güç ve ehliyeti olduğundan son derece emin olan bu şovenist Yahûdîler, bu tür korkulara karşı son derece hassastır. Aynı insanlar, İsrail'in Araplara karşı herhangi bir taviz vermesi halinde ikinci Holokost'un çok yakın bir süre içinde hemen gerçekleşeceği tahmininde bulunmakta ve eğer İsrail

² 1903 yılında Rusya İmparatorluğu'nun Ukrayna bölgesinde yaşanan Kishinev katliamı (Pogrom), Doğu Avrupa'da kısa zaman aralıkları ile yapılan büyük katliamların ilkidir. Bu nedenle Kishinev adı, dünyanın her yanındaki Yahûdîlerin katledilmesi konusunda sembolik bir terim haline geldi.

ordusunun İsraili siyasiler, Amerikalılar ya da solcu Yahûdiler tarafından durdurulmasa Bağdat'ı bir hafta içinde ele geçireceğini ifade etmektedirler (Ariel Sharon, bu talebi 1973 Ekim Savaşı'nın patlak vermesinden birkaç ay önce bizzat yapmıştır.) "Korku" ve "kendine güven" gayet uyumlu bir şekilde birlikte varlığını sürdürmektedir. Yahûdî eşsizliği inancı da, bu birlikteliği güçlendirmektedir. Yabancı gözlemcilerin çoğu, İsrail Yahûdî kamuoyunun önemli bir bölümünün bu şovenist görüşlere sahip olduğunu anlayamamaktadır. İsrail seküler sağ ile dinci Yahûdiler için sıradan olan aşırı korku ile abartılmış öz güvenin bu şizofrenik karışımı, Yahûdileri aynı anda hem çok güçlü ve hem de yenilmesi çok kolay olarak gören anti-semitiklerin düşüncelerine tıpa tıp benzemektedir. Bu aynı zamanda, İsrail sağ kanadındaki şahısların Yahûdî olmayanlara karşı ve özellikle de Araplara karşı davranışlarının, anti-semitiklerin Yahûdilere karşı davranışları ile benzerlik göstermesinin bir sebebi de budur.

Seküler sağcılar ile dinci Yahûdiler aynı biçimde başka korkuları da paylaşırlar. Örneğin onlar Batı'dan ve onun kamuoyundan korkarlar. Yine, İşçi Partisi'nin birçok taraftarını içine alacak kadar geniş düşündükleri Yahûdî solculardan korkar ve Arapları Yahûdilere tercih etmeleri ve yanlış yolda olmaları sebebiyle onları kınarlar. Özellikle ülkenin entelektüel eliti içindeki kadrolardan yeni insanlar çekebilme kabiliyetleri sebebiyle solcuları tehlikeli olarak görürler.

Normalleşme konusu da, İsrail sağını soldan ayırmakta. Sol normalleşme ve Yahûdilerin de diğer milletler gibi bir halk olmasını isterler. Ancak diğer yandan tüm İsrail sağ, Yahûdilerin diğer insanlardan ve halklardan farklı özel insanlar olduklarını öngören Yahûdî dini ile uyumlu olarak, normalleşme fikrinden ve böyle bir şeye inanmaktan nefrette birlik halindedir. Sözüm ona ulusun geçmişine duyulan hayranlık, bu "benzersizliğin" somutlaşmış halidir. Dindar Yahûdiler, Tanrı'nın Yahûdileri benzersiz bir şekilde yarattığına inanırken, seküler sağın bir çok mensubu da, Yahûdilerin geçmişleri tarafından birleşmeye mahkum edildiğini ve

bu konuda hiçbir seçeneklerinin bulunmadığını düşünür.

Daha az önemli olmakla birlikte, seküler sağ ve dindar Yahûdîler arasındaki yakınlığın başka bir sebebi de, dindar kesimin, Yahûdîlerin İsrail toprağı üzerindeki kalıcı hakimiyeti ve Filistinlilerin en temel haklarının yok edilmesi konularında "ikna edici" deliller sağlama konusundaki yetenekleridir. Bu argümanlar sadece ulusal güvenlik açısından değil; ama bundan çok daha önemli olan, bu topraklar "Tanrı tarafından verilmiş haklar" açısından ortaya konulmaktadır. Seküler Likud bilim adamları ve siyasetçileri ise genellikle, bu tür konularda tam anlamıyla konuşabilmek, hatta konuyu tüm yönleri ile anlayabilmek için, Yahûdî geçmişi ve Yahûdî değerlerinden çok uzaktırlar. Likud'un yalnızca kısa dönemli stratejik algılamalara değil, aynı zamanda Tanrı ile seçilmiş halkı arasındaki özel ilişkilerinin uzun tarihine oturtulan politikalarına sadece dinciler derinlikli bir mantık bulabilir.

İsrail B'nin taraftarları arasındaki ateşli üyelere rağmen, benzer duygular İsrail A'nın üyeleri arasında da fark edilmektedir. Bu gerçek, dinci partilere verilen siyasal ödüllere gerekçeler oluşturmaktadır. (Yabancı gözlemciler çoğu zaman, yanlış biçimde bu tavizleri neredeyse tamamen dinci partilerin hacmine ya da lobicilik gücüne bağlarlar.) Bu duygular, aynı zamanda Yahûdî tarihçiliğini ve eğitimini de etkiler. 1950'li yılların sonundan beri ve özellikle de 1967 savaşından sonra, İsrailli Yahûdî tarihçiler ile ilgili alanlardaki uzmanlar, yazdıklarında her ne kadar diasporadaki meslektaşlarına göre daha az onursuz davranmış olsalar da, normal eleştirilerden kaçınmaya özen göstererek geçmiş Yahûdî toplumlarını aşırı biçimde güzelleştirmiş ve romantik hale sokmuşlardır. Bu tür savunmalar yeni bir eğilim doğurmuştur. 19. Yüzyıl'ın sonlarından 20. Yüzyıl'ın ortalarına kadar, erken dönem siyonist hareket ile modern dönemdeki Yahûdî hareketleri; kendi dinî, kültürel geleneklerinin kimi yönleri konusunda oldukça sert eleştiriler yapıp bunları değiştirme hatta gerekirse yok etme mücadelesi vermekteydi. Ancak 1980'li yıllarından sonundan itibaren bazı genç İsrail tarihçi-

leri, İsrail toplumundaki kutuplaşmadan besleniyor olsa gerek, şimdiki savunmacı eğilimi belli açılardan sarsacak eleştirel çalışmalar yazmış ve yayınlamışlardır.

Seküler sağın dünya görüşü ve korkuları ile Haredim'inikleri karşılaştırma konusu biraz daha fazla detaylandırmaya ihtiyaç göstermektedir. Kalıplaşmış Haredik anlayışları, sadece ve sadece, modern-öncesi dönemin hatıraları olarak anlaşılabilir. Batılılaşmış Yahûdîlerden biri olan ve gerek manda yönetimi altındaki Filistin'de ve gerekse sonradan İsrail'de Haredim topluluğu içinde üst düzey uzman olarak saygı gören, dinci Bar-İlan Üniversitesi profesörlerinden Menachem Friedman, *Davar* gazetesinin 4 Kasım 1988 tarihli sayısında yayınlanan makalesinde söz konusu Haredik algılamaları mükemmel biçimde ortaya koymaktaydı. Friedman, bu makaleyi 1988 yılındaki seçim listesinde bulunan kimi dinci adayların başarısız girişiminden kaynaklanan seçim fiyaskosunu değerlendirmek ve Filistinlilere yönelik muamele konusunda daha ılımlı tavırları savunmak için yazmıştı. Friedman yazıyor:

"Haredim dünyası, Yahûdî eksenlidir. Haredi düşüncesinin esası, Yahûdîleri diğer insanlardan ayıran bir boşluk algılamasıdır. Bu, İşçi Partisi ile Haredi güvercinlerin herhangi bir koalisyonlarını imkansız kılan faktördür. Gerçekte, Haredi güvercin anlayışı gibi bir şey de yoktur. Haredi dünyası konusunda laf eden insanlar, genelde onların işaretlerini nasıl anlamaları gerektiği konusunu bilmezler. Onlar, ne bu dünyayı ne de onun önde gelen simalarını anlamışlardır. Haredi güvercinler ile şahinler arasındaki fark da çok büyük değildir. Haredi güvercin ve şahinler, ortak bir kalkış noktasını paylaşırlar. Onlar, Yahûdî olmayanlar ile Yahûdîler arasındaki ilişkileri, İsrail kurulmadan önce var olan ilişkileri gördükleri gibi görürler. Onlara göre Yahûdî olmayanlar ve Yahûdîler apayrı kutuplardır. Yahûdî olmayanlar, Yahûdîleri öldürmek ve yok etmek isterler, bu nedenle de Yahûdîler arasındaki meşrû farklılık sadece Yahûdî olmayanların bu bitmek bilmeyen arzularına nasıl karşı koymaları gerektiği konusunda olmalıdır. Bu ortak anlayışa karşı, son dönemlerde iki tür Haredi alternatif bulunmaktadır. İki büyük Haredi grubundan birinin lideri olan Rabbi Shach, Yahûdî olmayan kimselerin bizden nefret etmeleri sebe-

biyle, bizlere gayet soğuk kanlı olmamızı ve varlığımızı onlara hatırlatmayarak kışkırtıcı davranışlardan kaçınmamız gerektiğini söyler. 1992 yılında ölen Lubovitcher Rebbe lakaplı Rabbi Menachem Schneerson, ise güçlü olmamız gerektiğini söyler. Bunlar iki farklı yanıtlardır; ama her ikisi de Yahûdî olmayanlar ile Yahûdîleri birbirinden ayıran büyük farklar olduğu düşüncesinden esinlenmektedir. Rabbi Shach, eski Meretz Partisi lideri Shulamit Aloni benzeri bir güvercin değildir. Aloni bir güvercindir; zira, o tüm insanoğlunun ve milletlerin temelde eşitliği üzerine vurgu yapan bir hümanisttir ve işbirliği için farklı insanlar ve milletlerin iletişiminin gerekliliğine inanmaktadır. Buna karşın Rabbi Shach, Yahûdî olmayan kişilerle iletişim kurmanın mümkün olmadığına ve onların sadece Yahûdîlerin varlığını unutabileceklerine inanmaktadır. Lubovitcher Rebbe ise, bizi sürekli yok etmeyi isteyen Yahûdî olmayan insanlara karşı kendimizi savunmak için güçlü olmamız gerektiğine vurgu yapmaktadır. Her iki lider arasındaki fark, bunların Mısır ile barış anlaşması karşısındaki tutumlarında somut biçimde görülmektedir. Her ikisi de, barışın hiçbir zaman olmadığını ve olamayacağını çünkü Mısırlıların bizi yok etmek istediğini söylemektedir. Ancak bununla birlikte Rabbi Shach, soğukkanlılığımızı muhafaza ederek Yahûdî zayırlığını en aza indirmeye çalışmamız gerektiğini ekler. Lubovitcher Rebbe ise, hiçbir koşulda barış gerçekleşmeyeceğine göre, herhangi bir öden vermeyi reddetmemiz gerektiğini söyler. Haredi güvercini, barışın hiçbir şekilde olacağına inanmamaktadır, bunun için de, bünyesinde Haredim bulunsa bile İşçi Partisi'nin başı çektiği bir hükümet kurulması yönündeki tüm konuşmalar boştur."

Mayıs 1996'da Netanyahu'nun seçilmesi de dahil, İsrail'deki son siyasal gelişmeler, Profesör Friedman'ın analizini doğrulamaktadır. Bir diğer Haredi bakış açısını yansıtan Rabbi Ovadia Yoseph (Shas Partisi'nin mânevî lideri), bu makaleyi aynen doğrulayan görüşler taşımaktadır. 18 Eylül 1989 tarihli *Yated Ne'eman*'da yazdığı makalesinde, İsrail'in kutsal topraklardaki tüm Hristiyan kiliselerini yıkmak için yeterince güçlü olmadığını, aynı şekilde tüm toprakları yeniden ele geçirmek için de gücü bulunmadığını savunmaktadır. Rabbi Yoseph, bu gerekçeye dayanarak, Yahûdî yaşamlarının sona ereceği bir savaşı önlemek için İsrail'in toprak ta-

vizleri yapmasını savunmaktadır. Ancak Rabbi Yoseph, Filistinlilerden ya da onların temel haklarından tek satır dahi bahsetmez. Bu noktada, Haredi dünya görüşü, İsrail seküler sağı tarafından taşınan görüşlerle aynıdır. Taraftarlarınca büyük bir hevesle desteklenen Likud Partili siyasetçilerin dünya görüşü, en basit şekliyle dinci Yahûdilerin klasik dünya görüşüdür. Bu zaman içinde önemli bir sekülerleşmeye maruz kalmış olsa bile, temel niteliklerini muhafaza etmektedir.

İşte; dinciler ile sağın seküler partilerinin ittifakı, 1996 seçimlerinde Netanyahu'nun zaferini getirdi. Bu ittifak, partiler arasındaki iki derin siyasal farklılığı unutturmuştu. Birinci fark; de:nokrasi ile ve özellikle de İsrail partilerinin ortaya koydukları şekliyle ilgili olanı, ikincisi de, siyonizm çevresindeki farklılıklardı.

Haredi hariç İsrail'deki tüm siyasal partiler, özellikle Amerika'dakiler olmak üzere Batılı ülkelerdeki partilerle uyumlu bir yapı arz etmektedirler. Örneğin; İsrail partilerinin çoğu, öncelikle adaylarının Knesset seçimlerinde seçilmesi için uğraşırlar. Ancak Haredi parti yapısı ise farklı ve belki de sadece İran'dakilere benzer şekilde kendine özgü yapıdadır. Tüm Haredi partiler iki katmanlı yapıya sahiptirler. Önem bakımından aşağıda olan katman, aktif siyaset yapan, hatta bakan ya da Knesset üyesi olan kişilerin oluşturduğu tabakadır. Söz konusu kişiler, kamuoyu önünde, kendilerinin aslında; herhangi bir karar almadan önce akıl danışmak için başvurdukları partinin hahamlardan oluşan danışmanlarının belirtmiş olduğu görüşleri uygulama hizmeti dışında hiçbir görevlerinin olmadığını alçak gönüllülükle belirtmekte. Herhangi bir partinin Haredi siyasetçisi, diğer Haredi partilerin haham konseylerinden gelecek bir direktifi de kesinlikle kabul etmez. Konseyde yapılan tartışmalar kesinlikle gizli tutulur ve alınmış olan kararlar aşkın (ilâhî) kaynaktan esinlendikleri için herhangi bir temyize de uğrayamaz. Bu konseyin üyeleri ne hahamlar ne de sıradan insanlarca seçilir. Eğer konsey üyelerinden biri ölürse, kalan üyeler onun varislerinden birini yerine atar. Genellikle ken-

di takipçileri tarafından bilge olarak kabul edilen Haredi parti kurullarının haham üyeleri, yenilikçi ve modern göründükleri için normal parti yapısının her karar ve görüşüne kuşkuyla bakarlar. NRP'nin yapısında olduğu gibi, modern siyasal parti yapılarında yer alan üyelik, yerel başkanlıklar, iç seçimler ve diğer konular, Haredi partilerde kesinlikle yoktur. Bir Haredi partinin başka biriyle anlaşmazlığı ve kimi zaman ondan nefreti, son sözü söyleyen "bilge" olarak farklı bir hahamı kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Haredi siyasal yapısı, erkek tekeli de muhafaza etmektedir. Bugüne kadar bir tek kadın Haredi siyasetçi olmamıştır. Haredilerin parçalanmışlığı, İsrail toplumunun hızlı "Haredileşmesini" önlemektedir. Haredi Yahûdîlerinininkine benzer yapılar, ikinci yüzyıldan modern ulus devlet içinde Yahûdî toplumsal otonomisinin yok edilmesine kadar sıradandı. Haredi uygulamalarının amacı, modern dönemlerden önce var olan Yahûdî yaşam tarzını korumak ve devam ettirmektir. Haredi partiler, antik bir Yahûdî rejimi sürdürme girişimlerinde, NRP'yi içine çekip yutmuş olan modernizm akımına karşı, geriye doğru bir siyasal anlayış oluşturmak zorundadırlar. Tıpkı diğerlerinde de olduğu gibi, Haredi tepkisi, kuşku ve belirsizliklerle dolu modern yaşamdansa, Yahûdîlerin daha mutlu ve duygusal olarak daha güvenli oldukları geçmiş döneme geri dönüşe duyulan romantik bir istek olarak örtbas edilmektedir. Haredi öğretisinin şekillendirdiği toplum, üyelerinin tüm kuşkularını yok etmek için çalışacak ve böylece mutluluk gerçekleşmiş olacaktır.

Haredim ile diğer İsrail Yahûdîlerinin siyonizm konusundaki anlaşmazlığı ise biraz karışıktır. Haredim ve siyonistler, "anti-semitizmin Yahûdî olmayan kişilerin sonsuza kadar değişmeyen bir özelliği" olduğu ve bunun yabancı düşmanlığı ya da diğer azınlıklara duyulan nefretten farklı bir şey olduğu yönündeki siyonist prensibin merkezî önemi üzerinde ittifak halindedirler. Tabii ki bu görüş; Yahûdîlerin anti-semitik kişiler hakkında besledikleri ile benzerlik taşır. (Kim bilir belki de bu benzerlik, Herzl'den başlayarak bazı siyonistle-

rin; Yahûdileri öldürmeksizin toplumunu Yahûdilerden temizlemek ya da Yahûdî sayısını sınırlamak isteyen ılımlı anti-semitik kişilerle siyasal ilişki kurmalarının gerekçesidir.) Siyonizmin, anti-semitizm ile ilgili görüşler ve korkular hakkındaki temel prensibinde ittifak etmiş olan seküler sağ ile Haredim'in ortak paylaştığı bir tutum, Likud Partisi tarafından sık sık yeterince siyonist olmamakla suçlanan sol görüşlü İşçi Partisi ve Meretz Partisi tarafından sahip olunan görüşlerden daha tercih edilir.

Tüm bunlarla birlikte, Haredi ideolojisi başka bir takım prensipler konusunda siyonizm ile çatışmaktadır. En önemli iki örnek, siyonistlerin tüm Yahûdileri ya da mümkün olan en fazla sayıdaki Yahûdî'yi bir tek yere toplama ve Filistin'de bir Yahûdî devleti kurma hedefleridir. Bu hedef ya da dogmalar, Talmud ve ona ait tefsirlere ilişkin Haredi yorumları ile çelişmektedir. Söz konusu çelişkiden dolayı, Haredim geçmişten beri halen siyonizme karşı güçlü muhalefetini açıkça ortaya koymaktadır. Onlar, İsrail devletinin Yahûdiler için diğer bir diasporadan başka bir şey olmadığını iddia ederken, siyonist sembolleri kullanmaktan özellikle kaçınır. Haredi dışındaki tüm İsrail siyasal partileri, herhangi bir toplantılarına İsrail'in ulusal marşı ve aynı zamanda dünya siyonist hareketinin marşı olan "Hatikva"yı söyleyerek başlarken, Haredi partiler ve kuruluşlar bunun yerine Yahûdî dualarını okumaktadır. Medya organları, resmi toplantılarda "Hatikva"yı okumamaları sebebiyle Haredim Yahûdilerini sık sık kınamaktadır. İsrail'de yapılan tüm uluslararası siyonist toplantılarda sadece İsrail bayrağı dalgalanırken, İsrail'deki herhangi bir Haredi toplantısında ise; temsilcisi gelen tüm ülkelerin bayrakları, İsrail'e hiçbir ayrıcalık tanınmadan, alfabetik sırayla (göndere) çekilir.

Siyonizme yönelik Haredi itirazı, Haredim'in sürdürücü-sü olduğu klasik Yahûdilik ile siyonizm arasındaki çelişkiye dayanmaktadır. Çok sayıda siyonist tarihçi ne yazık ki burada işi bulandırmaktadır. Bu yüzden de bazı ayrıntılı açıklamalar zorunlu görünmektedir. En ünlü Talmud bölümlerin-

den biri olan *Tractate Ketubot*'un diğer Talmud bölümlerinde de tekrarlanan 111. sayfasında, Tanrı, Yahûdîlerden üç tane söz almaktadır. Bu yeminlerden ikisi siyonist anlayış ile tamamen çelişmektedir:

1) Yahûdîler, Yahûdî olmayan kişilere karşı isyan etmemeli,

2) Mesih gelmeden önce Filistin'e toplu halde göç edilmemeli.

(Burada belirtilmeyen üçüncü yemin ise; Yahûdîlerin belirlenen zamandan önce gelmemesi için Mesih'e gereğinden fazla dua etmemesi gerektiğini emreder.) Talmud sonrası Yahûdî tarihi boyunca hahamlar, geniş biçimde bu üç emri tartışmışlardır. Tabii ki, bu tartışmalarda ana unsur, Filistin'e yapılacak hangi bir göçün kitapta yasaklanan toplu göç olup olmadığı konusunda düğümlenmiştir. 1500 yıllık geçmiş boyunca geleneksel Yahûdîliğin önemli hahamları, bu üç emri ve sürgündeki Yahûdî varlığını, Tanrı'nın onları sürgüne göndermelerine yol açan günahları sebebiyle çekilmek zorunda olunan bir keffaret olarak dinî yükümlülük şeklinde yorumlamışlardır.

Son yıllarda, daha onurlu bir Yahûdî tarihçiliği geliştirmiş olan bir kısım İsraili Yahûdî uzman ise, üç yemine ilişkin yapılan haham yorumlarının esası üzerine yoğunlaşmışlardır. Örneğin; *Messianism, Zionism and Jewish Religious Radicalism* ismini taşıyan son derece akademik kitabında Aviezer Ravitsky, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren bu üç yemin konusunda yapılmış olan haham yorumlarının mükemmel bir özetini sunmaktadır. (Kitabın İbranicesi 1993 yılında İsrail'de yayınlandı). Ravitzky, analizini yaparken, Filistin Yahûdîliğinin önemli liderlerinden biri olan 9. yüzyılda Hosha'ana'nın oğlu Rabbi Shmuel, Tanrı'nın sözleri olarak aşağıdaki şiirsel duayı nakletmektedir:

"Ben, halkımdan Hristiyan ve Müslümanlara karşı isyan etmemeleri sözünü aldım.

Onlara, tıpkı Sodom'da yaptığım gibi bizzat kendim altını üstüne getirene kadar sessiz olmalarını söyle!"

Ravitzky, bazı hahamlarla şâirlerin dinî sebeplerle³ Filistin'e göç ettikleri 13. Yüzyıl'da, dünyanın başka bölgelerindeki hahamların da, bu göç olayının potansiyel bir tehlikeye dönüşerek yaygınlaşmasına karşı uyarı amacıyla üç emir teorisini kullandıklarını söylüyor. Almanya'nın Wurtzburg bölgesindeki Yahûdî cemaatinin mânevî lideri olan Moshe'nin oğlu Rabbi Eliezer, 13. Yüzyıl'da Filistin'e göç eden Yahûdîleri, Tanrı tarafından ölümle cezalandırılacakları yönünde uyarmıştır. Hemen hemen aynı dönemlerde İspanya'daki Gerona hahamı ve ünlü Kabalacı, Rabbi Ezra, Filistin'e göç eden bir Yahûdînin, "Filistin'de değil sadece Yahûdî çoğunluğun yaşadığı diasporada bulunan Tanrı'yı terk etmiş olacağını" yazmıştı. Ravitzky, kitabında, buna benzer ve hatta bundan çok daha aşırı görüşlerin 19. Yüzyıl'a kadar dillendirildiğini yazar. Ünlü Alman haham Yehonathan Eibshutz, 18. Yüzyıl'ın ortalarında, Filistin'e toplu Yahûdî göçünün, tüm dünyanın milletleri bundan razı olsalar dahi, beklenen Mesih'ten önce kesinlikle yasak olduğunu yazmaktaydı. 19. Yüzyıl'ın başlarında, Yahûdî aydınlanmasını savunan Moses Mendelsohn ve diğerleri dahi, bu üç emirden kaynaklanan yasağın sürdüğü konusunda, Almanya'da modern Yahûdî ortodoksçuluğunun kurucusu Rabbi Rafael Hirsch gibi rakipleri ile aynı şeyleri düşünüyorlardı. Hirsch, 1837 tarihinde yazdığı yazıda, "Tanrı'nın Yahûdîlere kendi gayretleri ile kendi devletlerini hiçbir zaman kurmamalarını emrettiğini" belirtir. Orta Avrupa'daki hahamlar ise çok daha aşırıydı. Hirsch'in Yahûdîlere bir Yahûdî devleti ilanını yasakladığı 1837 yılında yerleşimcilerinin çoğunluğunu Yahûdîlerin oluşturduğu Kuzey Filistin'deki Safad'da (Zefad) büyük can alan bir deprem meydana geldi. Önde gelen Macar haham

³ Dinî gerekçeler, genellikle dinin emirlerini tam anlamıyla yerine getirme konusu üzerine odaklanmaktadır. Siyonizm öncesi dönemde Filistin'e geç eden bütün dindar Yahûdîler için, "tarımla ilgili dinin bütün emirleri sadece ve sadece İsrail topraklarında yerine getirilebilir" şeklinde bir inanış yaygındı. Mümkün olan en fazla sayıda emri yerine getirmek isteyen Yahûdîler, bu nedenle Filistin'e göç etmişlerdi.

Rabbi Moshe Teitelbaum, bu depremi, Filistin'e yapılan aşırı Yahûdî göçünden Tanrı'nın hoşnutsuzluğuna bağlayarak, "Bizim kendi istek ve gayretlerimizle İsrail topraklarına gitmemiz, Tanrı'nın hoşnut olacağı bir şey değil." ifadelerini kullanmıştı. Buna karşın 1270 yılında ölen Rabbi Moshe Nachmanides, Yahûdîlerin İsrail topraklarına göç etmelerinin yeterli olmayacağını, bilakis orayı mutlaka fethetmeleri gerektiği görüşünü belirten tek istisnadır. Hem kendi dönemindeki ve hem de ondan sonraki yüzyıllar boyunca gelen önemli hahamlar, Nachmanides'in fikirlerini görmezden gelmişler ya da itiraz etmişlerdir.

Ancak tam yedi yüz yıl sonra, 1970 yılında Nachmanides, NRP ve Gush Emunim yerleşimcilerinin koruyucu azizi oluverdi. NRP hahamları, üç yeminin Mesih dönemlerinde uygulanmayacağını ve Mesih her ne kadar ortaya çıkmamış olsa da, evrensel sürecin kurtuluşun başlamasını gerektirdiğini öne sürmekte. Bu süre boyunca, daha öncesinin dinî kuralları tamamen göz ardı edilirken, bir kısmı da değiştirilmiştir. Böylece, NRP ile Haredim arasındaki anlaşmazlık tamamen, Yahûdîlerin normal bir dönemde mi yoksa kurtuluş sürecinin başladığı dönemde mi bulundukları konusuna odaklanmıştır. 1988 seçimlerinden sonra politik kazanımlar elde eden ve kendine güveni daha fazla artan Haredim, siyonizme ve NRP'ye karşı ilkesel karşıtlığını biraz daha güçlendirdi. 1989 yılında, iki önemli Haredi hahamı, Rabbi Shach ve Rabbi Yoseph, İsrail'in Bnei Brak bölgesinde siyonizm karşıtı bir toplantı düzenledi. Burada, siyonizme ve kurtuluşun başlangıcı doktrinine yönelik ilkesel muhalefetleri hakkındaki konuşmalar Haredi gazetesi *Yated Ne'eman*'da 18 Eylül 1989 tarihinde yayınlandı. Bu toplantıda, Yahûdî yasası (Halacha) görüşünü yansıtan iki haham, İsrail siyasetinin en hayati konularından biri olan İsrail topraklarından bir kısmının Yahûdî olmayanlara (yani Filistinlilere) verilip verilmemesi gerektiği konusunda konuşmuşlardı. Bu iki kişi, NRP ve Gush Emunim'in "kurtuluşun başlangıcıyla birlikte hiçbir İsrail toprağının Yahûdî olmayanlara verilmemesi gerektiği"

yönündeki görüşünü çürüttüler. Rabbi Yoseph ve Shach, Yahûdîlerin henüz, Tanrı'nın onların yaşamını koruması için gözle görülür yardımının beklenemeyeceği normal dönemde olduklarını belirtmişlerdi.

Yahûdî yasası (Halacha) konusundaki derin bilgisi ile meşhur olan Rabbi Yoseph, detaylı analizler sunarak, Rabbi Shach'ın burada kendisi ile tamamen fikir birliği yaptığına dikkat çekmiştir. Rabbi Yoseph sözlerine, NRP ve Gush Emunim hahamlarının, "kurtuluşun başlangıcı ve Tanrı'nın İsrail topraklarının fethi konusundaki emirlerinin bu fetih savaşında kaybedilecek olan Yahûdî hayatlarını kurtarmaktan daha önemli olduğu" yönündeki sözlerinin geçersizliğini belirterek başlıyor. Rabbi Yoseph, Mesih'in gelmesine yakın günlerde Yahûdîlerin çok daha güçlü bir durumda olacaklarını ve tüm Yahûdî olmayanları sürerek putperest Hristiyan kiliselerini yıkmak üzere İsrail topraklarını fethetmekle yükümlü olacaklarını kabul etmekle birlikte, bu Mesih dönemine henüz gelinmediğini öne sürmektedir:

"Doğrusu, Yahûdîler bugün Yahûdî olmayanlardan daha güçlü olmadığı gibi, onlardan duydukları korku sebebiyle bu kişileri İsrail topraklarından sürecektir güçleri de yoktur... O halde Tanrı'nın emri şu an için geçerli değildir... Putperest oldukları halde aramızda yaşayan Yahûdî olmayan kişilerin sürülmeleri ya da başka bir yere hareket etmeleri mümkün değildir. Her ne kadar kiliseler putçuluğa ve onun pratiklerine ev sahipliği yapıyor olsalar da, İsrail hükümeti İsrail topraklarındaki Hristiyan kiliselerini koruyan uluslararası yasalara uymakla yükümlüdür. Dinimiz tarafından tüm putları ve ona hizmet edenleri gerek kendi topraklarımızdan gerekse fethetme gücüne sahip olduğumuz tüm bölgelerden temizlememiz emrediliyor olsa da bu böyledir... Bu gerçeğin, İsrail ordusunun fetihlerindeki (1967'deki) dinî anlamı zayıflatmaya devam ettiğine de kuşku yok."

Yukarıda nakledilen alıntılar İsrail'in *reelpolitik* anlayışının bir kısmını çok iyi şekilde ortaya sermektedir. 1996 seçimlerinden önce, hem Peres hem de Netanyahu, Rabbi Yoseph'i önemli bir siyasal figür olarak kabul etmişler ve açık

biçimde sık sık onun teveccühünü kazanmaya çalışmışlardı. Yoseph'in kamuoyu önünde açık biçimde Yahûdîlerin yeterli güce sahip olduklarında ülkedeki tüm Yahûdî olmayan unsurları sürececeklerini ve bütün Hristiyan kiliselerini yıkacaklarını söylemesine rağmen, iki politikacı da bunu yapmışlardır. İsrail'deki solcular ve barış savunucuları da, işgal altındaki topraklardan geri çekilmeye onay vermeleri sebebiyle Yoseph ile Shach'ı övmüşler ancak Yoseph ile Shach'ın daha önemli hamlesine değinmedikleri gibi gizlemişlerdir. Batılı medyanın önemli bir kısmı da, Yoseph'in konuşmasındaki en temel noktaları yazmaktan kaçınmıştır. Oysa gerçek, Yoseph-Shach ikilisine ait görüşlerin, İsrail siyasetindeki "şahin anlayışın merkezi"nin bir parçasını oluşturduğudur.

Rabbi Yoseph, konuşmasında İsrail topraklarından herhangi bir parçanın Yahûdî olmayan kişilere satışının dinsel bir yasak (*halachic*) olduğunu itiraf etmekte; ancak, bu yasagı, Yahûdî yaşamının kaybedilmesine neden olmayacağı bir zamana kadar erteleyerek sınırlamaktadır. Aynı üslubunu, herhangi bir tehlike ya da savaş karşısında, Yahûdîlerin sadece Tanrı'nın yardımına mı yoksa kendilerinin alacağı önlemlere mi güvenecekleri konusunda da ortaya koyar. Yoseph, bunun Yom Kippur (orucun) da hasta olan bir Yahûdîye yaşamını kurtarmak için yiyecek verilip verilmeyeceği sorusu ile aynı olduğunu iddia eder. Rabbi Yoseph'e göre bu durumda, oruca saygı gösterilmesi halinde hayatının tehlikeye gireceği konusunda doktorun aksi bir görüşü olmazsa Yahûdîye yiyecek verilmeli. Rabbi Yoseph, böyle bir gerekçe belirttikten sonra, askerî uzmanlar aksini onaylamadıkça, topraklardan geri çekilmek bir savaşı engelleyecekse, hükümet geri çekilme emri vermelidir. Tanrı'ya güvenmekle ilgili argümanları bir kenara bırakan Rabbi Yoseph, daha önceki savaşlarda birçok Yahûdî'nin hayatını kaybettiğine dikkat çekerek, muhteşem Mesih'le birlikte gelecek olan tanrısal yönetimin kuruluşunun bir tek Yahûdî'nin dahi hayatını kaybetmeden gerçekleşeceğini belirtir. Aynı şekilde Yoseph, İsrail devletinin Tanrı'nın gazabını çeken günahkâr Yahûdîler-

le dolu olduğunu vurgulayarak, üç yeminin hâlâ geçerliliğini koruduğu yönündeki görüşünü kabul eden sayısız hahmandan alıntılar yapmakta.

Rabbi Yoseph'in görüşleri, Rabin, Peres ya da Netanyahu'yu zerre kadar ilgilendirmez.

Onun sergilediği, küçük bir yayının üç geniş sayfasını kaplayan şaşırtıcı bilgelik, bir tek NRP hahamını dahi ikna edememiştir. Bir süre sonra birbirlerinin düşmanı haline gelecek olan Rabbi Yoseph ve Rabbi Shach, siyonizm ve kurtuluş başlangıcı doktrinine muhalefetlerini hâlâ sürdürmekte ve kendi Yahûdî köktencilik tarzlarını muhâfaza ederek, 1996 yılında 120 sandalyeli Knesset'in 14 sandalyesini elinde bulunduran kendi bağlılarını yönlendirmekteydiler. Siyonizme yönelik muhalefette Rabbi Yoseph'ten çok daha aşırı olan Rabbi Shach, kendi partisi Yahadut Ha'Torah mensubu milletvekillerinin Netanyahu'nun siyonist hükümetinde bakan olmalarını kesinlikle yasaklamıştı. Ancak Netanyahu, yaratıcı bir şekilde Yahadut Ha'Torah'a İskan Bakanlığı'nı vererek ödüllendirdi. Netanyahu, kendisini İskan Bakanı yaparak, Yahadut Ha'Torah Partisi'nden Bakan Yardımcısı Ravitz ne sunduysa gözü kapalı şekilde imzaladı. Bu prosedür, siyonist bir hükümete (onun hiçbir menfaatinden istifade etmemekle birlikte) resmî olarak katılımı gereken Yahadut Ha'Torah Partisi'nin formalitelerinin üstesinden gelmek için uygulanmıştı. Rabbi Shach'ın aksine Rabbi Yoseph ise kendisi partisinin milletvekillerine Netanyahu hükümetinde bakan olmalarını öğütlüyordu. Tüm bu gerçekler, Rabbi Yoseph ile Shach'ın görüşlerinin siyasal önemini gözler önüne sermektedir.

Rabbi Yoseph'in ülke toprakları konusunda açık şekilde belirttiği görüşleri Haredi görüşünü yansıttığı gibi, aynı zamanda uygulamada İsrail devletinin gerçek dış politikasının büyük bir bölümüne benzemektedir de. Rabbi Yoseph, Yahûdî yaşamını tehlikeye atmayacaksa, tüm Hristiyanların İsrail devletinden sürülmelerinin dinî bir görev olduğunu savunmaktadır. Yine o, İsrail devletinde Yahûdî olmayanlara karşı

eğer bir taviz verilecekse bunun muhakkak surette Yahûdîlere zarar verebilecek bir şeyi savuşturmak için olması halinde mümkün olabileceği varsayımında bulunmakta. Yoseph, eğer Yahûdîlere zarar verme konusunda Arapları tahrik etmeyeceği biliniyorsa, kesinlikle tüm topraklardaki işgalin sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim, İsrail Yahûdîlerinin tam desteğini arkasına alan hükümet sorumluları, 1967 Savaşı'ndan sonra Arapların İsrail'e herhangi bir zarar veremeyeceklerine inanmalarından ötürü, o tarihten beri herhangi bir ödün vermeyi reddetmişlerdi. Ancak, Ekim 1973 savaşında büyük bir kayıp verilmesi ardından başka bir savaş çıkma ihtimalinden duyulan korku sebebiyle hükümet yetkililerinin, Sînâ Yarımadası'ndan Mısır lehine çekilmeyi kabul etmişlerdi. Yine, 1983 yılında Sabra ve Şatilla katliamlarına rağmen İsrail liderleri hâlâ, Lübnan'ın üçte birini işgali altında bulundurma ve kalan üçte ikide de nüfûzunu muhâfaza etme konusunda plan yapıyorlardı. Ama, ağır İsrail kayıplarına yol açan 1984-1985 yıllarında Lübnanlılar tarafından yürütülen gerilla savaşı, İsrail liderlerini bu planlarından vazgeçme ve geri çekilmeye zorladı. İsrail dış politikası her ne kadar seküler Yahûdîler tarafından planlanıyor ve uygulanıyorsa da, uygulamada görüldüğü gibi, Yahûdî dininin geçmişinden alınmış bir öz taşımaktadır. Gerçekten de, kısmî bir laikleşmeye uğrayan siyonist hareket dahi, temel Yahûdî din prensiplerini hâlâ muhâfaza etmektedir. Rabbi Yoseph, Ben Gurion, Sharon ve tüm önde gelen İsrail siyasetçileri, aynı siyasal taraftarlık zeminini paylaşmaktadır.

II. BÖLÜM

İSRAİL'DE HAREDİM'İN YÜKSELİŞİ

Yahûdî köktencilîği her ne kadar 1970'li yılların başlarında istikrarlı bir genişleme yaşıdıysa da, seküler eğilimlerin ağır bastığı İsrail toplumunda 1988 yılına kadar görece olarak çok az ilgi görebilmiştir. İsrail şehirlerinden ayrı alanlarda kendi halindeki yerleşim birimlerinde yaşayan değişik Haredi mezheplerine mensup üyeler, kaygı ve endişelerin görünmediği, dışarıdan bakan için oldukça egzotik görünen bir yaşama öncülük etmekteydi. Mezhep üyeleri çoğunlukla, İsrail toplumunun seküler kesimi ile özel bazı konularda çatıştığı ya da çeşitli vesilelerle kamuoyunun dikkatlerini biraz olsun çektikleri zamanlar dışında, genellikle yok sayılmaktaydılar. Bu nedenle 1988 yılındaki parlamento seçimlerinde hiçbir kamuoyu yoklama şirketi tarafından tahmin edilemeyen sansasyonel Haredi başarısı, birçok insanı şaşırtmıştır. 1990'lı yıllar boyunca devam eden seçimler sırasında siyasal başarılarını devam ettirmeleri sebebiyle, Harediler, kimi zaman kendilerini İsrail'in seküler çoğunluğuna koşullar dayatabilecek bir konuma oturttu.

Haredi siyasal başarıları, sadece İsrail Yahûdilerinin Haredim gerçeğine daha yakından bakma ve onunla ilgili şeylerle daha fazla ilgilenmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, başta Amerika olmak üzere ülke dışında da dikkatleri üzerine çekmiştir. Birleşik Devletler'de oluşan ilgi, Hare-

dim Yahûdîlerinin folklorik özelliklerine yoğunlaşmakla birlikte, ne yazık ki onların temel ideoloji ve dünya görüşlerini görmezden gelen İngilizce yeni kitap ve makalelerin yazılmasıyla daha da ateşlendi. İşte bundan sonraki satırlarda ele alacağımız tartışmayla, özellikle İbranice bilmeyen okuyucular için, Haredi patlamasının siyasal önemini analiz etmeye çalışacağız. Bu analizin en önemli yanı, tüm İsrail siyasal sağını anlamanın, Haredik bireyler ve tarikatların aralarındaki anlaşmazlıklar, bölünmeler ya da birleşme gayretleri bir yana, belli ölçüde Haredi siyasetinin temel unsurlarını anlamaya bağlı olduğunu savunan görüşü kabul etmesidir. Analizi yapılacak olan iki ana soru şunlar:

- Haredi partiler siyasal etkilerini nasıl sağlamaktadır?
- Maksimum siyasi başarı için Haredilerin kullandığı örgütsel yapı hangisidir?

Her iki sorunun yanıtı da büyük oranda eğitimle ilgilidir. Harediler, gerek kendi çocuklarını ve gerekse diğer Yahûdî çocukları, gözetime sahip oldukları ve sürekliliğinin garanti altında olduğu bir ortamda çok yönlü eğitime tabi tutmada başarı sağlamışlardır. Harediler, kendilerine bağlı okul ağında doğrudan ve diğer bazı okullarda da dolaylı yoldan sağlamadıkları nüfuza ilave olarak, birçok İsrail Yahûdisini de etkilemiştir.

XX. yüzyıl boyunca, Harediler, Yahûdî toplumunu etkileyen Aydınlanma öncesi dönemde diasporada büyük oranda var olan Yahûdî eğitim sisteminin sürmesi için çaba sarf ettiler. Haredilerin yaşadığı ülkelerdeki hükümetler ise aynı dönemde, Yahûdî okullarında öğretilen şeylerle taban tabana zıt ve çelişkili bir muhtevaya sahip olan modern eğitim müfredatının uygulanmasında ısrarlıydı. Aslında 1980'lere kadar İsrail'de yaşanan durum da buydu. Harediler 1980 yılından bu yana, İsrail hükümetlerinin cömert yardımlarıyla, birçok geri kalmış İsrail kasabasında ve geniş şehirlerin gecekondu mahallelerinde eski sistem Yahûdî eğitim müfredatını ve önceden var olan okul ağı sistemini dayatarak kısmi başarı sağlamaya çalışmaktadır. Haredilerin açıkça amacı,

genç Yahûdî jenerasyonu üzerinde kendi eğitimsel etkilerini sürdürmektedir.

Tarihi olarak Yahûdî okullaşması üç ya da dört yaşındaki Yahûdî erkek çocukların eğitimi için kurulan "*heder*" ile başladı. (Heder, İbranice'de "oda" anlamına gelse de, normal dönemin (*common era*) başlangıç yüzyıllarında var olan Talmud zamanlarından, modern ulus devletlerin oluşumuna kadarki dönemde faaliyet gösteren geleneksel Yahûdî ilkokullarına verilen isimdir. Bu dönemde, Yahûdîlerin birçoğu *hederin* değişmesi ya da ortadan kaldırılması için çabalıyordu.) *Heder*, önceleri sadece erkekler içindi. Talmud ve Halacha'ya (Yahûdî yasaları) göre, kadınların eğitime ihtiyacı yoktur ve erkeklerle aynı çalışma biçiminden kesinlikle men edilmelidir. Modern dönemlere kadar, Yahûdî kadınların çoğu resmî eğitim almıyordu ve çoğunlukla okuma yazma bilmezlerdi. Bu, Yahûdî erkeklerin durumuyla dikkat çekici bir tezat teşkil etmektedir. Modern ulus devlet hükümetleriyle ve kadınların resmî eğitimin dışında tutulması uygulamasına birçok Yahûdînin bizzat itirazı ile yüz yüze kalan Harediler, genç Haredi kızların daha alt düzeyde bir eğitime razı olmalarını sağlamak üzere, onları eğitecek, daha doğrusu beyinlerini yıkayacak, özel kurumlar oluşturma yoluna gittiler. Heder eğitimi sadece, Yahûdî dinî çalışmalarından oluşmaktadır. Aritmetik, yabancı dil, fen bilimleri, edebiyat ve İbrani grameri gibi seküler müfredat dersleri hariç tutulmuştur. Derslerin içeriğine yerleştirilen Kutsal Kitap'ın büyük bölümü hiç öğretilmemektedir. Rashi'nin (1099 yılında ölen Rabbi Shlomo Yitzhaki) tefsirinin yardımıyla Pentateuch'u (Kutsal Kitap'ın ilk 5 bölümü) öğrenen öğrenciler, doğrudan Talmud'un daha kolay olan bölümlerine geçerler. Yaklaşık 8 yıl okuduktan sonra, kapasitesi düşük öğrenciler ustalık, ticaret ya da başka bir meslek öğrenmek üzere salıverilirken, yetenekli olanlar yeshiva olarak adlandırılan bir yüksek öğrenim kurumuna kabul edilir. Yeshivaların çok değişik seviyeleri bulunmaktadır. Öğrencileri ayıklama süreci her seviyede devam eder. Kapasitesi düşük bulunan öğrenciler, para getirici

çalışmalar yapmaya yönlendirildiği gibi, kimileri daha sonra alt düzey bir haham olarak dinî hizmetle ilgilenir. Ya da, lokanta, hastane, ordu ve buna benzer kurumlarda kashrut kurallarının (Yahûdîlerin dinî yemek kuralları) denetçisi olarak görev yaparlar. En yetenekli öğrenciler ise, yeshiva seviyelerini birer birer aşarak öğrenimini sürdürür. Nihayet en son yeshiva'dan mezun olup evlendikten sonra, en iyi öğrenciler yaşamlarının kalanını *kollel* olarak isimlendirilen bir kurumda sadece Talmud literatürü çalışarak geçirir. Bu yetenekli mezunlardan çok az bir kısmı da, daha sonra üst düzey hahamlık görevlerine ya da, yeshiva ve *kollel* kurumlarının başkanlığı görevlerine atanırlar.

Daha önce belirtildiği gibi, yukarıda genel hatları ile sunulan geleneksel Yahûdî eğitimi, hiçbir seküler ya da beşerî bilim dalı ihtiva etmez. Şunu bir kez daha vurgulamakta fayda var ki; bu sistemde hariç tutulan seküler dallar arasında; sadece matematik, fen bilimleri ya da yabancı diller değil, aynı zamanda dinî konulara ilişkin şiirlerin bulunduğu İbrani edebiyatı, İbrani grameri ve Yahûdî tarihi gibi konular da bulunmakta. Bu nedenle, Orta Çağ baş yapıtları dahil, İbrani din şiirlerinin Harediler tarafından bilinmemesi hiç de sürpriz değil. Bu okullarda, mümkün olabilecek en yoğun biçimde, sadece (modern dönem öncesi Yahûdîliğe ilişkin) dinî bilgiler öğretilmektedir. Dinî çalışmalar, çoğunlukla Talmud ve ardından gelen Talmudcu literatürü içermektedir. En üst yeshiva düzeyindeki biri, günde 12-14 saat arası süren dinî çalışmalarını, dinî emirlerden en küçük sapma karşısında Tanrı'nın bu dünyada ya da cehennemde uyguladığı korkunç cezalandırma yöntemlerinin betimlendiği ahlâkî çalışmalara ayırır. Kutsal Kitap'ın, peygamberlerin öğretilerinin anlatıldığı Jop ve Ecclesiastes gibi birçok bölümü, ne *heder*lerde ne de yeshivalarda okutulur. Bunun için de söz konusu öğretiler Harediler tarafından kesinlikle bilinmez. Harediler, Kutsal Kitap'ın Pentateuch bölümü dışındaki bu bölümlerinin, sadece Talmud'da nakledilenlerini, o da, Talmudcu bir yorum katılmış şekliyle bilirler. Harediler, genellikle Kut-

sal Kitap'ın ana bölümlerinden habersizdirler ve bu bilgisizlik, İsrail'in seküler Yahûdileri ile olduğu kadar, diğer dindar Yahûdiler ile Harediler arasındaki büyük farkların kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Yeshiva öğrencileri genellikle uyutulmazlar. 16 yaşına ulaştıktan sonra bir yeshiva öğrencisi, gününün en az 12 ile 14 saatini çalışmaya verir. Bu sınıflar çok gürültülüdür, zira öğrenciler öğrendikleri şeyi yüksek sesle tekrar ederler. Sessizlikte çalışmak günah olarak kabul edilir. Tabii bunun doğal sonucu, her bir öğrenci farklı bölümleri bağırdığından sınıfta sık sık kargaşa oluşmasıdır. Öğrenciler, hangi konuların çalışılacağı gibi dersle ilgili konularda soru sorabilirler ancak, dışarıdaki dünyaya ilişkin konularda yapılan yorumlar hakkında kesinlikle konuşmazlar. Öğrenciler, dış dünyadan tamamen izole edilmişlerdir, özellikle de seküler dünyadan. Öğrencilerin, inançsız kişilerle irtibat kurmaları kesinlikle yasaktır. Öğreticinin yetkisi oldukça geniştir ve neredeyse mutlaktır. Yeshivanın baş öğretmeni ya da müdürü, karısını genellikle öğrenciler arasından seçer.

İşte yukarıda betimlemeye çalıştığımız bu eğitim türü, insan karakterini biçimlendirmektedir. Bunun, muhâlifler oluşturmada kaçınılmazdır. Nitekim, modern dönemlerde Yahûdilik içinden ilk Yahûdî muhâlifler, böyle bir eğitim yöntemine isyan etmişler ve prensipte onları bu tür totaliter kontrole zorlamaya çalışan dinin muhâlifleri haline gelmişlerdir. Haredi geleneğindeki okullardan çıkmış kimi şahıslar da, televizyon seyretmek ve sinemaya gitmek gibi modernitenin cazibesine boyun eğmişlerdir. Tüm bunlar, genellikle Haredi Yahûdiliğine bağlılığı zayıflattıysa da, ondan tamamen kopma çok seyrektir. İsrail'de bu tür insanlar geçmişte "gelenekçi" ya da "Mesorati" olarak isimlendirilmişlerdi ve halen bu devam etmektedir. Bu insanlar dışardan bakıldığında kendilerine öğretilen şeyleri kesinlikle yargılamamakta; seküler eğlenceler konusundaki yasaklara tenezzül etmeksizin karizmatik hahamlara hayranlıklarını sürdürmektedirler. Yoldan sapmış olan ama kişisel özgürlüğüne kavuşamamış

olan başka bir grup ise, geçici bir ayrılıktan sonra eğitimini yeniden sürdürmek üzere dinî çalışmalara dönmüştür.

Harediler, dinî çalışmaların kutsallığı ve büyük önemi olduğu vurgusunu yaparlar. Onlara göre, Yahûdîlerin başına gelecek olan her türlü iyilik, dinî çalışmalarda bulunmuş kişilerden yayılacak olan fazîletlerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, dinî çalışmalarda bulunan kişiler, kendi geçimlerini sağlamaları gerekmediği gibi, onlara sayısız ayrıcalıklar garanti edilmekte ve toplumsal görevlerden istisna tutulmaktadır. İşte tüm bu düşünceler, Talmud dönemiyle birlikte Yahûdîler arasında ortaya çıkmış ve evrensel hale gelmiştir. Yerel yönetimini ellerindeki bulundurdıkları özerk topluluklar içinde yaşayan Yahûdîler, dinî çalışmalarla meşgul olan şahısların vergiden muaf tutulmaları başta olmak üzere, topluluk fertlerinin sorumlu olduğu tüm yükümlülük ve zorunluluklardan muaf kalmayı dayatmış ve bunu başarmışlardır. Üstelik, dinî çalışmalarda üstatlık derecesinde yüksek düzeylere ulaşmış bilginlerin müridleri, Yahûdî topluluğun kontrolü altındaki hayatın birçok alanında özel ayrıcalıklardan faydalanmışlardır. Örneğin, Irak'taki Talmud döneminde (M.S. 200-500), bilginlerin aynı zamanda tüccar olan müridlerine, Yahûdî kasabalarındaki pazarlarda kendi mallarını satmada diğer sıradan Yahûdîlere göre öncelik tanınmaktaydı. Bunun anlamı açık; söz konusu müridler rekabet etmek zorunda değildi.

Yahûdî tarihinde ve tabii ki İsrail siyasetinde en önemli konulardan biri de, hahamların ve hahamlık eğitim alan öğrencilerin mâişetlerini nasıl temin edecekleri konusudur. İsrail'de, her geçen gün sırtındaki yükü artan vergi mükelleflerinin büyük çoğunluğu dindar olmayanlardır. Bu durum, haham eğitimi alan öğrencilerin büyük kısmının askerlik hizmetinden muaf olduğu gerçeği ile birleşince toplumun kalan kesimlerinin öfkesini tahrik etmiş ve halen etmeyi sürdürmektedir. Özellikle Harediler başta olmak üzere İsrail dindar Yahûdîlerinin büyük bölümü, devlete vergi katkısından ve askerlik hizmetinden muaf olmalarını, "Yahûdîlerin

ve İsrail Yahûdî devletinin bekasının kendilerinin Talmudcu çalışmalara verdikleri desteğin fazileti sayesinde ayakta duracağı" gerekçesiyle mazur göstermeye çalışmaktadır. Onların desteğinin, İsrail'in girdiği tüm savaşları kazanması da dahil, doğrudan Tanrı desteğini celbedeceği farz edilmekte. Bu argüman, diğer dinlere mensup din adamlarının dile getirdiği ve İsrail medyasında sık sık yayınlanan "Tanrı'nın yardımı olmaksızın askerlerin hiçbir savaş kazanamayacağı" yönündeki gerekçelere benzemektedir. Bu gerekçe, Tanrı'nın başka türlü menfaatler sağlayacağını da açıkça ima eder. Örneğin, Tanrı, vakitlerinin çoğunu Talmud çalışarak geçiren hahamların ve öğrenciler için hava koşullarını güzelleştirir. Aslında cennete girişi garantilemek için böyle bir çalışmayla meşgul olmak; dua ezberlemekten, sadaka vermekten ya da başka güzel işler yapmaktan daha iyi bir yoldur. Talmud çalışmalarıyla meşgul olanlar sadece kendilerinin değil, ailelerinin, kendilerine finansal destek verenlerin ve belli ölçüde diğer Yahûdîlerin de cennete girmelerini sağlayacaktır.

Ama, hahamlara ve Talmud öğrencilerine doğrudan ekonomik yardımda bulunma Yahûdîlik için oldukça yeni bir durumdur. Talmud'un, M.Ö. 50 ile M.S. 500 yılları arasındaki uzun oluşum süreci sırasında ve sonraki asırlarda, ne hahamlar ne de öğrenciler Talmud çalışmaları yaptıklarından dolayı ne bir ücret ne de başka türden ekonomik destek almışlardı. (Sadece, küçük çocuklara Kutsal Kitap'ı öğreten ilkokul öğretmenlerine ücret ödenirdi.) Aslında, Talmud çalışmaları için para ödenmesini Talmud'un bizzat kendisi yasaklamıştır. Bazı Talmud müridleri, belli bir mesleğe sahip olan, geçimini kendi el emeği ile sağlayan işgücü sınıfına mensup insanlardı. O dönemde Talmud bilginleri için izin verilen tek finansal ödül türü, çalışmamaları sebebiyle (kayıplarını telafi edecek) bir tür tazminat idi. Bu, M.Ö. IV. Yüzyıl'da Babil'de yaşamış olan en önemli bilginlerden Abaye hakkındaki anekdot sayesinde açık biçimde anlaşılabilir. Abaye, bir çiftçiydi ve kendi ürünlerini kendisi ekip kaldırırdı. Çalıştığı sırada biri ona bir soru sorduğunda, o kişiye,

"Senin sorunu düşünürken, şu sulama işinde bana çalış" demiş. Böyle bir davranışı benimseyen son önemli haham 1204 yılında ölen Maimonides idi. Kendisinin *Learning Torah Laws* adlı kitabının 3. bölüm ve 10. âyetindeki şu kuralı, İsrail'deki seküler Yahûdîler tarafından sık sık gündeme getirilir:

"Çalışmayı bırakarak yaşamayı sürdürmek için sadaka alan ve bu şekilde Torah (Talmud çalışmaları) ile meşgul olacağını uman bir kişi, bu dünyada Torah'ın sözlerinden çıkar sağlama-sı yasaklandığı halde bunu yaptığından, dinin ışığını söndürmüş, Torah'ı rezil etmiş, kendisine kötülük yapmış ve böylece cennete girme şansını yitirmiş bir kişidir. Bilginler şöyle der: 'Her kim Torah'ın sözlerinden çıkar sağlarsa, hayatta kaybetmiştir.' Yine bilginler şunu emreder: 'Onu (Torah'ı) hiçbir zaman, kendisiyle böbürleneceğin bir taç ya da (rızık kazanmak üzere) çalışacağın bir balta haline getirme.' Hatta daha da ileri giderek şunu emrederler: 'Çalışmayı sev, hahamlıktan nefret et!' El emeğinin bulunmadığı tüm Torah çalışmaları geçersizdir ve (bunu yapmaya devam ederse) böyle bir insanın sonu insanların malını gasbetmekle aynı anlamdadır."

Maimonides'in bu sözleri, birçok İsrailli seküler Yahûdî tarafından, kendilerinin, "tüm hahamların ve özellikle de İsrail'deki hahamların hırsız olduğu" yönündeki iddialarını kanıtlamak için kullanır.

Yüzyıllardır nasıl olup da dindar Yahûdîlerin hiç biri, tamamen Talmud metinlerine dayanan Maimonides'in görüşlerine dikkat etmemişler acaba? Bunun yanıtı basit: Dindar Yahûdîler Talmud ya da Maimonides'in yazıtları dahil tüm dinî metinleri, genel kabul görmüş dindarların ortaya attığı görüşler yardımıyla okurlar. Örneğin yukarıda alıntısını yaptığımız Maimonides'in en önemli yorumu 1575 yılında ölen Rabbi Joseph Karo tarafından yazılmış olan "*Kesef Mishne*" (=Bir Gümüş İlavesi)'dir. Halacha'nın en yetkin özeti olan *Shulhan Aruch*'un yazarı Karo, bu konuda Maimonides'in görüşlerine muhalefet etmektedir. Karo, "*Kesef Mishne*"nin başında, Maimonides'in hahamların ücret almalarına karşı yorumunda uzun açıklamalar yaptığını ve Talmud çalışma-

larından dolayı hiçbir ücret almadan sadece el emekleriyle geçimlerini sağlamış olan hahamların uzun bir listesini sunduğunu belirtiyor. Bunlara karşı kendisi şunları yazıyor:

“Bırakın hafızası onu mutlu ededursun, Maimonides, Talmud öğrenciliği yaptığı bir dönemde aynı anda ağaç kesme işi ile uğraşan Hillel örneğini getiriyor. Bu bir delil olamaz. Bizler, Hillel'in daha Talmud çalışmalarına başladığı ilk dönemlerde başka işlerle meşgul olduğunu farzetmeliyiz. Onun zamanında binlerce Talmud öğrencisi vardı ve muhtemeldir ki, onlar arasında sadece en ünlülerine ekonomik destek verilmiştir... Ancak, Hillel'in ünlü bir haham olduktan ve insanları irşad etmeye başladıktan sonra, halk tarafından ekonomik olarak desteklenmediğini nasıl düşünebiliriz?”

İsrail'deki dindar Yahûdîler, şu anki hahamlarının davranışlarını geçmişteki kutsal geleneğe dayandırmak için hiç de uygun bir delil olmayan bu tür gerekçeleri kullanmaktadır. Seküler İsrail Yahûdîleri ise, bu tür mantık yorumlarını hemen hemen tüm İsrail Yahûdîlerinin bildiği bir sözle hicvetmektedirler. Hiciv, erkek Yahûdîlerin başlarını örtmelerinin zorunluluğuna dair hiçbir Halacha referansı olmadığı gibi, dindar Yahûdîlerin evrensel olarak buna son derece inançla sarılmalarını gerektirecek başka bir gelenek de olmaması gerçeğine dayanıyor. Daha önce dindar olduğu halde sonradan laikleşmiş olan bir erkek için oldukça yaygınlaşmış İbrani deyişi, “Artık takkeyi çıkardı” sözüdür.

Bir hahamdan, erkek Yahûdîlerin takke giyme zorunluluğunun delilini getirmesi istendiğinde haham şaka yollu bir yanıt verir: “Kutsal Kitap der ki; ‘Ve İbrâhîm gitti.’ Sen onun başını örtmeden gittiğini hayal edebiliyor musun?” Burada, sıradan haham mantığının gülünçlüğü çok açık.

Karo, Talmud'un bizzat kendisinin emekçi ya da zanaatkar olarak tanımladığı ünlü tüm bilginlerin, ekonomik destek almış olmaları gerektiğini savunmaktadır. Karo, tapınaktaki vaizlerin, çalışmalarından ötürü maaş aldığını hatırlatarak, bunun için vaizlerle aynı seviyede olan hahamların da para almaları gerektiği sonucuna varıyor. Karo, Talmud öğ-

renimi gören öğrencilerin de para almaları gerektiğini zira, öğrenciler olmaksızın hahamlığın var olamayacağını savunmaktadır. "Yahûdî cemaati için genel harcamalardan sorumlu olan kişiler, hahamlara para ödemeye zorlanmalıdır" diyen Karo, "Yeni gelenek, Yahûdî hahamların kendi maaşlarını Yahûdî kamuoyundan almalarıdır." diye ekliyor. Bu aslında, Yemen gibi çok uzaktaki topluluklar hariç, Yahûdî cemaatinin XVI. yüzyıldaki genel adeti idi. Bu arada, kendi tutsakları olan toplumdan aldıkları harçlarla orantılı şekilde, hahamların maaşları da, sürekli artış göstermiştir. Yahûdî toplumlarındaki haham yolsuzluklarına ilişkin deliller, XVII. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren oldukça artmıştır. Özellikle Aşkenazi toplumlarında, yoksulların ezilmesinde zenginlerle kurulan haham ittifakı ve hahamların atanmasında dönen rüşvetin yaygınlığı, söz konusu yozlaşmanın iki önemli vechesidir. Gerek Harediler ve gerekse NRP içinde olsun, şu an İsrail hahamları arasındaki yolsuzluk örnekleri, İbrani basını tarafından belgeleri ile ortaya konmakta ve İsrail kamuoyu tarafından geniş ölçüde bilinmektedir. Bu yozlaşma, uzun dönemli bir trendin devamıdır.

Dinî çalışmaların sürdürülmesi amacıyla özel ayrıcalıkların verilmesi uygulaması, bugün modern İsrail toplumunda da varlığını sürdürmektedir. İsrail devletinde en tartışmalı konulardan biri, yeshiva öğrencileri ve mezunlarının çoğunlukla askerlik hizmetinden muaf olmaları ile ilgilidir. Bu öğrenciler ya da mezunlar, önce yeshiva müdürlerinden yapılmış olan bildirim üzerine bir tür askerlik erteleme alırlar. Bu erteleme süresi sona erdiğinde, öğrenciler ya da mezunlar, ya tümüyle askerlik hizmetinden muaf tutulur ya da çok kısa ve üstün körü bir askerî eğitimi ardından ordu yedek kuvvetlerine alınırlar. Onlar, herhangi bir tehlikeli ya da nahoş görevde kesinlikle bulundurulmazlar. Böylece herhangi bir savaş anında öldürülme ve yaralanma riskleri en aza indirgenmiş olur. Yine onların muafiyetlerinin anlamı, söz konusu öğrenci ya da mezunların, İsrail'deki tüm erkek Yahûdilerin 18 ile 21 yaşı arasında yapmak zorunda oldukları 3

yıllık zorunlu askerlik hizmetiyle mükellef olmadıkları anlamına geliyor. Bu konuya ilişkin bir analizinde Ehud Asheri 22 Ağustos 1996 tarihinde *Haaretz*'de yazdığı bir makalesinde, o tarihte tüm erkek Yahûdîlerin yüzde 5'inin bu şekilde tecilli olduğunu belirtiyordu.

Aslında bu konu hakkındaki tartışmaların yol açtığı şiddetli öfkeler, İsrail Yahûdî seküleristleri ile Harediler arasındaki nefret boşluğunu her geçen gün derinleştirmektedir. Son dönemlerde, çok sayıda seküler Yahûdî, Haredilerin toplum üzerine yüklenmiş olan görev ve sorumlulukları diğer sıradan İsrail Yahûdîleri ile birlikte eşit biçimde paylaşmadığından şikayet etmektedir. Tıpkı geçmişte olduğu gibi Haredilerin buna yanıtı, böyle bir mantığın saçma olduğu şeklindedir. Kendi aldıkları eğitimin etkisiyle, Harediler, İsrail ordusunun almış olduğu tüm zafer ya da yenilgilerin Tanrı'nın dileği ile olduğuna ve Tanrı'nın bu kararı verirken de, Talmud çalışmaları ile meşgul olan Yahûdîlerin sayısına, çalışma sürecine ve davranışlarını dikkate aldığına inanmaktadırlar. Harediler, Talmud'dan çok sayıda bölüm okumakta ve son dönem Talmud literatürü de özellikle bu nokta üzerine vurgu yapmaktadır. Sadece yeshiva'larda okuyan ayrıcalıklı öğrenciler ve mezunlar değil, aynı zamanda sıradan İsrail Yahûdîleri de Haredileri desteklemekte ve bu konudaki kutsal Yahûdî yazıtlarına itibar etmektedir.

Çoğu seküler İsrail Yahûdisinin, dinî çalışmalar ve Talmud hakkındaki tutumu, Haredilerinki ile taban tabana zıttır. Talmud hakkında laik eğilimli parodiler, popülerliğini muhafaza ettiği gibi, İsrail toplumunda da oldukça fazladır. Bu esprilerin çoğu, Haredilerin askerlik hizmetinden tecilli ya da muaf olmalarının temelini teşkil eden Haredi zihniyeti çerçevesinde dönmektedir. Örneğin Aralık 1988'de, yeshiva öğrencilerinin askerlik hizmetinden tecilleri ile ilgili o sıralarda yapılan tartışmalarda, Harediler, Kutsal Kitap'ta Kral Dâvûd'un generali Yo'av'ın zaferlerinin anlatıldığı bölümlerin Talmudcu yorumlarına sık sık vurgu yapmışlardı. Harediler, söz konusu zaferleri Dâvûd'un dinî çalışmalarına bağ-

layan Talmudcu yorumları naklediyorlardı; zira onlara göre Talmud'un ağızdan nakledilen biçimi Mûsâ'ya hatta İbrâhîm'e kadar gidiyordu. Bu nakiller sonradan yazılmıştı. Seküler Yahûdî yazarlar ise, kendisi o sırada Bathsheba ile zina ve onun kocası Uriah'ı da öldürmekle meşgul olduğundan, Dâvûd'un evde kaldığını, savaşmak üzere Yo'av'ı gönderdiğini yanıt olarak vermişlerdi. Haredi düşüncesini paylaşmayan bir köşe yazarı, (alaylı biçimde) Dâvûd'un, Talmud çalışmalarından ziyade Bathsheba'nın vücut hatları konusunda ki çalışmalarla meşgul olduğunu yazmaktaydı. Bu tür tartışmaların İsrail üzerindeki etkisi, belli yönlerden, tıpkı XI. ve XII. yüzyılların Hristiyan Avrupası'ndaki benzer tartışmaların siyase: üzerindeki etkilerine benzemektedir. Ancak İsrail Yahûdî toplumu konusundaki yabancı gözlemcilerin çoğunun kavrayamadığı şey, İsrail'de bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte Harediler ve başka türde Yahûdî köktenciler, nesillerce önce Avrupa Hristiyan toplumlarındaki dönemle büyük bir benzerlik göstererek varlığını sürdürmektedir. Bu köktenciler, seküler İsrailîlerin aksine, modern döneme çok küçük bir miktarda da olsa sıçrama yapmış değiller. Bunun için, köktenciler ile seküler İsrailîler arasındaki gerginlik çoğunlukla, bu iki grubun farklı zaman periyotları içinde yaşaması gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Harediler çoğu zaman, daha önce zikrettiklerimizden çok daha aşırı teoriler ortaya atmışlardır. Örneğin, birçok Haredi haham, 1,5 milyon Yahûdî evladının hayatını kaybettiği Holocaust'un, sadece Yahûdîlerin modernizmin günahlarına dalarak kendi inancından vazgeçmeleri sebebiyle değil, aynı zamanda Avrupa'daki Talmud çalışmalarının zayıflaması nedeniyle hak edilmiş bir ilâhî cezalandırma olduğunu ileri sürmektedir. Harediler ve onların geleneksel Yahûdî takipçileri, masum çocuklar dahil her Yahûdî ölümünü, doğal nedenlere değil doğrudan doğruya Tanrı'nın eylemine bağlarlar. Harediler, günahları sebebiyle her Yahûdî'nin Tanrı tarafından cezalandırıldığına inanmaktadır. Kimi zaman başka Yahûdîlerin günahı sebebiyle tüm Yahûdî toplumu cezalan-

dırılmaktadır. 1985 yılında, Petah Tikva kasabasındaki kendi otobüslerinin de dahil olduğu bir trafik kazasında 12 ve 13 yaşlarında 22 tane çocuk hayatını kaybetmişti. Shas Partisi'nin başkanı ve dönemin İçişleri Bakanı olan Rabbi Yitzhak Peretz, televizyona çıkarak çocukların, Şabat (Cumartesi) tatilinde bir gösteri merkezinin açık kalmasına izin verilmesinin kurbanı olduklarını açıkladı. Çoğunlukla seküler Yahûdileri temsil eden İbrani gazeteleri, Rabbi Peretz'e, bu sözlerinden dolayı acımasız bir saldırı başlattı. Buna rağmen bir sonraki seçimlerde Shas Partisi, oy kaybına uğramadığı gibi, Petah Tikva dahil birçok yerde oylarını artırdı. Harediler, Tanrı'nın Yahûdileri onların günah ya da iyiliklerine göre cezalandırma ve ödüllendirmesi hakkındaki inançlarını halen muhafaza etmekte ve savunmaktadırlar.

1990'lı yılların sonunda, Haredilerin öncelikli çabaları, somut kandırmacalarını başarılı biçimde kullanabildikleri gelir seviyesi düşük bölgeler başta olmak üzere, kendi eğitim sistemlerini geniş bir alana yaymak üzerine yoğunlaştı. Harediler, kendilerine ait olmayan okullarda da, kendi propagandalarını güçlü biçimde yapmaktadırlar. Kimi bölgelerde bu lobcilik gayretleri başarılı olmuştur. Diğer bölgelerde ise, eğitilmiş ve aynı zamanda siyasal olarak etkili olan ailelerin güçlü muhalefeti, Haredi propaganda ve lobcilik gayretlerini boşa çıkarmıştır. Bazı özel bölgelerde kimi zaman, Haredi etkisi son derece yüksektir. Örneğin Harediler, İsrail'in en dindar kasabalarından biri olan Netivot'ta, seküler eğitim müfredatını uygulamak zorunda olacağı için herhangi bir yüksek okul açılmasına başarıyla muhalefet etmişlerdir. Netivot, İsrail'de yüksek okul olmayan tek Yahûdî kasabasıdır.

Harediler, insanları kendi yanlarını çekmek ve kendi batıl inançlarını yaymak için insanların içinde bulundukları acılardan faydalanırlar. Özellikle geleneksel inanişaya sahip olanlar arasında akrabası ölümcül bir hastalığa yakalanmış bulunan kişilere, doktorların yardımcı olamayacağını dile getiren klasik haham görüşüyle yaklaşırlar ve ardından belli bir haham tarafından kutsanmış olan okunmuş su satılarak,

hasta bu suyla silinir. Daha sonra da, haberciler, (belli bir ücret karşılığında satılan) bu kutsal suyun kullanılması ardından meydana gelen mucizelere ilişkin hikâyeleri anlatırlar. Bu haberciler, tabii ki, kutsal su mucizesinin başarısız olduğu hallerden tek kelime dahi bahsetmezler. Eğer bu okunmuş suya yüksek miktarda bir para ödenmiş ise, bu mucizenin başarısızlığını haber verme işi de, İbrani basınına düşer. Ancak bu tür haberler, çoğunlukla, bunu okuyan kişiler ile bu yazıları okumadığı gibi İbrani medyasından nefret eden kişiler arasındaki uçurumu büyütmekten başka bir şeye yaramaz. Harediler kendi yayın organlarında seküler medyaya saldırmakla kalmadıkları gibi aynı zamanda, seküler İsrail Yahûdilerine karşı besledikleri genel düşmanlığı da ortaya koyarlar. 1980'li yılların sonlarına kadar, İsrail Yahûdî kamuoyunun büyük bölümü Haredi medyasına çok az dikkat ederdi. Ancak o tarihten sonra, ilgi gözle görülür biçimde arttı. Harediler konusunda İsrail'in en önemli uzmanlarından biri olan Dov Albaüm, İbrani diliyle biri 30 Ağustos 1996 tarihinde *Yediot Ahronot* gazetesinde, diğeri de İsrail Demokrasi Enstitüsü'nce iki ayda bir yayınlanan ve medya analizlerini içeren *Ha'ain Hashvi'it* adlı derginin Temmuz-Ağustos sayısında yayınlanan iki makalesinde bu noktaya yoğunlaşmaktadır. Albaüm'a göre, Haredi medyasının İsrail Yüksek Mahkemesi Başkanı Aharon Barak'a yönelik şiddetli hücumları kamuoyunun her geçen gün daha fazla dikkatini çekmekte. Haredi medyası, Barak'ı, "Haredi halkının bu güne kadar karşılaştığı en tehlikeli düşman" olarak nitelendir-mekteydi. Albaüm, Haredi medyasının daha önceleri sağ kanat kibbutizme yönelik eleştirileri karşısında, gerek İsrail ordusu ve laik basın, gerekse seküler kurum ve kişiler nezdinde, kamuoyunda çok az ilgi uyandırabildiğine işaret ediyor. Ancak, İsrail laik demokrasisinin en kutsal sembolü olarak kabul edilen Yüce Mahkeme'ye yönelik saldırı, birçok seküler Yahûdinin gururunu incitti. Aynı medyada, başbakan olduğu sırada Yitzhak Rabin'e yönelik saldırılar aynı etkiyi uyandırmamıştı. Rabin suikastından çok kısa bir süre önce,

en popüler Haredi haftalık yayınlarından biri olan *Ha'Shavu'a*'da yayınlanan bir makale şu tahminde bulunuyordu:

"Yahûdîlerin, Rabin ve Peres'i sadece darağacı ya da tımarhane arasında iki tercih hakkına sahip olacakları bir mahkemede sanık sandalyesine oturtacakları gün gelecektir. Bu çılgın ve uğursuz ikili, ya çılgınlar ya da apaçık hain. Rabin ve Peres, Yahûdî hafızalarında yerlerini en aşağılık Yahûdî olarak garantilemişlerdir. Bunlar, Nazilere hizmet eden dönek Yahûdîlere benziyor."

Barak ve Yüce Mahkeme'ye yönelik saldırılar ardından İsrail'deki seküler Yahûdîlerin ilgisinin arttığını hatırlatan Albaum, her geçen gün artan sayıda laik İsraillinin, Haredi medyasında kendi yaşamlarının aslında bir çöplük ve çocuklarının da halüsinasyonlar gören uyuşturucu bağımlısı ölümler olduğunu yazan yazılar okuduklarında büyük bir aşağılanma yaşadıklarını belirtiyor. Albaum'un sözleri şöyle:

"Haredi gazeteciler, laik İsrail toplumundaki tüm marjinal olguları kasten abartmaktadırlar. Onlar, tüm cinayetleri, alkolle ilgili olayları ve ağır uyuşturucu vakıalarını seküler Yahûdî toplumunun karakteristik özelliği olarak tanımlarlar. Bunun yanı sıra, yalan yanlış olayları karalayıcı ve en onur kırıcı bir üslupla yaşanan gerçeklermiş gibi sunarlar. Onların asıl amacı, kesinlikle seküler Yahûdî yaşam tarzıdır."

İnsan, bunların Nazi dönemindekine benzer, kandırmacâ türleri olduğunu düşünmeden edemiyor.

Haredi medyasının yapısı da çok önemlidir. Albaum, Rabbi Shach tarafından kontrol edilen Degel Ha'Torah grubunun resmi gazetesi olan *Yated Ne'eman*'ı, Haredilerin ideolojik eğilimini yansıtan başlıca yayın organı olarak belirtmektedir. Albaum, *Yated Ne'eman* gazetesinin, tamamı Rabbi Shach tarafından atanan ve Rabbi Natan Zohavsky tarafından yönetilen 5 kişilik bir hahamlar komitesi tarafından denetlendiğini kaydediyor. Cumartesi dışında, haftanın her gününün akşamı hahamlar komitesinden en az biri gazetesinin ofisinde bulunmaktadır. Gazete makalelerindeki, reklamlar-

daki ve duyurulardaki her bir kelime, o gün yayından sorumlu haham tarafından onaylanmak zorundadır. AIDS ve televizyon gibi belirli kelimelerin basılmasına kesinlikle izin verilmez. Kızılhaç teriminin kullanımı, Hristiyanlığı çağrıştırdığı gerekçesiyle özellikle yasaktır.

Yated Ne'eman'daki makaleler genellikle karşıt Haredi gruplara da acımasız şekilde saldırır. Örneğin, Rabbi Shach'ın aşağıladığı Shas Partisi'nin sosyal faaliyetleri hakkındaki hiç bir reklamın yayınlanmasına izin verilmez. Bu yasağın ne kadar önemli olduğu, Rabbi Shach ile Shas Partisi arasındaki mânevî savaşın oldukça sakinleştiği bir dönemde gazete editörlerinden birinin, Shas liderlerinden Knesset üyesi Aryeh Der'i'nin oğlunun *bar-mitzvah* töreni ilanını yayınlama cesareti göstermesi üzerine daha iyi ortaya çıktı. Rabbi Shach bunu öğrenir öğrenmez, gazete yayınının denetlemekle görevli hahamlar komitesinin başında bulunan Rabbi Zochovsky'i ağır biçimde kınamıştır.

Basılan her şeyi kontrol etmek üzere, diğer tüm Haredi gazetelerinde de ruhânî sansür komiteleri bulunmaktadır. Albaum, "basın özgürlüğünün Haredi medyasına tamamen yabancı bir kavram olduğunu" iddia etmektedir. Albaum'a göre Haredi editörler, şu cümlede özetlenen bambaşka bir özgürlük anlayışına sahiptir: "Bizim kitlemizin hakkı, belli şeyleri bilmemektir." Sansürcü hahamlar, kitlenin ne bilmesi gerektiğine kendileri karar verirler.

Haredi medyasının, diğer Yahûdîler hakkında anti-semitikler benzeri argümanlara sıklıkla başvurmaları, Haredilerin laik Yahûdîler karşısındaki genel tutumlarını yansıtmaktadır. Albaum; İsrail topraklarının sadece Haredilere ait olduğu ve bu nedenle de laik Yahûdîler ile Filistinlilerin buraları terk etmeleri gerektiğini belirten Israel Friedman'ın Şubat 1996 tarihli makalesine işaret etmektedir. Seküler Yahûdîlere seslenen Friedman makalesinde şöyle ifadeler kullanıyor: "Buradan defolun gidin...Bunu size dostça söylüyoruz. Gidin! Amerikan aptalları, alkol, uyuşturucu ve küpeyle büyülenmiş günahkar laik gençleri kolaylıkla içine kabul ede-

cektir. Onlar, bizim kanımızı emen asalaklardır. Onlar, bize ait olan topraklarda yaşama cüretinde bulunuyorlar.”

Başka bir makalesinde Albaum, bazı Avrupa ülkelerindeki neo-Nazizmin yükselişini Rabin hükümetinin etkisine bağlayan *Yated Ne'eman*'ın editörü Nathan Ze'ev Grossman'dan bir alıntı yapmaktadır. Grossman, İsrail'deki tüm kibbutzimleri Nazi kurumlarına benzeterek “tümünün, tıpkı Nuremberg mahkemelerindeki gibi yargılanmaları”nı öneriyor.

Harediler, tüm diğer Yahûdîlerin de en azından sembolik bile olsa, kamuoyunun önünde kendi dayatmalarına göre davranmalarını istiyor. Çoğunlukla gelenekçi Yahûdîlerin desteğini arkalarına alan Harediler, İsrail siyasetinin vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirilebilecek politik skandallara sıklıkla yol açmaktadırlar. Diğer konulardan ziyade en fazla hükümet krizi dinî dedikodular sebebiyle çıkmaktadır. Siyasal çıkarlarını artırmak amacıyla Harediler, belli sembollerin kullanılmasında özellikle ısrar etmektedirler. Bu ısrarlar da İsrail politik yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Diaspora ile birlikte birçok İsrail Yahûdîsi, Yahûdî geleneklerini ya da emirleri olarak inandıkları şeyleri savunma adına, Haredi taleplerini desteklemekte ve dinî göreneğe ait sembollerini sergilemektedir. İşte bu tür destekler de çoğunlukla siyasal skandallara yol açmaktadır. En çarpıcı siyasal rezaletlerden biri 1992 yılı sonbaharında meydana geldi ve aylarca İsrail siyasetini meşgul etti. Bu dönemde, Haredilerin Shas Partisi, Rabin hükümeti ile oluşturduğu koalisyon hükümetinden çekilmekle tehdit etmişti. Bu blöfün sebebi, ne Rabin'in Filistinliler ile uzlaşma planları ne de Suriyelilere muhtemel tavizleri idi. Sebep, dönemin Eğitim Bakanı olan Shulamit Aloni'nin Nazareth'e ziyareti sırasında bir Arap lokantasında yemek yerken dolayısıyla helal gıda konusundaki dinî sembollerini ihlal ederken görüntülenmiş olmasıydı. Aloni olayından yalnızca 6 ay önce de Knesset üyelerinden bir milletvekilinin karıştığı başka bir skandal meydana gelmişti. Parlamenter Yael Rayan, Yom Kippur'da, Tel Aviv plaj-

larından birinde mayolu olarak kitap okurken görüntülenmişti. Tüm dinci siyasal partiler, "Yahûdîliğe ihanet" olarak nitelendirdikleri bu olayı şiddetle protesto ettiler. Parlamento oturumları sırasında İşçi Partisi'nin geleneksel dindar üyelerinin de benzer duygular dile getirmeleri, hiç de dindar olmayan Başbakan Rabin'i olayı kınamaya zorlamıştır.

Shulamit Aloni, Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı sırada, Yahûdîliğin sembollerine muhalefet olarak görülen dolaşısıyla kutsal şeylere küfretmiş olarak kabul edilen sayısız beyanlarda bulundu. Tabii ki, bunların her biri, değişik skandallara yol açtı. Örneğin, Arap lokantasında yemek yeme ile ilgili skandalın patlak vermesinden bir ay önce, Aloni, dünyanın 6 günde yaratılmış olduğu yönündeki görüşe karşı çıkmanın gayet savunulabilir bir hipotez olduğunu kamuoyunun önünde söylemişti. Yine aynı Aloni, Yahûdî öğretilerinin laik devlet okullarında öğretiminin gevşetilerek değiştirilmesi gerektiği yönünde bir tartışma başlatmıştı. (Ancak bayan Aloni, Yahûdîliğin, devletin dinî okullarında öğretiminin sürmesinden memnundur.) Aloni, kamuoyu önünde Kutsal Kitap'a ilişkin bazı unsurları küçümseyince çok daha büyük velveleye yol açtı. İsrail'in saygın gazetecilerinden Ranny Talmor, 14 Ekim 1992 tarihinde *Hadashot* gazetesindeki bir yazısında doğru olarak şu tespiti yapıyor:

"(Aloni) Dünyanın güneş etrafında döndüğü yönündeki görüşünde ısrar eden Galile'nin karşılaştığı akıbete benzer bir son-
dan güç bela kurtulmuştur. Aydın zannedilen laik Yahûdîler birbirlerine şöyle fısıldıyorlar: 'Bayan Aloni tabii ki haklı, ama bunları niçin kamuoyu önünde söyleme gereği duyuyor?' Yahûdî başsavcılar, zayıf hafızalı kâfirlere karşı yeni bir zafer daha kazanmanın hazzını duyuyorlar."

Rabin'in zorlaması ile, Shas Partisi'nin mânevî lideri Rabbi Ovadia Yoseph'e yazdığı açık bir mektupla tüm kamuoyu önünde özür dilediği halde, Aloni, Yahûdî savcılar tarafından hayatından bezdirildi. Yine İsrail'in en ünlü gazetecilerinden Yoel Markus, 13 Ekim 1992 tarihli *Haaretz*'deki yazısında toplum tarafından genel kabul gören düşüncelyi yansı-

tıyordu:

“Çok iyi bilineceği üzere, bu tür konularda verilen her taviz, daha fazlasının istenmesine zemin hazırlar. İşçi Partisi ile Meretz Partisi üyelerince dile getirilen dinci taleplerin iğrenç kuşatmasının, bizleri şaşırtma nedeni bu. Ulusal Dinî Parti (NRP) tarafından Aloni'nin Sabbath'ı yada non-kosher'i nasıl da ihlal ettiği yönünde kendisine sunulan istihbarat raporlarını Rabin, varlıklı bir şekilde kontrol etmekte. İşçi Partisi Parlamento Grubu Başkanı Elie Dayan da, kamuoyunun önünde Aloni ve Knesset üyesi Yael Dayan'ı azarlamaktadır.”

NRP, kendilerinin yerine getirdiği Yahûdî dinî emirlerinin hükümet üyelerince ihlal edildiği durumları ortaya çıkarmak üzere bakanlar hakkında istihbarat yapmak amacıyla dedektifler tutmuştur. Bu tür casusluk işleri, Rabin ve Peres hükümetlerinin iktidarda olduğu dönemlerde de devam etti. Rabin ve Peres, başbakan oldukları sırada, bu dedektiflerin bulgularını değerlendirerek, sürekli biçimde kendi bakanlarını kamuoyu önünde dinî yasaları ihlal etmekten alıkoymaya çalışmışlardır.

Yine aynı makalesinde Yoel Markus, İsrail Yahûdî halkının büyük bir bölümü tarafından paylaşılan ortak korkuları açık biçimde yazmıştır:

“Bunun bir adım ilerisinde bizler, bakanlar ve parlamento üyelerini sürekli takip ederek, onların ne yediğini denetleyecek olan “helal rızık” müfettişleri tutulması talepleri ile karşılaşabiliriz. Yine, benzer müfettişlerin görevlendirilerek, İsrail'in her mahalle ve caddesinde Yahûdî kurallarına göre yenip içilmediğini garanti altına alınması istenebilir. Yine, özel evlere akın etmek ve Tanrı'nın yasakladığı yiyeceklerin yenip içilmediğini denetlemek üzere ya da evin hanımının adetli iken (ve sonrasında) eşiyle cinsel ilişkiye girip girmediğini kontrol etmek üzere yardımcı ekipler görevlendirilmesi talebi bile gelebilir.”

Başka İsrailli gazeteciler de benzer korkular dile getirerek, makalelerindeki üslubu bazen Markus'un yaptığından daha ileri boyutlara götürmektedirler. Bunlardan bazıları, sadece dincilere hücum etmekle kalmıyor aynı zamanda, kendileri-

ne ve (laik) davranışlarına yönelik saldırılar karşısında sessiz kalan ve dincilerin sistematik beyin yıkama çabalarına izin veren seküler Yahûdîlere de ateş püskürmekteydiler. Görüşleri belirli gazeteciler tarafından dile getirilen çoğu İsrail Yahûdîsi, dinî grupların yapmış oldukları faaliyetleri ve başarıları, İsrail'de tam teşekküllü bir Yahûdî "Humeynizmi" kurulması yönündeki ilerleme olarak görmektedir.

(Bunun açık göstergesi durumundaki) Aloni skandalı konusundaki tartışma, İsrail medyasında haftalarca sürdü ve giderek daha siyasî bir hale büründü. Nahum Barnea, 23 Ekim 1992 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesinde şunları yazıyor:

"Rabin, 'ya Aloni ya barış' sloganını ortaya atarak, Aloni karşıtı propaganda selini cesaretlendirmiştir. Aloni'nin beslenme tercihleriyle barış arasında nasıl bir ilişki olabilir ki?... Üstelik, Rabin, Shas Partisi'nin mânevî lideri Rabbi Ovadia Yosef'in şikayetlerini nakletmek üzere tam dört ayrı münasebetle, (Aloni'nin partisi) Meretz liderlerini ofisine davet etmiştir."

23 Ekim 1992 tarihli *Davar* gazetesinde yazan Amir Oren ise, Rabbi Ovadia Yosef'e haddinden fazla boyun eğmesi ve hahamın gücünü tıpkı Stalin'in sahip olduğu güçle eşit hale getirmesi sebebiyle Rabin'i kınıyordu. Oren, Shas Partisi'nin İsrail'de gerçekleştirmeye başladığı rolün tıpkı Şîîlerin Lübnan'da oynadıkları ile benzer olduğu görüşünü de dile getiriyor. Oren'e göre, Orta Doğu'nun tek demokrasisi olmaktan uzaklaşan İsrail devleti, Lübnan ve İran'ı taklit ederek, "yarısı anarşi, kalan yarısı da teokrasiden oluşan bir ülke" haline dönüşmekte.

Amnon Abramovitz, 23 Ekim 1992 tarihli *Maariv* gazetesinde yayınlanan makalesinde, Aloni skandalı konusunda farklı bir yönü ortaya koyuyor: "Aloni'nin dinci Yahûdîler tarafından şamar oğlanına döndürülmesi, kendisine büyük bir kamuoyu desteği sağladı." Köktenci ve karşı cinsi küçümseyen iğrenç dinci talepler, Aloni'nin haddinden fazla rahatsız edilmesinden cesaret alıyor. Abramovitz, bu sindirme operasyonunu cesaretlendirdiği için Rabin'i kınamakta

ve ancak şunu da ilave etmektedir: "Bayan Aloni her ne kadar aleyhlerine konuşsa ve Yahûdiliğin yiyeceklerle ilişkili kurallarına uymasa da, kendisi, şu ana kadar ki eğitim bakanları içinde dinci kurumları ve özellikle de Shas'a ait olanlara, en fazla ödenek ayıran kişidir." Abromovitz şu sonuca varıyor: "Aloni, Tanrı hakkında saygısızca konuşabilir ancak kendisi O'na inananlara karşı cömertlik yapanların başında gelmektedir."

İşçi Partisi'nin liderleri ile (onların geleneksel destekçileri dışındaki) sempatizanları, yukarıdaki korku ifadelerini, özellikle Oslo Anlaşması'ndan sonra, Haredilerin taleplerine ödün vermenin, barış sürecine desteklerini garantilemek için gerekli olduğunu öne sürerek yanıtlamaktadırlar. Bu sıradan yanıt, çoğu laik İsrailiyi tatmin etmemiştir. Markus'un vardığı sonuç, geniş çaplı laik kamuoyunun görüşlerini temsil etmektedir:

"Rabin'in, Shas Partisi'ne köle gibi itaatinin sebebi politik olması. Dalavereci İşçi Partisi uzmanları, bizlere Shas Partisi'nin, diğer Haredi çevrelerinden gelecek baskılara dayanamaz hale geldiğinde, koalisyon hükümetinden çekilecekleri güvencesini vermekteler... O halde bundan çıkan sonuç, İşçi Partisi'nin onları sakinleştirmek için elinden geleni yaptığıdır... Siyaset elbette önemlidir; ancak vicdan özgürlüğü ve herkesin, istediği kişiye inanma özgürlüğü daha önemli. Yahûdi sekülerizmi bir inanç türüdür. Bakanların sahte dindarlık gösterileri ile ortaya koydukları kaba iki yüzlülük, sadece hükümetin bütünlüğüne zarar vermekten başka bir işe yaramaz. Eğer Shas Partisi, Rabin ile yaptığı hükümet koalisyonundan ayrılmak istiyorsa, bunu kendi hahamlarının emriyle zaten yapacaktır. O zaman, Rabin'in Haredi kıyafetleri giymesinin ya da Aloni'nin saçlarını kazıtarak başına tülbent örtmesinin hiçbir yararı olmayacaktır. [Burada geleneksel Yahûdiliğin bir emrine atıf vardır. Bir kadın evlenmeden önce saçlarını tamamen kazıtır ve bir tülbent ile örter. Harediler bu kuralın sıkı biçimde uygulanması için çaba sarf etmektedir. Çoğu Yahûdi ve dindar kadınlar, saçlarının bir kısmını keserek, kalanını perukla örterler. Çoğu laik kadın ise bu kurala öfke duymaktadır.]"

Haredi hahamlar ve siyasetçiler, dinî yasaların ihlâli konusundaki davranışlarda laik erkekleri teşhir edebilecekleri halde, saldırıları için politika içindeki laik kadınları kasten öncelikli hedef olarak seçmektedirler. Harediler, siyasetle uğraşan Yahûdî kadınları sürekli olarak, cadı, köpek ve şeytana benzetirler. Tanımlayıcı bir dil kullanımında kimi zaman biraz kaba olmalarına rağmen, Harediler, kadınlara büyük ölçüde geleneksel Yahûdîliğin kadınlara ilişkin çerçevesinden bakarlar. Bu konum, kadınların sadece haklarını kısıtlamakla kalmamakta, aynı zamanda, kadınları birçok açıdan ikinci sınıf olarak görmektedir. Örneğin, Talmud eğitimi almaya başlayan Yahûdîlerin ilk ders kitaplarından biri olan *Kitzur Shulhan Aruch*'ın 3. bölüm, 8. kural şöyle der: "Bir erkek asla, iki kadın ya da iki köpek ya da iki domuz arasından geçmemelidir. Aynı şekilde erkekler de, bir kadına, köpeğe ya da domuza kendi aralarından geçme izni vermemelidir." 10 ile 12 yaş arasındaki tüm Haredi erkek çocukları, bu kuralı öğrenmekte ve onlardan bunu uygulamaları istenmektedir. (Haredilerin yaşadığı çevrede çok az sayıda köpek olduğuna, domuzun ise hiç olmadığına dikkat çekerim.) Geleneksel Yahûdîlik, erkeklerin lider olarak görüldüğü siyasî ve kamusal aktivitelerde kadınların önemsiz bile olsa rol oynamalarını kesinlikle yasaklar. Kadınların otobüs ya da taksi kullanmaları yasak olduğu gibi, kendi özel araçlarını da, aileleri dışından herhangi bir erkek ya da yabancı bir kadın yolcu yoksa sürebilirler. Bu ve bunlara benzer daha birçok kural, Haredilerin yaşadığı çevrede uygulanır. Onların bölgelerinde dekolteli kıyafet giyen kadınlar azarlandığı gibi, vahşi bir saldırıya da maruz kalmaktadırlar. Geleneksel anlamda dindar olan ama uygun görmedikleri dinî emirleri uygulamayan çoğu Yahûdî erkek, nedense kadınların siyasete katılımına muhalefet konusunda Haredileri örnek alırlar. Söz konusu geleneksel dindarlar, kadınların bu tür bir katılımını kendilerinin âilevî otoritelerine yönelik tehdit olarak algılamaktadır.

Gerek bizzat Talmud içinde ve gerekse Talmudcu literatürde yer alan sayısız miktarda kadın düşmanı ifadeler, Haredi erkeklerin dinî eğitiminin bir parçasını oluşturur. *Tractate Shabat*'ın 152. sayfasındaki kadın betimlemesi ibret vericidir. "Kadın, dışkı dolu bir çuvaldır." Yine modern İbranice dilinde yazılmış olan ve böylece okuma yazma bilen her İsraillinin rahatlıkla anlayabildiği *Talmudic Encyclopaedia*'nın 2. cildinin 255. sayfasında yer alan bölüm, "kadının doğası ve davranışları" adını taşımaktadır. Bu bölümde, cinsel ilişki konusundaki dürtünün erkeklerde kadınlara göre daha fazla olduğu savunulmakta. Buna delil olarak da, erkeklerin cinsel dürtüsü kadınlarınkinden daha büyük olduğundan, erkeklerin kadın fâhişelerle yatmaya meyletmesi gösterilmekte. Bu sebeple, Halacha (Yahûdî yasaları), kocasıyla cinsel ilişkiye girmeyi reddeden bir kadını, karısıyla ilişkiye girmeyi reddeden bir kocadan çok daha şiddetli biçimde cezalandırmaktadır. Yine böyle bir sebepten ötürü, müstakbel kocaya evlenmeden önce evleneceği kadını görmek zorunda. Ama buna karşın kadın, evlenmeden önce müstakbel kocasını görmek zorunda değil. Gelini gördükten sonra bile damat, nikah akdi işini aracılar vasıtasıyla halledebilir. Nitekim, Yahûdî folkloru, bu prosedürün uygulanmasını anlatan hikâyelerle doludur.

Talmud ya da Kutsal Kitap öğretilerinin kadınlarca öğrenilmesini engelleyen dinî yasak, geçmişte olduğu gibi, bugün de büyük bir öneme sahiptir. "*Torah Sheba'al Peh*" (Şifahî yasa), Halacha için son derece önemli bir emirdir. Bu, önem açısından neredeyse diğer tüm emirlerin toplamı kadar önemlidir. (İnanişaya göre, bu yasa Tanrı tarafından konuşarak doğrudan doğruya Mûsâ'ya verilmiştir. Daha sonra da, yazılmaksızın, hep ağızdan ağıza yüz yıllarca nakledilmiştir.) "Talmud Torah" ya da "Torah'ı öğrenmek" olarak isimlendirilen bu yükümlülük, zamandan bağımsız olarak algılanmaktadır. Her dindar erkek Yahûdî, yaz tatilleri ve iş günleri dahil, tüm gün ve gecelerinin bir kısmını bu çalışmaya ayırmak zorundadır. Talmud'un bu temel yasası, kadınları

belli özel zamanlara bağlı olan artı yükümlülüklerden bağımsız kılarken, sadece, zaman sınırlaması olmayan artı yükümlülüklerle sorumlu tutmaktadır. Örneğin, kadınlar, 24 saatten fazla süren ve dolayısıyla zaman sınırı olmayan Sabbath ve diğer tatil yükümlülüklerinden sorumlu tutulurken, çok kısa bir zaman alan ve böylece vakitle sınırlanmış olan Yeni Yıl *shofarı* (Koç boynuzu) dinleme töreniyle yükümlü değildirler. (Bu kuralın çok az istisnası vardır.) Ama, bir kadının yapmakla yükümlü tutulmadığı şeyleri yapmasına izin verildiğinden, Yeni Yıl *shofarını* dinleyip dinlememe seçeneğine sahiptir. Bir kişinin yapmak zorunda olduğu bir görevi yerine getirmesinden sonra Tanrı'dan alacağı mükâfâtın, zorunlu olmadığı halde bir emri yerine getiren kişinin bundan dolayı alacağı mükâfâttan daha büyük olması yönündeki Talmud zorunluluğu göz önünde bulundurulursa, bu kural, dinî anlamda kadınların erkeklere göre ikinci sınıf olduğunun altını çizerek. Geleneksel Yahûdîliğe göre, Yeni Yıl münasebetiyle sinagoga gelerek nefesle çalınan koç boynuzu seremonisini dinleyen Yahûdî bir kadın, Tanrı'dan, aynı şeyi yapan bir erkekten daha az mükâfât alır; zira, o erkeğin dinleme mecburiyeti olduğu halde, kadının böyle bir zorunluluğu yoktur.

Talmud'un *Tractate Kiddushin* (sayfa 34a) kitabında, zaman kısıtlamasından bağımsız bir sorumluluk olsa bile, "Talmud Torah"ın, kadınların yerine getirmesi gereken bir yükümlülük olmadığına hükmetmektedir. Bu kural, aynı zamanda Halacha'nın bir parçasıdır. Bu kural, kadının neleri yapması ya da nelerden kaçınması gerektiğini öğrenmesine imkan verecek boyutta, özel yükümlülükleri öğrenmesi anlamına gelecek şekilde sonradan değiştirildi. O zaman şöyle bir soru gündeme geliyor: Dinî çalışmaların hangi bölümlerinin, kadınların öğrenmesine ya da öğretmesine izin verilmekte? Bu sorunun Talmudcu mantıkla yanıtı, Maimonides'in naklettiği bazı alıntılarda saklı. *Talmud Torah Laws* adlı eserinde (1. bölüm ve 13. kural) Maimonides şöyle yazıyor:

"Torah çalışan bir kadın, (Tanrı'dan) belli bir mükâfât alır; ancak

bu, erkeğin ödülü ile karşılaştırıldığında daha azdır. Bunun nedeni, o kadının, bu işi yapma zorunluluğunun olmamasıdır. Bir işi yapma yükümlülüğü bulunmayan herhangi bir kişinin o işi yapmasıyla elde edeceği mükâfât, yapması emredilen kişinin yaptıktan sonra alacağı mükâfâtın daha azdır. Bununla birlikte kadın belli bir sevap alır. Bilginler, babaların, kızlarına Torah öğretmemelerini emreder; çünkü, kadın zayıf anlayışı sebebiyle her hangi bir şeyi öğrenemez ve öğrenemeyecektir de. Torah’ın emirleri bir anda zırvalara dönüşür. Yine âlimler; “Kızına Torah öğreten bir kişinin, ona gereksiz şeyler öğreten kişiyle aynı olduğunu” söylemişlerdir. Ancak bu kural, sadece Talmud çalışmaları için geçerlidir. Bir kadın her ne kadar, Kutsal Kitap öğrenmek zorunda değilse de, eğer bunu yaptıysa, o kadın yavan şeyler öğrenmiş olmayacaktır.”

Bunun daha kısa versiyonu da, Halacha’nın küçük bir özeti olan *Shulhan Aruch*’da (Yorah Deah, 246. kural, 6. paragraf) verilmiştir. Harediler, modern dönemlerde, söz konusu kuralları belli ölçülerde değiştirmeye çalışmaktadır. Artık kız çocuklarına Talmud’un kolay parçalarını öğrettikleri gibi, hahamlar arasında “zayıf kadın zekâsı”nın tehlikeleri konusundaki tartışmalar da kalmadı. Benzer şekilde, Harediler, kız çocuklarına Pentateuch’u da (Kutsal Kitap’ın ilk beş bölümü) öğretmektedirler; ama üst düzeydeki çok önemli yorumlar yine erkeklere ayrılmaktadır. Harediler, okullardaki kız erkek ayrımını sıkı biçimde muhâfaza ederler, ve kızların okul bahçesinde oynayan erkek çocukları seyretmesini yasaklamışlardır.

Gençliklerinde Talmud eğitiminden geçmiş olan çoğu İsrail Yahûdîsi, hayatlarının sonraki döneminde Ortodoks Yahûdiliğin kadınlar hakkındaki yorum ve davranışlarına düşmanca tepkiler göstermektedir. Bu Yahûdîlerden bir kısmının tepkileri, İsrail’deki İbrani medyasında yayınlanmaktaysa da, bunların hemen hemen hiç biri İngilizce’ye çevrilmemektedir. Örneğin, laik biri olmadan yıllarca önce, yeshiva’da eğitim görmüş olan İsrail’in ünlü gazetecilerinden Kaddid Leper, 18 Nisan 1997 tarihli *Hai’r*’de yazdığı “Kadın dışı dolu bir çuvaldır” başlıklı yazıda şunları söylüyor:

“Dayak, cinsel kıyım, zulüm, haklardan mahrumiyet, kadının sadece cinsel bir meta olarak kullanılması vs... Bunların tümünü Talmud’da bulabilirsiniz... Yahûdî dininde (Ortodoks Yahûdilik) kadın, iki bin yıldır sınırları çok iyi çizilmiş bir yerdedir. Bu yer, kadının yerini hayvanlar ve kölelerle birlikte çöplük olarak gören hahamlık kurumunun Halacha’ya göre belirlediği konumdan tamamen farklıdır. Yahûdiliğe göre (Ortodoks Yahûdilik) erkekler, aslında kendilerine, yedirmek, giydirmek ve onlarla cinsel ilişkiye girmek için bir köle kadın satın alırlar.”

Bu türden yayınlanmış makalelere ilaveten, hahamların kadınları bıkıran tutumları konusundaki birçok rapor, sadece İsrail Yahûdî toplumundaki kutuplaşmayı artırmakla kalmıyor, aynı zamanda Harediler karşısındaki laik düşmanlığın artışına da önemli bir katkı sağlıyor.

Harediler, İsrail Yahûdî toplumundaki birçok alanda, farklılıklarını muhafaza ettikleri gibi, aynı zamanda kendi dogmalarını diğer Yahûdilere de dayatmaktadırlar. Bu, tıp alanındaki bir örnekle çok güzel biçimde anlaşılacaktır. Dov Albaum, 25 Aralık 1995 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesindeki makalesinde, Haredilerin, İsrail Sağlık Bakanı’ndan bir süre önce yaptıkları talebi tartışmaktadır:

“Rabbi Yehoshua Sheinberger, ilk bakışta oldukça masum gibi görünen bir istemde bulunarak, dindar Yahûdilere ödün anlamına gelecek olan, “kişisel kan verme” taleplerine izin verilmesini talep etti. Daha önceden, ameliyatlı bir hastaya bir ünite kan bağışladığına dair teslim makbuzu alırdı. Bu yeni istek ise eğer kabul edilirse, kan veren kişilerin hastane ya da ilk yardım merkezlerinden kendi kanlarının sadece belli kişilere kullanılmasını isteyebilecekleri bir durum yaratacak.”

İki önemli hahamın daha desteğini almış olan Rabbi Sheinberger, Haredilerin genellikle kan bağışında bulunmayı reddettiklerini ama bu talebin kabul edilmesi halinde davranışlarının değişebileceğini öne sürmektedir. Albaum ise ma-

kalesinde, bu isteğin ardındaki başka dürtüleri ele almaktadır:

“Bu görüntünün ardında, hahamları Sağlık Bakanlığı’na yaklaştıran tamamen farklı bir problem bulunmaktadır. Haredilerin dinî yasa uzmanları son yıllarda şöyle bir konuyla ilgilenmektedirler: “Dindar bir Yahûdînin, Yahûdî olmayanlardan ya da din kurallarına uymayan diğer Yahûdîlerden nakledilen bir kanı alması caiz midir, değil midir?” Haredi hahamlar, laik Yahûdîlerin ya da Yahûdî olmayanların “pislenmiş” kanlarının alınmasının, dindar bir Yahûdînin davranışlarını kötü yönde etkileyebileceği, cennete girmesini önleyeceği ve Yahûdî kurallarına itaatine zarar vereceğinden kaygı duymaktadırlar.”

Yukarıda sözü geçen talepte bulunulmasından birkaç ay önce Rabbi Ovadia Yoseph, bu problemi yeni kitabı *Questions and Answers-Statements*’da uzun bir şekilde izah etmektedir: “Yasaklanmış şeyleri yiyerek beslenen kan, bunu alan Yahûdî üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. Bu kan, gaddarlık ve küstahlık gibi bir takım kötü hasletler meydana getirebilir... Bunun için, acilen kan nakline ihtiyacı olan; ama dinine bağlı birinden gelecek olan kanı beklemeye vakti bulunan dindar bir Yahûdî, muhakkak beklemeli.” Rabbi Yoseph, benzer bir tavsiyeyi, organ nakli için bekleyen dindar Yahûdîlere de yaparak, bu tür bağışları sadece diğer dindarlardan kabul etmelerini öğütlemektedir. Bu dayatma, İsrail’deki hahamlar arasında ciddi bir tartışma başlatırken, bu tartışmalar çoğu laik Yahûdîyi de bunaltırmıştır. Başka bir makalesinde Albaum, İsrail eski Başhaham Yardımcısı Rabbi Mordechai Eliyahu’nun, Rabbi Yoseph ile bu konuda anlaşamadığını belirterek, “Laik bir Yahûdî doğduğunda, kanı temiz olarak doğar ve ömründe daha sonra yiyeceği tüm yiyecekler çözülerek kanını kaplar.” dediğini yazıyor. Ancak Yahûdî olmayan kişiler hakkında ise Rabbi Eliyahu, rakibi Rabbi Yoseph ile tamamen aynı fikirdedir ve dindar Yahûdîleri bu tür kişilerden kan bağışı almamaları gerektiği konusunda uyarmaktadır. Bununla birlikte, Rabbi Eliyahu, Yahûdîlerin, kendilerinden olmayan kişilerden kan bağışı kabul etmelerini tama-

men yasaklamamıştır:

“Bu tür bir alımın, Yahûdîlerin karakterine ve ruhuna zararlı olması gerçeğine rağmen, Yahûdîlerin, Yahûdî olmayan kişilerden kan almalarına ya da Yahûdî olmayan süt anne tarafından beslenmelerine bazı zamanlarda izin verilmiştir. Çünkü, kan nakli gayet yavaş olmaktadır ve bu durum Yahûdî kanının bedende dolaşımı sırasında bu az miktardaki kanı etkisiz hale getirmektedir. Ama yine de, eğer mümkünse bu tür bir kan almaktan kaçınmak gerekir.”

Tüm bunlardan sonra Rabbi Sheinberger, kendisinin talebi ardındaki temel gerekçenin söz konusu kurallar olduğunu itiraf etmektedir: “Haredi toplumu bu konuda ciddi bir problemle karşı karşıyadır. Harediler için, sadece helal gıdalarla beslenen bir Yahûdî’nin kanı, yiyecek kurallarına uymayan bir Yahûdî’nin kanından daha tercihe şayandır.” Diğer Haredi hahamları da bunu kabul etmektedir. Yahûdî Hukuk Problemleri İçin Bilimsel Din Enstitüsü (*Scientific Religious Institute for Jewish Law Problems*) adlı kuruluşun başkanı olan Rabbi Levy Yitzhak Halperin, şunları söylüyor: “Yahûdî olmayan kişilerden ya da haram yiyecekler yiyen Yahûdîlerden yapılacak kan bağışları bir sorundur. Yahûdî yasaları, Yahûdî çocuklarının Yahûdî olmayan kadınlar tarafından emzirilmemeleri gerektiğini öngörür. Zira, o kadının sütü, Yahûdî çocuğu pisletecek yasak gıdalar ihtiva etmektedir.” Bu tür tavır ve beyanlar, laik Yahûdîleri rahatsız ettiği gibi, İsrail tıp camiası üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından da reddedilmektedir.

1994 yılında da, aynı Rabbi Sheinberger, başka bir tartışma başlatmış ve benzer istekleriyle büyük bir skandal yaratmıştı. İsrail Organ Nakli Kurumu’ndan önemli doktorlarla görüşmüş ve onlarla organ naklini yasaklayan Yahûdî yasaları konusunda tartışmıştı. İsrail’deki Harediler, kendilerinin ya da akrabalarının cesetlerinden organların nakledilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu konudaki Haredi tutumu, birçok insanı dinî gerekçelerle olduğu kadar bir takım batıl inançlarla da etkilemektedir. Bu nedenle İsrail’de organ nakli gerçek-

leştirmek çok zordur. Doktorlar, hayat kurtarmak için ölmüş akrabalarının cesetlerinden organ nakli yapılmasını kabul etmelerini sağlamak üzere, müridlerini ikna etmeleri için sık sık, Haredi hahamlara baş vururlar. Cerrahların gerekçeleri de, yine "Yahûdîlerin hayatının kurtarılmasının birinci öncelik olduğunu öngören" dinî yasalara dayanmaktadır. Konuyla ilgili tartışmada Rabbi Sheinberger, bu tür bir organ nakli için kesinlikle Haredi bir hahamın onay vermesi gerektiğini ortaya koymuştur: "Yahûdî din yasaları, bir Yahûdînin organlarının, Yahûdî olmayanlara ya da dindar olmayan Yahûdîlere nakledilmesini kesinlikle yasaklar. Yahûdîlerin organlarının hangi koşul altında olursa olsun Araplara naklinin yasaklanmış olduğu açıktır."

Rabbi Sheinberger, dindar olmayan Yahûdîler konusundaki ifadelerine açıklık getirmesi istendiğinde, her Yahûdî'nin hükmünü hahamların ayrı ayrı tespit edeceği şeklinde yanıtlamıştı. Tüm bunlar ardından, Sheinberger'ın talebi büyük tartışmalara yol açtı ve sonunda reddedildi.

Haredi olmayan birçok haham, Yahûdî birinin hayatını kurtarmak için Yahûdî olmayan kişilerden organ nakli yapılmasına izin vermektedir. Ama onlar da, Yahûdî birinin organının Yahûdî olmayan bir kişiye nakline kesinlikle karşıdırlar. Hatta kimi önemli hahamlar, tartışmayı daha ileri boyutlara taşıyarak, tıbbî konularda Yahûdîler ile Yahûdî olmayan kişiler arasında farklar bulunduğuna hükmetmektedir. Habad hareketinin etkili bir üyesi olan ve aynı zamanda Nablus yakınlarındaki bir yeshivanın müdürlüğünü yürüten Rabbi Yitzhak Ginsburgh, 26 Nisan 1996 tarihli *Jewish Week*'te yayınlanan ve aynı gün *Haaretz*'de alıntılanan bir makalesinde şu görüşleri dile getiriyordu: "Eğer Yahûdî vücudundaki hücrelerin her biri kutsallık taşıyorsa, ve böylelikle Tanrı'nın bir parçasıysa, o halde DNA'daki her bir dizi de Tanrı'nın parçasıdır. Bu sebeple, Yahûdî DNA'sı ile ilgili her şey özeldir." Rabbi Ginsburgh, bu ifadelerden iki sonuca varıyor: "Bir Yahûdî, karaciğere ihtiyaç duyduğunda, kendisini kurtarmak için Yahûdî olmayan günahsız bir kişinin ciğerini ala-

bilir mi? Torah, muhtemelen buna izin verir. Çünkü, Yahûdî'nin hayatı, sonsuz değer taşımaktadır. Yahûdî'nin yaşamı, Yahûdî olmayanlarınkinden daha kutsal ve değerlidir." Burada, Rabbi Ginsburgh'un, Hebron'daki İbrâhîm Camii katliamının faili Baruch Goldstein'i öven kitabın yazarlarından biri olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Ginsburgh, "Yahûdîliğe göre, bir Yahûdî'nin, Yahûdî olmayan kişileri katletmesinin cinayet olmadığını ve suçsuz Arapların intikam hırsıyla öldürülmelerinin bir Yahûdî erdemi olduğunu" belirttiği bir bölümle bu kitaba katkıda bulunmaktadır. Etkili ve nüfuzlu İsrail hahamlarından hiçbirisi, kamuoyu önünde çıkıp da, Ginsburgh'un beyanlarına karşı muhalefet etmediği gibi, İsraili siyasetçilerin çoğu suskun kaldı, kimi siyasetçiler ise açık biçimde ona destek verdi.

Haredilerin, Halacha'yı İsrail devletinin başlıca yasası haline getirme istekleri, son yıllarda NRP'nin dindar üyelerinden de artan oranda destek almaktadır. Bu taleplerin başlıca nitelikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Tanrı'nın siyasi otoritesi resmî ve hukukî olarak tanınmalıdır. Yasama yetkisi, Tanrı'dan onaylı atanmış hahamlara verilmeli.
- Hahamlar, tüm toplumsal kurumları denetlemeli, ortaya çıkan tüm sorunlarda karar vermeli, sosyal konularda son sözü söylemeli, basılan tüm yazılı, görsel ve işitsel materyalleri sansürleyebilmeli.
- Sabbahth (Cumartesi tatili), diğer dinî kurallar, kamusal alanlarda kadın ve erkeklerin ayrı mekanları kullanmaları, kadınların yetkilerinin kısılması ve kıyafet gibi konular yasalarla hükme bağlanmalı.
- İşlenmiş olan tüm suçların, toplumun bireyleri tarafından hahamlara bildirilmeleri yasal bir zorunluluk haline getirilmeli.

Halacha'nın İsrail devletinin bağlayıcı bir yasası haline getirilmesi yönündeki Haredi taleplerinin teokratik ve totaliter yapısı çok açık.

III. BÖLÜM

İKİ HAREDİ GRUP: SEFARADLAR VE AŞKENAZLAR

Tarihi arka plana kısa bir bakış, iki farklı Haredi grubu, Aşkenazi ve Sefarad arasındaki farkları anlamamıza imkan verecektir. Tarihlerinin büyük bölümünde Yahûdîler, farklı ülkelere dağılmış bir şekilde yaşadılar. Bu nedenle, değişik Yahûdî topluluklarının ortaya çıkarak, değişik ülkelerdeki Yahûdî nüfusu oluşturmalarında, birçok ülkede ya da bir ülkenin değişik bölgelerinde küme halinde bulunmalarında şaşılacak bir şey yok. M.S. 1050'lere kadar, Yahûdî merkezi olarak, dünyanın her yanındaki Yahûdîleri yöneten ve onları bağlayıcı kurallar koymak üzere diğer toplumlarca da yetkili merci olarak tanınan ortak bir merkez vardı. Bu tür merkezlerin sonuncusu Irak'taki Yahûdî toplumu idi. Irak'taki bu son merkezin çöküşüyle birlikte, dünyada var olan Yahûdî gruplar arasındaki farklılıklar önemli oranda derinleşti. Örneğin, değişik Yahûdî toplulukları, tüm Yahûdîlere özgü eski ibadet şekillerini korumakla birlikte kendilerine özgü yeni ibadetler şekilleri de oluşturdu. Hatta, farklı Yahûdî topluluklarının söylediği ilahiler bile değişti ve çeşitlendi. Dindar Yahûdîlerin sıkı sıkıya sarıldığı yaşamın olası her alanındaki dinî kuralları belli değişikliklere uğradığı gibi, bir topluluktan diğerine büyük farklılıklar oluştu.

10 ve 12. yüzyıllar arasında, Kuzey Fransa ve Batı Almanya'da ortaya çıkan Aşkenazi topluluğu, yeniliğe daha açıktı ve var olan yerleşik kurallardan sapmaya, belli istisnalarla birlikte, Gürcistan gibi uzak ülkelerde yaşayan diğer Yahûdî topluluklardan daha önce başladı. Aşkenazi farklılaşması, bir yandan kökleşirken öte yandan istikrarlı şekilde sürdü. Örneğin; çok dindar Aşkenazi Yahûdîleri, Aşkenazi olmayan hahamların gözetiminde hazırlanmış olsa dahi, et ya da et ürünlerini yemezken, diğer Yahûdî topluluk üyeleri, kendilerinden olmayan hahamların gözetiminde hazırlanmış olan gıdaları yerler. Böylece, dindar bir Sefarad Yahûdîsi, dindar bir Aşkenazi Yahûdîsini ziyaret ettiğinde, onun hazırladığı yiyeceği yiyecektir. Ama Sefarad bir Yahûdî'yi ziyaret eden dindar Aşkenazi, hazırlanmış olan et ya da başka bir yiyeceği kesinlikle yemez. Aşkenazilerin bu kendilerine özgü yapısı, dinî uygulamalarının diğer birçok alanında da göze çarpar.

Buna karşın Sefarad Yahûdîleri de, 12. Yüzyıl gibi erken bir dönemde, kendilerinin bazı yönlerden diğer Yahûdîlerden üstün oldukları anlayışına dayanan kendilerine özgü mantıklarını oluşturmuştu bile. Sefarad Yahûdîlerin bir parçasını oluşturan İspanya ve Portekiz Yahûdîleri özellikle, "saf ırk" anlayışını geliştirdiler. (Sefarad, İbranice'de İspanyol anlamına gelmektedir.) Sefaradların çoğu, Aşkenazilerle evlenmeyi reddettikleri gibi, onlarla bir arada bulunmayı dahi küçümserler. 1204 yılına kadar yaşayan ve Orta Çağ'ın en büyük Yahûdî filozoflarından biri olan Rabbi Moses Maimonides, oğluna yazdığı vasiyetinde şu öğütlerde bulunuyor:

"Sadece, sirke ve sarımsak ile terbiye edilmiş sığır eti yediklerinde Ulu Tanrı'yı hatırlayan Aşkenazi hahamların yazdığı kitaplardan uzak durarak kendi ruhunu muhafaza et! Onlar, sirke buharı ve sarımsak kokusu burun deliklerinden girdiğinde, Ulu Tanrı'nın kendi yakınlarında olduğunu hissedeceklerine inanırlar... Sen, ey oğlum, sadece ve sadece (kendilerine Endülüs insanları diyen) cana yakın Sefarad kardeşlerimizle bir arada bulunmalısın. Çünkü, sadece onların beyni var ve zekaları çalışıyor."

Belli bir Yahûdî topluluğu mensuplarının, diğer Yahûdîlerden üstün olduklarına dair inançlarını ortaya koyan benzer ifadeler, Yahûdî literatüründe haddinden fazla mevcuttur ve sık rastlanan bir durumdur. 1960'ların sonunda dahi, Kudüs'teki Sefarad hahamlar ve sıradan Yahûdîler kendi isimlerini söylediklerinde, ismin başına "saf İspanyol" anlamına gelecek İbranice ekler koyarlardı. Ama, gelişimi asırlar boyunca süren ve derinleşen Aşkenazi özgün anlayışı, Sefaradlarınkinden daha kuşatıcı ve aşırı hale gelmiştir.

Bu farklılaşmanın, coğrafi, sosyal ve siyasal nedenleri bulunmaktadır. Aşkenazi topluluğu oluşmadan önce tüm Yahûdîler, Akdeniz havzasında ya da Irak gibi, bu havzayla ticaret yolları sayesinde bağlantısı bulunan ülkelerde yaşırdı. X. Yüzyıl'da Akdeniz ülkelerinin büyük bölümü de İslam ve Bizans yönetimi altındaydı. Bu bölge ile feodal Avrupa arasındaki bağlar ise, dil engelleri sebebiyle çok zayıftı. Bir yanda konuşulan Yunanca ve Arapça batı Hristiyan bölgelerinde bilinmezken, buralarda konuşulan Latince de doğru da bilinmiyordu. Çoğunlukla içinde yaşadıkları toplumların dilini konuşan Yahûdîler de, diğer insanlarla birlikte, iletişim engelleri ile karşı karşıya idi. Bundan dolayı, Aşkenazi topluluğu, kendi yaşam tarzını eski Yahûdî toplumların herhangisi bir örneği olmaksızın oluşturdu. Aşkenazi Yahûdî yaşam tarzı, bu sıralarda birçok yönüyle diğer bölgelerdeki ülkelerden farklılık gösteren, Avrupa'daki yükselen feodalizm anlayışı çerçevesinde gelişti. Üstelik aynı Aşkenazi topluluğu, Orta ve Doğu Avrupa'da yeni yeni ortaya çıkan ülkelere yayılımı sırasında, kendi kimlik ve tutarlılığını da pekiştirdi. Bu süreç, günümüze kadar sürdü; ama bu biçimleniş, dindar Aşkenazi Yahûdîler arasında laik Aşkenazilerden daha etkili şekilde oldu.

1492 yılında İspanya'dan ve 1498 yılında Portekiz'den süren Sefarad Yahûdîleri, göçlerden sonra gittikleri Yahûdî toplumları içinde sadece yerleşmekle kalmadılar, aynı zamanda onları dönüştürdüler de. Yeni Sefarad göçmenler, bu topluluklar içinde kendi özgünlüklerini koruma ve diğer Ya-

hûdîlerden uzak kalma eğilimi gösterdiler. Rönesans İspanya'sının göreceli olarak gelişmiş toplumundan gelip, daha az gelişmiş ülkelerde yerleşmeleri sebebiyle Sefaradlar, içinde bulundukları bu yeni toplumların en zenginleri, en eğitimli-leri ve Akdeniz ülkelerindeki Yahûdîler ile siyasal bağları en güçlü olan sınıfı haline geldiler. (Şu an Yunanistan'da olan ama o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kenti olan) Selanik'e yerleşen Sefaradlar, Osmanlı ordusundaki seçkin birliklerin giydiği üniformaların kumaşlarını temin ederek en kaliteli elbiseleri dikmeleri sebebiyle, Osmanlı sultanından özel imtiyazlar aldılar. Selanik Sefaradları, tam 130 yıl boyunca ellerinde tuttıkları bu tekeli, İngiltere ve Hollanda'dan daha modern tekstil ürünleri ithal edilmeye başlamasından sonra yitirdiler. Çoğunlukla İspanyol Yahûdîleri ve kısmen de İtalyan Yahûdîleri, Orta Çağ Yahûdî kültürünün birçok alanındaki yaratıcı çalışmaların büyük bölümünü ortaya koymuştur. Sahip oldukları zenginlik ve eğitim sebebiyle, Sefarad Yahûdîleri, kendi gelenekleri, dili ve isimleri göç ettikleri tüm ülkelerdeki Yahûdî topluluklarına kabul ettirmişlerdir. Bunun en çarpıcı örneği, Balkanlar'daki ve şu an Türkiye'deki Yahûdî topluluğu içinde meydana geldi. Bu toplumlardaki Yahûdîler, Bizans İmparatorluğu'nun asıl adı olan "(Doğu)Roma" isminden mülhem olarak, kendilerine "*Romaniote*" adını takmışlardı. 1550 yılına kadar Yunanca konuşan bu topluluklar, bu tarihten sonra Sefarad göçünün etkilerini hissederek, kendilerine "Sefarad" demeye ve eski İspanyolca olan *Ladino* dili konuşmaya başladılar. Gerçek şu ki; İber Yarımadası'ndan (İspanya ve Portekiz) göç edenlerin, onların evlatlarının ya da Sefarad toplumu içinde kendini asimile etmiş olanlar dışında bir Sefarad topluluğu yoktur. Kimi Avrupalı seyyahlar ve Aşkenazi Yahûdîler; yanlış biçimde, Aşkenazi olmayan tüm Yahûdîleri Sefarad olarak nitelemişlerdir. Bu genellemenin sebebi, Sefarad Yahûdîlerinin diğer tüm Yahûdî toplulukları üzerinde uzun süren bir hegemonya kurmuş olmasındandır. Diğer birçok Yahûdî topluluğunun ne Sefarad ne de Aşkenazi olmayan üyeleri, kendile-

rini doğru biçimde "İraklı, Faslı, İtalyan ya da başka bir mil-
letle" özdeş olarak nitelemektedir.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Aşkenazi Yahûdîler, dün-
ya Yahûdîleri içinde çok küçük bir azınlığı oluşturmaktaydı.
Onların sahip oldukları kültürel gelişmişlik, başta Sefarad ve
İtalyan Yahûdîleri olmak üzere, diğer Yahûdî toplulukları ta-
rafından geriden takip edildi. XVIII. Yüzyıl'dan sonra Akde-
niz havzasındaki ülkelerin nüfusları ve özellikle de Osmanlı
İmparatorluğu içindekiler ekonomik ve demografik olarak
sürekli düşüş gösterdi. Bunun doğal sonucu olarak, söz ko-
nusu ülkelerdeki Yahûdî toplulukları da öyle ya da böyle ge-
rilemeden etkilendi. 1700 ile 1850 yılları arasında Akdeniz
havzası ülkelerinde yaşayan Yahûdîler, haddinden fazla ge-
rileyerek fakirleştilediler. 1850 ile 1914 yılları arasında Yahûdî
nüfusunda görülen makul artışlar, geçmiş dönemdeki düşü-
şü dengeleyecek boyutlara ulaşmadı. Buna karşın, XVIII.
Yüzyıl'ın başından itibaren Avrupa'daki siyasal ve teknolo-
jik gelişmeler, Aşkenazi topluluğunu önemli ölçüde etkile-
meye başladı. XVIII. Yüzyıl'ın ortalarından başlayarak, Aş-
kenazi nüfusu hızlı bir artış göstermiş ve 1800 yılına kadar
Aşkenaziler dünya Yahûdî nüfusunun büyük çoğunluğunu
oluşturmuşlardı bile. Bu artış ve çoğunluk yüzdesi, XIX.
Yüzyıl boyunca da hızlanarak sürdü. Rus İmparatorlu-
ğu'nun Avrupa bölümünde yaşayan ve Aşkenazilerin nere-
deyse tamamını oluşturan Yahûdîler, 1795 ile 1914 yılları ara-
sında tam 7 kat artış gösterdi. Tabii bu süreçte Aşkenazi Ya-
hûdîler, Yahûdîlik içine bazı yenilikler soktular, ki bunların
bir kısmı laikti. Aşkenazi Yahûdîler, XX. Yüzyıl'ın ilk yarısı-
na kadar, Talmud çalışmaları da dahil hemen her alanda gö-
receli olarak Aşkenazi olmayan azınlıkları geride bıraktılar.
İşte Aşkenazi Yahûdîler ile olmayan Yahûdîler arasındaki
son bölünme, daha önceki yıllarda var olanın aksine, son iki
yüzyılda yetişen ünlü hemen tüm hahamların Aşkenazi kö-
kenli olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde, Aşke-
nazi olmayan Yahûdî topluluklarında ise Talmud çalışma-
rının kalitesi, yeni kitap yayını ve hatta eskilerinin yeniden

basılması bile feci bir düşünüş içindeydi.

1948 yılına kadar siyonizm ve Yahûdîlerin Filistin'e göçü gibi unsurlar da Aşkenazi icadıydı. Dindar Yahûdîler, siyonizmi Yahûdîliğe muhalif bir şey olarak görüyorlardı bu sebeple de, bir Yahûdî ancak dindar geçmişinden sıyrılması halinde siyonist olabilirdi. Öyle de olsa, siyonist kanaatler sebebiyle Aşkenazi Yahûdîlerden çok azı Filistin'e göç etti. Göç edenlerin büyük çoğunluğu, kendi yaşadıkları ülkelerdeki yaşam koşulları çok zor olduğu için bunu yapmıştı. 1948 yılında İsrail'deki Yahûdîlerin büyük çoğunluğunu, 1932 yılından sonra Avrupa'da ve özellikle de Hitler iktidarından sonra Almanya'da anti-semitizmin yükselmesinden sonra Filistin'e göç edenler oluşturmaktaydı. Bu dönemde İsrail'de devletin oluşumu sırasındaki Aşkenazi olmayan Yahûdî sayısı, göreceli olarak düşüktü. Aşkenazi olmayan Yahûdîler için, dini etki ve özellikle de Mesihçi anlayış 1950'lerde ve 1960'lı yılların ilk dönemlerinde hâlâ güçlüydü. 1950'li yılların İsrail'inde yaşamak, her ne kadar Avrupa'daki yaşam standartlarından düşük olsa da, Arap Orta Doğu'nun birçok ülkesindekinden çok daha iyiydi. Bunun için İsrail hükümeti, Fas, Yemen ve Bulgaristan gibi birçok ülkedeki Yahûdî'yi İsrail'e göç etmeleri konusunda rahatlıkla ikna edebiliyordu. Ya da Irak'ta yaptığı gibi, İsrail hükümeti, Yahûdîleri vatandaşlıktan çıkarması ve mallarını kamulaştırarak onları göçe zorlaması için Irak hükümetine rüşvet vermekteydi. Bunun aksine, Akdeniz havzasının Yunanistan ve Mısır gibi daha gelişmiş ülkelerinden ise İsrail'e Yahûdî göçü çok düşük kalmıştı. İsrail'deki Yahûdî nüfusunun büyük bölümü, Aşkenazi olmayanlara dönüşmüştü. 1949 ile 1965 yılları arasındaki dönemde, İsrail'deki Aşkenazi Yahûdîlerin oranı yüzde 40 civarında azınlık seviyelerine düştü. Ancak, daha sonraki dönemde eski Sovyetler Birliği'nden ilave Yahûdî göçleri ile İsrail'deki Aşkenazilerin oranı yüzde 55'e yükseldi. Gelişmiş ülkelerden gelmiş olmaları sebebiyle, Aşkenazi Yahûdîlerin önemli bir bölümü göreceli olarak modern ve laik bir görünüme sahiptir.

Sefarad kelimesi yerine genellikle "Orientals" (Doğulu) olarak nitelendirilen Aşkenazi olmayan Yahûdiler ise çoğunlukla dindar olarak kaldılar. Çoğu Oriental Yahûdî ve aileleri, İsrail'e varışlarının hemen ardından, Aşkenazilerin yönetimindeki kültürel entegrasyona tabi tutulmuş ve o dönemde iktidarda olan Siyonist İşçi Partisi'nin üyelerince sahiplenilmişlerdir. Bu entegrasyon, daha çok gençlerin büyük oranda modernleştirilmesi ve laikleştirilmesi girişimlerini de ihtiva etmekteydi. Bu dayatmaların sonucu, İsrail'in kuruluşundan sonraki ilk 20 yıl içinde biraz karışıkta. Oriental Yahûdîlerin büyük kısmı, gelenekselliklerini muhafaza ettiler. Yani, Sabbath'ta seyahat yasağı gibi, Yahûdiliğin kendilerine ağır gelen kurallarını bir kenara bırakarak, sinagoglara devamla ilgili olan diğer kuralları takip ettiler. Daha da önemlisi, bu grup, hahamların esrarengiz güçlerine ve mübarek insanlar olduklarına inançlarını muhafaza ettiler. Hahamlar kendilerine karşı çıktığı ya da hakaret ettiğinde dahi, şu ana kadar, çok az sayıda Oriental siyasetçi, kamuoyu önünde açıktan hahamları eleştirmeye cesaret edebilmiştir. Siyasi yelpazenin tüm bölümlerinde yer alan Aşkenazi Yahûdiler ise, yukarıdaki gibi tam tersine, hahamları rahatça eleştiri bombardımanına tutmuştur. 1970'li yılların başındaki Kara Panterler dahil, hemen hemen tüm Oriental siyasetçiler ve küçük Oriental barış hareketleri mensupları, halk içinde hahamların önünde eğilip onların elini öpmekten çekinmemektedir.

Aşkenazi dindar azınlığı ve özellikle de Haredi sınıfından olanlar, Oriental Yahûdîlerin laikleştirilmelerine karşı direnmektedir. Kısmen bunda başarı sağladıkları gibi, bu azınlığı Yahûdiliğin emirlerine sıkı sıkıya bağlılıklarını sürdürme konusunda ikna etmişlerdir. Aşkenaziler, bir yandan Oriental Yahûdî gençler için ayrı dinî okullar ve yeshivot'lar kurarken, öte yandan çok sınırlı sayıda olmakla birlikte, Oriental gençlerin en zeki olanlarını kendi okullarına ve yeshivot'larına kabul ettiler. Bir süre sonra İsrail'de, Oriental Harediler'den bir haham grubu ve Talmudcu uzmanlar yetişerek ortaya çıktı. İstisnasız, bu elit grubun üyeleri Aşkenazi Haredi

(modernizm karşıtı) hahamlarca eğitildi.

Aşkenazi özerkliğinin kararlı Haredi versiyonu ile Oriental gelenekselciliği arasında, önceden var olan potansiyel gerilim, 1990'lı yılların başlangıcıyla birlikte patladı. Aşkenazi Haredi hareketi, durumun bütünüyle, 1860'larda Orta ve Doğu Avrupa'da var olan (Yahûdî) anlayışa göre dondurulmasında ısrarlıydı. Aşkenazi Haredilerin eğitiminden geçmiş olan Oriental Yahûdîler, geleneksel zırvalarından vazgeçip, siyah Aşkenazi kıyafetleri giymeye ve Yiddish (Yahûdî Almancası) diliyle konuşmaya zorlandılar. Bu dil (Yiddish), Haredi yeshivot'larında şifâhî eğitim diliydi ve İbranice ise sadece yazmada kullanılıyordu. Yine Sefarad gelenekselcileri, birçok yönden kendi alışkanlıklarından farklılık gösteren, Aşkenazi ibadet şekillerini benimsemeye zorlandı. Üstelik bu radikal değişiklikleri, mutlak bir otoriteye sahip olan ve hemen hiçbir muhalefetle yüz yüze gelmeyen kutsallaştırılmış hahamlar dayattılar. Buna ilave olarak, tam tersi tarafta, 1950'li yıllarda İşçi Hareketi tarafından Oriental Yahûdîleri modernleştirmek için yapılan dayatmalar, Oriental kitleler arasında, siyasetçileri yerden yere vuran ama hahamları hemen hiç eleştirmeyen, şiddetli bir muhalefet oluşmasına neden oldu.

Aşkenazi Haredilerin dinî okullarında okuyan Oriental öğrenciler, verilen emirlere itaatle geçen yıllar ardından haham olarak mezun olmalarından sonra, kendileriyle aynı eğitim almış olan yaşıtları ve hahamlarla eşit statü elde edemediler. Bununla birlikte onlar bu gün bile kendilerine yönelik bir küçük düşürücü muameleden hoşnut görünmektedirler. Bunun en çarpıcı örneği, Oriental Yahûdîlerin kendi emsalleri olan Aşkenazilerle evlenmelerindeki eşitsizliktir. Tüm Yahûdî toplulukları, yeshiva başkanının, söz konusu okulda okuyan tüm yeshiva öğrencilerinin evliliklerini düzenlemesi gibi eski bir geleneği paylaşırlar. Buna göre, başkan; zengin ve dindar Yahûdîlerin kızlarını erkek öğrenciler için dikkatli biçimde seçer. İyi öğrenciler, zengin ailelerin kızlarıyla eşleştirilir. (Yeshivanın başkanı, aynı şekilde hahamların ve zengin ailelerin kızlarına da eş bulur.) Yeshiva öğrencileri de, ita-

atkar bir şekilde, bu eşleştirme işine razı olur ve bu tercihe direnmek büyük bir günah olarak kabul edilirdi. Bu uygulama, (öğrenimi sebebiyle) para kazandırıcı herhangi bir meslek edinememiş olan yeshiva öğrencilerine ve ailelerine destek olmak için oluşturulmuştu. Öğrenciler dinî çalışmalarına devam edebilir ve böylece yardımcı olan tüm ailenin cennete girmesinin sağlanacağı kabul edilirdi. Daha sonraları, yeshiva başkanları, öğrencilerine zengin ve varlıklı kayınpeder bulamamaya başlayınca, Haredi kadınların sahip olması gereken özellikleri taşıyan ve eşine dinî çalışmaları sırasında yardım edeceği umulan eğitilmiş, zengin hanımlar buldular. (Bu yardımın karılarını da cennete götüreceği kabul edildi.) Eşleştirme görevi gördükleri dönemde, yeshiva başkanları, öğrencilerin geçimlerini kontrol edebilirken, öğrencilerin ve ailelerinin yaşamlarını denetleyebiliyorlardı.

Aşkenazi Haredileri ise hiçbir zaman diğer Yahûdî topluluklarından dindar kişilerle evlenilmesini yasaklamadılar. Ancak bununla birlikte, bu tür evlilikler, küçük düşürücü davranışlar olarak görülürdü ve hâlâ öyledir. Bu nedenle, Aşkenazi Haredilerine ait dinî okullar, Oriental öğrencileri, çalışkanlıklarına göre ayırt etmekle birlikte, fiziksel engelli ya da fakir gelinlerle eşleştirme geleneğini sürdürmektedir.

Doğal olarak, yazılı olmayan kurallar gereği, Oriental öğrencilerin gittiği düşük seviyeli bir dinî okul bile olsa, Oriental kökenli kişiler, eğitimden sorumlu herhangi bir makama atanmamaktadırlar. Oriental Yahûdîlerin, henüz dinî konularda sorumluluk alacak kadar olgunlaşmadıkları gerekçeyle, eğitim alanındaki tüm işler Aşkenazi hahamlara aittir. Önde gelen Haredi liderlerinden olan Rabbi Shach, 1992 seçimlerinden az önce bu anlayışı açık bir dille tekrarlayınca, birçok Aşkenazi laik Yahûdî tarafından faşist eğilimli olmakla suçlanmış; ama buna karşın ne Oriental hahamlar ne de Oriental siyasetçiler onu eleştirmek için kamuoyu önünde tek bir kelime etmişlerdir.

Haredilerin siyasal partisi Shas'ın oluşumu konusunda da, Oriental Yahûdîlerin hiçbir inisiyatifi olmamıştır. Rabbi

Shach, Shas Partisi'ni, önde gelen Aşkenazi hahamlarla kendi arasındaki rekabette, İsrail Parlamentosu Knesset'ten sadece kendisine hizmet edecek olan parlamenterler ihtiyaç hissettiği için 1988 seçimlerinden önce kurmuştu. Yukarıdaki amaç için, Rabbi Shach, kendi öğrencisi olan ve ona kişisel sadakati bulunan hahamlara iki farklı siyasal parti kurmalarını emretti: Bunlardan; Degel Ha'Tora (*Torah'ın Bayrağı*) tamamen Aşkenazi nitelikler taşıırken, Shas Partisi ise Oriental karakterde olacaktı. Her iki partinin kuruluşunu tamamlamasından sonra, parti liderleri kamuoyu önünde Rabbi Shach'ı, kendilerinin en büyük mânevî otoritesi olarak kabul ettiklerine ve onun dediklerine koşulsuz olarak itaat edeceklerine yemin ettiler. Shas Partisi'ni Haredi olmayan Oriental Yahûdiler için de cazip hale getirmek amacıyla, Rabbi Shach, Haredi eğilimleri olmayan Oriental kökenli hahamlardan, İsrail eski Başhahamı Rabbi Ovadia Yoseph'i partinin resmî başkanı olarak seçti. Yeniden Başhahamlık makamına seçilmesine destek vermemesi sebebiyle NRP yüzünden nüfuzlu bir makamı kaybeden Yoseph'in, Rabbi Shach için en büyük avantajı, en az kendisi kadar şiddetli şekilde NRP'den (National Religious Party=Ulusal Dinî Parti) nefret ediyor olmasıydı. İsrail'de çok iyi bilinen şey, farklı Yahûdî dinî gruplarının birbirine karşı beslediği nefretin yoğunluğu, rakip laik partilerin birbirine beslediklerinden çok daha fazla olduğudur. Özellikle de, bu farklı grupları temsil eden hahamlar arasında bir çekişme varsa. NRP hahamlarına misillemeye bulunmaya can atan Rabbi Shach'ın, Yoseph'in kendisine sadık kalacağı ve ikinci planda bir rol oynamaya razı olacağı yolundaki beklentiye beslemesi için oldukça iyi gerekçeleri vardı.

Bir süre için de olsa her şey Rabbi Shach'ın planladığı şekilde gitti. Shach tarafından kontrol edilen her iki parti, 1988 seçimlerinde Knesset'te toplam 8 sandalye elde etti. Degel Ha'Tora Partisi iki sandalye alırken, Shas Partisi, altı sandalye kazanmıştı. Shach'ın bu iki partiyi kendisine karşı kurduğu rakibi durumundaki Haredilerin partisi Agudat Israel ise, sadece 5 sandalye elde etti. Degel Ha'Tora ve Shas, başbakan

olarak Yitzhak Shamir'i destekledi. İki partinin desteği gerçekten belirleyiciydi. 1990 seçimlerinden sonra Shamir, bu iki partinin desteği olmasaydı parlamento çoğunluğunu sağlayamayacaktı. İşçi Partisi lideri Shimon Peres'in bu durumu tersine çevirmek için, kendini küçük düşürme pahasına yaptığı girişimler sonuçsuz kaldı. Hatta Peres, aylarını, evinde Rabbi Yoseph tarafından verilen Talmud derslerine katılarak harcadı. Yine, Rabbi Shach tarafından kabul edilmek için defalarca başarısız girişimlerde bulundu; ama, Shach önemsiz laik partilerin liderlerini kabul ettiği halde Peres'e randevu vermedi. Peres, kendisinin genel olarak Yahûdiliğe ve özelde de Haredi hahamlarına ne kadar derin saygı beslediğini kamuoyu önünde sürekli vurguladı. Ama Peres'in tüm girişimleri boşa gitti. Ne Shach ve ne de rakibi olan hahamların hiç biri Shamir'e destek verme eğilimi gösterdi. Nitekim, 1992 seçimlerinden önce Yitzhak Rabin'in parti liderliği konusunda Peres karşısında elde ettiği zafer, İşçi Partisi kadrolarının Peres'in Haredilere yağcılık yapma ve onların desteğini kazanma manevralarının yanlışlığını anlamış olmalarından kaynaklanıyordu. Bu tecrübeye rağmen, Peres'in benzer girişimleri tekrarlandı ve 1996 seçimlerinde benzer sonuçlar elde edildi.

Haredi partileri 1988 yılından sonra özellikle de, 1988-1990 arasında siyasal güç elde ettiler. 1988 seçimlerinden sonra hükümette kalan Peres, Haredilerin taleplerine destek olurken, Shamir başbakan olduğunda bu destek konusunda daha kararlı bir tavır gösterdi. Haredilerin siyasal başarıları; bu iki Haredi partisinin, sözüm ona "özel ödenek" adı altında devletin mâlî denetimine tabi olmayan bütçelerden elde ettikleri paranın miktarıyla da ölçülebilir. Bu özel ödenekler, Haredilerin parlamentodaki temsilcileri tarafından kontrol edilen gönüllü kuruluşlar aracılığı ile yapılmaktaydı. Ekonomi Bakanı, devlet bütçesinden bu tür kuruluşlara finansal yardımlar yaparken, bu ödemeler genellikle aslı astarı olmayan beyanlara dayanarak ve harcamalar konusunda hiçbir kontrol olmaksızın yapılmaktadır. Ortaya çıkan yolsuzluk rakamları, İsrail devletinin tarihinde eşi görülmemiş miktar-

lara ulaşan devasa boyutlardaydı ve sonunda bu tür özel ödemelerden vazgeçilmesine neden olmuştur.

Bu tür özel para ödemelerinde söz konusu olan büyük yolsuzluk, illa da bu paraların yasa dışı yerlerde kullanıldığını gerektirmiyordu. Örneğin; Shas Partisi, kendisine verilen paraların büyük bölümünü, partinin ileride kendi kitlesi üzerindeki kontrolünü maksimum seviye çıkartacak ve uzun dönemli otoritesini sağlayacak militanlarının eğitimi üzere tasarlanmış olan kurumlar arası bir ağ kurmak için harcamıştı. Bu ağ; erkek çocuklarına, içinde laik maddelerden arındırılmış, tamamen dinî dersler verecek olan geleneksel Yahûdî eğitimini yaşatmak için kurulmuş eğitim kurumları zincirinden oluşmaktaydı. (Shas Partisi, kızların eğitimini ise umursamamaktadır.) 40 ile 50 yaş arasındaki yetişkin erkekler, hali hazırda yaptıkları işleri ya da mesleklerini bırakarak, geçimlerinin sağlanacağı garantisıyla, bu kurumlara kaydolmaya ve dinî dersler okumaya teşvik edilmekteydi. Kuşkusuz bu çalışmanın karşılığında öngörülen para miktarı düşüktü; ama, birçok insan buralarda çalışmayı, sıradan işler yapmaya ya da kötüleşen işlerini muhafaza çabasına tercih edilebilir görüyordu. Yeni üyeler, Talmud çalışmaktan daha fazlasını yaptılar. Onların Shas Partisi için siyasal çalışmalar yapmaları da gerekiyordu. Çok geçmeden bu üyeler Shas Partisi'nin, Haredilerin yaşadığı çevreyi, olası herhangi bir durumda seçim çevresine dönüştürmede kullandığı temel unsurlar oluverdi.

İsrail'in birçok siyasal yorumcusu, Haredilerin bu tür politik faaliyetlerinin kamusal ve siyasal etkilerini itiraf etmektedir. 1992 seçimleri sırasında Rabin'in strateji baş danışmanı Profesör Gideon Doron, *Al-Hamishmar*'daki 26 Haziran 1992 tarihli makalesinde; Rabin'in zaferini izah ettikten sonra, İşçi Partisi'nin Shas'ın hakim olduğu çevrelerden oy almaktan niçin kaçındığını belirtmekteydi:

"Bu, gerek seçimler sırasında ve gerekse başka zamanlarda kendi kitlesini daima nüfûz altında tutan bir partidir... Shas Partisi'nin yöntemi, seçim sonuçlarını yeni gelir kaynaklarına ve se-

çim aralarında 4 yıl boyunca aldığı paraların harcadığı bir ortama dönüştürmektir. Bu metot başarılıdır. Onların, kendi kitleleri üzerinde büyük etkisi olan büyümlü kelimeler, muskalar ve kutsal yeminler kullandıkları doğrudur, ama oynadıkları rol önemsizdir.”

Doron’a göre, Shas’ın seçmenlerine ulaşmanın en iyi yolu, bu seçmenleri bir şekilde kontrol altında tutan maaşlı elitleri aracılığı ile bu işi yapmaktır. Doron, az önce bahsi geçen seçkinler haricinde Shas’ın takipçilerinin tıpkı “Oriental gelenekten gelen Likud Partisi seçmenleri” gibi hayati öneme sahip olduğuna işaret ediyor. Shas liderlerinin ve özellikle Rabbi Yoseph’in, siyasal güç elde etmeleriyle birlikte, kendilerine güvenleri gelmiş ve Aşkenazi Haredi hahamlarının ve sayetinden kurtulmanın yollarını aramışlardır. Rabbi Yoseph ve Rabbi Shach’ın temsil ettiği her iki Shas çevresi de, kendilerini dünyanın en büyük hahamı olarak ilan etmişlerdi. Kitlelere birkaç yıl süren dalkavukluktan sonra, Rabbi Yoseph’in, artık Rabbi Shach’a boyun eğmek zorunda olmadığına inanılmaya başlandı.

Shas Partisi ile Rabbi Shach arasındaki bölünme 1992 seçimlerinden sonra geldi ve önemsiz bir konudan kaynaklandı. Aslında bölünmenin gerçek nedeni; Shas Partisi’nin mânevî liderliği konusunda Shach ve Yoseph’in karşılıklı iddialarına dayanıyordu. Rabin ile koalisyon konusunda bir anlaşmaya varmadan önce, Shas Partisi, Rabbi Shach’ın onayını istedi. Ancak Shach, diğer bölümde değindiğimiz üzere, Eğitim Bakanı olarak adı geçen Shulamit Aloni sebebiyle onay vermedi. Hatta Shach’ın kendi gazetesi *Yated Ne’eman*’ın baş yazısında, böyle bir atamanın yapılmasının Holocaust sırasında bir milyon çocuğun öldürülmesinden daha kötü olduğu belirtiliyordu. Burada kullanılan gerekçe; “Naziler çocukları öldürmüştü ama onların ruhlarının cennete gitmesine engel olamamıştı; buna karşın Aloni’nin Eğitim Bakanı yapılması Yahûdilerin ruhunu yozlaştıracak gibi, cennetten alıkoyacaktır” gibi bir çıkarımda bulunulmaktaydı. Buna rağmen Rabbi Yoseph ve Shas Partisi, Yahû-

dî çocuklarının ruhlarını riske atarak Rabin hükümetine katılmaya karar verdiler. İşte Rabbi Shach ve takipçileri, buna, daha sonra da devam ettirecekleri şiddetli tepkiler gösterdiler.

Haredilerin bu iki hareketi arasında, mânevî otorite konusundaki çekişmenin büyümlü sahasında da çatışma yaşanıyordu. Shas liderlerinin Rabbi Shach'ın isteklerine karşı gelmekle girmiş oldukları günah, bu liderlerin ya da ailelerinin ölmeleri ya da ölümcül hastalığa yakalanmaları için, beddua yapılarak cezalandırılabilirdi. Sonuç, ruhânî dengeyi sağlayacaktı. Bu mânevi sonucu güçlendirmek amacıyla Rabbi Shach'ın taraftarları, daha önceki benzer durumlarda yaptıkları şeyi yapma yoluna başvurdular. Shas liderlerinin ölümleri, ağır hastalıkları ya da trafik kazaları konusunda sahte ilanlar yayınlayıp, onların ailelerine telefon ederek ya da ambulans göndererek durumu bildirdiler. Bu şekilde, dindar Yahûdîler arasındaki (ve tabii ki özellikle Haredi hahamların birbirlerine karşı besledikleri) nefret çoğunlukla zarar verici oluyordu. Bu tür bir nefret, Haredi siyasal gücünü sınırlayacak şekilde sürekli kadrolarının parçalanması sonucunu getirdi. Taraflar arasındaki iç savaşta kullanılan yöntemler, Haredi kültüründe öylesine alışılmış metotlardı ki; maalesef Rabbi Shach'ın takipçileri açısından son derece sınırlı etkileri oldu. Üstelik mânevî şahada Shas Partisi, Kabbala büyüleri ile tüm Shas liderlerini koruyacak bir kalkan oluşturduğunu belirten, mucizeleri ile ünlü Rabbi Kaduri gibi büyük bir otoriteyi kendi yanına çekmişti. Yine Rabbi Kaduri, diğer Haredi Yahûdîleri tarafından taciz edilmekle Shas liderlerinin, aslında "şehidlik gibi bir merteye sayesinde efendiyi yücelten en üstün Yahûdî erdemlerini kazanacaklarının" Tanrı tarafından kendisine bildirildiğini iddia etmekteydi.

Mânevî otoriteyi ele geçirme konusundaki rekabette tartışmanın ana odak noktasını, Rabbi Yoseph'in mânevî yetkinliğinin Shach'ın hahamlık otoritesine meydan okuyacak boyutlarda olup olmadığı oluşturuyordu; özellikle de, Yoseph'in Rabbi Shach'ın eski müttefiki olduğu göz önünde

bulundurulursa. Tartışmayı başından itibaren dikkatle izleyen Shas hahamları sonunda Rabbi Yoseph'e itaatte karar kıldılar. Artık, Shas Partisi'nin hahamları ve takipçileri, Rabbi Yoseph'i herhangi bir diğer Aşkenazi hahamdan çok daha üstün olan "kendi jenerasyonunun en büyük hahamı" olarak göklere çıkarmaya başladılar. Oysa bu onur önceden Rabbi Shach'a layık görülüyordu. Böylelikle Shas Partisi bağımsızlığını kazandı. Aşkenazi Harediler ise bu şekilde yenilmediyse de, sonuçta Shas Partisi'yle tüm bağları kesilmiş oldu. Hiçbir Aşkenazi haham kendisini Shach'ın iğneleyici sözlerinden kurtaramamıştır; hatta bazı sözleri oldukça kindar ifadeler taşıyordu. En büyük Hassidic tarikatı Gur Hassids'in lideri, İsrail'in Yom Kippur Savaşı'nı (Ekim 1973) kadın bir başbakana (Golda Meir) sahip olduğu için kaybettiğini ısrarla vurgulamaktaydı. Bununla, İsrail'in bundan sonraki savaşlarını da Shulamit Aloni sebebiyle kaybedeceğini ima ediyordu. Aşkenazi hahamlar ve onların takipçileri, bazen silahlarını, sözlerinden daha zarar verici biçimde kullanmışlardır. Shas sinagoglarını, özellikle Sabbath tatili sebebiyle temizliğini imkansız kılmak için tam da Sabbath'tan az önce kirletmektedirler. Aşkenazi kurumlarında eğitim görmüş ve halen Aşkenazi sinagoglarında ibadet eden çoğu Shas lideri, taciz edilmekte ya da ibadet sırasında dövülmektedir. Shas liderlerinden biri olan Rabbi Pinhassi, bir Haredi kasabası olan Bnei Brak'taki Aşkenazi sinagogunda, Sabbath ibadetini yaptığı sırada ağız kavgasıyla başlayan tartışma ardından iyi bir dayak yemişti. Shas liderlerin çocukları da, son derece çirkin sözlere maruz kalmaktadırlar. Hatta dönemin İçişleri Bakanı Yitzhak Der'i, toplumun önünde uğradıkları ağır hakaretler ardından bir Aşkenazi yeshiva'sında okuyan oğlunun kaydını sildirmek zorunda kalmıştı. Der'i, Rabbi Shach'ın takipçileri ve dinci yerleşimciler tarafından, özellikle sinagogda ibadet etmeye kalkıştığı zamanlarda, sürekli biçimde taciz edilmiştir.

Shas'ın takipçileri de karşı bir savaşa girişmişlerdir. Çoğu zaman onlar da, Der'i'yi rahatsız eden kişileri ağır biçimde

dövmüşler ve misilleme olarak Aşkenazi sinagoglarını kirletmişlerdir. Ancak Shas'ın misillemeleri, sadece rakiplerinin çatışmayı daha da kızıştırmasına hizmet etmekten başka bir işe yaramadı.

Aslında Haredi kadrolar arasındaki bu ayrım ve çatışma, Oriental Yahûdîlerin dinî dönüşümünü açık biçimde göstermektedir. Son 20 yıl içinde çok sayıda Oriental kökenli Yahûdî gruplar da ortaya çıktı. Ancak, bunların tümü, temsil ettikleri iddiasındaki kitlelerin desteğini elde etmede başarılı olamadılar ve bunun sonucunda dramatik biçimde çöktüler. Onların başarısızlığı, Oriental Yahûdî toplulukların kendilerine öncelikli olarak bittikleri dini önceleyen anlayışı bir türlü kabul etmek istememelerine dayandırılabilir. Haredilerin Shas Partisi, yakın bir gelecek içinde İsrail'deki tek Oriental siyasal parti olarak kalacaktır. Bu özel durumun irdelenmesi, tümüyle modernleşememiş bir toplumun dinî dönüşümünün yapısını görmemize de yardımcı olabilir.

IV. BÖLÜM

ULUSAL DÎNÎ PARTİ (NRP) VE DİNDAR YAHÛDÎ YERLEŞİMCİLER

NRP ile 1967 yılından beri İsrail'in işgali altındaki din-dar yerleşimcilerin grubu olan Gush Emunim'in ideolojileri, Haredilerin ideolojisinden yeniliğe daha açıktır. Filistin Baş-hahamı ve siyonistlerin önde gelen mânevî otoritesi olan Rabbi Abraham Yitzhak Kook, bu ideolojiyi daha 1920'li yıl-ların başlarında ortaya koymuş ve sonraki yıllarda geliştir-miştir. "Büyüğümüz" diye isimlendirilen Rabbi Kook, ol-dukça verimli bir yazardı. Hatta takipçileri onun ilâhî olarak sürekli bilgilendirildiğine inanırdı. 1935 yılında öldükten sonra NRP çevrelerinde kendisine "aziz" statüsü verildi. NRP liderleri olarak onun varisi olan oğlu Rabbi Tzvi Yehu-da Kook (=Genç Kook) (1981 yılında 91 yaşında iken o da öl-dü) aynı şekilde "aziz" ünvanı aldı. Rabbi Genç Kook, her-hangi bir kitap yazmadığı ve Talmud'da babası kadar ehli-yetli olmadığı halde, son derece güçlü karizmatik bir şahsi-yete sahipti ve kendi öğrencileri üzerinde olağanüstü bir et-kiye sahipti. Babasının öğretilerinin siyasal ve sosyal sonuç-ları üzerine, sözlü olarak geniş yorumlar yapmıştır. Onun Kudüs'teki Merkaz Harav (ya da Haham Merkezi) adlı yes-hivasından mezun olan hahamlar ve onun öğretilerine sıkı sıkıya bağlı olan takipçileri, son derece iyi belirlenmiş siyasal

planı bulunan yeni bir Yahûdî tarikatı kurdular. 1973 Ekim Savaşı'nın şokunun hemen ardından ve Suriye ile ateşkes anlaşmasının imzalanmasından az öncesine denk gelen 1974 yılının başlarında, Rabbi Kook'un takipçileri, kendi liderlerinin hayır duası ile birlikte, Gush Emunim'i (İnanç Bloğu) kurdular. Gush Emunim'in hedefleri, halihazırda işgal altında tutulan topraklarda mevcut olan Yahûdî yerleşim birimlerini genişletmek ve var olanlara yenilerini eklemektir. 1974 yılı yaz aylarında İsrail Savunma Bakanı olan dolayısıyla işgal altındaki topraklardan sorumlu bulunan Shimon Peres'in yardımları sayesinde Gush Emunim, son derece kısa bir zaman dilimi içinde İsrail'in yerleşimci politikasını kökünden değiştirmeyi başardı. Batı Şeria'nın her yanı ile Gazze'nin önemli bölümlerinde yayılmayı sürdüren Yahûdî yerleşimciler, Gush Emunim'in İsrail toplumu içindeki ve İsrail hükümeti üzerindeki etkisini ispatlayan kanıtlardır.

Aslında Gush Emunim'in İsrail yerleşimci politikasını 1970'li yıllarda değiştirme başarısı siyasal olarak açıklanabilir. Savunma Bakanı Moshe Dayan, 1967 Savaşı'nın sonundan 1974'e kadar İsrail'in yerleşimci politikasını belirleyen kişiydi. O hiçbir zaman, işgal altındaki toprakların büyük bölümünde Yahûdî yerleşim birimleri kurulmasına izin vermemişti. Bunun tek istisnası, el-Khalil yakınlarında yaşamak üzere küçük bir grup Yahûdî yerleşimciye vermiş olduğu izindir. Dayan, bu bölgelerdeki yerleşimci yoğunluğunu; neredeyse hiç insan bulunmayan Ürdün Vadisi ile Kuzey Sînâ'da yeni bir yerleşim alanı oluşturarak söz konusu bölgelere yaymayı istiyordu. Köyleri sıkı kontrolü altında bulunduran feodal soylu ailelerinin İsrail ile ittifakını muhafaza etmek amacıyla Dayan, köy arazilerinin müsadere edilmeyeceği sözünü verdi ve bu sözünde büyük oranda durdu. Gush Emunim, 1974 ile 1975 yıllarında yaptığı örgütlü kitlesel gösterilerle Dayan'ın verdiği söze karşı muhalefetini açıkça gösterdi. Gösterilerin diğer hedefi de, o sırada Dayan'ın siyasetine arka çıkan ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger idi. İlk Rabin hükümetinde (1974-1977) Dayan'dan sonra Savunma

Bakanı olan Shimon Peres ise, “İşlevsel uzlaşma” (*functional compromise*) adını verdiği yeni bir planı yürürlüğe koyarak böylece Gush Emunim’in desteğini elde etmeyi hesaplıyordu. Bu siyasete göre, Batı Şeria ve Gazze’de bulunan ama yerleşik halk tarafından kullanılmayan toprakların tümü, Yahûdîlerin özel kullanımı için müsadere edilebilecekti. Bu yeni siyaseti benimseyen Filistin siyasi liderlerine de, Filistinliler üzerinde mutlak bir otorite verilecekti. İsrail hükümeti ise, Filistin bölgelerinde sadece belirli temel unsurları kontrol edecekti.

Başbakan Yitzhak Rabin başlarda bu siyasete karşı çıktı. Ancak 1975 yılında Peres; Gush Emunim ile birlikte plan yaparak, Rabin’in muhalefetini bertaraf etmek için kullanılacak bir strateji geliştirdi. Gush Emunim, Nablus yakınlarında kullanılmayan bir demiryolu istasyonunun bulunduğu Sebastia’da insanları toplayacaktı. Rabin, gösteriyi yasaklamasına rağmen, Gush Emunim göstericileri, yollardaki ordu engellerini aşmayı ve Sebastia’da toplanmayı başardılar. Ardından gelen uzun pazarlıklar sırasında Peres, Gush Emunim’e destek çıktı. Bu arada, daha fazla gösterici olay yerine ulaşıyordu. Sonunda Gush Emunim’in istediği koşullarda bir uzlaşmaya varıldı. Bununla Gush Emunim üyelerine, bugün Kedumim’de gelişmekte olan yerleşim biriminde ilk defa yerleşme izni verilmiş oldu. Benzer tarzda çalışan Gush Emunim’in, yine Peres’in yardımıyla, 1976 yılında geçici bir çalışma kampı olarak kurduğu yer Ofra yerleşim birimi ve geçici bir arkeoloji kampı olarak kurulan yer de Shilo yerleşim birimi oldu. Aynı şeyi Gazze Şeridi’nde de yapan Gush Emunim, benzer taktiklerle yeni yerleşimler başlattı. 1975 ve 1976 yıllarında Peres’in onay verdiği Gush Emunim yerleşimcileri, bugün hâlâ varlığını sürdürmekte ve giderek gelişmektedir. Bir sonraki 1977 seçimlerinde Menachem Begin başbakan olduğunda, dinci Gush Emunim ile seküler İsrail hükümeti arasında “kutsal ittifak” yapıldı ve son döneme kadar varlığını korudu.

Yerleşim politikalarında büyük bir başarı elde etmeleri

ardından Gush Emunim hahamları, zekice hamlelerle bir dizi siyasî entrika çevirip NRP içinde hâkimiyeti ele geçirdiler. 1980'li yılların ortasından beri de, NRP tamamen Gush Emunim'in ideolojik liderliğinde hareket etmektedir. Genç Rabbi Kook'un ölümünden sonra, Gush Emunim'in mânevî liderliği, Rabbi Kook'un göze batan müridleri arasından tamamen esrarengiz kriterlere göre seçilmiş olan, yarı gizemli bir hahamlar konsiline geçti. Söz konusu hahamlar, kendilerinin Kabbala olarak bilinen Yahûdî mistisizmine ilişkin tamamen iç güdüsel algılarına dayalı ideolojik inançlarına göre siyaset üretmeye devam etmektedir. Baba Kook'un yazmış olduğu yazılar kutsal birer metin olarak hizmet görürken, sanki diğer Kabbala metinlerine göre kasten daha karmaşık olmaları sağlanmaktadır. Talmud ve Kabbala literatürü hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak, bunların çağdaş yorumlarını bilmek ve özel eğitim almak gibi hazırlıklar, Kook'un yazılarının anlaşılması için ön koşuldur. Kook'un yazılarındaki imalar, diğer eğitilmiş Yahûdî kitleye sunulmaya müsait olmayacak kadar teolojiktir. Belki de, Gush Emunim ideolojisi hakkında şu ana kadar çok az sayıda analiz çıkmış olmasının sebebi budur.

Oldukça etkili ve bilgi verici bir analizi, Profesör Uriel Tal, 26 Eylül 1984 tarihinde *Haaretz*'de İbranice ve *The Jerusalem Quarterly*'de (N. 35, Bahar 1985) İngilizce olarak "İsrail'de Siyasal Mesihçi Bir Eğilimin Temelleri" (The Foundations of a Political Messianic Trend in Israel) başlığıyla yayınlamıştı. Tal'ın denemesi, her ne kadar belli ölçülerde sosyal açıdan anlaşılmaz bir dil ve konusuyla ilgili olmayan bazı karşılaştırmalar sebebiyle bozulmuş olsa da, bu güne kadar yapılmış en değerli analizdir. Gush Emunim'in bilinen yönlerini İbranice olarak ele alan bir dizi değerli çalışma da kitap olarak bu süre içinde yayınlandı. Bunlardan biri Ian Lustick'in "Toprak ve Tanrı İçin: İsrail'de Yahûdî Köktenciligi" (*For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel*) (1988) adlı İngilizce kitabıdır. Lustick'in kitabı için girişim, Jonathan Pollard casusluk olayına gösterdiği tepki ile ilgili-

di' ve ABD Savunma Bakanlığı için yazılmış bir kağıt olarak başladı. Bu gerekçe, kitabın Gush Emunim'in siyasal duruşlarındaki değişime ve onun en önemli ideolojik unsurları görmezden gelmesine olayına yoğunlaşmasını izah etmektedir. Başlığın çağrıştırdığı anlamın aksine, kitap Yahûdî köktencililiği konusunda çok az bilgi ve açıklama ihtiva etmekte. Üstelik söz konusu kitap, Gush Emunim dogmaları ile inançlarının aşırı yönlerini doğru biçimde ortaya koymadığı gibi, fanatiklerden özür dileyen bir üslupla kaleme alınmış. Ancak, ne şans ki; Lustick'in kitabında kayıp olan bu unsurların bir kısmı, Yehoshafat Harkabi'nin "İsrail'in Kader Saati" (*Israel's Fateful Hour*) (1988) adlı kitabındaki "Milliyetçi Yahûdîlik" (*Nationalistic Judaism*) adlı bölümde bulunabilir. Gush Emunim'in fikirleri ve politikaları konusunda bundan sonraki yapacağımız tartışma, Lustick ve Harkabi'nin analizlerine dayanmakla birlikte, daha çok Tal'ın çalışması ile İbrani basınındaki ilgili yazılara dayanacaktır.

Tartışmaya, Yahûdî olmayan insanlara Kabbala'da layık görülen statü ile başlamak iyi bir başlangıç olacaktır. Kabbala hakkında İngilizce, Fransızca ya da Almanca makaleler kaleme alan Yahûdî yazarların çoğu, nedense ya bu konuya hiç değinmemekte ya da yanlış genellemelerin bulanıklığı içinde olayın gerçek yüzünü gizlemektedir. En etkililerinden biri Gershon Scholem olan söz konusu yazarlar, yanlış biçimde, Kabbala'nın tüm insanlığı kurtuluşa götürecek temel bir yol sunduğunu ima etmek için "insan" "insanoğlu" ve "evrensel" gibi kelimeleri kullanma sahtekârlığında bulunurlar. Oysa gerçek olan, Kabbala metinlerinin, Talmud literatürüne aykırı biçimde, sadece Yahûdîlerin kurtuluşu üzerinde dur-

¹ Kendini İsrail'e adanmış olan Amerikalı bir Yahûdî olan Pollard, 1980 yılında ABD Deniz İstihbaratı'nda üst düzey görevdeydi. (Sadece Orta Doğu ile ilgili değil) birçok konuda İsrail'e gizli bilgi vermiştir. Ancak, çok şiddetli bir hapis cezası almıştır. Amerikalı ve İsrailli birçok Yahûdî ile 1990'lı yılların ortasından beri İsrail hükümeti, cezasının hafifletilmesi ya da affedilmesi konusunda ABD Başkanı'nı ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak, ABD istihbarat şeflerinin güçlü muhalefeti sebebiyle bu girişimlerin tümü başarısız kalmıştır.

duğudur. Kabbala hakkında yazılmış İbranice kitapların büyük bölümü ise, Scholem'in yazdıkları bir yana, kurtuluş ve diğer hassas Yahûdî meseleleri hakkında dürüst yorumlar sunmaktadır. Bu nokta; XVI. Yüzyıl'ın sonlarında kurulan ve kurucusu Rabbi Yitzhak Luria'dan dolayı Lurianic School adını almış olan en modern ve en etkili Kabbala okulundaki çalışmalarda ortaya konmaktadır. Rabbi Luria'nın fikirleri, büyük oranda Rabbi (baba) Kook teolojisini biçimlendirirken, bu gün bile hâlâ Gush Emunim ve Hassidizm gibi grupların ideolojik temellerini oluşturmaktadır. İbranice kaleme aldığı yazılarla Kabbala konusunda uzman olan Yesaiah Tishbi, oldukça akademik nitelikli çalışması, "Lurianic Kabbala'da Şeytan Teorisi ve Şer Alanı" (*The Theory of Evil and the (Satanic) Sphere in Lurianic Cabbala*) (basımı 1942. Daha sonra 1982'de yeniden basıldı) adlı kitapta şunları söylüyor: "Beklentilerin ve kurtuluş planlarının sadece Yahûdiler için hazırlandığı gayet açık." Tishbi, Rabbi Luria'nın en yetkin yorumcularından olan ve bunları "Kutsallığın Kapıları" (*Gates of Holiness*) adlı eserinde toplamış olan Rabbi Hayim Vital'den alıntılar yapmakta ve Yahûdî olmayan insanların şeytânî ruhlar olduğu yönündeki Lurianic doktrine vurgu yapan yazılarından örnekler vermektedir: "Yahûdî olmayan insanların ruhları, tamamen şeytan sınıfının dışı bölümünden gelmektedir. Bu nedenle, Yahûdî olmayan kişilerin ruhları 'uçursuz' olarak nitelendirilir ve ilâhî bilgiden yoksun olarak yaratılırlar."

Ben Katz ise, İbranice kaleme aldığı "Hahamlık, Hassidizm, Aydınlanma: XVI. Yüzyıl Sonu ve XIX. Yüzyıl'ın Başlangıcı Arasında Yahûdî Kültür Tarihi" (*Rabbinate, Hassidism, Enlightenment: The History of Jewish Culture Between the End of the Sixteenth and the Beginning of the Nineteenth Century*) (1956) adlı aydınlatıcı kitabında yukarıdaki doktrinin Hassidizmin bir parçası haline geldiğini ikna edici şekilde açıklamaktadır. Lurianic doktrinler ve bunların dindar Yahûdiler üzerindeki büyük etkisi hakkında, İbranice yazılmış daha birçok çalışma bulunabilir. İsraili ya da Yahûdî olmayan il-

gili kişiler için diğer dillerde yazılmış kitap ve makalelerde, bu tür ayrıntılar ve analizler neredeyse yok gibidir. Kabbala hakkında İbranice yazmayan müelliflerin eserlerinde, Kabbala'ya göre Yahûdî olmayan kişilerde cisimleşmiş olan Şeytan'ın rolü konusu, ya küçümsenmiş ya da hiç değinilmemiştir. Bu sebeple söz konusu yazarlar, NRP ya da onun asıl özünü oluşturan Gush Emunim'in siyaseti konusunda okuyucuları tatmin edecek doğru bilgiler verememektedir.

Yukarıdaki felsefeden alınmış olan davranışların çağdaş ve etkili bir ifadesi, gerek İsrail'deki ve gerekse Amerika'daki dindar Yahûdîler arasında büyük etkisi olan Chabad hareketinin başkanı Lubovitcher haham, Rabbi Menachem Mendel Schneerson'un öğreti ve yazılarında açık biçimde bulunmaktadır. Schneerson ve takipçileri, modernizm karşıtı köktencidirler; ancak kendilerini İsrail siyasal yaşamına katmışlar ve Gush Emunim (ve tabii ki NRP) ile birçok ortak anlayışı paylaşmışlardır. Rabbi Schneerson'un aşağıda vereceğimiz görüşleri kendisinin İsrail'deki yandaşlarına mesajlarından oluşan ve 1965 tarihinde yayınlanan "Toplu Sohbetler" (*Gatherings of Conversations*) adlı kitabından alınmıştır. Ömrünün son 30 yılında Rabbi Schneerson istikrarlı bir tutum takınmış ve görüşlerinde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Rabbi Schneerson'un düşündüğü her şey, anında Lubovitch ve Hassidizm'in inancı haline dönüşüverdi.

Lubovitcher hahamın, Yahûdî olmayan kişilere ilişkin görüşleri, biraz dağınık olmakla birlikte gayet açıktır: "Böyle bir durumda; (Talmud'un kurallarını belirlediği) Halacha, Yahûdî olmayan birinin bir cenini öldürmesi halinde cezasının öldürülmek olduğunu öngörür. Bu cenin Yahûdî olmayan birine ait olsa dahi bu geçerlidir. Ama bunu papan Yahûdî olsa öldürülmez. Hatta öldürülen cenin Yahûdî olsa bile. Bunu, "Ve eğer herhangi bir zarar gelecekse" diye başlayan Exodus 22:21'den öğreniyoruz." Schneerson'un kitabına aldığı bu bölüm, "Bir adamın hamile bir kadını ele geçirmeye çalışması ve onu yaralaması"ndan ve böylece cenine zarar vermesinden bahseden 21. âyetin başladığı paragrafın bir

parçasıydı. 22. âyet ise şöyle der: “Ve eğer herhangi bir zarar gelecekse, o zaman cana can kısas yapın.”

Aynı suçu işlemiş olan bir Yahûdî ile Yahûdî olmayan kişiye öngörülen cezalandırmadaki farklılık, Talmud ve Halacha'da yaygın bir tutumdur. Yeniden Lubovitcher hahamın sözlerine dönecek olursak; Schneerson şöyle devam ediyor:

“Yahûdîler ile Yahûdî olmayanlar arasındaki farklılık, hepsinin beraberce söylediği “Bizleri ayır” ifadesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bizler, bir kişinin sadece üstün seviyede olması gerçeğini değiştirme durumunda değiliz. Üstelik, tamamen farklı türlerin birbirlerinden ayrılmayı istediği bir konuma sahibiz. Bu aynı zamanda, insan bedeni hakkında söylenmesi gereken gerçeğin de ta kendisidir: Yahûdî birinin bedeni, dünyanın diğer tüm milletlerindeki insanların bedenlerinden farklı bir kaliteye sahiptir... Yaşlı Haham (bu niteleme kutsal Lubovitch hahamlarından birinin takma adıdır), *Hatanya*'nın (Chabad hareketinin temel kitabı) 49. bölümünü açıklarken şunları söylüyor: “Ve sen bizi (Yahûdîleri) seçtin” ifadesinin anlamı, Yahûdî bedenin Tanrı tarafından özellikle seçildiğine işaret eder. Çünkü, bir seçim eşit şeyler arasından birinin tercih edilmesidir. “Yahûdî bedeni görünüşte maddî olarak Yahûdî olmayan kişilerin bedenleriyle tıpa tıp aynı gibidir.” ifadesinin anlamı ise, bedenlerin sadece madde olarak dıştan ve yüzeysel bir şekilde birbirlerine benzer görüneceğidir. Oysa içteki niteliklere gelince, bunlar o derece belirleyicidir ki; maddî bedenler bile farklı türler olarak kabul edilmelidir. Talmud'un, Yahûdî olmayanların bedenlerine farklı davranma konusunda Halacha'dan kaynaklanan bir ayrıcalık olduğu yönündeki ifadeleri buna dayanmaktadır. “Onların bedenleri boşluktadır” ...Ruhlar söz konusu olduğunda çok daha büyük bir farklılık vardır. Birbirine tamamen zıt iki ruh tipi vardır. Yahûdî olmayan birinin ruhu üç şeytânî kaynaktan gelirken, Yahûdîlerin ruhu kutsalın içinden çıkar.”

Daha önce izah edildiği gibi, bir cenin, insanoğlu olarak isimlendirilir, çünkü o hem bedene hem de ruha sahiptir. Böylelikle, Yahûdî bir cenin ile Yahûdî olmayan bir cenin arasındaki farklılık da rahatlıkla anlaşılabilir. Tabii ki bedenlerde de farklılık vardır. Yahûdî bir ceninin sahip olduğu beden, Yahûdî olmayanın bedeninden daha üst seviyededir. İşte, tamamen farklı bir

tür olan Yahûdî olmayanların bedeni hakkındaki “Bizleri ayır” ifadeleri bunu iyi biçimde açıklamaktadır. Aynı farklılık ruhlar için de geçerlidir: Yahûdî bir ceninin ruhu, Yahûdî olmayan bir ceninin ruhundan tamamen farklıdır. O halde sorumuzu yeniden soralım: Neden Yahûdî olmayan biri kendi türünden bir cenini öldürdüğünde katli gerekirken, bir Yahûdî kendi ırkından bile olsa bir cenini öldürdüğünde cezalandırılmamalıdır? Yanıt, Yahûdîler ile Yahûdî olmayanlar arasındaki bu genel ayrılığı kabul ederek anlaşılabilir: Bir Yahûdî başka bir amacın gerçekleşmesi için yaratılmamıştır, bilakis onun kendisi amaçtır. Çünkü, kâinattaki tüm varlıklar, sadece ve sadece Yahûdîlere hizmet etmek için yaratılmıştır. Genesis’in 1. âyetindeki “Başlangıçta Tanrı gökleri ve yeri yarattı” ifadesinin anlamı; gökler ve yer, “Başlangıç” olarak isimlendirilen Yahûdîler için yaratılmışlardır. Bunun içine her şey girer; tüm gelişmeler, tüm buluşlar, yaratıklar, gökler ve yer. Önemli olan şey Yahûdîlerdir, çünkü onlar herhangi başka bir şey için var oluyor değildirler, onların varlığı bizzat amaçtır.”

Bazı Kabbala yorumları ekleyen Lubovitcher haham, tezlerini şöyle sonuçlandırıyor:

“Tüm bunlardan sonra, bir ceninin öldürmesi halinde Yahûdî olmayan biri neden ölümle cezalandırılmalı iken, Yahûdî birinin ölüm cezası almaması gerektiği daha iyi anlaşılabilir. Bir cenin ile doğmuş bir bebek arasındaki fark, ceninin kendi kendine yetemediği gibi, yardıma muhtaç olmasıdır. Çocuk, ya annesine bağlıdır ya da kendisinin yaratılmasından sonra yerine getirilecek olan ilâhî gayenin gerçekliğine. Onun mevcut durumunda, amaç halen gerçekleşmiş değildir. Yahûdî olmayan birinin tüm varlığı, boşunadır. Yazılmıştır; “Yabancılar duracak ve senin sürülerini besleyecek” (Isaiah, 61:5) Tüm yaratıklar, Yahûdîler için vardır. Bunun için de Yahûdî olmayanlar, bir cenini öldürmeleri halinde ölümle cezalandırılmalı. Varlığı çok önemli olan bir Yahûdî ise, kendi kendine yetemeyen birini öldürdüğü için ölümle cezalandırılmamalı. Bizler, ikinci plandaki bir şey için asıl önemli olanı yıkmamalıyız. Embriyoya zarar verilmesine dair yasakların olduğu doğru. Çünkü, o şu an var olan saklı bir biçimde, gelecekte doğacak olan bir şeydir. Ölüm cezası, eğer işlenen suçtan sadece görünebilir koşullar etkileniyorsa uygulan-

malıdır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, embriyo tamamen ikinci planda öneme sahiptir.”

Yukarıdaki görüşlere ilişkin olarak İbrani basınında yorumlar ve kısmî özetler yayınlanmış olsa da, bu çok yetersiz kalmıştır. 1965 yılında yukarıdaki fikirler yayınlandığında, Lubovitcher Rebbe; İşçi Partisi ile ittifak yapmış ve daha önceki hükümetlerden olduğu gibi o dönemin hükümetinden de, kendi hareketi için çok önemli çıkarlar elde etmişti. Örneğin, Lubovitcherler devletin dinî eğitim çerçevesinde kendi eğitim sistemleri için özerklik sahibi olmuşlardı. 1970'li yılların ortasında Lubovitcher haham, İşçi Partisi'ni fazla ılımlı bularak hareketin siyasal desteğini kimi zaman Likud'dan kimi zaman da dinci partilerden yana kullanmıştır. Haham'ın en favori İsrail siyasetçisi Ariel Sharon'du. Sharon da buna karşın Haham'ı kamuoyu önünde överdi ve o öldüğünde Knesset'te dokunaklı bir konuşma dahi yapmıştı. 1967 Haziran Savaşı'ndan ölümüne kadarki tüm İsrail savaş-Rebbe, herhangi bir geri çekilmeye ise kesinlikle karşıydı. İsrail'in 1973 savaşında elde ettiği Süveyş bölgesinden 1974 yılında geri çekilmesine şiddetle muhalefet ettiği gibi bu toprakları işgalinde tutması halinde İsrail'e ilâhî yardım sözü verdi. Onun ölümünden sonra da İsrailli takipçileri, seçimlerden önce yaptıkları gösterilerle Netanyahu'nun seçilmesinde önemli bir rol oynadılar. O sırada sloganları şuydu: “Yahûdîler için iyi olan Netanyahu'dur.” Her ne kadar sonradan Netanyahu'nun Arafat ile görüşerek el-Khalîl anlaşmasını imzalaması ve ikinci geri çekilmeye onay vermesi nedeniyle şiddetli eleştiriler yapılsa da, Haham'ın yandaşları, Netanyahu hükümetine yönelik tercihlerini sürdürmektedirler.

İşgal altındaki topraklarda yaşayan dindar yerleşimciler arasında, Chabad Hassidleri, en aşırı gruptan birini oluşturmaktadır. Filistinlilere yönelik kitle katliamı yapan Baruch Goldstein, bu gruptandır. (Goldstein, 6. bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır). Goldstein'i ve onun yaptıklarını öven bir kitap yazan Rabbi Yitzhak Ginsburgh, bu grubun

başka bir üyesidir. Ginsburgh, Nablus yakınlarında bulunan Yoseph Tomb Yeshiva adlı dinî okulun da eski başkanıdır. Köken olarak İsrail'e Amerika'dan gelen ve Birleşik Devletler'deki Lubovitcher topluluk ile güçlü bağları bulunan Rabbi Ginsburgh, görüşlerini sık sık Amerika'daki İngilizce Yahûdî yayınlarında dile getirir. Aşağıda, 26 Nisan 1996 tarihinde *Jewish Week* adlı dergide Rabbi Ginsburgh ile yapılmış olan bir röportajın da bulunduğu yazıdan pasajlar alınmıştır:

“Lubovitcher tarikatının Yahûdî mistisizmi konusunda önde gelen otoritelerinden biri kabul edilen ve aynı zamanda matematik uzmanı olan St. Louis doğumlu haham, Yahûdîlerin genetik olarak Yahûdî olmayanlardan manen daha üstün olduklarını açıkça söylemektedir. Onun üzerinde durduğu üstünlük, Torah'a göre Yahûdî yaşamına daha büyük değer veren bir anlayıştır. “Suda boğulan, biri Yahûdî diğeri olmayan, iki insan gördüğünde Torah sana Yahûdî'yi önce kurtarmayı söyler.” Rabbi Ginsburgh, *Jewish Week*'e şunları anlatıyordu: “Yahûdî'nin bedeninde bulunan her bir hücre, Tanrı'nın bir parçası olduğundan, kutsal ise, o halde DNA'sındaki her dizi de Tanrı'nın bir parçasıdır. O halde Yahûdî DNA'ları belli bir özelliğe sahiptir.” Daha sonra lafı dolaştırıp getirerek şu soruyu soruyor; “Bir Yahûdî karaciğere ihtiyaç hissettiğinde, sıradan bir Yahûdî olmayan kişinin karaciğerini ona naklederek hayatını kurtarmak için alabilir misiniz? Torah, muhtemelen buna izin verecektir. Zira Yahûdî hayatı mutlak bir değere sahiptir. Yahûdî hayatının, Yahûdî olmayaninkinden daha kutsal ve eşsiz olduğu ortadadır.”

“Yahûdî” kelimesi yerine “Alman” ya da “Ari.ırk”; “Yahûdî olmayanlar” ifadesi yerine de “Yahûdîler” kelimesini yerleştirdiğinizde, Ginsburgh'un konumu, geçmişte Nazilerin Auschwitz'de yaptıkları ile tıpa tıp aynı olacaktır. Alman Nazi başarıları büyük ölçüde, bu ideolojiye ve bu ideolojinin önceki dönemlerde yaygın biçimde bilinmeyen yorumlarına dayanıyordu. Küçük boyutta bile olsa, Mesihçi, Lubovitcher ya da diğer ideolojilerin potansiyel etkilerini görmezden gelmek, felaket bir durum ortaya çıkarabilir.

Halacha ve Kabbala'nın Yahûdî olmayan insanlar için ön-

gördüğü ayrımcı tutum, sonradan Yahûdîlik dinini seçmiş olan insanlara uygulanan ayrımcılıktan çok iyi biçimde gözler önüne serilmektedir. Halacha her ne kadar bazı konularda ayrımcılık yapıyor olsa da, yine de bu insanları yeni Yahûdîler olarak kabul eder. Yahûdîler ile Yahûdî olmayan diğer insanlar arasında kozmik bir farklılık olduğuna vurgu yapan Kabbala'nın ise böyle bir tutumu kabul edebilmesi mümkün değildir. Kabbala, bu dönmelerin gerçekte Yahûdî ruh olduğunu ve ceza olarak Yahûdî olmayan birinin bedene emanet edildiklerini söyler. Daha sonra, ya affedildiği için ya da araya giren ulu bir kişinin şefaatiyle Yahûdîliğe yeniden dönerek bedelini ödemiş olur. Bu izah aslında Kabbala'nın, Halacha'da bulunmayan metempsychosis (ruh göçü; Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçerek yaşamını sürdürdüğü inancı) inancının bir parçasıdır. Kabbala'ya göre şeytânî bir ruh, sadece inançla ilâhî bir ruha dönüşemez.

Gush Emunim'in fikirleri ve siyaseti konusunda bundan sonra ele alacağımız tartışma, Lustick ile Harkabi'nin çalışmalarını dikkate almakla birlikte, öncelikle temel kaynaklar ile Tal'ın ve İbranice yazan diğer müelliflerin analizlerine dayanacaktır. Tal, Gush Emunim'in ilkelerini Gush'un önemli liderlerinden biri olan ve Kasım 1995 tarihinde Başbakan Peres tarafından sandalyesiz bakan yapılan Rabbi Yehuda Amital'ın yazılarından yaptığı geniş alıntılara göre tanımlayıp analiz ediyor. Peres, Amital'ı ılımlı olarak nitelendirmişti. Tal ise, Amital'ın görüşlerini açıklarken çoğunlukla Amital'ın "*Yom Kippur Savaşı'nın (1973) Önemi Üzerine*" adlı makalesinden yola çıkıyor: Amital'ın maneviyat özlemi ve siyasal-mesihçi akım düşüncesine verdiği önemi göstermek için Tal, şu alıntılarla başlamış:

Savaş; taşıdığı manevi anlamlar itibariyle Batının kirlenmiş ruhunun çöküş göstergesi olan İsrail krallığının yeniden diriltilmesine karşı çıkarıldı... Yahûdî olmayanlar (*Gentiles*), bulundukları hal üzere ve dini açıdan kirli olarak hayatlarına devam etmek için savaşıyor. Şu bilinmelidir ki; Tanrı adına yapılan savaşlarda şeytanın yeri yoktur, kirli ruhların yeri yoktur, laik Ya-

hûdîlerin yandaşı olan Batı kültürünün yeri yoktur.

İlerleyen kısımlarda Tal, Amital'ın ve dolayısıyla Gush Emunim'in temel görüşlerini yorumluyor:

"Bu yaklaşıma göre modern laik dünya, 'hayatta kalmak için mücadele veriyor ve dolayısıyla bizim savaşımız Batı kültürünün pisliğine ve onun akılcılığına karşıdır.' Bunu takip eden cümlelerde yabancı kültürün tamamen ortadan kaldırılması gerektiği savunulurken gerekçe olarak, 'Tüm dışımızdakiler bizi o yabancılara biraz daha yakınlaştırır ve yabancı, şu an halen Batı kültürünü isteyen ve Yahûdiliği akılcı, tecrübi ve demokratik kültürün içinde eritmeye çalışan kişilerin düştüğü yabancılaştırma durumuna neden olur.' Amital'ın yaklaşımına göre, Yom Kippur Savaşı'nı metafizik boyutları ile anlamak gerekmektedir: Bu savaş, bütünüyle tüm medeniyete karşı bir savaştı."

Daha sonra Tal, tartışmanın sonraki bölümünde Amital'a çok yönlü, tehlikeli bir soru soruyor: "Bu kadar acı çekmek niye? Eğer Mesih gelmiş ve İsrail Krallığı kurulmuş ise savaşlar niye hâlâ sürüyor?" Amital şöyle yanıtlıyor: "Savaş, İsrail toplumunun arınma, temizlenme ve saflaşma sürecini başlattı." Tal, tartışmanın devamında; "Bizler böylece, savaşların bir tek açıklaması olduğunu öğreniyoruz. Bunlar rûhu temizleyip arındırıyor. Pislik ortadan kalktıkça –savaşın erdemi sayesinde- İsrail'in rûhu da temizlenmiş olacak. Biz şu an birçok toprak ele geçirdik; o halde, savaşta verdiğimiz cesetlerin tümü pislîğe sahip olmak içindi."

Rabbi Kook'ların (Baba Kook ve oğlu) takipçileri, yukarıdaki anlayışı İsrail'in diğer tüm savaşlarına da uygulamaktadır. Örneğin; Tal'a göre, Rabbi Shmaryahu Arieli, 1967 savaşının metafizik bir dönüşüm olduğunu, İsrail fetihlerinin söz konusu toprakları şeytânî güçlerin hâkimiyetinden ilâhî olana dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Bu ise, artık Mesih'in gelişinin yaklaştığını (*messianic era*) ispatlamaktadır. Tal, benzer şekilde, Rabbi E. Hadaya'nın öğretilerinden de alıntılar yapıyor: "1967 Savaşı'ndaki fetihler, toprakları diğer tarafın, uğursuzluk, pislik ve ahlâkî yozlaşmada ifadesini bulan, gö-

rünmez (şeytânî) bir güçten kurtarmıştır. Böylece biz Yahûdiler, mutlak egemenlik kurallarının corporeality'i (cisimlilik, cisimli olma durumu; rûhaniyet, tinlilik karşılığında kullanılır) aştığı bir döneme girdik." Tal, bu ifadeleri; İsrail'in ele geçirdiği topraklardan geri çekilmeye kalkmasının, Şeytan'ın bu topraklardaki hâkimiyetini yeniden sağlamasına imkan verecek metafizik sonuçlara yol açacağı uyarısı olarak değerlendiriyor. Nitekim başka Gush Emunim liderleri de, gerek konuşmalarında gerekse yazılarında aynı fikirleri doğrudan ya da dolaylı biçimde dile getirmekteler.

Gush Emunim'in İsraili dindar Yahûdî liderleri son derece tehlikeli biçimde etkilediklerine ve insanları tabakalara ayırdıklarına kuşku yok. Örneğin; İsrail'in Lübnan'ı istilası sırasında, Rabbi Kook'ların fikirlerinden etkilendikleri açıkça belli olan İsrail'deki askerî hahamlar, tüm askerlere Yoshua'nun yolunu takip etmelerini ve İsrail topraklarının mukadder olan kutsal fethini yeniden gerçekleştirmelerini öğütlemekteydiler. Tabii ki bu fetih teşvikleri, bölgenin Yahûdî olmayan yerleşimcilerinin yok edilmesini de içeriyordu. Hatta askerî hahamlar, Lübnan'daki yerleşim birimi isimlerinin Joshua Kitabı'nda yer alan yer isimlerine dönüştürüldüğü yeni bir Lübnan haritası dahi basmışlardı. Örneğin, başkent Beyrut'un adı "Be'erot"a dönüştürüldü. Yine Lübnan, haritada antik İsrail'in kuzey kabileleri olan Asher ve Naphtali'ye ait olarak gösteriliyordu. Tal'ın belirttiği gibi, "İsrail'in Lübnan'daki askerî varlığı, Kutsal Kitap'ın ilgili yerinde (Deuteronomy 11:24) verilen sözün geçerliliğinin ispatlanmasıydı: 'Senin ayağının bastığı her yer senin olacaktır; bizim sınırlarımız çöllerden, Fırat Nehri'nden batı denizine kadar uzanacak.'" Rabbi Kook'ların müridlerince Lübnan, şeytânî güçten alınmış ve süreç içinde tüm yerleşimcilerinin öldürüleceği bir yer olarak görülüyordu. Bu tür bir görüş kesinlikle istisna olmadığı gibi, bilakis, gerek dinci gerekse laik olsun sayısız antik ve modern örneklerle sahiptir. Tanrı'ya dayandırılan, toprakların öldürerek kötülüklerden arındırılması fikri, yaygın bir inanıştır. Natalie Z. Davis, "Modern Fransa'nın İlk

Dönemlerinde Toplum ve Kültür" (*Society and Culture in Early Modern France*) adlı kitabın kendisine ait "Şiddet Törenleri" (*The Rites of Violence*) başlıklı bölümünde aynı düşüncenin, XVI. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Fransa'nın yaptığı katliamlara gerekçe kılındığını belirtmektedir. Norman Cohn da, "Milenyum'un Ardından" (*The Pursuit of the Millennium*) adlı mükemmel kitabında, başka bir örnek vererek, Hristiyan dinî hareketlerinin de, birçok insanın ölümüyle sonuçlanacak güç kullanımıyla milenyumun gelişini beklediklerini ele almaktadır.

Tal'ın, Gush Emunim konusundaki analiziyle ilgili birbirini tamamlayan ve açıklayıcı üç ayrı yorum yapılabilir. İlk olarak; gerek Tal ve gerekse bu kitapta ismi geçen diğer yazarların bahsettiği hahamlar, tanınmamış ya da kıyıda köşede kalmış silik hahamlar değil, bilakis İsrail'in en önemli şahsiyetleri durumundaki kişilerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Shimon Peres başbakan olduğunda, bunlardan birini (Rabbi Amital'ı) ılımlı bularak bakan bile yapmıştı. İkincisi; Tal, "Mesihçi siyasal eğilim" olarak isimlendirilen dinî hedefin özünü gayet iyi bir şekilde anlayabilmiş. Onun Alman Nazizmi ve özellikle de Nazi ideolojisi ve kaynakları konusundaki uzmanlığı, Gush Emunim'in konusundaki çalışmasında büyük katkı sağlamıştır. (Tal'ın İbranice kaleme aldığı *Political Theology and the Third Reich*, [Tel Aviv University Press, 1989] adlı kitabına bakılabilir.) Söz konusu Yahûdî Mesihçi eğilimi ile Alman nazizmi arasındaki benzerlikler göz alıcıdır. Nazilerde "Yahûdî" ne ifade etmekte idiye, Yahûdî köktencilerde de, Yahûdî olmayanlar (*Gentiles*) aynı şeydir. Akılcı ve demokratik unsurları ile birlikte Batı kültüründen nefret, her iki hareketin de ortak yanıdır. Üçüncüsü; köktencilerin aşırı şovenistliği, Yahûdî olmayan tüm kişilere yöneliktir. Örneğin, Amital'a göre, 1973 Yom Kippur Savaşı, doğrudan doğruya sadece Mısırlılar, Suriyeliler ya da Araplara karşı değildi, bilakis tüm Yahûdî olmayanlara karşıydı. Hatta savaşta İsrail'e yardımcı olmasına rağmen, bu savaş aynı zamanda, ABD vatandaşlarının büyük bir bölümüne

karşıydı da. Yahûdî olmayan insanlara karşı beslenen bu nefret duygusu yeni bir şey değil, ancak şu an tartışılmakta olduğu gibi, bütünüyle Yahûdî Kabbala geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu gerçeği Yahûdî olmayan insanlardan ve hatta birçok Yahûdîden saklamaya çalışan Yahûdî bilim adamları, böyle yapmakla bilime ihanet etmekle kalmıyor, aynı zamanda Yahûdîlerin Alman Nazizmine benzerliğine katkıda bulunuyorlar.

Rabbi Kook'un ideolojisi, hem eschatological (eschatologie: Tanrıbilimin, kıyamet koptuktan sonra olacakları anlatan bir koludur.) hem de mesihçidir. Bu yönüyle eski dönem Yahûdîlik doktrinlerine olduğu kadar, Hristiyanlık ve İslâm'daki benzer eğilimlere de benzemektedir. Bu anlayış, Mesih'in çok yakındaki ineceğini ve Tanrı'nın yardımıyla Yahûdîlerin Yahûdî olmayan kişilere karşı zafer kazanarak sonsuza kadar onları boyunduruk altına alacaklarını öngörmektedir. (İddiaya göre, bu Yahûdî olmayan kişiler için de iyi olacaktır.) Tüm siyasal gelişmeler, ya bu işin bir an evvel gerçekleşmesine yardım edecek ya da daha fazla geciktirecektir. Yahûdîlerin işleyecekleri günahlar ve özellikle de inançsızlık, Mesih'in gelişini her geçen gün geciktirmektedir. Ancak bununla birlikte, bu süre çok da uzun olmayacaktır; zira Yahûdîlerin en kötü günahları dahi bu kurtuluş sürecinin gerçekleşmesine engel oluşturmayacaktır. Ama günahlar, mutlak kurtuluş öncesi Yahûdîlerin acılarını arttırabilir. İki büyük dünya savaşı, Holocaust ve Yahûdîlerin mağdur olduğu modern dönemdeki diğer felaketler, söz konusu cezalandırmının örnekleridir. Rabbi (baba) Kook, I. Dünya Savaşı'nda milyonlarca insanın hayatını kaybetmesinden duyduğu hazı gizlemeksizin, "Şeytan'ın Gücü kırılması için" can kaybının gerekli olduğunu izah etmektedir. Rabbi Kook'un müridleri de, bu tür izahatları ayrıntılı biçimde yinelerler. Daha önce bahsi geçen Gush Emunim haham konseyinin ünlü hahamlarından biri ve aynı zamanda Kiryat Arba hahamı olan Rabbi Dov Lior, 1982 yılında Lübnan işgali sırasında alınan yenilgiye, aslında daha önce Mısır'la barış yapılması ve ata-

larımızın mirası olan Sînâ Yarımadası'nın yabancılara verilmesi ile ortaya konulan inançsızlığın yol açtığını söylemektedir. Yine Lior, 20 Aralık 1991 tarihli *Hadashot Supplement'* de yayınlanan bir makalesinde, 1984 yılı Mayıs ayında Lübnan'ın Junieh bölgesinden iki İsrail diplomatının Suriyelilerce kaçırılmasının, Yahûdî gizli örgütlerine üye gençlere gözetiminde iken kötü muamele yapılmasının cezası olduğunu yazıyordu. Yine aynı makalesinde Lior, "Yahûdîlerin başına bundan sonra gelecek şeyleri doğrusu bilemiyorum" diye de ekliyor.

Garip ve tuhaflığının ölçüsüzlük boyutlarında olduğu besbelli bu tür izahatlar, Gush Emunim müridleri tarafından kolaylıkla kabul edilebilir. Özellikle de, bu müridler kurtuluşun çok yakında olduğuna inanıyorlarsa. Bunlar, Kabbala'da belirtildiği gibi, Şeytan'ın çok akıllı ve mantık oyunlarında uzman olduğuna iman etmişlerdir. Üstelik, Şeytan'ın ve onun yer yüzündeki dostlarının (yani Yahûdî olmayanların) gücü her zaman mantıklı yöntemlerle kırılmayabilir. Bu nedenle Gush Emunim'in, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın İsrail'e yapacağı ziyaretinin hemen öncesinde yerleşim birimleri kurma amacı sadece, Gush Emunim'in gücünü ispatlamak değildi; bu aynı zamanda Şeytan'ın ve onun Amerikalı dostunun gücünü kırmak için tasarlanmış olan mistik bir planın parçasıydı. Örneğin 1665 ve 1666 yıllarındaki sahte Mesih Shabtai Zvi gibi, geçmişte kimi Yahûdî dinî grupları, benzer bir mantığı kullanmışlardı. Yine kimi Hristiyan ve İslâm grupları da, belli zamanlarda aynı mantığa başvurmuştur.

Gush Emunim ideologları ve özellikle de Rabbi Kook, kendi düşüncelerini Yahûdî geleneğinden almakta ama aynı zamanda yenilik de getirmektedirler. Mesih inancını nasıl da geliştirdikleri ortadadır. Kutsal Kitap, bir tek Mesih beklemektedir. Oysa Yahûdî mistikleri iki tane Mesih beklerler. Kabbala'ya göre, iki Mesih'in karakteri birbirinden farklı olacaktır. "Yûsuf'un oğlu". (*son of Joseph*) olarak isimlendirilen militarist Birinci Mesih, kurtuluş için ön koşul olan materyal-

leri hazırlayacak. Buna karşın “Dâvûd’un oğlu” (*son of David*) adlı ikinci Mesih, göz alıcı mucizeleri ile dünyayı kurtaracak daha rûhânî biri olacaktır. (Gush Emunim müridleri, değişik zamanlarda bu mucizelerin gerçekleştiğine inanırlar) Kabbala anlayışına göre, her iki Mesih de ayrı fertler olacaktır. Ancak Rabbi (baba) Kook, bu düşünceyi de değiştirmiş ve ilk Mesih’in kollektif bir varlık olacağını savunmuştur. Tabii ki, Kook, kendi müridlerinden oluşan grubunu, kollektif “Yûsuf’un oğlu” olarak tanımlamıştır. Rabbi Kook’un öğretilerini takip eden Gush Emunim liderleri, kendi haham ve tüm müridlerini, gelecek Mesihlerden birinin ve hatta (belki de) her ikisinin kollektif vücudu olarak algıladılar. Gush Emunim üyeleri, bu gerçeğin doğru zaman gelene kadar ortaya çıkmayacağına da ikna olmuşlardır. Üstelik, yanılması mümkün olmayan ilâhî rehberlik nedeniyle kendi tarikatlarının hata yapmayacağından emindirler.

Rabbi Kook’un ikinci yeniliği, gerek laik olsun gerekse dindar olsun, duyarsız Yahûdîlerle olan ilişkilerinde ilk Mesih’in de onlara karşı duyarsız olacağı ile ilgilidir. Rabbi Kook, bu görüşü, kurtarıcı Mesih’in “bir eşek ve bir sığa üzerine binmiş olarak geleceği” (Zechariah 9:9) yönündeki Kutsal Kitap kehânetinden çıkarır. Kabbala, bu âyeti iki Mesih’in delili olarak değerlendirir: Biri eşeğin üzerine binmiş olarak gelecek, diğeri de sığanın. O halde burada bir soru gündeme geliyor: Kollektif bir Mesih, nasıl olup da tek bir eşeğin sırtına binebilecek? Kook bu soruyu, akıl ve doğru inançtan yoksun olan Yahûdîler ile eşeği bir tutarak yanıtlıyor. Kook’a göre, kollektif Mesih, bu Yahûdîlerin üzerinde gelecektir. Mânevî olarak güçlü olan şahsiyetler aracılığı ile kurtuluş düşüncesi, Yahûdî mistisizminin tüm kollarında ortak bir temadır. Bu sadece insanlar ve günahları için değil, aynı zamanda tüm hayvanlar ve cansız objeler için de geçerlidir. Bu inanç hâlâ, İsrail’deki dinî eğitimin bir parçasıdır. Dindar çocuklar için yazılmış olan popüler kitaplar, sürekli bu noktaya vurgu yapan hikâyelerle doludur. Bunlardan en meşhuru da, yakalanıp öldürülen ve daha sonra da mübarek bir hahama sulu

yemek olan faziletli ördeğin hikâyesidir. Bu ördek, mübarek bir adam tarafından yenmekle kurtuluşa ermiş olarak kabul edilir. Burada Gush Emunim'in yeniliği, bu inancı sadece inançsız Yahûdîlere uygulamakla kalmayıp, tanktan paraya kadar olabilecek bütün materyaller için geçerli bir kural haline getirmesidir. Her şey, ama her şey, kendisine Yahûdîlerin ve özellikle de Mesihçi Yahûdîlerin dokunması ya da sahip olması ile kurtuluşa erecektir. Gush Emunim üyeleri, bu doktrini kutsal topraklardaki savaşa da uyarlamışlardır. Onlar, yeni yerleşim birimleri inşa etmek üzere el koyulan Arap topraklarının, gerçekte bir çalma işi olmadığını, bilakis oralara kutsallık kazandırdığını öne sürerler. Onlara göre, topraklar şeytanî olandan kutsal olana geçmekle aslında kurtulmaktadır. Müridlerinin inancına göre Gush Emunim, tam ve tek doğruya özel bir geçiş olduğundan, diğer tüm Yahûdîlerden daha önemlidir. Gush Emunim hahamları, Mesih'in eşiği konusunda aşağıdaki karşılaştırmayı kullanırlar: Varlıklar içindeki sıralamada oldukça düşük bir statüde olan eşek, kutsal sürücüsünün soylu amacının farkında olmayacaktır. Eşek, gerek hacim gerekse güç olarak sürücünden çok daha büyük olduğu halde böyledir. Bu benzetmedeki mübarek sürücü, o eşiği kurtuluşa doğru sürmektedir. Kutsal amacı için sürücü, eşiğin doğru yoldan sapmadığından emin olmak için yolculuk sırasında onu tekmeleyebilir. Benzer şekilde, Gush Emunim hahamları da, şeytanî Batı kültürünün akılcılık ve demokrasi görüşleri ile yozlaştırılan ve hayvanî davranışları terk ederek doğru yolu sahiplenmeyi reddeden eşekleştirilmiş Yahûdîleri kontrol edip, yönlendirdiklerini iddia etmektedirler. Dolayısıyla, sürecin ilerleyen kısımlarında, gerektiğinde güç kullanımına izin verilmiştir.

Rabbi Kook'un son buluşu ise, büyük oranda kendisinin eski müridleri ile Gush Emunim'in popülarite ve siyasal nüfuzuna bağlıdır. Kurtuluş süreci sırasında, bu yenilik dünyevi çıkarlar ve Yahûdî olsun ya da olmasın diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerin belirlenmesi işini etkilemekte. Rabbi Kook, Yahûdîlerin geçmişte sıklıkla yaptıkları gibi, (kurtulacak-

ların) seçimi dünyanın geriye kalan kesimlerinden bağımsız olmayacaktır. Diğer insanların günahkâr ve hatta şeytan tabiatlı olduklarının farkında olan Yahûdîlerin, kendilerini toplumun içine aktif olarak dahil etmeleri sayesinde bu seçim, kendileri ve diğerleri arasındaki boşluğa bir köprü kurma girişimi olmuştu. Sadece bu şekilde yapılması halinde, seçim diğer insanların kutsanması şansını getirebilir ve politik olarak etkili olan bir örnek sağlayabilir. Bu doktrin 1920'li yıllardan beri NRP'ye sempati duyan kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkilemiştir. 1974 yılında kurulması ardından Gush Emunim, kamuoyunun büyük isteksizliğine rağmen, ısrarla bu doktrini gündeme getirmiştir. Önceki Ortodoks Yahûdîlerin aksine, Rabbi Kook'un müridleri, laik Yahûdîler gibi giyinmeye başlamış ve kendilerini sadece başlarına giydikleri takkeler ile ayırt etmişlerdir. Bugüne kadar da, İsrail'in 1950'lerdeki laik giyim modasını takip etmişlerdir. Okullarında uyguladıkları müfredata, laik öğretimden bazı dersler katmışlar ve kendi insanlarına İsrail'in laik üniversitelerine kayıt olma izni vermişlerdir. Bunlara ilaveten dinî eğilimli Bar-Ilan Üniversitesi'ni kurdular. Bar-Ilan Üniversitesi'nin öğretim kadrosunun dindar Yahûdîlerden olmasına sıkı özen gösterecek de, Gush Emunim, üniversitenin öğretim çerçevesini diğer tüm akademik disiplinleri de içine alacak şekilde genişletmeye çalışmaktadır. Harediler ise tüm bunlar karşısında, laikleşme olarak kabul ettikleri bu gidişata büyük bir nefret duymaktadır.

Rabbi Kook, her bir Yahûdî'nin savaşa yükümlü olduğu ve savaş sanatını öğrenmek zorunda bulunduğu konusunda ısrarlıdır. NRP üyeleri bu öğretiye büyük bir inançla sarılmıştır. Çoğu Gush Emunim üyesi, İsrail'in seçkin birliklerinde subaylık yapmaktadır ve bu tür birliklerdeki oranları her geçen gün artmaktadır. Gush Emunim dinî okullarındaki öğrenciler; yüksek savaş kabiliyetleri, üstün motivasyon, Lübnan savaşında verdikleri büyük kayıplar ve İntifada sırasında Filistinlilerle savaş konusundaki gönüllü tutumları sebebiyle şöhret bulmuşlardı.

Gush Emunim, askerî hizmetler konusundaki tutumu sebebiyle İsrail Yahûdî kamuoyu içinde büyük bir sempati toplamıştır. Bu, askerî hizmetlerden kaçmaları sebebiyle Haredilere karşı duyulan sosyal düşmanlık ile tam bir tezat teşkil eder. Rabbi Kook'lar (baba ve oğul Kook) tarafından hemen her siyonist yatırıma kutsallık atfeden tutumları, büyük ölçüde Gush Emunim'e duyulan toplumsal sempatiye bağlanabilir. Tal, Rabbi (oğul) Kook ve Gush Emunim'in dinci siyonist bakış açısı ile laik solun bakış açılarını karşılaştırmaktadır. Tal, laik sol'un siyonist bakış açısını "şiirsel, coşkun, topraklara yeniden dönüş, doğayla birlikte yaşama, tarımsal gelişmeler ve laik yaratıcılık" gibi kavramlarla özetlemektedir. Her iki haham Kook ise, laik sol'un fikirlerinin istemeden de olsa yaklaşmakta olan mânevî kurtuluşa hizmet ettiğini itiraf etmekle birlikte, asıl olarak "kutsal topraklardaki askerî zaferler ve bu topraklar uğruna Yahûdî kanının dökülmesi" konularının üzerinde durur. Rabbi (oğul) Kook ise, Gush Emunim liderleri ile birlikte, daha ileri giderek, "İsrail devletini, İsrail krallığı olarak" tanımlamış ve bu krallığın da "yeryüzündeki cennet krallığı olduğunu" savunmuşlardır. Rabbi Kook'un müridleri İsrail'e hâlâ "Tanrı'nın tahtının dünyevî dayanağı" yakıştırmasında bulunurlar. Önemli Gush Emunim liderlerinden biri olan Israel Harel, 12 Eylül 1996 tarihli *Haaretz* gazetesindeki köşe yazısında bu ifadeleri siyasal bir tavır olarak ortaya koyuyordu. Rabbi (baba) Kook'un daha önceki yazılarından alıntı yapan Harel, İsrail devletinin, "Tanrı'nın yeryüzündeki saltanat merkezi" olduğunu, bu nedenle de, "Lock, Rosseau ve diğer (Avrupalı) düşünürlerin ön gördüğü devletlerden" tamamen farklı olması gerektiğinin altını çiziyor. Harel gibi birçok kişi için, geniş kapsamlı kutsallık anlayışı, ilâhî yönlendirmenin ışığı altında İsrail'in yaptığı her şeyi örtmekte ve haklı kılmaktadır. Bu stratejik noktadan bakan Tal, "her eylem, laiklik dahil her şey, bir gün mutlaka; kutsalın ve onun sağlayacağı kurtuluşun içinde kaybolacak" diyor. Böyle bir kutsallık anlayışının, bu dünyadaki Şeytan'ın gücünü sona erdirmek ve "Tanrı'nın

yeryüzü saltanatını kurmak" için günün birinde nükleer bombaları patlamaya yol açması hiç de olmayacak bir ihtimal değil.

Aslında Gush Emunim üyeleri ile, NRP taraftarlarının kahır ekseriyeti, birçok açıdan ilk dönem siyonist öncüleri andırmaktadır. Bu gerçek, onların halk nezdindeki imajlarını yükseltmektedir. Onlar da kendilerini, Yahûdî ulusal hafızasında halen canlılığını koruyan ve okullarda övgüyle bahsedilen 1920 ve 1930'lardaki öncülerin sadık varisleri olarak takdim edip, bu imajın güçlenmesine katkıda bulunmaktadırlar. Daha önce de işaret edildiği gibi, Gush Emunim üyeleri, minik takkeleri hariç, o ilk dönem öncülerin tarzını ve giyim şekillerini bilinçli bir şekilde aynen sürdürmektedirler. Bu ilk dönem öncülerin neredeyse tamamen Aşkenazi kökenli ve Gush Emunim yerleşimcileri olmaları, bu taklidin yaşatılmasına yardım etmektedir. Tüm Gush Emunim hahamları, Aşkenazi kökenlidir. Bu hahamlar içinde halen Oriental Yahûdîlerin bulunmamasının başlıca sebebi de, 3. bölümde tartışacağımız gibi, İsrail'in kabul edilmiş mevcut dinî eğitim standartlarıdır. Katılımlarına hoş bakılmasa bile, halen çoğu Oriental Yahûdî, Gush Emunim'i desteklemeyi sürdürmektedir. Likud Partisi seçmeni de, şu ana kadar Gush Emunim'e sürekli destek vermiştir. Buna karşın, İşçi Partisi'nin çoğu üyesi, Gush Emunim'i 1970'li yılların sonuna kadar desteklemiş; ancak, bu tarihten sonra, Emunim'in Mısır'la yapılan barış anlaşmasına muhalefet etmesi ve Lübnan'ın "eski atalarımız olan Asher, Naphtali ve Zebulun kabilelerinin mirasının bir parçası olarak" ilhak edilmesi yönündeki isteklerinden sonra durum değişti. Gush Emunim, aşırı sertlik yanlısı politikaları savunmayı sürdürüp Sharon'un, 1982 yılında Hristiyan, (dolayısıyla) putperest olan Lübnanlı Falanjistlerle ittifak kurmasına şiddetle karşı çıkmaları nedeniyle, birçok İşçi Parti mensubunu çileden çıkardı. Gush Emunim'in 1982 Savaşı'ndaki tutumu aslında şuydu; bu savaş tamamen Yahûdîlerin savaşıydı ve bu nedenle de fetih sadece ve sadece Tanrı'nın yardımına dayanmalıydı.

Yahûdî olmayanlarla girilecek herhangi bir ittifak, Tanrı'nın gazabına ve yardımını esirgemesine neden olabilirdi. Bu tür fikirler, tabii ki, İşçi Partisi'nin en sert şahinleri tarafından dahi kabul edilebilecek şeyler değildir.

Bu nedenle Gush Emunim ve NRP'nin siyasetleri, mutlak ideolojik çerçevede anlaşılmalıdır. Bu ideoloji, söz konusu gruplara mensup insanların yapmak istedikleri şeyin de daha açık biçimde ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Ama ne yazık ki, şu ana kadar (İsrail dışındaki insanlar için) İngilizce diliyle olarak kaleme alınmış olan kitaplar söz konusu ideolojiyi hakkıyla tartışmaktan uzaktır. Örneğin; Lustick'in Gush Emunim'in dışı yansıyan siyasal davranışlarını ele aldığı "Toprak ve Tanrı İçin" (*For the Land and the Lord*) adlı kitabı buna iyi bir misaldir. Lustick yazdığı kitabında, büyük oranda Harold Fisch'in Gush Emunim siyasal ideolojisi hakkında yazdığı analizlerine dayanmaktadır. Aslında Talmud ve Kabbala hakkında sınırlı yetkinliği bulunan profesör Fisch, çoğunlukla İsrail dışındaki insanlar için yazmıştır ve öncelikli olarak da Amerika'daki Hristiyan köktenciler üzerine yoğunlaşmıştır. Lustick'in kitabını yazarken dayandığı bir diğer kaynak da, Rabbi Menachem Kasher'in yazılarıdır. Kasher, İbranice diliyle eserler yazan saygın bir Talmud uzmanıdır ve Gush Emunim girişimlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Onun Mesihçi çizgisi çoğu Gush Emunim ve yeshiva öğrencisi için yabancı olmadıkları bir yoldur. Lustick, kitabında Kasher'den iki kısa alıntı yaptıktan sonra, bu iktibaslardan hayrete düşmekte. İşte biz de kitabımızda daha çok Kasher'in ne yazdığına yoğunlaşacak ve yeri geldikçe diğer Gush Emunim literatüründen de faydalanacağız.

Gush Emunim aktivistleri, kendi kontrollerindeki homojen Batı Şeria toplumunda yaşarlar. İçinde bulundukları bu ortamda çoğunlukla, Batı kültürü ve İsrail Yahûdîlerinin laik kesimlerinden kaynaklanan rakip ideolojilerin "kirlenme" girişimlerine karşın kendilerini koruma altına almıştır. Ama, Gush Emunim'in homojen toplumu ve onların NRP destekçilerinin, kendi siyasal güçlerini artırma ve İsrail toplumu

içinde nüfuzlarını genişletme ihtimali de açık biçimde varlığını sürdürmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, (baba ve oğul) Rabbi Kook'ların temel ideolojisi, NRP ve Gush Emunim siyasal hareketinin belirleyici gücüdür. Gush Emunim'in temel siyasi inancı, Yahûdî halkının "eşsiz" olduğudur. Grup üyeleri, bu inanç konusunda tüm Ortodoks Yahûdiler ile ortak kanıyı taşıırken, bundan kaynaklanan kimi yorumlarda ise farklıdırlar. Lustick, bu inancı, Gush Emunim'in yok saydığı klasik seküler siyonistlere ait yargılarından biri üzerine yoğunlaşarak tartışmakta. Lustick, doğru bir tespitte bulunarak söz konusu inancın doğal sonucu olan iki kabulü tespit ediyor: İlki, "Yahûdî yaşamı, gerek bireysel ve gerekse toplumsal düzeyde anormal düzeydeki diaspora varlığından olumsuz yönde etkilenmektedir." İkincisi; "Yahûdiler, sadece ve sadece normalleşme sürecine geçilmesi, Filistin'e göç edilmesi ve bir Yahûdî devleti kurulması halinde normal bir ulus haline gelebilir." Fisch'den yaptığı alıntılarda Lustick, bu klasik inancın, Gush Emunim'e göre "laik siyonistlerin temel saplantısı" olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Gush Emunim'in gerekçesi şu; seküler siyonistler normalleşmeyi "şeytanî kabul ettikleri Yahûdî olmayan kişilerin standartlarının uygulanma düzeyine göre ölçmekte." Laik siyonistler, bazı ülkelerin üzerine yoğunlaşarak, onları "normal" kabul etmekte ve bu normal ülkelerde yaşayan Yahûdî olmayan kişilerin birçok diaspora Yahûdisinden daha gelişmiş olduğunu öne sürmektedir. Bundan dolayı da, laik siyonistlerin iddialarında olduğu gibi, Yahûdiler, "normal" bir ülkede "normal" insanlar haline gelerek o toplumdaki Yahûdî olmayan kişileri taklit etmeye çalışmalıdır. Ama Gush Emunim buna itiraz ederek; "Yahûdiler kesinlikle normal insanlar değildir ve olamazlar. Onların ebedî eşsizlikleri Tanrı ile Sînâ dağında yaptıkları kutsal sözleşmenin bir sonudur." Lustick, grubun önemli liderlerinden biri olan Rabbi Aviner'den alıntılar yaparak Gush Emunim'in tutumu konusunda başka açıklamalarda da bulunuyor: "Tanrı, diğer sıradan milletlerden adalet ve doğruluk yasalarına boyun

eğmelerini isterken, bu tür yasalar Yahûdîler için uygulanmaz.” Haredi hahamları, yazılarında sık sık bu fikirden bahsederler; ama bunun henüz gelmekte olan Mesih çağı konusundaki göz alıcı sonuçlarını özenle saklarlar. Halacha da, adalet ve doğruluk yasalarını tartışıp iki durum arasında dikkatli bir ayırım yaparak, bu belirsizliği destekler. Halacha, Yahûdîlerin, diğer sıradan insanlardan güçlü oldukları bölgelerde Yahûdî olmayan kişilerin mallarını çalmalarına izin verir. Ama, Yahûdî olmayan kesimlerin güçlü olduğu yerlerde ise, Yahûdîlerin diğer kişileri soymalarını yasaklar. Gush Emunim, nedense, Yahûdîlerin en azından İsrail’de ve işgal altındaki topraklarda Mesih çağının başlangıcını yaşadıklarını öne sürerek, bu tür geleneksel uyarıları görmezden gelmektedir.

Lustick, Mesih çağı anlayışları ile Yahûdîler ve Yahûdî olmayanlar arasındaki ayrımları dört dörtlük izah edememiş. Bu konuda Harkabi’nin tutumu daha iyi. Cinayet işlenmesi ile ilgili olarak halacha öğretilerini ve Gush Emunim’in tavrını tartışmaya açan Harkabi, bir Yahûdî’nin öldürülmesi halinde ve özellikle de bunu Yahûdî olmayan biri yaptıysa, bu Yahûdî yasasında en kötü suçtur. Harkabi daha sonra Gush Emunim liderlerinden Rabbi Israel Ariel’den bir alıntı yapıyor. Maimonides ile Halacha yasalarına dayanan Rabbi Ariel şunları söylüyor: “Yahûdî olmayan birini öldüren Yahûdî, insani yargıdan muafıdır ve cinayet konusunda dinî yasalarından birini ihlal etmiş de değildir.” Harkabi bu kuralın, “Yahûdî devletinin Yahûdî olmayan tüm sakinlerinin halacha düzenlemelerine göre muamele görmesi taleplerinin seslendirildiği” dönemlerde muhakkak hatırlanması gerektiğini söylüyor. Nitekim Gush Emunim hahamları, Arapları katletmiş olan Yahûdîlerin kesinlikle cezalandırılmamaları gerektiğini sürekli yinelemekte. Gush Emunim üyeleri de, İsrail laik mahkemeleri tarafından cezalandırılmış olan bu tür Yahûdîlere yardım etmekle kalmıyor aynı zamanda, onların “katiil” olarak nitelendirilmesine de şiddetle karşı çıkıyorlar. Dinci yerleşimciler ve onların takipçileri, “Yahûdî kanının

dökülmesi"ne büyük önem verirken, "Yahûdî olmayan insanların kanının akıtılması"nın onlar için hemen hiç önemi yoktur. Gush Emunim'in İsrail politikaları üzerinde ne kadar etkili olduğu, bu konuda İsrail hükümet politikalarının söz konusu grubun görüşleri ile uyumundan rahatlıkla ölçülebilir. Nitekim gerek İşçi Partili olsun gerekse Likud liderliğinde olsun İsrail hükümetleri, "elinde Yahûdî kanı olan Filistinli mahkumları" serbest bırakmayı kesinlikle reddederken, "Yahûdî olmayanları öldürmüş olan kişileri" serbest bırakmakta tereddüt etmemişlerdir.

Bu tür tavırların başka bir pratik sonucu da, Gush Emunim'in, İsrail hükümetinin işgal altındaki topraklarla ilgili yaptığı tüm düzenlemeler üzerindeki etkisinde gözlemlenebilir. Gush Emunim, gerek Batı Şeria ve gerekse Gazze'de yaşayan Filistinlilere yönelik politikalarında İsrail yetkililerini acımasız davranmaya teşvik etmektedir. Başbakanlar, Rabin, Peres ve Netanyahu'nun bir tek Yahûdî yerleşimcinin dahi yerinden edilmesini reddetmeleri, öncelikle Gush Emunim'in bu yetkililer üzerindeki nüfûzunu göstermektedir. Gush Emunim'in, her bir İsrail hükümeti ya da siyasetçisini nüfuzu altına almada kullandığı ikna yöntemlerinin çeşitliliği çarpıcıdır.

Örneğin; Gush Emunim'in Filistinliler konusunda "İsrail'de yaşayan Araplar" olarak nitelendirilebilecek tutumu çok önemlidir. Lustick çoğunlukla bu konuda bir şeyler söylemekten kaçınırken, Harkabi dürüst biçimde Rabbi Tzvi Yehuda Kook, Shlomo Aviner ve Israel Ariel'den yaptığı alıntılarla konuyu geniş olarak ele almakta. Kook, Aviner ve Ariel, Arapları İsrail'de yaşayan hırsızlar olarak görmekteler. Bu görüşlerinin dayanak noktası da, İsrail'deki tüm toprakların Yahûdîlere ait olduğu ve olacağı, dolayısıyla da bu topraklar üzerindeki tüm mülkiyetin Yahûdîlerin hakkı olduğu inancıdır. Bu gerçeği kitabını hazırlarken öğrendiğini belirten Harkabi yaşadığı şoku şu sözleri ile belirtiyor: "İsraillilerin tarihi hak anlayışını bu şekilde yorumlayacaklarını hiçbir zaman hayal dahi etmemiştim." Harkabi, kitabının alt bölüm-

lerinde, söz konusu doktrinin uygulamaları ve boyutları konusunda sayısız örnekler sıralamaktadır. Gush Emunim için bugünkü Sînâ bölgesi ile Lübnan ülkesi Yahûdî topraklarının bir parçasıdır ve muhakkak surette İsrail tarafından özgürlüklerine kavuşturulmalıdır. Rabbi Ariel, bir atlas yayınlarak Yahûdîlere ait olan ve özgürlüğüne kavuşturulması gereken tüm toprakları göstermiştir. Bu bölgeler, Fırat Nehri'nin tüm batı ve güney bölgelerinden bugünkü Kuveyt'e kadar uzanan alanı içine almaktadır. Harkabi, Rabbi Aviner'den şu cümleleri naklediyor: "Bedeli savaş bile olsa biz bu topraklarda yaşamalıyız. Hatta buralarda barış olsa dahi, söz konusu toprakların fethi için özgürlük savaşlarına ön ayak olmalıyız." O halde, böyle bir hedefi gerçekleştirmek için Gush Emunim'in eğer iktidarı ve kontrolü ele geçirirse nükleer silah kullanacağını ummak hiç de mantıksız bir çıkarım olmasa gerek.

Harkabi'nin açıkça, Lustick'in ise dolaylı yoldan belirttiği gibi, Gush Emunim için Yahûdî olmayanların Tanrı takdiri düşük seviyesi, "yaşam" ya da "mülkiyet" gibi kategorilerin dışında değerlendirilmektedir. Gush Emunim'in İsrail devleti için geliştirmiş olduğu dış politika benimsenmiştir. Bu politika, Arapların Yahûdîlere olan düşmanlığının dinî bir yapı arz ettiğini ve kalıtsal olduğunu öngörmektedir. Bundan çıkan sonuç da doğal olarak, Arap-İsrail çekişmesinin kesinlikle siyasal yollarla çözümlenemeyeceği şeklinde olmaktadır. Bu sonuç, Lustick'in alıntı yaptığı Gush Emunim liderlerinden ve eski Knesset üyesi Eliezer Waldman tarafından şu cümlelerle destekleniyor: "Tüm diğer anti semitikler gibi Arapların düşmanlığı da, dünyayı Yahûdîlerden kurtarma inatçılığından kaynaklanmaktadır" (s. 77-79). Lustick, "kendi bütünlüğü üzerinde herhangi bir Yahûdî hakimiyeti kurulmasına itiraz eden bugünün toprak sahibi Yahûdî yerleşimcileriyle" siyasal bir uzlaşmaya girilmesine karşı çıktıklarını konusunda kuşku olmayan diğer Gush Emunim liderlerinin sözlerini de naklediyor. Sözleri aktarılan kişiler arasında, "Arap direnişinin, bu Arapların kendi toplu ölüm istekleri-

nin yerine getirilmesi arayışı" olduğunu öne süren Fisch de bulunuyor. Gush Emunim hahamları, siyasetçileri ve ideolojik önderleri, Filistinlileri daima, Kutsal Kitap'ça, geçmiş İsrailliler tarafından yok edilmeleri ya da sürülmeleri kaçınılmaz ilâhî bir kader olarak nitelendirilen Kenânîler'e benzetirler. Kutsal Kitap'ın bu soykırım teması; dünyanın sonunu katliam ve yıkımların damgasını vuracağı bir ortamda bekleyen Hristiyan köktenciler arasında da, Gush Emunim'e karşı çok büyük bir sempati oluşturmıştır. Bu nedenle de Gush Emunim, başlangıcından bu yana, mümkün olan en fazla sayıda Filistinliyi sürmek istemektedir. Filistinlilerin terörist saldırıları da, Gush Emunim sözcülerine, "güvenlik gerekçeleri" adı altında toplu sürgün yönündeki gerçek niyetlerini gizleme imkanı sunmaktadır.

Harkabi, Kudüs'teki Hebron Üniversitesi'nde okutman olan ve konuşması Ağustos 1984 tarihinde Dünya Siyonist Örgütü'nün yayın organı olan *Kivunim*'de yayınlanan Mordechai Nisan'ın görüşlerini de naklediyor. Maimonides'e dayanan Nisan'a göre, İsrail topraklarında ikametne izin verilen Yahûdî olmayan biri "belli bir vergi ödemeyi ve neredeyse kölelikle eş anlamlı bir muameleyi kabul etmek zorundadır." Harkabi'ye göre, Maimonides'in dinî metinlerinin bütünlüğünü muhafaza eden Nisan, "Yahûdî olmayan birinin aşağı seviyede tutulması ve Yahûdîlere karşı başını kaldırmasına izin verilmemesini" istemekte. Nisan'ın görüşlerinde daha ileri gittiğini kaydeden Harkabi, şunları yazıyor: "Yahûdî olmayanlar, kesinlikle resmî bir göreve ya da Yahûdîler üzerinde bir makama atanmamalı. Eğer ikinci sınıf bir yaşama razı olmazlarsa, o zaman bu onların isyankarlığının işaretidir ve onların İsrail topraklarındaki varlıklarına karşı Yahûdî savaşının kaçınılmaz gerekçesidir." Yahûdî olmayan insanlar hakkında, Dünya Siyonist Örgütü'nün resmî bülteninde yayınlanan bu tür görüşler, tıpkı Nazilerin Yahûdîler hakkındaki gerekçelerine benzemektedir. Harkabi'nin yorumu ise şöyle: "Nisan'ın inancını kaç tane Yahûdî'nin paylaştığını bilemiyorum ama, önde gelen siyonist bir yayın organında

söz konusu makalenin yayınlanmış olması, ciddi olarak kaygı duymamıza neden oluyor.”

Şimdi ele alacağımız, İbrani diliyle yayınlanan gazetelerde çıkmış olan üç ayrı makale, gerek NRP ve gerek Gush Emunim’in tavırları konusunda başka ilave analizler yapma imkanı verecektir. Bu makalelerden biri, Gush Emunim grubu içinde en aşırı fraksiyonlardan biri olan “Emunim” (Mü’min) adlı grubu ele alıyor. 1992 yılında Rabin hükümetinin oluşumundan hemen sonra kurulan Emunim, İsrail Yüksek Mahkemesi eski Başkan Yardımcısı Menahem Alon’un oğlu Rabbi Benny Alon tarafından yönetilmektedir. Rabbi Alon, 18 Eylül 1992 tarihinde *Haaretz* gazetesinde Nadav Shraggai tarafından aktarılan sözlerinde şunları söylüyor:

“1970’li yılların ortasında uygulanmaya çalışılan yönetim, ahlaki yapısı Meretz Partisi tarafından belirlenmiş olan ve hükümet üyelerinin kalbi ve kafasını İsrail toprakları ile Yahûdiliği hor görme duygularının doldurduğu bir hükümetle fazla sürmedi. Onlar sadece, “İsrail’in tam ortasında hiçbir Yahûdî’nin bulunmadığı bir Filistin devleti kurulmasını” istememişler, aynı zamanda, Yahûdî İsrail devleti yerine laik ve demokratik bir ülke istemişlerdi. Bu hükümet, mânevî olarak kokuşmuştur.”

Rabbi Alon, 1992 yılında hükümet liderlerine, 1980’li yılların ortasında ve öncesindeki İşçi Partisi liderleri ile birlikte karşı çıkmış ve böylelikle Gush Emunim’in baskılarına karşı yanıt vermiştir. Alon sözlerini, “Ancak sizler aynı yöntemleri, düşmanlarımızla işbirliği yapan (Meretz milletvekili) Dedi Tzucker yada Moshe Amirav’ın yaptığı gibi bir tutum içine girerek uygulayamazsınız.” diye sürdürüyor. Gazeteci Avi Raz, 18 Eylül 1992 tarihinde *Maariv* gazetesindeki makalesinin hazırlıklarını yaparken Alon’a sorduğu sorularla Emunim’in taktiklerini ortaya çıkarmıştır: “Emunim, (dönemin Başbakanı) Rabin’i, parlamento çoğunluğu sağlamak için Arap partileri ile koalisyona zorlayıp böylece hükümetinin meşruiyetini yok etmeye çalışarak gözden düşürmek istiyordu.” Rabin ve Peres, ödünler vermişlerdi; ama bununla bir-

likte Yahûdî yerleşim birimlerinin genişletilmesinde ısrarlıydılar. Raz, makalesinin devamında Alon'dan daha fazla nakiller yapmaktadır:

“Rafael Eitan mânevî açıdan yanlıştı ve Yahûdî yerleşimcileri, İsrail'in güvenliğine yardımcı olma gerekçesine dayanarak savunduğundan dolayı eleştirilmesi gerekirdi. Yerleşimciler açısından güvenlik algılamaları asıl nokta değildir. Benim gördüğüm kadarıyla, politikalar tamamen mâneviyata dayalıdır. Siyasal yapı, bir ruha muhtaçtır. İsrail'in güvenliği ve hatta Yahûdî milleti'nin hayatta kalması, aşkın Yahûdî derinliğinin maddî boyutlarından başka bir şey değildir. Bizler, Filistin devletinin oluşumunu, sadece 'Yahûdî devletini yok olmaktan kurtarmak için engellememiz gerektiğini' söylediğimizde, o zaman mânevî şeyleri (ikinci plana atarak) bahsetmemiş oluruz.”

Raz'ın tespitine göre, “Derinlikli mânevî huzurun verdiği cesaretle, Alon ve kendisine bağlı bir grup, Hristiyan köktencilerden kendi faaliyetlerine maddî destek istemek üzere 5 günlük bir ziyaret için ABD'ye gittiler.” Alon ve yandaşları, talep ettikleri paranın bir kısmını almaya muvaffak oldular. Aslında Yahûdî olmayan insanlardan tiksinti duyan Yahûdî köktencilere, İsa'nın yeniden dönüşü için Yahûdî köktencilere yardım edilmesi gerektiğine inanan Hristiyanlarla mânevî bir ittifak konusunda öne geçmişlerdi. Nitekim, bu ittifak gerek ABD ve gerekse Orta Doğu politikalarında önemli bir faktör haline gelmiştir.

İkinci örneğimiz; Gush Emunim'in 1990'lı yıllardaki İşçi Partisi ve Meretz hükümeti sırasındaki politikaları ile ilgilidir. 5 Ekim 1992 tarihli *Haaretz* gazetesindeki makalesinde Danny Rubinstein, Rabin'in siyasî amacının işgal altındaki topraklarda bulunan tüm Yahûdî yerleşim birimlerini dolaşısıyla siyonizmin tüm kazanımlarını yok etmek olduğuna inanan Gush Emunim liderlerinden alıntılar yapmakta. Rubinstein, Golan tepelerinin laik yerleşimcileri ile Gush Emunim arasındaki ayırımı da dikkatli bir biçimde vurguluyor: Golan tepelerindeki yerleşimciler, Suriye ile barış anlaşması İsrail'in koşullarında gerçekleşmeyeceği için Rabin'in siyase-

tinin yanlışlığını dile getirirken; Gush Emunim ise, "FKÖ ile yapılan Washington görüşmelerinin, insanoğlu ile aç gözlü kurt sürüsü arasındaki bir diyalogdan başka bir şey olmadığını ve tek amacının tüm İsrail topraklarını, Arap toprakları haline getirmek olduğunu" savunmaktadır. Ama tüm bunlar, Gush Emunim'in, "aç gözlü kurt sürüleriyle" pazarlık yapan hükümetten, kendi hedeflerini gerçekleştirmek için para almaktan geri durduğu anlamına gelmiyor.

Gazeteci Nadav Shraggai, 14 Ekim 1992 tarihli *Haaretz* gazetesindeki makalesinde Din İşleri Bakanlığı ve Shulamit Aloni'nin yönetimindeki Eğitim Bakanlığı tarafından ortaklaşa organize edilen bir sempozyumu değerlendiriyor. Sempozyumun başlığı "Kutsal topraklarda oturan yabancılar için otonomi olabilir mi?" idi. Sempozyumun ana konuşmacısı Rabbi Shlomo Goren, otonominin "Yahûdî dinini reddetmek ile eş değer olduğunu" belirtiyordu. Goren'e göre, Halacha, Yahûdiliğin inkarının en büyük günah olduğunu ve dindar Yahûdîlerin, bu kafirleri öldürmeleri gerektiğini emrediyor. Rabbi Goren, daha birkaç yıl önceden; özerklik yönetimini savunan kişileri bu tür inançsızlara benzetmekte, bu da, Rabin'e yönelik herhangi bir suikastın dîni nedenlerle olacağını göstermekteydi. Goren daha ileri giderek, Yahûdiliğin "İsrail topraklarında herhangi bir millete ya da yabancı gruba belli haklar vermeyi" yasakladığını öne sürüyordu. Goren, daha önceden bir Filistin milleti olduğunu da kabul etmemektedir. Onun iddiasına göre, "Filistinliler M.Ö. II. Yüzyıl'da yok olmuşlardır ve onların yeniden canlandıklarını gösteren bir işaret yoktur." Yaygın inançsızlıktan yılmayan Rabbi Goren kendi izleyicilerine, "halihazırda 100 yıldır devam etmekte olan kurtuluş süreci, İlâhî kader bizleri beklediği bir dönemde geriye döndürülemez" mesajını vermeyi ihmal etmiyor. Sempozyumun katılımcılarından bir diğer Rabbi Aviner, meslektaşları Goren ile aynı görüşleri dile getirerek, "Yahûdiliğin, Filistinlilere küçük bir kırıntı miktarınca bile olsa özerklik vermeyi yasakladığını" belirtiyor. Eriha, Samaria ve Gazze'nin Haham Komitesi Başkanı olan Rabbi

Zalman Melamed, aynı noktayı daha açık bir ifadeyle dile getiriyor: "İsrail topraklarında sadece Yahûdîlerin yerleşmesinin ideal bir hedef olduğunu, hiçbir haham tartışma konusu yapamaz." Rabbi Shlomo Min-Hahar ise, "Tüm İslam dünyası, para yiyici, aşağılık ve kendisinden her şey bekenbilir. İstisnasız tüm Hristiyanlar da, Yahûdîlerden nefret eder ve onların ölümünü dört gözle bekler." iddiasında bulunarak, tartışmayı Müslüman ve Hristiyanlara kadar genişletiyor.

Hahamların bu tür argümanları dile getirdikleri böylesi bir sempozyum, Müslüman ve Hristiyan Araplar dahil, İsrail vergi mükelleflerinin paralarıyla finanse edildi. Başbakan Rabin ve bu toplantıyı organize eden Din İşleri ile Eğitim bakanları, bunları onayladığı gibi, burada dile getirilen görüşler hakkında kamuoyunun önünde olumsuz tek bir eleştiri dahi yapmadılar. Rabin'in onayı, kendisinin savunduğunu iddia ettiği görüşlerle çelişkili siyasal programları (oy hesabıyla) bilerek cesaretlendirmesinin bir parçası olarak anlaşılabilir. Ya da Eğitim Bakanı Aloni'nin onayı da, kendi çaresizliğinin, dikkatsizliğinin ve aptallığının başka bir göstergesi olarak algılanabilir. Ancak Rabin ve Aloni, sempozyumdan çok kısa bir süre önce Almanya'ya gerçekleştirdikleri ziyaretin arefesinde kamuoyunun önünde Almanların yabancılara duyduğu nefreti şiddetle kınayan beyanlarda bulunmuşlardı. Ancak her ikisi de, İsrail'deki hahamların yabancılara karşı nasıl davranılması gerektiği yönündeki ırkçı söylem ve tavsiyeleri hakkında söz etmekten özenle kaçındılar. Rabbi Melamed'in Yahûdî olmayan tüm kişilerin İsrail topraklarından sürülmesini savunan görüşlerini, bırakın kınamayı bahsetmediler bile. Oysa bunu kullanmaları, onların Almanların yabancı düşmanlığını kınama yönündeki çabalarını tamamlayıcı olabilirdi.

Yine İbrani basınından alacağımız üçüncü örnek; 1990 yılında yayınlanan bir soru-cevap kitabıyla ilgili. Gush Emunim'in önemli hahamlarından biri olan Shlomo Aviner'in yazdığı "İntifada Yanıtları" (*Intifada Responses*) adlı kitap, Fi-

listinlilerin İntifada benzeri dönemlerde yaptıkları kalkışma durumlarında dindar Yahûdîlerin ne yapması gerektiği yönündeki sorulara düzgün bir İbranice ile ve Halacha'dan verilen yanıtlardan oluşuyor. Kitap, sorular ve yanıtların oluşturduğu kısa bölümlere ayrılmış. Burada verilen yanıtların İsrail yasaları ile hiçbir ilgisi bulunmamakta. İlk iki bölümdeki sorular (s. 19-22 arası) aslında tüm kitaptaki soru ve yanıtların gerçek amacını ortaya seriyor. Birinci bölümdeki ilk örnek soru şöyle: "Bizim huzurumuzu bozan bir Arap çocuğu ile Arap yetişkin arasında cezalandırma açısından herhangi bir fark var mıdır?" Yanıt, Halacha bilgisi olan hiç kimsenin Yahûdî çocukları ile Yahûdî olmayan çocuklar arasında bir karşılaştırma yapmaması gerektiğine dikkat çekilerek başlıyor: "Bilindiği gibi, Halacha, 13 yaşının altında bulunan erkek Yahûdî çocukları ile 12 yaş altındaki Yahûdî kız çocuklarına hiçbir ceza getirmemektedir... Maimonides, bu kuralın sadece Yahûdîlere uygulanacağını yazar... Yoksa Yahûdî olmayanlara değil. Bunun için, yaşı ne olursa olsun Yahûdî olmayan herhangi biri, işlediği suçun cezasını ödeyecektir." Rabbi Aviner yanıt verirken, Maimonides'in "ergen olmamış" kabul edilebilecek olan (Yahûdî olmayan) çocukların cezalandırılmamasını öngören başka bir kuralını da naklediyor. Daha sonra çıkarımda bulunarak, Yahûdî olmayan bir çocuğun yetişkin olarak kabul edilip edilmemesi, 13 yaşından küçük olsa bile, anlayışının yeterli olup olmamasına bağlıdır. Aviner kitabında yazdıklarına göre, herhangi bir Yahûdî, Yahûdî olmayan bir çocuğun yetişkin olarak kabul edilip o şekilde cezalandırılması gerektiğinin muhakemesini rahatlıkla yapabilir. İkinci örnek soru şöyle: "Bir Arap çocuğu Yahûdî yaşamını tehdit etmeye niyetliyse ne yapmalıyız?" Rabbi Aviner, yanıtında Yahûdî olmayan çocuklarca işlenmiş olan gerçek suçlarla ilgili yanıtlarında yaptığını yaparak, eğer Yahûdî olmayan bir çocuk; örneğin yoldan geçmekte olan bir arabaya taş atmak gibi cinayet işlemeye niyet etmiş ise, bu çocuk "Yahûdî katili" olarak kabul edilmeli ve mutlaka öldürülmelidir. Üstadı olarak zikrettiği Maimonides gibi

Aviner de, Yahûdî olmayan çocuğun, bir Yahûdî'nin hayatını kurtarmak için o an öldürülmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Kitabının ikinci bölümünde Rabbi Aviner, tek bir soru sormakta ve onun yanıtını vermektedir: "Halacha, taş atan Arapların ölüm cezası ile cezalandırılmalarına izin verir mi?" Yanıtını izah ederken, böyle bir cezalandırmaya sadece izin verilmediğini bilakis bunu bir zorunluluk olarak gördüğünü belirtmektedir. Üstelik, bu cezalandırma sadece taş atanlara has kılınmamış aynı zamanda başka gerekçeler için de istenmiştir. Aviner, herhangi bir haham mahkemesinin ya da İsrail kralının, "Dünyanın bu şekilde düzeleceğine inanıyorsa, gerekli görmesi halinde herhangi birini ölümle cezalandırma yetkisi olduğunu" iddia etmektedir. Haham mahkemesi ya da İsrail kralı, Yahûdî olmayan herhangi birini öldürebileceği gibi, Yahûdîlere de acımasız biçimde dövülerek aşağılanma, çok kötü koşullar altında hapsedilme ya da onlara başka türlü acılar verme şeklinde değişik alternatifli cezalar verebilir. Gush Emunim sözcüleri, haham mahkemelelerinin ve İsrail kralının bu gücünün, dinin kurallarına itaat etmesi koşuluyla İsrail hükümetine otomatik olarak devredilmiş olduğunu iddia etmektedirler. Burada sözü geçen cezalandırmaların da, resmî otoritelerin kötü insanları caydıracağına inanması halinde muhakkak uygulanması gerekir. Aviner, Yahûdîlere taş atmayı planladığı gerekçesiyle suçlu bulunan Yahûdî olmayan herhangi birine verilecek ceza konusunda kendi tercihinin, ölüm cezasına çarptırılması ya da ağır biçimde kırbaçlanması olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bölümde ele aldığımız tartışma, Gush Emunim-NRP tarzı anlayış ile Haredi tarzı Yahûdî köktencililiği arasındaki nitelik farkını ortaya koymuş olmalı. Bu açıdan bakılınca Gush Emunim ve NRP, daha büyük bir tehlike potansiyeli taşımaktadır, zira bu gruplara mensup kişiler, İsrail'i kutsamak üzere kendilerini devletin bünyesine entegre etmektedirler.

V. BÖLÜM

KÖKTENCİ GUSH EMUNİM GRUBUNUN YAPISI

İşgal altındaki topraklarda yaşayan İsraili yerleşimciler hakkında medyada çıkan haberler, öncelikle, bu kesimlerin Filistinliler üzerindeki etkileri ve bölgede yaşanmakta olan soruna barışçı çözüm bulunması çabalarına yönelik tehditlerine yoğunlaşmaktadır. Olası Yahûdî köktenciligi konusunda, bu dindar yerleşimciler üç açıdan değerlendirilmelidir: Birincisi; Mesihçi ideolojinin sığınağı olma konumları, ikincisi; İsrail toplumuna halihazırdaki mevcut bulunan ve geleceğe yönelik potansiyel olarak var olan etkileri, son olarak da; ruhânî liderlerin inşa etmeye çalıştığı yeni toplumun ilk nüvesi olma rolleri.

Bu tür bir tartışmadan önce, İsrail toplumu tarafından bunların nasıl görüldüğünü anlamamız açısından yerleşimcilerle ilgili iki önemli yorumun zikredilmesi gerekir. İlk yorumumuz; Knesset (İsrail Parlamentosu) üyelerince temsil edilen İsrail vatandaşlarının büyük çoğunluğunun söz konusu yerleşim birimlerinin bırakılmamasına taraf olduğuyla ilgili. 1999 yılının başlarında, 120 Knesset üyesinin en az 100 tanesi (İşçi Partisi üyeleri de dahil) toprakları alıkoyma konusunda aralarında ufak farklar olmakla birlikte İsrail'in söz konusu konumunu desteklemişlerdir. Knesset'in tüm Arap

üyeleri ise yerleşim birimlerinin tutulmasına muhalefet etmiştir. Bu nedenle, Knesset'in destekçi Yahûdî üyelerinin oranı, salt rakamsal gücün gösterdiğinden daha büyüktür. Buna karşın yine de, İsrail toplumunun içinde, yerleşimciler konusunda çok keskin görüş farklılıkları varlığını sürdürmektedir. Soldaki küçük grupların bazıları tüm yerleşimlere muhalefet etmektedir. Daha da önemlisi, çoğu İsrail Yahûdîsi, Yahûdîlerin bazı yerleşim birimlerinde yaşamasını normal karşılarlarken, aynı statüdeki başka yerlerde yaşamasını anormal kabul etmekte. Bu farklılık, başta Arap dünyası olmak üzere İsrail dışındaki çevreler tarafından gözden kaçırılmaktadır.

Örneğin; İsrail Yahûdîlerinin büyük bölümü, "Büyük Kudüs" sınırları içindeki yerleşim birimlerinde yaşamayı "normal" olarak algılamakta. İsrail'in "Büyük Kudüs" ifadesi, sadece Yeşil Hat'la ya da 1967 işgali sırasında belirlenmiş olan Kudüs'ün belediye hududları ile sınırlı olmayan, kentsel ve toplumsal bir projeyi ifade etmektedir. "Büyük Kudüs"te yaşamak demek; Yahûdîlerin kamusal araçları kullanarak Kudüs'ün merkezine alış veriş ya da gece eğlencesine gidip, gece yarısı eve dönmelerine imkan sağlayacak Yahûdîlere özgü otobüs bağlantılarının bulunduğu bir yerde yaşamak demektir. 1999 yılı başlarında 250 binden fazla İsrail Yahûdîsi, -ki bu İsrail toplam nüfusunun yüzde 5'ini oluşturmaktadır- "Büyük Kudüs"ün sınırları içinde yaşamaktaydı. Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Golan tepelerindeki Yahûdî yerleşimcilerin toplam nüfusu da 100 bin civarındadır. Bu 100 bin insan, büyük bir kent ile bağlantısı olan küçük bir bölgede ve tek bir grup halinde yaşamamakta, bilakis küçük boyutta birçok yerleşim birimine dağılmış vaziyettedir. Örneğin; "Büyük Kudüs"ün sınırları dışındaki Batı Şeria'nın en büyük yerleşim birimi olan Ariel'in nüfusu yaklaşık 15 bin yerleşimciden oluşuyor. Yine Kiryat Arba adlı yerleşim biriminin nüfusu 6 binden daha azdır. Çoğu yerleşim birimi 100 civarında yerleşimciye sahiptir. Tüm bu rakamlar aslında İsrail Yahûdîlerinin çoğunun, bu yerleşim birimlerinde yaşamayı anormal

olarak gördüklerini ve bu tür yerlerde oturmayı reddettiklerini gösteriyor. İsrail hükümetinden uzun süredir yapılan para desteği ve diğer yardım türlerine rağmen, Yahûdîlerin çok küçük bir kısmı "Büyük Kudüs"ün sınırları dışında kalan işgal altındaki topraklarda kurulu yerleşim birimlerinde yaşamayı tercih etmiştir.

Bu aşamada, "Büyük Kudüs" dışındaki yerleşim yerlerinde İsrail Yahûdî kamuoyu tarafından devamlı yapılan başka bir ayırıma daha dikkat çekilmesi gerekiyor. Sakinleri, toplumsal yaşam ve siyasal görüş açısından İsrail Yahûdî toplumunun seküler çoğunluğuna benzeyen bu yerleşim birimleri, mensuplarının büyük çoğunluğu ya da tamamı dindar Yahûdîlerden oluşan diğer yerleşim birimlerinden farklı olarak görülmektedir. (Daha önce de zikredildiği gibi İsrail Yahûdîlerinin yüzde 20'si dindardır.) Bu, her dört yılda bir medyanın bütün yerleşim birimleri için ayrı ayrı yayınladığı seçim sonuçlarından rahatlıkla görülmektedir. "Büyük Kudüs"te yaşayan yerleşimcilerin oy verme karakterleri, Yeşil Hat'tın gerisinde yaşayan Yahûdîlerin ortalamasından farklı değil. Küçük bir sağ kanat haricinde, diğer tüm laik yerleşim birimlerinin oy kanaati birbirinin aynısıdır. İşçi Partisi ve Meretz Partisi, toplam oylarının önemli bir bölümünü düzenli olarak almaktadır.

Diğer yandan dindar yerleşimcilerin yaşadığı yerleşim birimlerinde ise, seçmenler çok nadiren Likud ve diğer sağ kanat laik partilere oy verirler. Bunun yerine dinci partilere ve özellikle de sıklıkla NRP'ye oy atarlar. Örneğin 1992 seçimlerinden Kiryat Arba yerleşim biriminde, dört büyük laik partinin (İşçi, Likud, Meretz ve Tsomet) aldıkları oy miktarı, toplam oyların yüzde 5'inden daha küçük bir kısmıydı. Oysa ulusal çapta bu partilerin dördünün toplam oy oranı yüzde 80'leri buluyordu. 1996 seçimlerinde Netanyahu'nun verdiği sözler sebebiyle, Kiryat Arba'daki Likud oylarının oranı yüzde 24.4'e yükseldi. Başbakanlık için yapılan ayrı bir oylamada ise Netanyahu bu yerleşim birimindeki oyların yüzde 96.3'ünü alırken, rakibi Peres sadece yüzde 3.6 oy ala-

bildi. (Başbakanlık için yapılan oylamada Netanyahu'nun ulusal çapta aldığı oy oranı yüzde 50.1 iken rakibi Peres yüzde 49.3 almıştı.) 1996 seçimlerinde Netanyahu'nun yüzde 99.6 oranında oy aldığı, buna karşın Peres'in sadece 0.3 aldığı yerlerden biri de Beit El B adlı tipik bir dindar yerleşim birimidir. Knesset seçimlerinde NRP, Beit El B yerleşimcilerinden yüzde 76.4 oy alırken, Knesset'te en fazla temsil edilen sağ parti durumundaki güçlü dinî eğilimleri olan Moledet Partisi, yüzde 14.5 oy aldı. Böylece 120 üyeli Knesset'in 11 koltuğunu birlikte paylaşmış olan, başka bir ifadeyle 1996 seçimlerinde oy oranı yüzde 9.1 olan NRP ve Moledet Partileri, Beit El B oylarının yüzde 90'ını almışlardı. Buna karşın seküler yerleşim birimi Alfey Menashe'de, Netanyahu oyların yüzde 71.5'ini alırken, Peres yüzde 28.4'ünü almıştı.

En korunaksız ve izole yerleşim birimleri, dindar Yahûdî yerleşimciler tarafından mesken tutulmuş olan birimlerdir. İsrail dışındaki medya tarafından büyük oranda görmezden gelinse de, bu çarpıcı bir gerçektir. Bu korunaksız ve izole yerleşim birimlerinde sadece dindar Mesihçi Yahûdîler oturmaya hazırdır. Bu bölgedeki yerleşimcilerin nereye oy verdiklerini umursamaksızın, tüm İsrail hükümetlerinin bu yerleşimcilere arka çıkmasının sebebi de büyük oranda budur. Gazze Şeridi'nin tam ortasında bulunan Netzarim yerleşim birimi, söz konusu tipteki yerleşim birimlerine güzel bir örnektir. Netzarim'in kuzeyinde Gazze şehir merkezi güneyinde ise bazı büyük mülteci kampları bulunmaktadır. Her iki bölge de 200 bin insanı barındırmaktadır. 1998 yılı ortalarında Netzarim'de ise yaklaşık 120 dindar Yahûdî yerleşimci aile yaşamaktadır. (Oslo Anlaşması'nın imzalandığı sıralarda Netzarim'de yaklaşık 60 aile bulunuyordu). Netzarim'de yaşayan yetişkin erkeklerin bir kısmı, vakitlerinin çoğunu Talmud çalışarak geçirirler. Netzarim yakınlarındaki bir askerî üs, Gazze Şeridi'ne giden doğu batı yönündeki askerî yolu korumaktadır. Oslo Anlaşması'na göre tamamen İsrail kontrolüne verilen bu yol, Gazze şeridini iki parçaya bölmektedir. Askerî üs, Gazze'nin kontrolü konusunda stratejik öne-

me sahiptir; ama, gerek İsrail kamuoyuna ve gerekse dünya-ya Netzarim yerleşim biriminin korunması için gerekli olan bir zorunlulukmuş gibi sunulmaktadır. Ne laik, ne geleneksel ve ne de köktenci Yahûdiler, Netzarim’de oturmayı isterken, bunların, gelecekte oraya yerleşeceklerini gösteren herhangi bir işaret de bulunmamaktadır. Böylece, söz konusu yolu kontrol altında tutmak isteyen İsrail hükümeti, böyle bir yere yerleşmeyi ideolojik olarak göze alacak dinci yerleşimcilere muhtaç olmalı.

Yine, işgal altındaki topraklarda yerleşim konusu, sadece İsrail’in genel stratejileri göz önünde bulundurularak daha doğru biçimde anlaşılabilir. İki yüzlülük konusunda farklı derecelerde olmalarına rağmen 1967 yılından beri İşçi Partisi ile Likud Partisi tarafından benimsenen temel anlayış, Filistinlileri maksimum etkili biçimde ezmek olagelmıştır. Bu maksimum etki, özel amacı gerçekleştirmek için en az sayıda Yahûdî gücü kullanılmasını da içermektedir. Başlıca düşünce, iyi eğitilmiş Yahûdî askerlerinin bir ya da birkaç Arap ülkesi ile girilecek bir savaş için büyük oranda mutlaka yedekte tutulması gerektiğiydi. 1967 yılı Haziran ayında işgal altındaki topraklar dediğimiz bölgelerin ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra, İsrail hükümeti ciddi biçimde “Ürdün seçeneğini” düşünmeye başladı. Buna göre, gerekli olan işi İsrail için yapmak üzere Ürdün güçleri Batı Şeria’ya gelecekti. Ancak, Ürdün yönetimi böyle bir planı reddetti. Bunun üzerine İsrail hükümeti “köy birlikleri” (*village leagues*) fikrini icat etti ve uygulamaya soktu. Yeni sistem, İsrail ordusunun çok küçük bir yardımıyla Batı Şeria’yı, bölgenin nüfuzlu Filistinlilerinin etkili biçimde idare etmelerini ön görüyordu. Ancak köy birlikleri İntifada tarafından bozuldu. Hem “Ürdün seçeneği” hem de “köy birlikleri” anlayışları, benzer bir amaç için 1990’lı yıllardaki Oslo süreci içinde yeniden düşünüldü. Başbakan Rabin, düşünülen proje ile amaçlanan şeyin, Filistinlilerin kendilerinden olan kişilerce, ama İsrail adına yönetilmeleri olduğunu açıkça bildiriyordu. Böylece, işgal rejiminin keyfi tutumuna yönelik insan hakları örgütleri-

nin ya da İsrail yargı engellerinin müdahalesi olmaksızın amaç gerçekleşmiş oldu. Bu düşünceye göre İsrail ordusu, böylece kendi büyük askeri stratejilerine konsantre olabilecekti.

Oslo Anlaşması'ndan sonra İsrail'in Gazze Şeridi ve Batı Şeria konusundaki stratejisi, İsrail askerî gücünün uzantısı durumundaki yerleşimcilere dayalıdır. Söz konusu strateji, coğrafî ayrımın daha belirgin olduğu Gazze Şeridi'ni göz önünde bulundurarak daha iyi tanımlanabilir. Yayınlanan haritalara an da açıkça görüldüğü gibi, Gazze Şeridi, askerî yollarla çaprazlamasına kesilmektedir. Kahire Anlaşması'nda aynen korunan bu askerî yollar, tamamen İsrail kontrolü altında bulunmakta ve gerek Filistin polisiyle olsun gerekse onlardan bağımsız şekilde askeriye tarafından denetlenmektedir. Hatta, Filistin Özerk Yönetimi'nin bölgesi altında bulunan bir bölge bile olsa, İsrail ordusu bu yolların herhangi bir kısmını Filistinlilerin araç ve yaya trafiğine kapatma hakkında sahip bulunmaktadır. Nitekim İsrail ordusu da, Yahûdî yerleşim birimlerine giden bir konvoy geçeceğinde ya da Filistin otoritelerinin rahatsız edilmeleri yönünde bir karar alındığında bu hakkını sık sık kullanmaktadır. Bu yollardan biri olan Gazze çevre yolu, tüm büyük kent ve mülteci kamplarına uğramasına dikkat edilerek hazırlanan bir güzergah ile bölgeyi uzunlamasına geçmekte. Gazze Şeridi'nin toprakları dahilinde başka bir askerî yol ise, bölgeyi Mısır'dan ayırmaktadır. Diğer yollar da, Gazze'nin doğu yönünde İsrail sınırı boyunca denize kadar ve batı yönünde Yahûdî yerleşim birimlerinden oluşan bloka (Qatif) kadar uzanmakta. Bu tür bir yol olan Netzarim yolu, yerleşim merkezinde Gazze çevre yoluyla buluşarak böylece Netzarim'i stratejik açıdan önemli bir kavşak noktası haline getirmekte. Oslo Anlaşması'ndan çok kısa bir süre sonra, İsrail'deki İbrani basını, Netzarim yakınlarında yeni askerî üssün inşa edildiği yerde büyük bir askerî sınır muhafız birliği ile normal ordu birliğinin yerleştirildiğini haber vermişti. Netzarim'in resmî konumu İsrail'e bu işleri yasal olarak yapma imkanı

verirken, aynı zamanda bunların askerî bir üs olmaktan çok yerleşimciler için yapılan bir iş olduğuna Yahûdî kamuoyunun ikna edilerek desteklerinin alınmasını sağlamakta. Tanınmış yorumculardan Nahum Barnea alaylı biçimde bu gelişmeyi şöyle ifade ediyordu: "Eğer Netzarim var olmasaydı, emin olun uyduruluyordu."

Tüm bu yolların total etkisi, Gazze şeridini, yan yollarla kolayca kontrol altında tutulabilecek yerleşim birimlerine ayırmış olmasıdır. Bu konumdaki Gazze Şeridi'nde yaşayan Yahûdî yerleşimcilerin rolü de, söz konusu yol ağının merkez noktalarını oluşturmalarıdır. Bu, İsrail'in dâimî kontrolünü devamlı surette garanti altına almak üzere icat edilmiştir. Rabin ve diğer İşçi Partili siyasetçiler tarafından "Dışarıdan kontrol" olarak isimlendirilen bu yeni kontrol yöntemi, orduya küçük bir harcama ile tüm Gazze üzerinde egemen olma imkanı tanımaktadır. Kuşkusuz bu yeni durum, bölgedeki tüm şehir ve mülteci kamplarını doğrudan denetlemek için pahalı harcamaların yapıldığı devasa askerî varlık bulundurmaya gerektiren eski sisteme göre daha tercihe şâyândır. Nitekim İbranî basını sürekli olarak, önceki sistemi "İçeriden kontrol" olarak isimlendirerek onun çok daha az etkili olduğu ve "dışarıdan kontrol" yöntemine göre çok daha fazla askerî güç bulundurmaya gerektirdiği üzerinde durmaktadır. Kontrol yöntemi içeriden dışarıya doğru değişse de, sistem, Netzarim türü yerleşim birimlerine göre ayarlanmış olan yol ağlarına bağlı olmaya devam etmektedir. Daha önce söylenmiş olsa da önemine binaen yeniden tekrarlamak gerekiyor: Bu tür yerleşim birimleri kurup, içinde yaşamaya istekli olanlar sadece ve sadece Mesihçi ideolojiye inanan dindar Yahûdîlerdir.

Büyük Kudüs'ün dışında kalan Batı Şeria'daki durum, coğrafi açıdan Gazze Şeridi'ne göre çok daha karmaşık olsa da, kontrol yöntemleri bakımından aynı "dışarıdan kontrol" ilkesine dayanmaktadır. Buradaki kontrol de, ana unsuru yerleşim birimleri olan yol ağlarına odaklıdır. Batı Şeria'da çok az yerleşim birimi salt duygusal-dinî nedenlerle kurul-

muştur. 1991 ve 1992 yıllarında İsrail'i ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ı kışkırtmaya çalışan Ariel Sharon, buradaki bazı yerleşim birimlerinin kuruluşuna bizzat yardım etmiştir. Yine aynı şekilde, Gush Emunim'den çok daha aşırı uçta yer alan küçük köktenci gruplar da, bu küçük birimlerin kurulmasında rol oynamıştır. Göze çarpan medya yayınlarına rağmen, söz konusu yerleşim birimleri, Yahûdî yerleşimcilerin çok küçük bir oranını temsil ettiğinden göreceli olarak önemsiz görülmüşlerdir. Kiryat Arba ve el-Khalîl'deki farklı Yahûdî yerleşim birimleri türünden yerler, İsrail hükümetleri tarafından öncelikle stratejik gerekçelerle desteklenmektedirler. Yerleşimciler hakkında hakaret içeren yorumlar yaparak zaman zaman gerçek niyetini gizlemeye çalışsa da, Başbakan Rabin, Oslo Anlaşması'ndan öldürüldüğü zamana kadar geçen süre içinde, başta Batı Şeria'dakiler olmak üzere yerleşim birimlerinin büyük bölümünü desteklemiştir. Oslo Anlaşması'nın başlıca mimarlarından biri olan Yossi Beilin, İsrail kamuoyuna İşçi Partisi'nin yerleşimcileri hiçbir zaman terk etmeyeceği garantisini defalarca vermişti. 27 Eylül 1995 tarihli *Maariv* gazetesinde belirtildiği üzere, Beilin, Likud Partisi'nin Knesset'teki üyelerince yapılan suçlamaları şu şekilde çürütüyordu:

"Bizlerin Yahûdî yerleşimcileri yüz üstü bırakacağımız yönündeki suçlamalar büyük bir saçmalıktır. Oslo Anlaşması, yerleşimcilere kesinlikle dokunulmayacağı ve onların en üst düzeyde güvenliğe kavuşturulmalarını garantilemek için ertelenmiştir. Bu, onlara yönelik büyük bir ekonomik yatırımı gerektiriyor. Yerleşim birimlerindeki durum, hiçbir zaman Oslo Anlaşması'ndan sonraki dönemden daha iyi olmamıştır."

Daha da önemlisi, İşçi Partisi hükümeti, Goldstein'in İbrâhîm Camii'nde gerçekleştirdiği katliamdan sonraki süre içinde bu bölgedeki yerleşimcileri –ya da en azından bir bölümünü- kaldırma fırsatını yakalamıştı. Ama İşçi Partili hükümet bunu yapmaktan kaçındı. 18 Ağustos 1995 tarihli *Davar* gazetesindeki makalesinde Daniel Ben-Simon, bu konuya ilişkin Başbakan Rabin'in bürosunda yapılan tartışma

hakkında şu görüşleri yazıyordu: "İsrail güvenlik güçlerinden sorumlu yetkililerin hepsi, el-Khalil'deki yerleşimcilerin tahliyesine muhalefet etmişti." İtirazların temelinde, bu yerleşim birimlerinin stratejik önemine yapılan vurgular ve İsrail hükümeti ile ordusunun bu dindar yerleşimcilere olan bağımlılığı yatıyordu.

Daha önceki bölümde anlatılan Mesihçi ideoloji ve bu düşüncenin hahamları ile sıradan liderlerine ait beyanlar, İsrail hükümetinin hedeflerinin aksine, Gush Emunim'in hedeflerinin sadece işgal altındaki toprakları kontrol altında tutmak için yerleşimcilerden faydalanma yönündeki stratejik amaçla sınırlı olmadığını göstermiştir. Gush Emunim liderlerinin daha önemli olan amacı, kendilerine ait homojen bir yerleşim biriminde yeni bir toplumsal model oluşturmaktır. Onlar zamanla bu toplumun, İsrail'deki laik, geleneksel ve modernizm karşıtı diğer Yahûdîleri de, hayallerindeki kolektif Yahûdî kimliğinin içine alacak şekilde genişleyeceğini ummaktalar. Onların inancındaki bu kimlik, tabii ki; sofu, tek bir ırka ait, anti-liberal ve kurallarının Tanrı tarafından belirlendiği evrensel olmayan bir toplumu ifade etmektedir. Gush Emunim liderleri, kendi planlarını gerçekleştirmek için, kutsal Yahûdî krallığının kurulmasına yardım ettiği sürece demokrasiye tahammül edebilmektedir. Onlar, Halacha ve Kabbala'da ilkeleri belirlenmiş olan Yahûdî değerleriyle uyumlu olmayan tüm değerlerin yok edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. İnsan hakları, medenî haklar ya da vatan-daşlık gibi anlayışlar, muhakkak surette ayrıcalıklı ve kutsal kabul edilen hahamlar grubu tarafından belirlenmelidir. Tüm bu düşünceler, İsrail Yahûdî toplumunda -ve özellikle de NRP üyeleri arasında- 1973 Ekim Savaşı'ndan sonra geniş kabul gördü. Bu savaş sırasında İsrail'in laik militarizmi büyük bir yenilgi alınca, generallerin bu mağlubiyeti, bilgisini stratejik algılamaların ötesinde daha üst düzey kaynaklardan alan yeni bir elit sınıfın doğuşuna yol açtı. Bu savaşın önde gelen generallerinin bir kısmı, kendilerine emanet edilen askerî yükümlülükler konusunda dikkatsiz hedonistler

(*hazcı*) olarak damgalanırken, çoğu İsrail Yahûdîsi için; Gush Emunim hahamları ve sıradan liderleri, fedakâr, misyon insanı, ahlâken üstün, para konularında çok dürüst ve kendi doğruluklarından yüzde yüz emin kişiler olarak görünmeye başladı. Tıpkı Filistin toplumu içinde HAMAS liderleri için beslenenlere benzer bu nitelme, o tarihten beri Yahûdî toplumu içinde sürmektedir. Gush Emunim liderleri, prensiplerine adanmış tutumlarını sürdürürken, para konularında dürüstlükleri devam etmektedir. Gush Emunim, üstelik kendi topraklarında üslere sahip olarak, hâlâ bağış almakta ve silah kuşanıp askerî operasyonlara girecek fedakâr müridlerle tıka basa dolup taşmaktadır.

Gush Emunim grubunun gücü 1974 ile 1992 yılları arasında çarpıcı biçimde arttı. Kendi üyelerine ilave olarak, değişik sorumluluklar yükleyebildiği geniş bir taraftar çevresi edindi. 1974'ten sonra belki de en büyük kazanımı, İsrail toplumunda etnik merkezli (*ethnocentric*) fikirlerin öne çıkmaya başladığı bir dönemde İsrail Yahûdî kültürünü ve kollektif kimliğini etkileyebilme başarısı göstermiş olmasıdır. İşçi Partisi taraftarlarının yanı sıra, siyasal sağ kanadın büyük bir bölümü, işgal altındaki topraklarda Filistinlilerin göreceli olarak sinmiş tutulmaları için Gush Emunim'e sempatiyle bakmışlardır. Bu durum, Aralık 1987 tarihinde İntifada'nın patlak vermesine kadar sürdü. İntifada'dan önce, İsraillilerin çoğu Filistinlilerin içerden kontrolünün çok masraflı olmadığını, üstelik katlanılabilir olduğunu hissediyordu. Bundan dolayı da bir çok laik İsrail Yahûdîsi, 1974 yılına kadar yaygın olan ve ılımlı Filistin asilleri ile işbirliğine dayanan Moshe Dayan tarzı işgal biçiminden ziyade, Gush Emunim tarzı işgali katlanılır buluyordu. Geleneksel Filistin asilleri ile işbirliği, Filistinlilerin yoğun olarak bulunduğu bölgeleri yönetmek için büyük bir askerî güç bulundurmaya gereksiz hale getirmişti. Ancak, Filistin halkının, Yahûdî yerleşimleri ve bu bölgelerdeki toprak işgalleri nedeniyle bu asillerden soğuması sebebiyle, geleneksel güçlerin yerine ikame etmek üzere "köy birlikleri" icat edildi. İntifada gösterdi ki, bu ön-

lemeler de geçici bir çözümmüş. Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın kalan kesimlerinin Yahûdî yerleşimine açılması 1975 yılında, Rabin ilk defa Başbakan ve Peres de Savunma Bakanı olduğu zaman başladı. Sözüm ona 1990'lı yılların barış mimarları olan bu ikili, aslında barışı engelleyen ana faktörlerin ta kendisidir.

İntifada'nın şiddetli saldırıları, İsrail Yahûdî toplumundaki düşünceleri tamamen değiştirdi. İsrail hükümeti, işgal altında tuttuğu topraklara daha fazla asker yerleştirdi. Bu durum, çoğu laik İsrail Yahûdisinin, toprak işgalinin külfetini yeniden düşünmesine yol açtı. Bu Yahûdîlerin çoğu, tüm bu külfetin gereksiz olduğu sonucuna vardı ve o tarihten itibaren de İsrail toplumunda yeni bir durum ortaya çıktı. Mesihçi köktenciler, onların değişik yandaşları ve belli ölçüde İsrail'deki tüm ırkçı yaklaşım sahipleri bir araya gelerek tek bir kamp oluşturdu. Siyasal ve sosyal olarak farklı gruplardaki insanlardan oluşan diğer kamp ise, Gush Emunim ve dindar yerleşimcilere verilecek desteğin kaçınılmaz bir sonucu olarak gördükleri Yahûdî teokrasisine karşı muhalefette birleşti. Belli ölçülerde Gush Emunim tarafından dayatılan işgal altındaki topraklarda İsrail hakimiyetinin sürmesi olayı, iki İsrail Yahûdî kampı arasındaki çekişmenin ana unsuru haline geldi.

Gush Emunim yerleşimcilerinin hızlı örgütlenmesi, 1974 yılından sonra dindar yerleşimcilerin yaygınlaşmasını ve güçlenmelerini teşvik edip cesaretlendirdi. 1991 yılında Gush Emunim yerleşimcilerinin etkin liderleri haline gelecek olan hahamlar, kendilerini Judea ve Samaria Hahamlar Birliği adı altında örgütlediler. Bu grup, ABD Başkanı Bush'un Madrid Barış Konferansı'na katılması konusunda Shamir hükümetine baskı yapmaya başlamasından hemen sonra kuruldu. Yerleşimcilerin liderleri, Madrid Konferansı'nda meydana gelmesi muhtemel gelişmelerden dolayı kaygı duyuyorlardı. Dov Albaun'un 7 Ocak 1994 tarihli *Yerushalaim*'de yazdığı gibi, "İlâhî vaade inanmış olan hahamlar, ortaya çıkan bu gelişmeyi liderlik boşluğunu doldurma konusunda

avantaj olarak kullandılar.” Çok geçmeden 1993 yılındaki Oslo Anlaşması’ndan sonra hahamların bu birliği gücünü daha da arttırdı. Albaum, yapmış olduğu analizi Kedunim yerleşim biriminin hahamı olan Daniel Shilo’dan yaptığı bir alıntı ile şöyle sürdürüyor:

“Tanrı tarafından emredildiği gibi, Yahûdî kurtuluşunun bir aracı olarak Judea ve Samari’ya Yahûdîlerin yerleşmesi için gelen dindar yerleşimciler “inancını kaybetme” tehlikesi ile karşı karşıya bulunduklarında Judea ve Samaria hahamları, onların en ağır problemlerini çözmektedirler. İnancını yitirmiş olan Yahûdîler, bu topraklarda yerleşmenin tamamıyla yanlış olup olmadığı, ya da ilâhî kurtuluş sürecinin gerileme aşamasında bulunup bulunmadığını veya Kadiri mutlak Tanrı’nın, yerleşimlerin durdurulması konusunda bize bir uyarısı olup olmadığını düşünmeye başlamışlardır. İşte böylesi bir dönemde, hahamlar tüm bunlara yanıt bulmakla yükümlüdürler. Bu da, biz hahamların, neden diğer sıradan Gush Emunim yetkililerinden daha güçlü olduğumuzu izah eder.”

Hahamlar sahip oldukları bu gücü, müridlerinin kendilerine inanmakla yükümlü olduklarını vurgulamak için kullanmışlardır. Çoğu zaman da bu, Tanrı’ya inanma maskesiyle örtülmüştür.

Albaum gözlemlerini şöyle sürdürüyor:

“Judea ve Samaria hahamları, sadece mânevî güçlere hak kazanmış olmakla yetinmemişlerdir. İsrail ordusunun üst düzey komutasında kendilerine sempati besleyen ya da dindar olan subaylardan elde ettikleri bilgileri kullanarak, birden bire genişleyen kendi istihbârât ağlarını geliştirmeye başlamışlardır. Örneğin Genelkurmay Başkanlığı’nın komutanlarından biri olan ve emekli olduktan kısa bir süre sonra ölen General Moshe Bar-Kochba, Judea ve Samaria hahamları tarafından kendilerinin başlıca bilgi kaynağı olarak isimlendiriliyordu. Bar-Kochba, hahamları düzenli olarak bilgilendiriyor ve İsrail ordusunun işgal altındaki topraklarda yapacağı operasyonlar konusunda onları önceden haberdar ediyordu. Ondan öğrendikleri yol üzere, diğer yetkililer de onun ayak izini takip etti. Ordu komutanlığı, dindar yerleşimcilerin gerçek liderliğine nüfuz edebilmek için;

bu ilişki biçimini düzene sokmaya ve yapacakları operasyonlar konusunda hahamları resmî olarak bilgilendirmeye karar verdi. Örneğin bir tabur komutanı, yerel bir hahama ordunun resmî üniformasını giydirerek, gözetleme yerine götürüp Arap köylerinde operasyon düzenleyen özel güçleri tanıtmakta hiçbir sakınca görmemiştir. Komutan böyle yapmakla, Judea ve Samaria hahamlarının ana yolları kapatma eylemlerine bir son vererek, askerî birliklerin hareketlerini engellemekten vazgeçireceğini umuyordu. Bu tür örnekler az değildir. Tamamen dindar kişilerden oluşan Judea ve Samaria Yerleşim Birimi Konseyi'nin başkanları, gözlerinin önünde yükselmekte olan Yehuda krallığının bir haham konseyi ile şimdilerde çatışma halindedir. Liderler konseyi, sıkı irtibat halinde olduğu hükümet kurumlarından bazı teselliler almakta. En büyük amacı dindar yerleşimcilerle diyalog kurmak olan Rabin, Judea ve Samaria Konseyi üyelerini, daha detaylı görüşmeler için davet etmeyi sürdürüyor. Buna karşın, Yehuda krallığı hahamları ile benzer bir irtibat kurmayı şu ana kadar başaramadı. Zira onlar, Rabin gibi günahkar biriyle görüşmeyi küçük düşürücü olarak kabul etmektedirler. Yine onlar, Konsey üyelerinin, önemli kararları kendilerinin onayı olmadan almaya cesaret edemeyeceklerini de iyi bilmektedirler."

Ama Oslo süreci, hem Gush Emunim hahamlarını hem de sıradan yerleşimcileri şok etti. Tüm bu gelişmeler, 1990'lı yıllarda Rabin, Peres ve Netanyahu gibi İsrail başbakanlarının Gush Emunim yerleşimcilerine maddî desteğine rağmen meydana gelmişti. Çok az sayıda Mesihçi haham, Oslo'nun oluşuyla ilgili izahatlar yapmış ve süreç konusunda kendi cemaatini teselli etmeye çalışmışsa da, hiçbir başarı sağlayamamıştır. Dinî sembolcülük ve özellikle de kıyamet senaryolarına ilişkin olarak ortaya çıkanlar, sürecin kabulünü engelliyordu. Bayraklarını sallayan Filistinli görüntüleri, silahlı Filistin polislerinin ortaya çıkması ve Filistin otoritesine ilişkin sembollerin hızla çoğalması, kurtuluş konusunda Mesihçi hahamların görüşlerinin geçersizliğini açıkça göstermeye başladı. Diğer yandan bu, ihanetleriyle Tanrı'nın planlarını kirleten ve ilâhi yasaları bir kenara bırakıp hainlerin sözünü dinlemeleri için Yahûdîleri etkileyen "Yahûdî hainlere" karşı

duyulan nefreti derinleştiriyordu. Çoğunlukla Rabin ve onun bakanlarına yöneltilmiş olan bu nefret, "Yahûdîlerin kurtuluşunun değişik zamanlarda çoktan gerçekleşmiş olacağını; ama halkın büyük kısmının sapkın ve hainleri takip etmesi sebebiyle bunun her defasında engellendiğini" öngören Kabbala'nın öğretileri ile de büyük bir uyum gösteriyordu. Yahûdî tarihinde, gelmekte olan kurtuluş zaferine güçlü biçimde inanan kişiler aynı zamanda "ihanete" ilişkin değişik duygulara ev sahipliği yapmışlardır. Oslo Anlaşması'ndan sonra da bu tür insanlar, dindar yerleşimciler arasında bir hayli fazla bulunuyordu.

Araplardan ve laik Yahûdîlerden nefret, sadece dindar yerleşimcilerle sınırlı bir duygu değildir. 11 Mart 1994 tarihli *Shishi*'deki makalesinde Nerri Horowitz, "Hardelim" (*Milliyetçi Harediler*) olarak nitelendirilen başka bir fanatik grup üzerine yoğunlaşmaktadır. Hardelimlerin "Araplar ve laik Yahûdîlerden" diğerlerine göre iki misli nefret ettiklerini belirterek, onların Kabbala'dan referanslarla dolu geniş ve karmaşık literatürlerinden alıntılar sunmaktadır. Hardelimlerin literatürü her ne kadar sadece kendilerine hitap etse bile, dindar Yahûdîlerin büyük bir bölümünü de etkilemiştir. (Dindar Yahûdîlerden çok küçük bir bölümü Hardelim grubunun savunduklarına itiraz etmektedir.)

Nadav Shraggai, bu "iki misli nefret" ideolojisini 18 Şubat 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki makalesinde detaylı biçimde izah ediyor. Shraggai, bazı dindar yerleşimciler ile kimi dindar Yahûdîlerin, Harediler tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiş olan ama NRP yandaşları tarafından 1948 yılından beri her Cumartesi ve dinî tatillerde İsrail devleti için yaptıkları geleneksel duaları yapmaktan vazgeçtiklerine işaret ediyor. Yine Shraggai, daha önceden İsrail devletini kutsal olarak kabul eden kimi dindar Yahûdîlerin, bu duayı ve devleti kutsallaştırma anlayışını terk ederek, Oslo Anlaşma-

¹ Hardelim kelimesi, İngilizce'ye çevrilmiş olan iki ayrı İbranice kelimenin "Haredi-nationalist" kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur.

sı'nı kabul etmesi sebebiyle hükümetin ve dolayısıyla devletin, "kutsal misyona ihanet ettiğini" kabullendiler. Rabin ve bakanlarının birer hain olduğu sonucuna vardıldıktan sonra, Mesihçi radikaller şu cümlelerle dua etmeye başladılar: "Ey Tanrım, İsrail liderleri, bakanları ve danışmanlarını nûrunla aydınlat, onlara doğruyu göster." Shraggai, kendi yapmış olduğu analizin ılımlı rakipler üzerine yoğunlaştığında ısrar etmekte. Söz konusu ılımlılar, hoşnutsuzluklarını yoğun ideolojik tartışmalarla kendilerini tatmin ederek gösteriyor ancak, diğer aşırıların yaptığı gibi, öldürme ya da şiddet eylemlerine girişmeyi planlamıyorlardı.

"İsrail'deki milliyetçi-dinci Yahûdî topluluğu, kendini içinde bulduğu kişisel, ideolojik ve dinî krizler sebebiyle, dinci siyonizmin temel anlayışı konusunda kuşkuyla oluştu. Yani laik siyonizm ile onun İsrail devletini samimiyetle kucaklama anlayışına şüpheyile bakılmaya başlandı. Geçmişteki ittifak, laik İsrail devletinin, "kurtuluş sürecinin ilk aşaması" olduğu anlayışı çevresinde sağlanmıştı. Şimdi ise, ılımlılar bile bu anlayışı sorguluyor. Ama bu şüpheler grubu, Dâvûd hânedanlığından bir kral tarafından yönetilmediği sürece herhangi bir Yahûdî devlete muhalefet eden gizli Yahudî hareketi Yehuda Etzion ya da İsrail'i teokratik bir monarşi yönetimine çevirmeye çalışan Jewish Nation Exists for Eternity hareketinin kurucusu Mordechai Karpel gibi radikallerle çok fazla ortak özellik taşıyor."

Shraggai, aralarında, İbrâhîm Camii katliamını yapan Goldstein'i öven Azri'el Ariel gibi hahamların da arasında bulunduğu etkili bir grup hahamın bu "ılımlılar"ın başını çektiğine işaret ediyor. Shraggai, yazısının ilerleyen kısımlarında Rabbi Ariel'den şu alıntıyı yapıyor:

"Dindarlara ait yerleşim birimleri sadece toprak üzerinde bazı gerçekleri oluşturmak üzere değil aynı zamanda, Yahûdî halkının gönlünü ve aklını etkilemek için kuruldu. Bizler, sanki diriymiş gibi toprağın kutsal olan bölümleri ile karşı karşıya getirerek Yahûdî yığınların gönlüyle, bu toprağın kalbi arasında bir bütünlük oluşturulacağına inanıyoruz. Sürecin, Yahûdîlerin ulusal bilinci ile mânevî kökenleri arasında bağlantıyı yeniden

kuracağına inanıyoruz.

Yahûdîlerin çoğuna göre, yerleşim birimleri, bu kutsal zinciri yeniden kurmada başarısız kaldı. Yahûdîlerin büyük bir bölümü, kendi öz benliklerini temsil eden Yahûdî kökenlerini terk etti ve kendi ahlâkî değerlerine sarılmak yerine Batı kültürünün -sözüm ona- ahlâkını seçme günahını işleyip, kendi kutsallığını ayaklar altına aldı. Böylesine büyük bir günah içinde, onların kalpleri İsrail toprağından etkilenmeksizin kalmıştır. Bizler şimdi, bu topraklar içinde kutsal ve itaatkar bir topluluk oluşturmak zorundayız. Bırakın, günahkâr Yahûdî kardeşlerimizin kalplerine rehberlik edecek başka yol arayışlarını durduralım. Yahûdî dinini bırakanlar bir gün kendi hayallerinin paramparça olduğunu göreceklerdir. Onlar, mânevî boşluğa düşmenin acısını tadacaklar. Girdikleri her yolda hayal kırıklığına uğradıktan sonra, bizleri arayacaklar. İşte o zaman gelinceye kadar bizim görevimiz, doğru ve kutsal olanı seçebilen ve Yahûdî tövbekârlara kollarını açıp kucaklayabilecek bir nesil yetiştirmektir.”

İddialarını sunarken, Rabbi Ariel, Filistinlilerden hiç bahsetmez. Her ne kadar onların kutsal ve geleneksel topluluklarının, Filistinliler tarafından tüm yönlerden kuşatılmış olduğunun farkında olsa bile, Rabbi Ariel ve onun gibiler, Filistinlilerin varlığını küçümseyerek kendilerini laik Yahûdî siyonistlere yoğunlaştırmışlardır. Shraggai, yazısında Ariel’den şunları naklediyor: “Tarihi siyonizm, iflasın sonuna gelmiştir... Sağlam kökleri ile birlikte gerçek siyonizm ise, Judea dağları ve Samaria vadilerinde gerçek dindar Yahûdîlerle birlikte var olacaktır.”

Shraggai, makalesinin başka bir bölümünde Yahûdî yerleşim birimi hahamı Yasir Dreyfus’tan alıntılar yapıyor. İsrail’in, FKÖ ile anlaşma yapmakla mânevî anlamda dönemlik suçu işlediğini düşünen Rabbi Dreyfus, bu anlaşmanın son aşamasına “İsrail topraklarının kutsal tarihi içinde Yahûdî-siyonist döneminin bitişi damgasını vuracak” görüşünü savunmaktadır. Dreyfus’un görüşlerini aktarmayı sürdüren Shraggai şunları yazıyor:

“Tarihçiler, Yahûdî-siyonist dönemin 1948 yılından 1993 yılına

kadar sürdüğünü kaydedecekler. Bu dönem, Yahûdiler Kenânîlere dönüştüğünde sona erecek. Bundan dolayı, 1993 yılı yeni Kenânî döneminin başlangıcıdır. Bu günah döneminde, Yahûdî siyasal düşüncesi, kültürel ve eğitsel düşüncesiyle birlikte hızlı Araplaşmanın yol açtığı bir dejenerasyonla kirlenecek. Yahûdî solu, önemli mevkilerden Yahûdîleri alarak yerlerine Arapları yerleştirme yönündeki hain uygulamalarını sürdürecektir. Hatta bu hükümet içinde, yayın kurumunda, toprakların yönetiminde, gazetelerin yöneticilerinin seçiminde ve üniversite yöneticilerinin belirlenmesinde yapılacak. Tüm önemli mevkiler, Araplar tarafından doldurulacak.”

Tahminlerinin hiç biri 1993 yılından sonra gerçekleşmemiş olsa bile Rabbi Dreyfus, yeni Kenânî döneminin başladığı yönündeki inancını muhâfaza etmektedir. Ona göre asıl kirlenme, Yahûdîler, kendilerinden olmayan kişilerle (*Gentiles*) temasa geçtiklerinde olmaktadır. Rabbi Dreyfus, laik Yahûdîleri “Yahûdîleri yabancı unsurlarla karıştırıp, yeni bir İsrail-Kenânî kişiliği oluşturma ve böylece otantik Yahûdîliği yok etmeye çalışmakla” suçlamaktadır. O, yeni Yahûdî kişiliğinin, Yahûdî-siyonist motivasyonları yok etmesinden de kaygı duymaktadır. Örneğin; Meretz Partisi’ni komünizmi Yahûdî kimliğine harmanlamakla suçlayan Dreyfus, bu sürecin siyonizmi kirlettiğini söylüyor: “Bu karışım, yeni bir Orta Doğulu türünün (*Middle Eastern ethnicity*) gelişiminde tohum olacaktır; Kenânî-Filistinli karışımı sahte Yahûdîler.” Tüm bunlardan Rabbi Dreyfus şu sonuca varıyor:

“Yahûdî olarak yaşamak isteyen gerçek Yahûdîlerin kendilerini ayrı gettolar içinde yaşamak üzere ayırmak dışında bir seçenekleri kalmayacaktır. Bu yeni günahkar Kenânî-Filistin devleti (yani Oslo Anlaşması’ndan sonra İsrail) gerçek Yahûdî-siyonist devletin enkazı üzerine çok kısa bir süre sonra kurulmuş olacaktır. Bu ülke, İsrail’in Tanrı’nın sözüne inanarak oluşturmaya çalıştığı ülke gibi, Tanrı’nın yeryüzünde tahtını kurduğu yer olmayacaktır. Hatta Tanrı, kendisinin kirlenilen bu tahtına karşı savaş açabilir. Bizleri bu günaha bulaştıran Yahûdîler, artık ilâhî korumadan mahrumdurlar. Bizler, kendilerini gerçek İsrail’den ayırmış olan bu kişilere karşı savaşmalıyız. Onlar, Tanrı kelime-

sinin taşıyıcısı olan bizlere karşı savaş ilan ettiler bile. Şimdiki hükümetin tüm unsurları ile ilişkimiz, yeni bir dinsel anlaşmaya dayanabilir. Aksi halde, yenilmiş bir vaziyette günah iktidarına teslim olacağız. Böyle yapmaktansa, Kenânî-Filistin varlığına karşı amansız bir savaşa girişelim.”

Görüşlerini gayet açık ve güçlü biçimde ifade etmekle Rabbi Dreyfus, Rabin suikastı öncesi ve sonrasında dindar yerleşimcilerin fikirlerini aslında hem yansıtmakta hem de aynı zamanda etkilemekteydi. Tarihi Yahûdîlik ile dinci siyozizmde Hristiyan düşmanlığı var olmakla birlikte, Hristiyan teolojisinin kimi özel unsurlarıyla benzerlikler de açık seçik görülmektedir.

Laik İsrail Yahûdîleri için, en önemli NRP ve dindar yerleşimci sorunu, NRP'nin genç takipçilerinin İsrail ordusunda savaş birlikleri ile komuta kademelerine girmeleri çevresinde dönmektedir. Bu nüfuz, 1967 Haziran Savaşı'ndan bu yana neredeyse 25 yıldır, her şeyi hesaba katarak NRP'nin İsrail toplumundaki imajını ve önemini her geçen gün arttırmakta ve NRP ile laik çoğunluk arasında bir tür ortaklık türü belirlemektedir. Ancak Oslo sürecinin başlaması, laik Yahûdîlerin bazı şeyleri yeniden düşünmelerini ve çetin konuları gündeme getirmelerini teşvik etti. Rabin suikastı, korkuları kamçılarken orduya NRP nüfuzu konusunda kaygıları da arttırmaya başladı. Aslında tüm bunlar, İsrail Yahûdî toplumunun güçlü militarist karakteri sebebiyle yaşanmıştı. Bu militarist karakter, sadece Yahûdî erkeklerin en az 3 yıl askerlik hizmeti² yapmasıyla değil, aynı zamanda bu kişilerin askerlik görevinden sonra 54 yaşına kadar her yılın bir ayı, yedek güçler olarak hizmet etmeye devam etmeleri sebebiyle gelişti. Yine tüm İsrail Yahûdî kadınlarının yaklaşık yarısının en az 2 yıl süreyle askerlik hizmeti yapmış olmaları da bu militarist karakterin şekillenmesinde ek katkı sağlamıştır. İsrail ordusunda savaşçı olmak, seçkin birliklerde görev yap-

² Bazı dindar Yahûdîler, dinî çalışma tecilleri almakta ve askerî hizmetlerden muaf tutulmaktadır.

mak ya da pilot olmak gibi vazifelerde bulunmuş olan kişiler, bu görevlerinden ayrıldıktan sonra büyük bir toplumsal prestij kazandıkları gibi çoğunlukla da, siyasal bir etkiye sahip olmaktadırlar. 1967 yılından önce dinci partilerin ve özellikle NRP'nin siyasal anlamda zayıflığı, doğrudan doğruya ordudaki savaşı birliklerde dindar askerlerin görece azlığıyla ilgiliydi. Ama 1967 yılından sonra durum değişmeye başladı. 1975 yılında Gush Emunim ortaya çıktığında, hareketin gerek sıradan liderleri ve gerekse hahamları NRP'nin genç takipçilerini, ordunun bünyesine katma ve subay yapmak için, askerî görev almanın dinî bir vazife olduğu yönünde eğitmeye ve yönlendirmeye başladılar. Böylece NRP'nin genç takipçileri, samimi, disiplinli, etkili ve gerektiğinde kendilerini vatan uğruna feda edecek askerler haline geldi. Ordunun üst kademesi ve İsrail Yahûdî toplumunun büyük kesimleri, bu gelişmeyi olumlu şekilde karşılamışlardı. Daha önceki dönemin basit bir kibbutz hareketi olan NRP bu şekilde, genç üyelerinin üstün askerî performansı sayesinde toplumun takdirini kazanmış oldu.

Ancak, Oslo süreci, Gush Emunim ve NRP'ye yönelik niteliksiz hayranlıkta bir değişim başlattı. NRP yandaşlarının, İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklardan geri çekilmesi ya da birkaç Yahûdî yerleşim birimini kaldırması konusunda sivil iradenin vereceği emirleri yerine getirmeyeceğinden kaygı duyuluyordu. Rabin'e yönelik suikasttan sonra bu korkular daha da arttı. Hatta suikasttan çok kısa bir süre önce Baruch Kimmerling, 6 Nisan 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki makalesinde bu tür kaygı ve korkuları yansıtmıştı. Kimmerling, makalesinde İsrail ordusu içine dinci sızmaların artan oranına ve işgal altındaki topraklarda konuşlanmış bulunan birliklerdeki dindar yerleşimcilerin güçlü etkilerine değiniyor ve şu sonuca varıyordu: "Şimdi, ordu üst kademe komutanlarının, tüm ordu birimlerinin denetlendiğini görmeleri önemlidir. Çok uzun bir süredir dindar yerleşimcilerle pazarlık yapan, onları koruyan ve zaman içinde onlara karşı büyük bir yakınlık duymaya başlayan bu subaylar ve hatta

tüm birlikler, derhal dağıtılmalıdır.” Bunları söyleyen Kimmerling, tavsiyelerinin sadece ara bir çözüm olduğunu da düşünüyor. Ama o sıralarda ordunun üst kademesi ve olayları yakından takip eden kamuoyunun büyük kısmı bu tür tavsiyeleri alaya almışlardı. Kimmerling, uzun vadede toplumda köklü değişiklikler olmaz ise, sorunun çözümsüzlüğe doğru daha da derinleşeceğini düşünmektedir: “Dinci yerleşimcilere karşı ideolojik yakınlık duyan çok sayıda subayın bulunduğu bir ordunun Yahûdî yerleşimcileri nasıl olup tahliye edebileceğini görmek zor. Diğer yandan, İsrail ordusunun ideolojik olarak ayıklanabileceğini hayal etmek bile zor.”

Genç NRP yandaşlarının örgütlü bir şekilde orduya sızmaları için iki çeşit plan geliştirilmiş olduğuna işaret etmemiz önemlidir. İlk plan, İsrail Savunma Bakanlığı ile NRP'nin Hesder Yeshivot dinî okullarının hahamları arasında yapılmış olan, -kanunla ön görülmemiş- bir düzenlemedir. Buna göre, Hesder Yeshivot öğrencileri, bir tür askerî hizmet belgesi alabilmekte. Bu şekilde normal olmayan yollarla orduda göreve getirilen söz konusu kişiler, ordunun ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olan düzenli birliklerde üç yıl sürekli askerlik yapmaktan kurtulmaktadır. Ordunun nizamî birliklerinin neredeyse tümü, değişik dinî ve laik görüşler taşıyan askerlerden oluşmaktadır. Hesder Yeshivot öğrencileri, kendi yaşlıları ile birlikte sıradan bir grup olarak askerlik hizmetini yapmak yerine, öğrencilerin dinî samimiyetlerini denetlemekle sorumlu olan kendi hahamlarıyla bu işi yapmakta. Bunlar, 3 yıl dolu dolu askerlik yapmak yerine 18 ay asker olurlar. Bu süre de, art arda birbirine takip etme şeklinde değil, altışar aylık üç ayrı dilime ayrılmış periyotlar halinde yapılır. Her altı aylık ordu hizmetinin sonunda yeshiva öğrencileri, laik Yahûdî askerlerle buluşmanın neden olduğu olumsuz etkileri yok etmek için, Talmud çalışmak üzere altı aylık bir süre için ordu hizmetinden ayrılır. Hesder Yeshivot öğrencileri, normal koşullar altında hâlâ yedek birliklerde hizmet etmeyi sürdürmektedir. Bu özel düzenlemelerin baş-

lardaki nedeni, Gush Emunim tarafından yapılan siyasal baskılar ile ordu generallerinin 1970'lerde bu grubun üyelerine duydukları sempati idi. Şimdi devam ettirilme nedeni ise, Hesder Yeshivot öğrencilerinin yüksek askerî performans ve kaliteleridir. Onların, İsrail ordusundaki diğer sıradan askerlere göre performansı çok daha iyi olduğu gibi, samimi bağlılıkları da çok daha büyüktür. Sadece generaller değil, diğer askerler de, onlar hakkında benzer düşüncelere sahiptir. Örneğin, 3 yıllık Lübnan savaşı ve ardından Güney Lübnan'daki güvenli bölgede yaşanan çatışmalarda, Hesder Yeshivot öğrencileri, çok büyük miktarda İsrail askerinin yaralanıp ölmesinden sonra dahi, savaşmayı ve başarılar elde etmeyi sürdürmüştür. Aynı öğrenciler, İntifada'nın bastırılması sırasında da kendilerini göstermişler ve Filistinlilere karşı zulüm konusunda, birçok açıdan İsrail ordu ortalamasının çok çok üzerine çıkmaları dikkat çekmiştir. Onlar hakkındaki özel düzenlemeleri sürdürmenin başka bir nedeni Hesder Yeshivot topluluğunun oluşturduğu askerlerin homojen yapısıdır. Ordunun üst düzey komuta kademesindeki subaylar, Filistinlilere karşı daha eziyet verici olmak istediklerinde, çoğunlukla dindar askerlere güvenmekte ve onlar bu işler için kullanmaktadır. Değişik siyasal görüşler taşıyan askerlerin oluşturduğu sıradan toplulukların bir kısmı, illegal şiddet uygulamalarına itiraz edebilir ve hatta böyle bir yöntemin kullanımını medyaya sızdırabilir. Laik Yahûdilerin çoğuna göre daha zalim olan Hesder Yeshivot'taki dindar askerler, kesinlikle kendilerine verilen emirlere itiraz etmezler.³

Hesder Yeshivot üyelerindeki artış trendinin durduğu ve inişin başlayabileceği yönündeki işaretlerin ortaya çıktığı 1996 yılından itibaren, dinî askerî hazırlık akademisi projesi, NRP destekçilerinin orduya sızmaları konusunda başlıca vasiya haline geldi. Bu düzenleme sayesinde, dinî askerî hazır-

³ Rabin suikastından sonra, Yigal Amir adlı suikastçının Hesder Yeshivot'tan arkadaşlarını medya mensuplarına, Amir'in geçmişte Filistinlileri nasıl fena halde dövdüğünü anlatmışlardı.

lık akademisine kaydolmuş olan 18 yaşındaki genç erkeklerle, bir ya da bir buçuk yıllık bir çalışma ardından yeterli belgesi verilir. Daha sonra aynı kişiler, askerî birliklerde üç yıl hizmet ederler. Bu, Hesder Yeshivot öğrencilerinin yapmış olduğu, homojen topluluk ya da birlikler halinde askerlikten farklı bir uygulamadır. Bu okullardaki öğretmenler çoğunlukla haham değildir ancak, belli miktar Talmud bilgisi olan eski subaylardır. Öğretimin çok küçük bir bölümü sadece askerî konulara ya da yürüyüş ve dayanıklılık eğitimine ayrılmıştır. Bu okullardaki eğitim ve çalışmanın büyük bir bölümü, Gush Emunim tarafından benimsenmiş olan İsrail toprağı adanmışlığı ya da diğer değerlerden oluşan Talmud literatürüne ayrılmıştır. İnziya hayatını andıran askerî hazırlık akademisindeki bu yaşam, zevkine düşkün laik İsrail gençlerinin yaşam tarzına tepki gösteren dindar gençler için oldukça çekici gelmektedir. Bu nedenle başlangıçtan beri bu askerî hazırlık okulları işgal altındaki topraklarda bulunan Yahûdî yerleşim birimlerinde kurulmuştur. İsrail ordusu da, başlangıçtan itibaren bu tür okullara belli oranda destek ver-diyse de, bu okullara gelen paraların büyük bir bölümü özel bağışlardan sağlanmıştır. Söz konusu askerî hazırlık akademilerinden mezun olan kişiler, oldukça iyi bir eğitim almaktadır ve yetkili kurullarda görev alacak kadar ilerlemektedirler. İsrail ordusunun kutsal olduğuna inanmış olmalarından dolayı, üç yıllık askerlik hizmetinin tümünü yaparlar. Bir kısmı ise, daha uzun bir süre hizmet ederek profesyonel subaylar haline gelir.

Ancak Rabin suikastından sonra çoğu İsrailli, NRP yandaşlarının İsrail ordusunda sayısal artışlarını İsrail hükümeti ve genel anlamda İsrail rejimi için büyük bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Ran Edelist, *Yerushalaim* gazetesinin 13 Eylül 1996 tarihli sayısındaki "İlk yapmamız gereken anayasa mahkemesini ele geçirmek, ardından genelkurmayı" (*First We Shall Conquer the Supreme Court and Then the General Staff*) adlı yazısında bu konuyu çok iyi bir şekilde özetlemiştir. Yazının başlığı, İsrail devletinin en önemli kurumlarına nüfuz

etme ve onları ele geçirme hedefini çağrıştırmaktadır. Mesihçi inançlara sahip olan dinci sağ kanadın genel hedeflerine ilişkin olarak Edelist şunları yazıyor:

“Yahûdî milletin ebediyen hayatta kalacağına olan inançtan dolayı, bu kesimlere ait kurumlar, uzun mesafe koşucularının dayanıklılığına sahiptir. Bu çerçevede, İsrail toprakları uğruna savaş için dört çeşit yaklaşım hazırlamışlardır. Yahûdî yerleşimciler, maddî destek, eğitim ve genelkurmay içinde üstünlüğü ele geçirmek için kendi insanlarını ordu içinde yükselmeye teşvik etme. Bu bir komplo teorisi değildir, bilakis onların İsrail toplumu için gelecekte oluşturmayı tasarladıkları imaj ve cepelerini doldurmalarına göz yuman çıkarıcı iktidarları akıllı biçimde kullanma uğruna verdikleri mücadele konusunda makul bir tahmindir. Bu, iyi ya da kötü ile ilgili bir durum değildir bilakis, İsrail devletinin karakterini belirleme konusundaki bir mücadeledir. Dinci sağ, Genelkurmay’ın merkezde olduğu güçlü mevkiileri ele geçirme yaklaşımlarının meşrû görülmesini kullanmaktadır. İsrail’in başlangıcından beri siyasetçilerin gizli sloganının “Bizler öncelikle güvenlik birimlerini ele geçirmeliyiz ardından Knesset ve hükümeti” olduğu söylenebilir. Ben-Gurion, Sharett ve Lavon’u kovduğunda bunu yapmıştı. Golda Meir’in sloganı da “Parti her şeydir” idi ve o onun döneminden beri İşçi Partisi, Genelkurmay’ı yönetmektedir. Bu öylesine mutlak bir hakimiyet haline gelmiştir ki, Menahem Begin ve Yitzhak Shamir dahi başbakan oldukları zaman, bunu sarsamamış ve kendilerinin kolayca hükmedebileceği başka bir Genelkurmay oluşturmuşlardır.”

İsrail’in siyasetini anlamış olan dindar yerleşimciler, orduya, onun yetkili kademelerine ve sonunda genelkurmaya sızma konusunda kendi planlarını oluşturmuş ve geliştirmişlerdir. Yine Edelist’in yazısına dönecek olursak:

“Dindar yerleşimciler, sadece parti politikaları ve ideolojileri ile, Tanrı’nın vaad etmiş olduğu sınırlar çerçevesinde bir İsrail devleti kuramayacaklarını anlamışlardı. Bunun için eğer, ordu ve özellikle de Genelkurmay gibi önemli kararların alındığı yerlerde temsil edilmeyi istiyorlarsa, mutlaka bu tür yerlerde temsil edilmeliler. Öncelikle, böyle bir amacın gerçekleşmesini sağla-

yacak hedef ve araçlar kararlaştırılmıştı.”

Böylece, Hesder Yeshivot ve dinî askerî hazırlık akademileri bu hedefe götürecek amaçlar haline geldi.

Başka bir İsrailli siyasi gözlemci ve yorumcu da Edelist'in gözlemlerini destekliyor. Yidan Miller, 24 Ocak 1997 tarihli *Haaretz* gazetesindeki “Tanrının ordusu” adlı makalesinde, 1976 ile 1982 yılları arasında İsrail ordusunda baş psikolog olarak hizmet ettikten sonra saygın Karmel Askerî ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün yöneticisi olan Dr. Reuven Gal'ın görüşlerini değerlendiriyor. Miller'in verdiği bilgilere göre, Dr. Gal, 1994'ten 1996 yılına kadar orduda gönüllü hizmet etme olgusunu özetleyerek, 1989 yılına ait verilerle karşılaştırmasını yapıyor. Dr. Gal, 1989 yılında laik gençlerin yüzde 60'ının savaşçı olarak orduda hizmet etmek istediğini; ama 1993'ten 1996'ya kadarki periyotta bunun yüzde 48'e gerilediğini kaydediyor. Düşüşün büyük kısmı 1995 ile 1996 yılında olmuştu. Düşüş, seküler kibbutzim ile solcu çoğunluğun bulunduğu bölgelerde daha büyüktü. Karşılaştırma yapacak olursak, orduda fiilen savaşmak isteyen dindar gençlerin oranı yaklaşık yüzde 80'ler civarında sabit kalmıştır. Dindar kibbutzim içinde, oran yüzde 90'larda bulunmaktadır. Oslo anlaşmasından önceki dönemde, orduya girmiş olan dindar gençlerin büyük çoğunluğu, komutanının emirlerini, hahamların herhangi bir emrinden daha önemli kabul ediyorken, bu durum 1996 yılında tamamen değişti. Dr. Gal'ın özetini sunan Miller şunları yazıyor: “Dindar gençlerin önemli bir bölümü için, haham tarafından verilen bir emir, komutanın verdiği emre eşit kimi zamanlarda ise ondan daha değerli idi.”

Bu tür bulguların yayınlanması, çoğu laik Yahûdî'yi rahatsız etti. Bu kez onlar da, tıpkı dindar gençlerin aldıkları benzer ordu kariyeri fırsatlarını kendi evlatlarının da yakalaması için atağa geçtiler. Laik nitelikli askerî hazırlık akademileri kurulması için baskı yapmaya başladılar. Netanyahu hükümetinin ilk iki yıllık dönemi içinde, Oslo süreci biraz

durgunlaşmaya başladığı bir sırada, ordunun savaşçı birliklerinde hizmet etmeye gönüllü olan laik gençlerin sayısı, 1970'lerdeki ile kıyaslanamayacak bir noktaya yükseldi. Bu gelişme ise tam tersi bir etki ile, Mesihçi dindar sağın orduya sızma girişimlerini tahrik etti. İsrail Yahûdî nüfusunun sadece yüzde 6-7 gibi küçük bir kısmını oluşturan Mesihçi dindar sağ⁴, orduya sızma taktiğini çoğunlukla diğer Yahûdîlerin savaşçı birliklerde hizmet etme konusundaki isteksizliğine dayandırdılar.

1996 yılında Netanyahu'nun seçilmesini takip eden dönemde, iki önemli faktör İsrail Yahûdî gençlerini savaşçı birliklerde gönüllü olmaya teşvik etmiştir. Birincisi, İsrail'e yönelik Arap nefretinin artan seviyesi ve onların seçilmiş hükümetleri idi. Kimi Arap liderleri savaş tehditleri dahi yapıyordu. İsrail Yahûdî gençlerinin çoğu, bunları bağışlanamaz kabul ediyor ve geleneksel İsrail tarzı bir yanıtla militarizm seviyesini arttırıyordu. İkinci faktör ise, Netanyahu hükümetinin, Yahûdî azınlıkların yeni bir koalisyonu olmasıydı. İsrail devletinin tarihinde, sosyal fırsatlardan ve ilerleme başarısından mahrum kalmış olan bu azınlıklara hiçbir zaman izin verilmemişti. İsrail tarihinde ilk defa Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Oriental Yahûdîlerden seçilmişti. İşçi Parti sempatzanı olan daha yaşlı ordu mensupları bu atamalara itiraz etmişlerdir. Tüm bunlar da, Aşkenazi olmayan İşçi Parti destekli ailelerden gelen Yahûdî gençleri subay olarak kariyer arayışına soktu. Düşük gelir sınıfına mensup İsrail Yahûdîleri arasında, göreceli olarak yüksek maaşlı bir ordu rütbesi prestij olduğu kadar, aynı zamanda ekonomik bir çekiciliğe de sahipti. Bilgisayar uzmanı, doktor ya da diğer yüksek eğitimli uzmanlıklar dışında, kariyer yapmanın en iyi yolu, ordunun savaşçı birliklerinde hizmet etmektir.

Nefret uyandıran Oslo sürecinin çöküşü ironik biçimde, dindar yerleşimcileri de orduya sızma konusunda harekete

⁴ NRP üyelerinin tümü, Mesihçi, dindar sağ kanat eğilimlere sahip değildir.

geçmeye ve bu şekilde İsrail siyaseti üzerinde yönlendirici bir etki elde etme yolları bulmaya zorladı. Rabin ve Peres hükümetleri altında Oslo sürecinin devam ettiği dönemler sırasında, dindar yerleşimcilerin orduya sızma şansları arttı. Buna karşına 1996 yılında iktidara gelen Netanyahu ve Likud iktidarları döneminden sonra ise dindar yerleşimcilerin özel İsrail politikalarını belirleme şansı azalmıştır. Belki de bu gelişmeler bize, kimi zaman fanatizmin akıbetinin beklenenden çok farklı olduğu konusunda çok iyi bir örnek sunmaktadır: Fanatik grup, kendisini toplumunun diğer kesimleri tarafından tehdit altında ve tehlikede hissettiği zaman büyüyüp şerpilmiş, buna karşın kendisinin de dış düşman olduğuna inandığı şey karşısında toplum ile birlik halinde bulunduğunu gördüğünde, ordu gibi önemli kurumlara sızmaya daha az muvaffak olmuş ve uzun vadeli politikaları daha az etkileyebilmiştir.

VI. BÖLÜM

BARUCH GOLDSTEIN OLAYININ GERÇEK ANLAMI

Baruch Goldstein tarafından 25 Şubat 1994 tarihinde Patriarch's Cave (İbrâhîm Câmii)'nde gerçekleştirilen katliamın hikâyesi herkesin malumudur. Goldstein, Müslümanların ibadet bölümüne girerek namaz kılanların üzerine arkalarından ateş açmış, aralarında çocukların da bulunduğu 29 kişiyi öldürerek, birçoğunun da yaralanmasına neden olmuştu. Bu bölümde söz konusu katliamın ayrıntılarını ele almaktan ziyade, bu olaydan önce Goldstein'ın sahip olduğu kariyerine ve katliamın hemen ardından İsrail hükümeti ile köktenci Yahûdîlerin bu olaya göstermiş oldukları tepkilere yoğunlaşacağız. Öyle umuyoruz ki, bu Yahûdî köktenciliği konusunda akılda kalıcı bir belge niteliğinde olacaktır. Bu konudaki tartışmaları 1998 yılı yazına kadarki ayrıntıları ile geniş bir şekilde ele alacağız.

Goldstein'ın geçmişine ilişkin çok önemli bir gerçek, İsrail'deki Yahûdî köktenciliğinin ne kadar etkin olduğunu gösterecektir. Katliamdan önce, Goldstein ordu hekimi olduğundan, birçok defalar, İsrail ordusunda görevli olsalar dahi Arapları tedavi etmeyi reddettiğinden dolayı ordu disiplinine aykırı hareket etmekteydi. Buna rağmen kendi başına buyruk davranarak tedavi etmeyi reddettiği halde hiçbir ce-

za almamıştır. Bir tek İsraili siyasetçi dahi buna değinmemesine rağmen, İbrani medyasındaki köşe yazarları, onun hikâyesini uzun uzadıya ele aldılar. Bu nedenle söz konusu hikâye, Yahûdî köktencilği konusundaki analizimizde ayrıntılı izahatları hak ediyor.

Davar gazetesinin devamlı muhabiri olan Arych Kizel, 1 Mart 1994 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesine yazdığı makalede; Goldstein'ın İsrail'e göç etmesinden kısa bir süre sonra Lübnan'daki topçu taburuna atandığını; ama bir doktor olmasına rağmen Yahûdî olmayanları tedavi etmeyi reddettiğini yazmıştı. Kizel'e göre, Goldstein yaralı Arapları tedavi etmeyi reddetmesinden sonra da üstlerine "Yahûdî olmayan birini tedavi etmek istemiyorum. Sadece iki din otoritesini meşrû emir alınacak kaynak olarak tanırım: Maimonides ve Kaha-ne" demiştir. Kizel yazısını şöyle sürdürüyor:

"Goldstein'ın taburunda görev yapan Dürzî asıllı üç İsrail askeri, komutanlarına çıkarak, karargâhlarında başka bir doktorun görevlendirilmesini zira kendilerinin yaralanması halinde Goldstein'ın kendilerini tedavi etmeyeceğinden kaygı duyduklarını bildirmişlerdi. Onların talebi üzerine Goldstein, başka bir tabura tayin edildi. Goldstein, hem düzenli birliklerde hem de yedek kuvvetlerde askerî doktor olarak görev yapmayı sürdürdü. Birkaç yıl sonra, yedek hizmet görevini ifa etmek üzere, merkezî komutanlığın Hebron (el-Khalil) bölge tugayında görevlendirildi. Atanmanın hemen ardından komutanlarına çıkan Goldstein, dinî inançlarının yaralı ya da hasta Arapları tedavi etmesine izin vermediğini beyan ederek, başka bir yere görevlendirilmesini talep etti. Onun bu talebi kabul edildi ve Güney Lübnan'da görev yapan yedek birliğe tayin edildi."

Daha sonradan *Haaretz* gazetesinin savunma muhabiri olan Amir Oren, 4 Mart tarihli *Davar* gazetesindeki makalesinde, Goldstein'ın İsrail ordusu ve İsrail siyasî kurumları ile ilişkileri konusunda kapsamlı bilgiler veriyordu. Oren'e göre, 1984 seçimlerinden sona kurulan ulusal birlik hükûmeti sırasındaki Savunma Bakanı Yitzhak Rabin ve Genelkurmay Başkanı Moshe Levy, Goldstein'ın Lübnan'daki görevi sıra-

sında Yahûdî olmayanları tedavi etmediğini öğrenmişlerdi. Yani onların bilgisi dahilindeydi. Oren, şöyle devam ediyor:

“Goldstein, Yahûdî olmayan hastaları tedavi etmeyi kabul etmediğinde, hem askerî hem de tıbbî komutanları, doğal olarak onu askerî mahkemeye vererek böylece kurtulmayı istemişlerdi. Goldstein, sıhhiyeci askerler için verilen ordu kursundan mezun olduğundan bunun çok kolay olacağını zannediyorlardı. [Goldstein, sıhhiyeci asker olmak için verilen kursların ön şartı olan askerî bir eğitim almamıştı]. Ayrıca iki onbaşı da, Goldstein’in ordunun sıhhiyeci asker yetiştirme kurslarına katıldığında Arap düşmanlığı konusundaki aşırı görüşleri nedeniyle kötü bir şöhretiyle ün yaptığını biliyordu.”

Kimi İbrani gazete haberlerine göre de, Goldstein’la aynı dönem kursiyerlerden bazıları onun kurstan atılması konusunda talepte bulunmuşlardı. Ama onların talepleri de reddedilmişti. Oren, Goldstein’in önemli bakanlıklardaki kimi kişiler tarafından korunduğu sonucunu çıkarmıştır. Söz konusu hâmileler, Goldstein’in savaş taburlarından ziyade Kiryat Arba’da hizmet etmesine izin verilmesini istemişlerdi. Durum daha sonra, ordunun tıpcı komutanlarıyla, ordunun baş hahamı arasındaki çekişmeye dönüştü. Oren, durumu şöyle anlatıyor:

“Halacha’ya itaat etmek için ordu kurallarına uymayı açıkça reddeden bir subayla ilgili konunun sonunda hiçbir şey çözümlenemedi. Ordunun, Goldstein’i askerî mahkemeye sevk etme konusundaki acizliği karşısında şaşkırmaktan kendimizi alıkoyabilir miyiz? Ordu komuta kademesindeki tüm yönetim zincirinde bulunan kişilerce askerî mahkeme konusunda neden hiçbir emir yayınlanmamıştı? Bu komuta zinciri, Kuzey Komutanlığı komutanı General Orri Or (İşçi Partisi’nden milletvekili oldu ve 1994 yılında Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi Başkanlığı yaptı) ve şimdilerde insan gücü ile ilgili bir birimde komutanlık yapan General Amos Yaron gibileri de içermektedir. Bu kişiler neden öncelikle baş hahamla görüşmeksizin karar vermeyi reddetmişlerdi? O sıralarda bundan rahatsızlık duymuş olan sıhhiyeci komutanlar, şimdi olayları eskisinden daha da

karışık hale getiren dinci partiler ve dinci yerleşimcilerin öncülük ettiği toplumsal tepkiden ürktüklerini açıkça itiraf etmektedir. Zamanla artan bu toplumsal korku, ordu komutanlarını Goldstein gibileri kınamak ve askerî mahkemeye vermek şöyle dursun o gibilere adeta teslim etmiştir.”

Bunun gibi daha birçok kaynak, Oren'in Goldstein olayının aslında bireysel bir hadise olmadığı yönündeki görüşünü desteklemektedir. Oren'in anlattığı hadise, dinci grupların İsrail ordusunun her yanına sızmış olduklarını ifşa etmektedir. Goldstein'in putlaştırdığı lideri Rabbi Meir Kahane'nin savunduğu düşüncelerde açıkça görüldüğü gibi, Yahûdî olmayan insanlara yönelik Yahûdî Ortodoksluğunun tutumu, birçok dinci partinin aslında temel fikridir. İşte böylesi bir düşünce, İsrail ordusu üzerinde güçlü bir etkiye sahip bulunmaktadır. Şayet Rabin ve (Oren'in bahsini ettiği) ordu komutanları Kahane ya da Goldstein'in görüşlerine karşı herhangi bir yakınlık duymuyor olsalardı, bu tür tavizler ve ordu disiplinini hiçe sayan tutumları ile dinci partilere teslim olmamış olurlardı. Oysa, gerek Filistinliler, gerek Orta Doğu Arapları ve gerekse diğer milletlere mensup insanlar karşısındaki İsrail siyaseti, onların Yahûdî olmayanlara düşmanlık duygularına dayandıklarını gösteriyor. Yahûdî olmayanlardan nefret duygusu dindar Yahûdîlerde çok güçlüdür; ama, aynı şekilde laik çevrelerde de varlığını sürdürmektedir. 1984 ile 1985 yıllarında Goldstein'a desteğin, sonunda birçok İsrail liderinin katliamı mazur göstermesi gibi bir neticeye ulaşmış olmasının nedeni budur. Bu mazur görmeler, çoğunlukla iki yüzlü olduğu hissedilen şok ifadelerinin arasına sıkıştırılmış cılız ifadelerden ayırt edilebiliyor.

Goldstein'ın, Yahûdî olmayan insanlara tıbbî tedavi uygulamayı reddetme tutumu Kiryat Arba'ya naklinden sonra da sürdü. 27 Şubat 1994 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesinde Nahum Barnea şunları yazıyordu:

“Hebron (el-Khalîl)'daki kıdemli bir ordu subayı bana Baruch Goldstein'la iki defa karşılaştığını söylemişti. Bunlardan ikinci-

sinde onu, Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın Kiryat Arba'ya ziyareti sırasında yuhalayan Kach grubu serserileri ile birlikte görmüş. İlk karşılaşması ise, bir İsrail askerinin bölgedeki Araplardan birini ayağından yaraladığında olmuştu. Yaralı Arap tedavi için bir ordu kliniğine getirilmişti; ama Goldstein onu muayene ve tedavi etmeyi reddetti. Goldstein'in yerine başka bir doktor emirle getirilmiş. Aynı subay, bu olaylardan sonra Goldstein'in rütbesinin neden indirilmeyip, görevini sürdürmesine izin verildiğini izah edememiştir. Aynı şekilde onun bu yanlış davranışı, doktor olmak üzere etmiş olduğu yeminin de ihlali idi; ama buna rağmen, İsrail ordusu onu suçlamamıştır."

Barnea, Goldstein'in kabahatlerine gösterilen yumuşaklık konusunda, sadece ordunun değil tüm İsrail devlet yapısının sorumlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu yumuşaklık katliama kadar uzamıştır. Resmî çizgi, sadece katliamdan sonra Goldstein'in yaptığı şeyin "bireysel" olduğu iddialarıyla karışık şoka dönüşmüştür. Katliamdan sonraki ilk üç saat içinde Rabin ve maiyeti, Goldstein'in ya bir psikopat ya da geçici olarak akli dengesini kaybetmiş bir doktor olduğunda ısrarlıydı. Barnea, bu konuda şunları yazıyor: "Saatler geçtikçe tüm senaryo hazırlandı. Buna göre, Goldstein, aralarında Arapların da bulunduğu çok sayıda insanın yaralanma ve ölümüne şahitlik ettiğinden tahammül edilemez bir baskı altında idi." Oysa bu yalanı savunan insanlar, Goldstein'in Arapları tedavi etmeyi reddettiğini çok iyi biliyordu. Yine Barnea'dan dinleyelim: "Böylece, onun elinde olmadan yaptığı şeyden dolayı Araplar suçlanmış oldu. Bilinenin aksine, Arapların ona saldırdığı ima ediliyordu. Onun aslında, Yahûdî kanı dökmenin cezasız kalmayacağını sonunda Arapların anlamasına izin vererek gerçekte Arapların çıkarına bir davranış gösterdiği bile hissettirildi." Bu küstahça yalan, herhangi bir özür dilenmeksizin kendiliğinden unutulana kadar sürmüştür. Bu tür yalanların savunulması, aslında Yahûdî köktenciliğinin İsrail devlet kurumlarının laik kesimleri üzerinde de ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Goldstein, Yahûdî köktencililiğinin en uç noktasını temsil etmektedir. Bu katliam sırasında bazı Gush Emunim liderleri, bundan sadece küçük bir miktar daha az uçtaydı. Barnea, Goldstein'ın tutumunu, katliam günü mülâkat veren Gush Emunim liderlerinden Rabbi Levinger'in Yahûdî olmayanlar konusundaki sözleri ile karşılaştırıyor:

"Dindar yerleşimcilerin katliama nasıl tepki göstermesi gerektiği yönünde konuşması ardından Levinger'in ruhsal durumu gayet iyiydi. Zira çok kısa bir süre önce, Kiryat Arba belediye meclisi oturumundaki üç saatlik bir tartışmayı kazanmıştı. Judea, Samara ve Gazze Bölgesi Konseyi Sekreteri Uri Ariel (ki 1998 yılında Başbakanlık yöneticisi olmuştur) katliamın kınanmasını önermişti. Bunun üzerine Levinger, Goldstein yerine onu böyle bir eylem yapmaya zorlayacak kadar dayanılmaz rûhî baskılar altına iten İsrail hükûmetinin kınanmasını önererek, otoritesini ortaya koymuştu."

Tartışma sırasında "katil" "katliam" ya da "öldürme" gibi kavramlardan kaçınılarak, bunlar yerine "eylem" "olay" ya da "hadise" gibi kavramlar kullanılmıştı. Bunun sebebi de, Halacha'ya göre bir Yahûdî'nin Yahûdî olmayan birini öldürmesinin hangi koşul altında olursa olsun cinayet olarak kabul edilmemesidir. Bu, başka gerekçelerle de yasaklanabilir, özellikle Yahûdîler için tehlike oluşturduğu zaman. Bir Yahûdî'nin Yahûdî olmayan birini öldürmesinin, çoğu zaman İsrail'de yasalara uygun biçimde cezasız kalacağı düşünülür. Levinger, hükûmetin sorumluluğu üzerinde dursa bile Barnea'nın, ölen Araplar konusunda üzüntü duyup duymadığını sorduğunda şu yanıtı vermişti: "Sadece ölen Araplara değil orada ölen sineklere de üzüldüm."

Goldstein, katliamdan yıllarca öncesinden beri Yahûdî olmayan insanları tedavi etmeyi prensipte reddetmişti. Kiryat Arba'da belediye doktoru olarak çalışmıştı ve sadece kaçınılmaz olduğu durumlarda Arapları tedavi etti. Barnea, Goldstein'ın Kiryat Arba kliniğindeki meslektaşlarından şunu naklediyor: "Goldstein, ne zaman bir trafik kazası mahalline varsa, oradaki yaralı olan kişilerin Arap olduğunu anlayınca,

başka bir doktor gelene kadar onlarla ilgilenirdi. Daha sonra onları tedavi etmeyi bıraktı. Bu onun doktorluk yemini ile kendi sahip olduğu ideoloji arasında bulduğu bir uzlaşma idi.”

Goldstein’ın Yahûdî olmayanlarla ilgilenmeyi reddetmesini tamamen Halacha emretmekteydi. Halacha, Yahûdî bir doktorun, Yahûdî olmayanları sadece, tedaviyi reddetmesi kendisine ya da diğer Yahûdîlere kötülük getirecekse tedavi edebileceğini emreder. O halde tıpkı Goldstein gibi dindar bir Yahûdî doktorun, ne zaman Arapları tedavi etmek zorunda kalırsa, benzer bir şekilde davranacağına inanmak için haklı gerekçeler var demektir. *Yediot Ahronot* gazetesindeki yazısında Arych Kizel, Goldstein’ın davranışı karşısında İsrail ordusunun herhangi bir disiplin cezası öngörmediğini ekliyor. Bir *Maariv* muhâbiri de 8 Mart 1994 tarihli yazısında, Goldstein’ın askerî hizmet sicilinin, onu yüzbaşılıktan binbaşılığa yükselterek kendini gösterdiğini yazıyordu. İsrail Cumhurbaşkanı da, İsrail’in bağımsızlık günü olan 14 Mayıs 1994 tarihinde bu terfiyi ödüllendirecekti. Ancak, katliam günü Goldstein’ın da ölümü açık bir terfi engelledi.

Yahûdî köktencililiğinin İsrail devlet yapısının laik kesimi üzerindeki etkinliğini gösteren daha büyük bir örnek, katliamın kasten yapıldığının inkar edilemeyeceği bir sırada Goldstein için yapılan gösterişli resmî cenaze töreninde görülebilir. İbrani basınında geniş biçimde yer aldığı halde, yabancı basında hemen hiç değinilmeyen başka bir konu, İsrail bürokrasisinin, katliamdan sonraki iki gün boyunca Batı Kudüs’teki dindar semtlerin duvarlarının (kısmen diğer dindar yerleşim birimleri de dahil) Goldstein’ı öven ve onun daha fazla Arap öldüremediğine hayıflanana posterlerle donatılmış olmasına duyduğu şaşkınlıktır. Kudüs’e gösteri için gelen Yahûdî yerleşimcilerin çocukları, katliamdan aylar sonra dahi yakalarına “Dr. Goldstein İsrail’in hastalıklarını tedavi etti.” yazılı rozetler takmışlardı. Yahûdî dincilerin müzik ve benzeri sayısız organizasyonu Goldstein’ı övme gösterilerine dönüştürüldü. Tüm bu kamuoyu desteğini gösteren olay-

lar, İbrani medyasında ayrıntılı biçimde işlendi. İşin ilginç, bu tür kutlamaların hiçbiri herhangi bir politikacı tarafından eleştirilmedi.

Cumhurbaşkanı Weizman, katliam konusundaki üzüntüsünü diğerlerinden daha ölçsüz bir şekilde ifade etti. 4 Mart 1994 tarihli *Haaretz* gazetesinde yayınlanan makalesinde Uzi Benziman'ın yazdığı gibi, Weizman, katile yakışır bir cenaze töreni için Goldstein'in ailesi ve Kach'tan arkadaşlarıyla uzun ve samimi biçimde ilgilenildi. Radyo ve televizyon yayınları aracılığı ile kitle katliamını destekleyen ve Goldstein'dan övgüyle bahsederek onu şehid olarak niteleyen Kiryat Arba yerleşimcileri, Hebron (el-Khalil) bölgesinden sorumlu komutan General Yatom'a başvurarak, sokağa çıkma yasağı sürdüğü halde, Araplara gövde gösterisi yapmak amacıyla cenaze kortejinin el-Khalil'den geçmesine izin vermesini istediler. Yatom, bu talebe bütünüyle itiraz etmemişti; ama kargaşa çıkabileceği gerekçesiyle bunu kabul etmedi. Kiryat Arba yerleşim biriminin belediye başkanı ve aynı zamanda dinci yerleşimcilerin en hararetli liderlerinden olan Tzvi Katzover, Cumhurbaşkanı Weizman'ı telefonla arayarak taleplerinin karşılanmaması halinde Araplara karşı bir pogrom (katliam, soykırım) yapacakları yönünde tehdit ettiler. Bunun üzerine Weizman, genelkurmay başkanını arayarak yerleşimcilerin taleplerinin neden karşılanmadığını sordu. Benziman'ın anlattığına göre, dönemin Genelkurmay Başkanı Ehud Barak, "Ordu, Arapların Goldstein'in kabrini kirleterek kutsallığına zarar vermesinden ve onun cesedini götürmelerinden kaygı duymaktadır" diye yanıt vermişti. Benziman'ın dediği gibi, Barak, Yatom, Rabin, Kach liderleri ya da Kiryat Arba yerleşimcileri ile ilgili tartışmalarda Cumhurbaşkanı Weizman benzer bir tutum takınarak, "Ordunun Yahûdi yerleşimciler ile Goldstein ailesinin istek ve hassasiyetlerine saygı göstermesini" istemiştir. Sonuçta üzerinde anlaşılan karar, cenaze kortejinin Kudüs'te yapılması ve polislin Goldstein'in onuruna işlek caddeleri trafiğe kapatması şeklinde oldu. Ardından, katil, Kahane bulvarından devamla

Kiryat Arba'da gömülecekti. Benziman'a göre, Kach liderleri başta bu uzlaşmaya karşı çıktı. Bunun üzerine General Yatom şahsî olarak Kach liderlerine gitti ve aşağılık bir şekilde onlardan söz konusu uzlaşmayı kabul etmelerini rica etti. Bununla yetinmeyen Yatom, aynı şekilde Kiryat Arba'nın kötü şöhretli hahamı Dov Lior'un onayını da almıştı. 4 Mart 1994 tarihli *Yerushalaim*'deki habere göre Lior şöyle diyordu: "Goldstein, yapmış olduğu şeyi tamamen Tanrı'nın rızasını kazanmak için yaptığından, erdemli bir insan olarak sayılmalı." Benziman, yazısının devamında Cumhurbaşkanı Weizman ve maiyetinin davranışlarını şöyle izah ediyor: "Cumhurbaşkanlığı sarayındaki yetkililer, Yahûdî yerleşimcilerin ruhlarını teskin etmek için bu olayları mazur görüyorlardı." Cenaze merasiminden sonra da, ordu Goldstein'ın kabrinin kutsallığını korumak için muhafız atadı. Nihayetinde bu mezar, sadece dindar yerleşimciler için değil; aynı zamanda İsrail'in tüm kentlerinden gelen dindar Yahûdî temsilciler için kutsal bir mekân oldu.

Goldstein'ın cenaze merasimine ilişkin tüm detayların, Cumhurbaşkanlığı tarafından düzenlenmiş olması çarpıcıdır. Aşağıdaki bilgiler, çoğunlukla Ilana Baum ve Tzvi Singer'in 28 Şubat 1994 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesindeki yazılarından alınmıştır. Cenaze merasiminin ilk kısmı Kudüs'te yapılmıştı. Tahminen bin kadar katılımcı arasında Kiryat Arba yerleşimcilerinden çok sayıda insan vardı. Baum ve Singer şunları söylüyor: "Şahsen Goldstein'la hiç görüşmemiş olmalarına rağmen, çoğu Kudüslü olan cenaze töreni katılımcıları, onun yapmış olduğu işe hayranlık duyuyorlardı. Bunların önemli bir kısmı Yeshiva öğrencileriydi. Geniş bir grup, Chabad Hassidî hareketini, başka bir grup da (anti siyonistlerden oluşan) Satmar Hassidic hareketini temsil etmişti." Bunların dışındaki Hassidic hareketler de gösterişli bir katılımla temsil edilmişlerdi. (İngilizce yayınlanan yayınlarda zikredilmese de, Kahana'nın takipçisi olan Goldstein, aynı zamanda Lubovitcher hahamlığının da müridiydi.) Yine Baum ve Singer'den dinleyelim:

"Cenâzenin alana gelmesini bekleyen insanlar, şu nakaratları işitebiliyordu: 'Ne büyük bir kahraman! Doğru insan! O bunu hepimiz adına yaptı.' Dinci Yahûdiler arasındaki bu tür buluşmaların her birinde olduğu gibi, bunda da katılımcılar; İsrail medyasına, İsrail hükûmetine ve hepsinden önemlisi katil aleyhine konuşma cesareti gösteren herkese karşı duydukları ölüm-cül öfkenin sağladığı, tek bir kolektif kişiliğe dönüşmüşlerdi."

Geçit töreni başlamadan önce, ünlü hahamlar Goldstein'ı ve katliamı öven konuşmalar yaptılar. Örneğin bunlardan biri olan Rabbi Israel Ariel, şunları söylüyordu: "Kutsal şehid Goldstein, şu andan itibaren bizim göklerdeki şefaatçimizdir. Goldstein, bir birey olarak hareket etmemiştir. O, Müslümanlar tarafından günden güne çalınan İsrail topraklarının çığlığını duymuştur. O, bu toprakların çığlığını teskin etmek için bunu yapmıştır!" Bu övgülerinin sonuna doğru Rabbi Ariel şu ifadeyi kullanıyordu: "Yahûdiler, bu topraklara herhangi bir barış anlaşmasıyla değil, kan dökerek sahip olacaktırlar." Bir Yahûdî yer altı örgütü üyesi olan ve adam öldürme suçundan çarptırıldığı hapis cezasını lüks otel koşulları altında yattıktan sonra afla serbest kalan Ben-Shoshan Yes-hu'a da, yaptığı konuşmada Goldstein'i överek, onun davranışını diğer Yahûdilerin takip etmeleri gereken örnek bir yol olarak methetmiştir.

Sınır muhâfızları, polis ve gizli polisin koruduğu cenaze korteji ile ilgili olarak Baum ve Singer şunları söylüyor:

"Sınır muhâfızlarının tümü cenaze kortejinin en önünde ilerliyordu; onları sürekli olarak "Araplara ölüm" diye bağırarak Kahane grubunun genç üyeleri takip ediyordu. Aslında onların öldürmek için bir Arap bulmaya niyetli oldukları çok açıktı; ama bir tane bile bulamadılar. Birden bire sınır muhâfızları, küçük bir çitin ardından kendilerine yaklaşmakta olan bir Arab'ı fark ettiler. Çitin üzerinden atlayan görevliler, güç kullanarak Arab'ı durdurdu ve başka biri fark etmeden onu uzaklaştırdılar. Böylece sınır muhafızları, Arab'ı linç edilmekten kurtarmış oldu."

Genç Kahane grubunun üyelerinin hemen ardından gelen tabutun çevresini, kimilerini polisin aradığı Kahane gru-

bu liderleri kuşatmıştı. (Daha sonraki günlerde hem polis ve hem de gizli polis yetkilileri, bazı suçlardan dolayı aranan liderleri orada teşhis edemediklerini ileri sürmüşlerdir. Oysa gazete muhabirleri dahi onları kolaylıkla ayırt edebilmişti.) Baum, yazısının devamında şunları söylüyor:

“Polis tarafından her yerde aranan Kahane grubu liderlerinden biri olan Tiran Pollak, tabutun hemen yanında bana mülâkat verdi. Konuşmasında, Goldstein’la ilgili bana şu bilgileri vermişti: ‘Goldstein, sadece doğru ve kutsal bir insan değil aynı zamanda o bir şehittir. Böyle olduğu için de, cesedi yıkanmadan ve kefene sarılmadan elbiseleri ile gömülecektir. Onurlu doktor Goldstein, Araplara tıbbî yardımda bulunmaktan sürekli kaçınmıştı. Galilee savaşında dahi, İsrail ordusunda görevli olsalar bile herhangi bir Arab’ı tedavi etmedi. İsrail ordusu baş hahamı General Gad Navon, o dönemde Baruch Goldstein’ı Arapları tedavi etmeye ikna etmesi için Meir Kahane’yi aramıştı. Ancak Kahane, bunu yapmayı reddetti; zira ona göre bu Yahûdî dinine aykırıydı.’ Birden bire kalabalık ‘gazetecilere ölüm’ diye bağır-maya başladı. Ne olduğunu anlamak için çevreme baktığımda, cenazeye katılan kalabalık arasındaki tek gazetecinin kendim olduğunu anladım. Tiran Pollak’a yönelerek kendisine ‘lütfen beni koruyun!’ diye yalvardım. O an, kalabalığın benim gazeteci olduğumu anlayarak öldürmelerinden çok korktum.”

Askerî nöbetçiler, Goldstein’in tabutunu Filistin köylerinden geçirerek Kiryat Arba’ya taşıdılar. Cenaze töreninin ikinci bölümü, daha önce bahsi geçen Rabbi Dov Lior’un da dahil olduğu her türlü dinci yerleşimci tarafından, Hesder Yes-hiva Nir askerî enstitüsü salonunda yapıldı. Burada yaptığı konuşmada Lior, “Goldstein, insanlığa karşı sevgiyle doluydu. Kendini başkalarına yardım etmeye adanmıştı” diyordu. Tabii ki, Halacha’da “insanoğlu” ya da “başkaları” gibi kavramlar sadece Yahûdîleri kastetmek için kullanılır. Lior, sözlerine şöyle devam ediyor: “Goldstein, bu günlerde bizlerin maruz kalmış olduğu aşağılanma ve utanca daha fazla dayanamamıştır. Başka bir şey için değil, sadece ve sadece Tanrı’nın kutsal ismi için böyle bir eylem yapmasının sebebi bu-

dur.”

Tohay Hakah, 4 Mart 1994 tarihli *Yerushalaim* gazetesinde, cenaze töreninden birkaç gün sonra Lior'un, Goldstein için sarf ettiği başka övgülerden bahsediyordu. Hakah, bundan daha birkaç yıl önce Lior'un, Arap teröristler üzerinde canlı olarak tıbbî deneyler yapılması yönündeki önerilerinin yer aldığı gazete haberlerini hatırlatıyor. Onun önerileri karşısındaki halk tepkisi, Lior'un, İsrail Yüce Hahamlık Konseyi'ne seçilme garantisini bir şekilde engellemek üzere başsavcılığı harekete geçirmişti. Bununla birlikte savcı; Lior'un şu an hal en yürütmekte olduğu hahamlık görevlerine müdahale etmedi. Medya, sadece dindar yerleşimcilerin değil aynı zamanda çoğu İsrail kasabasındaki çevrelerin de, katliamı takip eden günlerde ortaya koydukları methiyeleri yayınlamayı sürdürdü. İbrani medyasında yayınlanan tüm bu övgüler, benzer dinî topluluklar arasında Goldstein'a yönelik şiddetli övgülerle birlikte daha fazla Arap katliamı konusundaki çağrılarının yapıldığını ortaya koymaktadır.

Goldstein ve onun yapmış olduğu toplu katliama yönelik olumlama, dindar Yahûdî topluluğun çok daha ötesindeki çevrelere uzandı. Özellikle başta gençler olmak üzere, laik İsrail Yahûdîleri de, Goldstein'ı ve onun yaptığı şeyi övmüşlerdi. İsrail gençlerinin, bu katliam karşısında duydukları hoşnutluğun yetişkinlerden daha fazla olduğu belgelenmiştir. Ancak burada mesele, çoğu yönden etkili bulunan yetişkin nüfusla ilgilidir. 4 Mart 1994 tarihli *Yerushalaim* gazetesinde bir makalesi yayınlanan Yuval Katz'a göre, “Birkaç psikopat dışında, politikacılarla birlikte tüm toplumun Dr. Goldstein'ı ciddi biçimde kınadığı hatta ne şans ki, dünyadaki tüm ana televizyon kanallarının bu yalanla insanları kandırdığı” yönündeki iddia kesinlikle doğru değildi. Katz şöyle devam ediyor:

“Bir kamuoyu yoklamasına göre, Kiryat Arba yerleşimcilerinin yaklaşık yüzde 50'sinin katliamı onaylaması çok önemlidir. Daha da önemlisi, başka bir kamuoyu yoklamasının, İsrail Yahûdîlerinin yaklaşık yüzde 50'sinin, Yahûdî yerleşimcilere katliam

öncesindekinden daha fazla sempati beslediğini göstermesidir. Çok önemli başka bir yoklama, İsrail Yahûdilerinin en az yüzde 50'sinin söz konusu katliamı onayladıklarını ve bu olaya katliam olarak bakmak yerine, dindar yerleşimciler tarafından kulanılan daha yumuşak bir ifade olan 'İbrâhîm Câmii operasyonu' ifadesini tercih ettiklerini ortaya koyuyordu."

Katz, televizyon programcısı Rafi Reshef'in görüştüğü siyasetçi ve akademisyenlerin, söz konusu kamuoyu yoklamalarına ait bulguların önemini anlamada başarısız kaldıklarını haber veriyor. Onlar hakkında yorum yapmaktan kaçındığı gibi onları mazur görme eğilimindedir de:

"Kamuoyuna mal olmuş bu kişiler ile, bu hafta tüm toplum adına konuşma çabası gösteren herkes nedense son günlerde caddeelerde yürümeye vakit bulamıyor. Zenginlerin yaşadığı çevreler hariç, katliamdan bahsedildiğinde insanların yüzlerini keyifle gülüyor olarak bulabilirsiniz. Yapılan en popüler beylik yorum; 'Doğrusu Goldstein kınanmalı (ama yaptığından dolayı değil), kolayca kaçabileceği ve aynı şeyi diğer dört camide de yapabileceği halde yapmadığından dolayı.' şeklindedir."

Diğer birçok İsraillinin izlenimi de, Reshef'inki ile bire bir örtüşmektedir. İnsanlar iki farklı kategoriye ayrılmış durumda: Birinci gruptakiler, tantanalı bir şekilde katliamı alkışlar-ken; diğer gruptakiler çoğunlukla sesiz bir şekilde kalmakta ve eğer kendilerine böyle bir cesaretlendirme yapılırsa katliamı kınamaktadır. Katz devam ediyor:

"Bunun için, Yahûdilerin kendilerinden olmayan insanlardan (*Gentiles*) daha hassas ya da daha merhametli olmadıkları sonucunu açık biçimde ortaya koymanın tam vaktidir. Birçok Yahûdî, dünya milletlerinin çoğunluğunu şekillendirmekte olan aynı ırkçı program tarafından programlanmaktadır. Artık itiraf etmemiz gerekiyor ki; bizi sürekli geliştirdiğini zannettiğimiz inanç ve demokrasimiz antik Yahûdî töreciliğini etkilemede başarısız olmuştur. Yahûdîlerin hâlâ başka insanlardan farklı olduğu düşüncesiyle kendini kandıran kişiler, şimdi daha iyi bilmeli. Goldstein'ın silahından boşalan mermiler, aslında onlar için bir şeyleri öğrenme vaktinin geldiğini gösteriyordu."

Katz'ın akıllıca yaptığı yorumlar, küçük bir azınlık dışında İsrail'de fazla itibar görmedi. Şu da söylenebilir; şayet Katz'ın sözlerine çok daha fazla sayıda İsrailli itibar etmiş olsaydı, belki de Yitzhak Rabin'in öldürülmesi engellenebilecekti. Bu kitabın yazarının düşüncesine göre, Rabin suikastının yol açtığı gerçek şok hali ile Goldstein'in yaptığı katliamın şok oluşturmaması hali arasındaki en önemli fark, Goldstein'in kurbanlarının Yahûdî olmaması gerçeğinde yatmaktadır.

Her ne kadar Katz'dan daha dolaylı biçimde olsa bile, İbrani basınındaki diğer birçok köşe yazarı da, masum insanların katledilmesi üzerine yapılan şenlik ve çoğu siyasetçi ile önderin katliama mazeretler bulma çabası karşısında şok yaşayan İsrail Yahûdî kamuoyunun belli bir kesimi üzerine yoğunlaşmıştı. Şok halindeki bu insanların önemli bir kısmı, Goldstein'in yaptığı işi destekleyenleri ve ona bir takım bahaneler uydurmaya kalkanları "Nazi" ya da "Nazi benzerleri" olarak nitelendirmişlerdi. Siyonist güvercinlerden daha ziyade makul şahinler olarak kabul edilebilecek olan aynı kişiler, katliamdan önce İsrail Yahûdîlerinin yine İsrail Yahûdîlerinin başka bir kısmını eleştirirken bu tür kavramlar kullanmalarına şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu "ılımlı şahinler", Ebû Nidal ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi çoğu Arap grubunu "Nazi" şeklinde damgalamayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Onlar, Arap grupları hakkındaki görüşlerini hiçbir zaman inkar etmediler; onlar sadece bazı Yahûdî şahıs ya da gruplarının da, Araplarla aynı şekilde etiketlenmeyi hak ettiği sonucuna vardılar. Saygın gazetecilerden Teddy Preuss, 4 Mart 1994 tarihli *Davar* gazetesindeki makalesinde tüm bunları çok sert ama bir o kadar da sorumluluk taşıyan bir üslupla reddetmektedir:

"Auschwitz'deki dev ölçekli kitle katilleri ile karşılaştırıldığında Goldstein kesinlikle küçük çaplı bir katildir. Onun kayıtlı konuşmaları ve arkadaşlarının sözleri, en azından iki milyon Filistinliyi uygun bir zamanda yok etmeyi istediklerini ispatlıyor. İşte bu, Dr. Goldstein'i Dr. Mengele ile mukayese etme imkanı ve-

riyor. Diğer Purim bayramı kutlamalarının da benzer şekilde (kanlı) olmasını hoşnutlukla karşılayacak olan kişiler için de aynı şey geçerlidir.[Katliam Purim bayramında olmuştu.] Goldstein'ı, bir engizisyon mahkemesi savcısı ya da Müslüman savaşçı ile karşılaştırarak değerlendirmeyelim. Ne zaman bir imansız Hristiyanlığa ya da İslâm'a dönmeye hazırlansa, engizisyoncu ya da mücâhid kural olarak onun canını bağışlar. Goldstein ve hayranları ise, Arapların Yahûdîliğe girmeleri ile ilgilenmemektedir. Kendi ifadelerinin de ispatladığı gibi, onlar Arapları hastalık yayan fare, bit ya da tiksinti verici başka bir yaratık olarak görürler. Bu; Nazilerin, Ârî ırkın genetik olarak övgüye değer niteliklere sahip olduğu; ama bunun iğrenç Yahûdîlerle ilişki nedeniyle kirlenebileceği yönündeki düşüncesi ile tıpatıp benzerlik göstermektedir. Nuremberg Yasaları'ndan hiçbir şey öğrenmemiş olan Kahane, Araplar hakkında aynı mantığa sahiptir."

Gerçekten de, Kahane, tüm Yahûdî olmayanlar hakkında benzer düşüncelere sahiptir. Her ne kadar Preuss'dan daha yumuşak olsa bile, başka İsraili köşe yazarları da benzer düşünceleri dile getirmektedirler.

Yukarıdaki eleştirinin tam tersine, Goldstein'ın yapmış olduğu katliamın İsrail Yahûdîlerine zarar verdiği konusunda da bir hayli yorum bulunmaktadır. Örneğin, yas havasında çıkan 28 Şubat 1994 tarihli *Haaretz* gazetesinin ekonomi eki, şu başlığı taşıyordu: "Goldstein'ın katliamı, Tel Aviv borsasında olumsuz hava uyandırdı." Diğer gazeteler de, benzer düşünceleri seslendirdi. Daha da önemlisi Shimon Peres ve diğer "güvercinimsi" politikacılar, katliam konusundaki eleştirilerinde tipik bir siyasetçi özü sergilemişler ve Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi'nde konuşmalar yapmışlardı. Bu toplantıların özel ayrıntıları, İsraili siyasetçilerin büyük bölümünün gerçek niyetlerini ve İsrail ile müttefiklerinin çıkarlarını çok etkilemiyor ise, Yahûdî olmayan insanların kitle katliamı ile çok da ilgilenmediklerini göstermek için aşağıdaki bölümlerde alıntılanmıştır. 8 Mart 1994 tarihli *Haaretz*'deki bir makale bu toplantılarda yapılan bir tartışmayı haber veriyor. Peres, katledilmiş olan Filistinliler

hakkında duyduğu derin şoku ifade etme gibi işlerle vakit kaybetmek yerine, “tüm dünyanın görebileceği ceset görüntülerinin” İsrail’e vereceği zarar hakkında konuşmayı tercih etmişti. Peres, dinci Yahûdî yerleşimcilerin kamuoyu önünde yaptıkları sevinç gösterilerini kınamadığı gibi, onların resimlerinin İsrail’e ve kendilerine yol açacağı zarara hayıflanıyordu. Yine *Haaretz*’de nakledildiği üzere Peres şu cümleyi kullanıyordu: “El-Khalîl’deki olaylar, tam aksi yönde Başkan Mübarek ve Kral Hüseyin’i ve hatta FKÖ liderliğinin çıkarlarını bile olumsuz etkileyecektir. Bizler 80 yıldır Arapların ortasında yer alan Yahûdî Kibbutzimlerine sahibiz ve ben bu tür bir kıyımın olduğu ya da, Araplara ait otobüslerin yakıldığı veya Arap yetkililerin yaralandığı bir olay hiç hatırlamıyorum.” Tartışmanın bu aşamasında Likud partili siyasetçiler Peres’in sözlerine müdahale etmişlerdi. Yine *Haaretz*’den okuyalım:

“Peres’in konuşmasını ilk kesen Sharon oldu. ‘Kibbutzim bizim için sana olduğundan daha az değerli değil; ama bir kibbutzdan Arapları öldürmek üzere dışarıya çıkılan birçok olay yaşana gelmiştir.’ Peres yanıtlar: ‘İki olayı birbiriyle karşılaştıramayız. Zira şu an tartışılmakta olan konuyla ilgili olan katil, tüm gruplarca desteklenmektedir.’ Benny Begin araya girerek yanıt verir: ‘Ben değil. Benim tek kaygım, barış sürecinin sürmesi için bir ortak olarak FKÖ’ye ihtiyacımız olduğudur ve şu an bu ortak caddelere inmiş durumdadır ve bizim FKÖ’ye yardımcı olmaya ihtiyacımız var.’ Sharon tekrar yanıt verir: ‘Siz, bizlerin katile (Arafat) yardım etmemiz gerektiğini mi kastediyorsunuz?’ Bunun üzerine Peres kızgın bir şekilde masaya vurarak; ‘Peki ya siz Likud’un barış yaptığı Mısırlılara ne diyeceksin? Mısırlılar hiç Yahûdî öldürmedi mi? 16 bin askerimizin öldürülmüş olması bir fark yapıyor mu? Dünyanın her yerinde ülkeler artık terör grupları ile anlaşmalar yapıyor.’ Bu kez Netanyahu araya girip konuşuyor: ‘Herhangi bir grupta anlaşma yaptıktan sonra onu bozmayan hiçbir ülke yoktur. FKÖ, kendisiyle yapılan Filistin Anlaşması’nı ihlal etmiştir. Sizler ise kalkmış, el-Khalîl’de işlenmiş olan bir suçu, Yahûdî insanların yaşamını güvence altına alacak önlemler yerine, bir Filistin devleti kurma planlarınızı

ilerletmek için kullanıyorsunuz.’ Peres buna yanıt veriyor: ‘Sen ve senin planların Filistin devletinin oluşumunu getirecektir. Zira FKÖ’yü diriltten Madrid (sürecin)de Likud vardı. Bizim önceden beri sürdürdüğümüz hedefler dururken, ilk aşamada özerklik vermeyi düşünen sizdiniz.’ Bunun üzerine Netanyahu yeniden konuşuyor: ‘Otonomi ile devlet aynı şeyler değildir.’ Peres, sözlerini sürdürüyor: ‘Ama otonominin sonuçta bir Filistin devletine yol açacağını ilk söyleyen Sharon’dur... Ben de sizlerden daha az sâdık değilim; Oslo’daki özerklik anlaşmasını, toprak ile ilgili hükümleri, yetkileri ve iktidar imkanlarını mümkün olan en güdük şekilde yorumlanmaya özen gösterme nedenimiz de bu. Uluslararası gözlemcilere karşı çıkarak, sadece para katkısında bulunan ülke temsilcilerinin geçici gözlemlerine onay verme nedenimiz de bu. Ve Filistin anlaşmasıyla ilgili konuya gelince; onlar alenî olarak anlaşmadan vazgeçtiklerini belirttiler; ama, bu caymayı resmî olarak onaylamak için kendi temsilcilerini bir araya getirmeleri çok zor.’ Begin yeniden konuşuyor: ‘Sana FKÖ’nün Filistin anlaşmasını aleni biçimde iptal etmediğini hatırlatırım.’ Peres yanıt verir: ‘Senin hukuksal terimlerle laf kalabalığına söz söyleyecek değilim! Ama Arafat, Filistin Anlaşması’nın iptal edildiğini söyledi ve benim için Arafat, FKÖ’dür.’ “

Diğer şeyleri de göz önünde bulundurduğumuzda, yukarıdaki satırlar özellikle İsrail siyasetinin ve genel olarak da Yahûdîlerle ilgili tüm konuların bilgisine, Yahûdîlerin kendi aralarındaki konuşmalarını içeren orijinal kaynakların kullanılmasıyla ulaşılabileceğini gösteriyor.

Katliam üzerinden çok geçmeden kimi İsrailli Yahûdî gruplarca, Goldstein’in değerini yükseltme ve ona hayranlık süreci onu azizlik mertebesine çıkarana kadar sürdü. 28 Şubat 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki makalesinde Shmuel Rosner, katliamdan sonraki Sabbath (Cumartesi) gününe denk gelen dinî bir vaazda eski askerî haham ve İsrail baş hahamlığı yapmış olan Rabbi Goren’in hitabını ele alıyor. Rosner’den dinleyelim: “Goren’in konuşmasından sonra ulaştığı sonuç şu; bir dahaki sefere yapılacak olan bir katliam belli bir izni gerektirecekti. Ama bu izin halihazırdaki illegal

hükümetten değil, Yahûdî toplumundan alınmalı.” Rosner, dinleyicilerin Rabbi Goren’in dinî vaazından hoşlandıklarını; ama diğer çoğu İsrail Yahûdîsi gibi katliamı Goldstein’in yapmış olmasındansa, ordunun yapmasını tercih edeceklerini ifade ediyor.

Katliamı izleyen günler ve haftalarda, Goldstein’a ve yaptığı işe yönelik takdir duyguları İsrail’deki tüm Yahûdî gruplarla bunların Amerika’daki taraftarları arasında yayıldı. Bu takdir duygularının başlangıçtaki ifadesi çok anlamlı olmalı; zira, onlar doğal tepkilerdi ve Yahûdî olmayan insanların hiçbir ayırım yapılmaksızın katledilmesini onaylayan bir ideolojinin etkisini ispatlıyordu. Avirama Golan, 28 Şubat 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki yazısında, Goldstein’la ilgili haberlerin, katliam günü, çoğunluğunu Haredilerin oluşturduğu Bnei Brak kentinde nasılda hemen yayıldığını ve sonraki günlerde dinci bir Yahûdî grubun Goldstein’ı övmek üzere kitlesel eğlenceler düzenlediğini tüm ayrıntıları ile yazıyordu. Katliam, Yahûdîlerin çakırkeyif oldukları ve sarhoşluk derecesinde içkiler içtikleri bir eğlence olan Purim bayramında meydana gelmişti. Bnei Brak caddeleri, bu günü neşeye kutlayan göstericilerle tıka basa dolmuştu. İsrail ordusundaki dindar gönüllülerin oluşturduğu seçkin birliklerinden meydana getirilmiş olan özel güvenlik güçleri, belediye başkanının isteği üzerine sükûneti sağlamakla görevlendirilmişti. Golan; katliam haberlerinin yayıldığı caddelerdeki tepkiyi şöyle anlatıyor:

“Kuşağına takılı dev silahları bulunan, başına siyah takke giymiş ve omuzunda ‘Bnei Brak Güvenlik Timi’ yazılı rütbe taşıyan güvenlik görevlilerinden biri, para kazanılan tezgâhlardan birine dik dik bakıyordu. Sonra caddede kendi arkadaşlarından birini fark etmişti. Ona sesinin çıktığı tüm gücüyle ‘Bu Purim mucizesi, mübarek bir adam olağanüstü bir şey yaptı. Bir anda 52 Arab’ı vurdu.’ diye seslendi. Tezgahta duran tıknaz bir yeshiva öğrencisi kuşkulu bir eda ile, ‘Bu mümkün değil. Olsa olsa bir hikâye olmalı’ diye tepki verdi. Ama çevredeki insanlar haberi doğrulamıştı. Kimileri ‘Radyo dinliyordum, oradan duydum’

diyordu. 'Peki nerede olmuş?' 'el-Khalil'deki Patriarchs Cave'de (İbrâhim Câmii'nde)' Genç yeshiva öğrencisinin rengi atmıştı: 'Araplar umurumda değil; ama bedelini ödeyecek olan biz olacağız.' Güvenlik görevlisi merakla; 'Sen neden bahsediyorsun? Bu bir Purim mucizesidir. Tanrı'nın yardımı' diye çıkıştı. Çevredeki insanlar da iki gruba ayrılmıştı: Bir yanda; Tanrı'nın bizzat kendisinin Araplar'ın cezalandırmasını emrettiğini söylerken; diğer taraftakiler, tamamen sessiz kaldı. Tezgahtar, fişleri yazmayı sürdürürken bir taraftan da başını sallıyordu: 'Oh! Gerçekten hiçbir şey olmadı.'

Bnei Brak görevlisinin karısı da, Purim'de adet olduğu üzere kendi evlerini bu sabah ziyaret eden ziyaretçilerin büyük bir şok yaşadığını söylüyor. "Ya öldürme işinden ne haber?" diye biri soruyor: 'Doğruyu söylemek gerekirse öldürme değil, şimdi Yahûdilerin başına neler geleceği mesele' yanıtını alıyor."

Bir sonraki günün akşamına atlayan Golan yazısını şöyle sürdürüyor: "Dindar Yahûdî yığınları, ünlü dindar caz şarkıcısı Mordechai Ben-David'i dinlemek üzere İsrail'in en büyük stadı olan Yad Eliahu stadına geleceklerdi. Katliamdan aylar öncesinden itibaren bu akşamın, İsrail topraklarını Rabin, Peres ve diğer kâfir Yahûdîlerden kurtarma amacıyla gösteriye dönüştürülmesi planlanmıştı." Dinci toplulukların tüm fraksiyonları bu kalabalığın içinde temsil ediliyordu. Yine Golan'dan dinleyelim:

"Gecenin ilk bölümü oldukça durgun, hatta sıkıcı geçti. Verilen aranın ardından, gecenin yıldızı sahneye çıkmadan önce, kalabalık taşkınlığa başladı. Kutlama başkanı, kalabalığa hitap etmek üzere Kiryat Arba yerleşimcilerinden birini anons etti. Bu kişi konuşmasına, 'Bizlere kutsal bir hizmet yaparak şehitliği kazanan doğru ve mübarek insan, Dr. Goldstein'ı' överek başladı. Topluluğu onun huzurunda saygı duruşuna davet etti. İzleyicilerin çoğu sessizliğe büründü. Kimi ise alkışladı. Kalabalığın arasında küçük sakallı ve örgülü takkesi olan bir kişi kalkarak bağırды: "Buna katılmıyorum! Bu soğukkanlı bir katliamdır!" Sözlerinin hemen ardından fiziki saldırıya uğradı. Kalabalığın içinden birçok kişi 'Kâfiri tekmeleyerek dışarı atın!' diye bağırıyordu. Gerilim, Ben-David'in sahnede belirmesi ve şarkı söyle-

meye başlamasıyla yok oldu. Gösterinin ardından dışarıya çıkan insanlardan bazıları, Yahûdîlerin orijinal Purim bayramlarında Susa'da 75 bin tane Yahûdî olmayan kişinin öldürüldüğü eski günleri yad ediyordu. Bundan dolayı onlara göre, kutsal topraklarda da makul rakamda yabancıların öldürülmesinin tam vaktiydi."

NRP güvercinlerinin neredeyse tamamen fonksiyonlarını yitirmiş kollarından birinin üyesi olan Dov Halvertal'ın, Golan'a "Bu seferki Purim, dinî siyonizmin ahlâkî çöküşünün somut göstergesi olacak... Eğer dinî siyonizm kendi kendini anlamaya çalışma sorumluluğunu şu an üstlenmez ise, bu fırsatı başka bir zaman elde edebileceğinden kuşkuluyum" demesi boşuna değil.

Son gelişmeler, ne dindar siyonistlerin ne de Yahûdî dindar toplulukları içindeki diğer fraksiyonların, kendi kendini sorgulama işiyle ilgilenecek bir mantaliteye sahip olduklarını göstermiştir. Tam tersine, Goldstein'a yönelik övgüler ve Yahûdîlerin İsrail'de yaşayan ama kendilerinden olmayan insanları (*Gentiles*) öldürme hakkı ve yükümlülüğü olduğu yönündeki düşünceler, her geçen gün biraz daha artmaktadır. 23 Mart 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki bir yazısında Nadav Shraggai, NRP'ye sempati duyan büyük bir gençlik hareketi durumundaki Bnei Akiva'nın İsrail'deki şubelerinden gelen temsilcilerin, Kiryat Arba ve Hebron (el-Khalîl)'a yaptıkları ziyareti ele alıyor. Ziyaret sırasında, sadece Araplar için sokağa çıkma yasağı konmuştu. Ziyaretin amacı, bölgedeki Yahûdî yerleşimcilere moral vermektir. Shraggai'den dinleyelim: "Hebron (el-Khalîl)'dan bir yerleşimci lideri olan Yossi Leibowitz, memnuniyeti yüzündeki parıltıdan anlaşılan bir edayla ziyaretçilere, 'Kutsal haham Dr. Goldstein'ın mezarını ziyaret ettiniz mi?' diye soruverdi. Delege, öneriyi reddetti ama bu yeni azizin hayranlarına yönelik kötü bir tek söz dahi söylemedi. Ancak aynı kişiler daha sonra, kendilerinden olan yerel Bnei Akiva arkadaşlarının 'Goldstein'a saygıyla dua etmeyi reddetmekle, sola desteği artırdıklarını' yönündeki kınayıcı sözlerine karşı kendilerini savunmak zo-

runda kaldılar. Daha sonra NRP üyesi yerel hahamlar, alenen kınayıcı açıklamalar yaptılar. Bölgedeki yerel bir Hesder Yes-hiva okulunda idareci olan ve bu nedenle de kamu görevlisi sayılan Rabbi Shimon Ben-Zion, Goldstein'a ve onun davranışına övgüler dizerek şunları söylüyordu: "Eğer hükümet, her biri katil olan Araplara boyun eğmeyi sürdürür ve eğer Yahûdiler İsrail ülkesinde sağlam bir yönetim kurmada başarısız kalırsa, daha çok Goldstein'lar olacaktır." Çoğu ziyaretçi, karşı tezler öne sürseler bile yine de kendi mihmandarlarının argümanlarının etkisinde kalmaktaydı ve onların her biri, kendi görevlerinin; Goldstein'ın azizliği konusundaki küçük tartışmalara girmekten ziyade el-Khalil'deki Yahûdî yerleşimcileri desteklemek olduğuna inanmaya başlamışlardı.

Gabby Baron ise 16 Mart 1994 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesinde şunları yazıyordu:

"Eğitim Bakan Yardımcısı Mikha Goldman, Kudüs'teki Binyaney Ha'umah salonunda, bölgenin öğretmenlerinin katıldığı bir toplantıdaki konuşması ardından fiziki saldırıya uğradı. Bakan yardımcısı, yara almadan kurtulmayı başardı. Konuşması, dindar öğretmenleri çileden çıkarmıştı. Goldman konuşmasında, Kiryat Arba'ya yaptığı ziyaretten bahsederek, buradaki dinî okullarda okuyan öğrencilerin İbrâhîm Câmîi katliamına nasıl hayranlıkla baktıklarını görünce şoke olduğunu söylemişti. Kudüs bölgesinde görev yapan 5 bin öğretmenin doldurduğu salonda gerçek bir isyan patlak verdi. Çok sayıda dindar öğretmen kürsüye atladı. Kürsüye ulaşmayı başaran bayan bir öğretmen, konuşma masasındaki saksıyı alarak Bakanlık görevlisine fırlatmaya hazırlanıyordu ki, son anda engellendi. Tüm dindar öğretmenler podyumun önünde bir halka oluşturarak toplanıp, bakan yardımcısını "faşist" olmakla suçladılar. Bunlara rağmen Goldman, konuşmasını sürdürmede kararlıydı. Nihayet konuşma sona erdiğinde, kendisini yaralayamayan öğretmenlere teşekkür ederek, sıkı koruma altında salonu terk etmek zorunda kaldı."

Ne Eğitim Bakanı Amnon Rubinstein ne de Başbakan Rabin, olayı kınayan tek bir kelime sarf etti.

İsrail radyosu 5 Nisan 1994 tarihli bir haberinde, Rabbi Shimon Ben-Zion'un, Kiryat Arba ve el-Khalîl'deki yerleşimciler arasında, "Aziz Baruch Goldstein" adlı kitap için finansal destek talep eden broşürler dağıttığını duyurmuştu. Bir sonraki gün *Yediot Ahronot* gazetesi aynı haberi yayınladı. Kitap, Goldstein'a "Rabbi Doktor Baruch Goldstein'ın kutsal anısına, Tanrı'nın onun kanının öcünü alma dileği ile" sözleri ile ithaf ediliyordu. Kiryat Arba Belediye Meclisi, Rabbi Ben-Zion'un fikirlerini destekliyordu. Amnon Barzilay, 5 Nisan 1994 tarihli *Haaretz* gazetesindeki bir yazısında Belediye Başkanı Benny Katzover'ın da aralarında bulunduğu Gush Emunim liderlerinin iki gün önce Başbakan Rabin ile dostane bir görüşme yaptıklarını belirterek, Rabin'in geçmişte onlara karşı yapmış olduğu sözlü sataşmalardan dolayı özür dilediğini ve bunun bir daha tekrar etmeyeceği sözünü verdiğini yazıyordu. (Aslında bu sözlü sataşmalar her hâlükârda İsrailli güvercinler, Arafat ve Batılı medya için yapılıyor-du.) Görüşme sırasında iki taraf da, gelecekte daha yakın işbirliği konusunda anlaşmaya vardı. Böylece Rabin'in, Rabbi Ben-Zion'un fikri konusunda herhangi bir söz söylemeyi yanlış bulması anlayışla karşılanabilirdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, Kiryat Arba belediyesi, işgal altındaki topraklardan sorumlu olan sivil yönetimden Goldstein için, ileride kutsal bir ziyaretgah olması için, büyük ve gösterişli bir türbe yapılması konusunda izin aldı. Böylece İsrail'in tüm kentlerinden, hatta Amerika ve Fransa'dan binlerce Yahûdî buraya gelerek mumlar yakmakta ve şu an Tanrı'ya yakın bir şekilde cennetteki özel ikametinde bulunan aziz ve şehid Goldstein'a, hastalıklarına şifa vermesi ya da kendilerine evlat bağışlaması için dua edebilmektedir. Ziyaretçiler, Goldstein'ın arkadaşlarına da para bağışında bulunmaktadırlar. Hiçbir Ortodoks haham da, bunu yadırgamıyor.

Ancak, yeni azîze karşı gösterilen yaygın saygı, laik Yahûdîlerin her geçen gün artan tepkisine yol açtı. (Goldstein'ın kahramanlaştırılmasına karşı Filistinlilerin ve özellikle de el-Khalîl'de yaşayanların muhâlefeti ve katilin yüceltil-

mesine tepkileri kitabımızın konusu değildir; ama bu tepkileri hatırlatalım) Basında süren uzun bir propaganda savaşından sonra, Knesset üyeleri Mayıs 1998’de katiller için anıt yapılmasını yasaklayan ve var olanların da kaldırılmasını öngören bir yasayı kabul ettiler. İsrail ordusunun, yasanın çıkması ile birlikte hemen harekete geçerek anıtı ortadan kaldırması gerekiyordu. Ama bunu yapmak yerine, ordu sözcüsü, Goldstein’ın anıtı konusunda ailesi ve yerel hahamlarla görüşmelerin sürdüğünü duyurdu.

Goldstein’ı öven “*Blessed the Male*” (Kutsal Adam) adlı kitap 1995 yılında yayınlandı ve birçok baskısı yapıldı. Tabii ki, okuyucularının büyük bir bölümü dindar kamuoyu idi. Kitap Goldstein’a övgülerin yanı sıra, her Yahûdînin aslında Yahûdî olmayan insanları öldürme hakkı olduğunu belirten halacha değerlendirmelerinden oluşmaktaydı. Bu kitabın bir bölümünü, daha sonraki yıllarda Nablus’un kırsal kesimlerindeki Kever Yosef Yeshiva okulunun müdürü olan Rabbi Yitzhak Ginsburg yazmıştı. Rabbi Ginsburg’un görüşlerinin özünü kitabımızın 4. bölümünde sunmuştuk. O ve onun gibi ideologlar bu kitapta, çok dikkatli bir üslupla, Goldstein’ın katliamını, ona gösterilen saygıyı, kendisinden sonra onun takipçilerinin dindar Yahûdîlerden aldıkları desteği ve son olarak da İsrail hükümetinin bu suça karşı göstermiş olduğu çelişkili tutumu yazmışlardı. Takip edilen politikalara sessiz kalanlar ve özellikle de Hitler’in iktidara gelmesinden önce en azından ahlâkî olarak bile olsa Nazi ideolojisine karşı çıkmayan insan suçluydu. Şimdi benzer şekilde, Goldstein ve Ginsburg’un ideolojileriyle somut ifadesini bulan Yahûdî nazizmi karşısında sessiz kalanlar ve onu kınamayanlar (ve özellikle Yahûdîler), kendi sessizliklerinin sonucunda meydana gelecek olan korkunç sonuçlardan dolayı suçludurlar.

VII. BÖLÜM

RABİN SUİKASTININ DÎNÎ ARKA PLANI

Başbakan Yitzhak Rabin, dinî gerekçelerle öldürülmüştür. Katil ve onun sempatizanları halen, öldürme emrinin Tanrı tarafından verildiğine ve bunun için de onun katlinin Yahûdiliğin bir emri olduğuna inanmaktadır. İbrani basınında yayınlanan kapsamlı kamuoyu yoklamaları, başta dindar yerleşimciler olmak üzere İsrail'deki dinî çevrelerin suikasta büyük bir sempati ile baktıklarını göstermektedir. Yahûdî devletinin bir başbakanının öldürülmesi konusunda İsrail Yahûdî cemaatinin onaylayanlar ve onaylamayanlar olarak kutuplaşması, suikastın olduğu tarihten bu yana giderek daha keskinleşmiştir. Önemli bir bölümü İsrail dışında yaşayan Yahûdiler ile diğer milletlerden insanlar, böyle bir suikastı anlamayı sağlayacak uygun bir zemine oturtmak için Yahûdî tarihi ve dini hakkında gerekli bilgiden ne yazık ki yoksundur. İşte biz bu bölümde, Rabin suikastını daha iyi anlayabilmek için gerekli olan dinî-tarihî arka planı sunmaya gayret edeceğiz.

Aslında Yahûdî tarihi, içinde korkunç suikastların işlendiği iç savaşlar ve dinî isyanlarla doludur. Yahûdilerin M.S. 66-73 tarihleri arasında Romalılara karşı çıkardığı Büyük İsyan, İkinci Mabed'in yıkımı ve Masada kalesindekilerin toplu katliamı ile son bulmuştu. Bugün Masada bölgesini ziyaret eden çoğu kişinin de farkında olmadığı gibi aslında Ma-

sada'yı savunanlar, Sikarikin olarak isimlendirilen katiller topluluğuydu. Sikarikin adı, bu grubun üyelerince cübbele-
 rinin altında taşınan ve kendi Yahûdî muhâliflerini toplulu-
 ğun içinde katletmek için kullandıkları küçük kamalara veri-
 len isimden gelmekteydi. Yahûdîler tarafından korunan ge-
 leneksel yazıtlarda ya da Talmud'da ne Masada ne de bu
 özel grup hiçbir şekilde geçmez. Gerçekte Sikarikin grubu,
 tıpkı modern dönem teröristlerine benzeyen antik dönem
 Yahûdîleriydi. Onların suikast eylemleri, tıpkı bugün İsrail
 devletinde nefret edilen intihar bombacılarının terör davra-
 nışlarını andırıyordu. Ve bu Sikarikin grubu, Masada kalesi-
 ne Romalılardan kaçmak için değil kendi Yahûdî kardeşle-
 rinden kurtulmak için sığınmıştı. Romalılara karşı isyanın
 başlamasından kısa bir süre sonra Roma ordusu Kudüs'e
 ilerlediyse de ilk girişimde başarısız olarak geri çekilmek zo-
 rununda kalmışlardı. Bunun üzerine Sikarikin, zor kullanarak
 kendi lideri Menahem'i mutlak kral yapmak üzere harekete
 geçti. Kudüs Yahûdîleri, karşı saldırıya geçerek bizzat Ma-
 bed'in içinde Sikarikin'i yenilgiye uğrattı ve aralarında Me-
 nahem'in de bulunduğu çok sayıda mensubunu öldürdü.
 Bunun üzerine hayatta kalan Sikarikin üyeleri, isyan boyun-
 ca kalacakları Masada'ya kaçtı. Onlar, kesinlikle Romalılara
 karşı savaşmadılar. Bunun yerine yakın civardaki Yahûdî
 köylerinde haydutluk yaptılar. Sikarikin'in yenilgisi üzerin-
 den üç yıl sonra, Titus komutasında'ki Roma ordusu nihai
 saldırı için Kudüs'e doğru yola çıktı. (Titus'un genelkurmay
 başkanı olan Tiberius Julius Alexander, bir Yahûdî idi ve bü-
 yük düşünür Philo'nun yeğeniydi.) O dönemde Kudüs üç
 ayrı parçaya ayrılmıştı ve her parça farklı bir liderin komu-
 tası altında bulunuyordu. Bu liderler iki yıldır birbirleriyle
 zaten savaş halindeydi. Romalıları bu sıralarda ürküten ise,
 bir iç savaşın patlak vermesiydi. Liderlerden biri olan Papaz
 Eliezer, Mabel'di kontrol altında tutuyordu ve burayı kale
 olarak kullanıyordu. M.S. 70 yılındaki Hamursuz bayramı sı-
 rasında başka bir asi lider Yohanan of Gush Halav, rakibi Eli-
 ezer'i alt etmek için zekice bir plan yapar. Askerlerine dindar

hacı kıyafetleri ile giydiren Halav, onlara Hamursuz bayramı kurbanı için Mabed'e geliyormuş havası verir. Ahmak Eliezer'in herhangi bir aramadan geçirmeden onların mabede girişine izin vermesinden sonra, Eliezer ve adamlarının böyle-sine kutsal bir mekanda silah taşımayacaklarını bilen Halav'ın adamları, kılıçlarını çıkararak tüm muhâliflerini katlettiler. Böylece tıpkı daha önce Sikarikin'lerin büyük bölümünü katleden Kudüs Yahûdîleri gibi, Masada teröristleri Yahûdî haline geldi ve İsrail'in ulusal kahramanları oldu. Yohanan of Gush Halav aynı şekilde ulusal bir kahraman olurken, Yahûdîler tarafından katledilen Papaz Eliezer tamamen unutuldu. Yahûdî tarihinde bu ve buna benzer birçok hadisede, cinayetler Tanrı'nın sözümlerine ona büyük zaferi uğruna işlenmiştir. Nitekim Rabin'in katili Yigal Amir de böyle bir iddia taşımaktadır.

Yahûdîler arasındaki şiddet, Yahûdîliğin bağımsızlığını kaybetmesi ve Yahûdî isyanlarının kesintiye uğramasıyla sona ermedi. (Son Yahûdî isyanı M.S. 614'te meydana gelmiştir.) Orta Çağ'dan modern devletlerin ortaya çıkışına kadar Yahûdî toplulukları büyük ölçüde otonom kaldılar. Bu toplulukları yöneten ve mutlak otorite sahibi olan hahamlar, Yahûdîlere acımasız bir şekilde zulmetmişlerdir. Söz konusu hahamlar, günah işleyen Yahûdîleri cezalandırmışlar ve diğer Yahûdîler hakkında Yahûdî olmayanlara ihbarda bulunan Yahûdîlere ağır biçimde zulmetmişlerdir. Hahamlar, Yahûdî dinine ya da onun çıkarlarına zarar vermediği sürece; bazı Yahûdîler tarafından diğer Yahûdîlere yapılan şiddet eylemlerine ve özel olarak da kadınlara yönelik şiddete tolerans göstermişlerdir. Yahûdî tarihinin bu yönü ile Rabin suikastı arasındaki ilişki çok açıktır. Rabin'in katili Yigal Amir; uzun tarihî dönem boyunca hahamlar tarafından işlenen bu şiddet eylemlerinin Tanrı'nın emirlerine uygun olduğu inancının öğrencilerin zihinlerine doldurulduğu yeshiva okullarında okumuş biridir.

Rabin'e suikasttan çok uzun bir süre önce, İbranice yazılmış olan kaynaklardan yapılan Yahûdî tarihi konusundaki

akademik çalışmalar, yukarıda bahsi geçen şiddet anlayışını kaydetmektedir. Suikast, öylesine büyük bir kamuoyu ilgisi oluşturmuştur ki, bu konuda İbrani basınında gerek makale biçiminde gerekse İsrailli uzmanlarla yapılan mülakatlardan oluşan sayısız yazı yayınlanmıştır. Rami Rosen'in 15 Kasım 1996 tarihli *Haaretz Magazine*'deki "*History of a Denial*" (Bir İnkârın Tarihi) başlıklı makalesi mükemmel ve sorumluluk sahibi bir örneklik oluşturmaktadır. Rosen yazısını hazırlarken her ne kadar çok sayıda seçkin tarihçi ile görüşmüş olsa da, öncelikli olarak Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi Yahûdî Tarihi Bölüm Başkanı Profesör Yisrael Bartal'ın görüşlerine dayanmaktadır. Bartal sözlerine şöyle başlıyor:

"Siyonizm, diasporadaki Yahûdîleri barış isteyen ve şiddetin her türünden nefret eden zayıf insanlar olarak tanımlar. Aynı biçimde Ortodoks Yahûdîlerin de benzer nitelemeler getirdiklerinin ortaya çıkması rahatsızlık verici. Onlar geçmişteki Yahûdî toplumu, Halacha'dan ve on emrin yerine getirilmesinden başka şeyle ilgilenmeyen bir yapı olarak nitelendirirler. Ancak, Doğu Avrupa'da oluşturulmuş olan tüm Yahûdî literatürü ise bizlere bunun tam tersinin doğru olduğunu söylüyor. Yahûdîlerin nasıl yaşadığı yönünde on dokuzuncu yüzyıldaki nitelemeler dahi; sinagoglarda meydana gelen şiddetli çatışmalar, Yahûdîlerin caddelerde birbirlerini dövme ya da birbirlerine tükürme anekdotları, sakallarını çekiştirme vakıaları ve çok sayıda cinayet örnekleri ile doludur."

Görüştüğü uzmanlardan örnekler veren Rosen, dinî gerekçelerle çok sayıda cinayetin işlendiğini ifade ediyor. XIX. Yüzyıl'ın son çeyreğine kadar Hassidî çevrelerde, küçük bir değişim bile olsa dinî eğilimlerde reform yapmaya kalkışan Yahûdîlerin saldırıya uğraması ve sıklıkla da öldürülmesi sıradan bir şeydi. Aynı çevreler, farklı hahamlar arasında nüfûz, para ve prestij amacıyla sık sık yaşanan çatışmalar nedeniyle birbirlerine de saldırırdı. Böylece İsrail'in en yetkin uzmanlarının görüşlerini alan Rosen haklı olarak şu soruyu soruyor:

"Yigal Amir, Baruch Goldstein ve Peace Now grubunun gösteri-

sine el bombası atarak bir kişinin ölümüne çok sayıda kişinin yaralanmasına neden olan Yonah Avrushmi ya da 7 tane masum Filistinli işçiyi öldürerek aşırıların büyük kahramanı haline gelen Ami Poper gibileri Yahûdî geleneğinin bir parçası mı? Baruh Goldstein'ın kurbanlarını Purim bayramında katletmesi bir rastlantı mıydı?"

Rosen, kendi sorusuna kendisi yanıt veriyor:

"Yahûdî tarihinin son 1500 yılına ilişkin yazılı eserlerdeki ana noktalara dikkatli bir bakış, bize daha önce gösterilmiş olandan çok farklı bir resmi gösterecektir. Bu resim, Hristiyanların katledilmesini, genellikle Purim bayramlarında İsa'yı haça germe töreninin tekrarı, aile içinde vahşi cinayetleri, gizli haham mahkemeleri tarafından dışarıya bilgi veren kişiler hakkında dinî gerekçelerle verilen tasfiye kararları, zina etmiş kadınların sinagoglarda öldürülmesi ya da, hahamların emri ile burunlarının kesilmesi gibi görüntüleri içermektedir."

Rosen, uzun makalesine Romalılar dönemi ile Orta Çağ'da meydana gelmiş olan Hristiyanların katledilmesi ya da İsa'yı çarmıha germe ayinlerine ilişkin çok sayıda belgeli örneği de dahil etmiştir. (Kimi bireysel olaylar da XVI. Yüzyıl Polonya'sında meydana gelmiştir.) İspanya'daki Hristiyan ve İslâm yönetimleri altında İspanyol Yahûdîlerinin fanatikliği bir istisna oluştursa da, XI. Yüzyıl'dan XIX. Yüzyıl'a kadar geçen süre içinde, Aşkenazi Yahûdîleri, Oriental Yahûdîlerden daha sert ve fanatikti. Yahûdî tarihçiler henüz bu farklılığın nedenini ortaya koymuş değiller. Hristiyan fanatizminin Yahûdîleri etkilemiş olması bunun nedenlerinden biri olabilir. İspanya'da yaşayan Yahûdîler, buradaki Müslümanların İslâm âleminin kalan bölümlerindekilerden daha fanatik olduğu gerçeğinden etkilenmiş olabilirler.

Gerek kadınlara yönelik uygulanan şiddet ve gerekse diğer grup içi şiddet yöntemleri, geleneksel Yahûdî toplumsal karakterinin gelişiminde etkili olmuştur. İşte bu karakter, Rabin suikastının mantıksal çerçevesini oluşturmuştur. Burada birkaç örnek daha vermek, bu karakterin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu konuda Rabbi Simha Asa'nın *"The Pu-*

nishments After the Talmud War Finalized: Materials for the History of Hebrew Law" (Talmud Savaşının Sona Ermesinden Sonra Cezalandırmalar: İbrani Hukuk Tarihinin Malzemele-ri) [Kudüs, 1922] adlı kitabı muazzam bir bilgi kaynağıdır. Sonradan Hebrew Üniversitesi'nde profesör ve 1948 yılında İsrail Yüksek Mahkemesi'nin ilk 9 hakiminden biri olan Rabbi Asaf, seçkin bir uzman olduğu kadar dindar bir Yahûdîydi. Yahûdî devletin kurulacağına kesin olarak inandığından, bir teamül oluşturması amacıyla Yahûdî dinî mahkemeleri tarafından daha önce verilmiş olan cezalandırmaların tarihinden var olan yasal durumları ortaya koymak için bu kitabı yazmıştı.

Her ne kadar Halacha yorumlarında ve uygulamada bazı farklılıklar bulunsa da, mantıklı ve modern yöntemlerle izah edildiği üzere kadınlara karşı şiddet, Yahûdî toplumlarının çoğunda yüzyıllardır yapıla gelen bir uygulamadır. Bazı hahamlar, kocasına karşı itaatsizlik yaptığından kadınların dövülmesine izin vermiştir. Kimi hahamlar ise, dövmeden evvel kocanın şikayetinin dinlenmesi ve ardından haham mahkemesince yayınlanacak karara bağlamıştır. Muhtemelen kocanın haklarının genişletilmesi amacıyla, İspanya'daki haham mahkemeleri, zina ettiğinden ya da fuhuş yaptığından kuşkulanan Yahûdî kadınlara en acımasız cezaları verirken, aynı suçu işleyen erkeklere daha hafif ceza vermiştir. XIV. Yüzyıl'ın başlarında Yahûdî bir soylu, ünlü İspanyol hahamı Rabenu¹ Asher'den Müslüman bir adamdan hâmile kalan dul bir Yahûdî kadının burnunu kesmenin doğru bir cezalandırma olup olmayacağını sormuştu. Aynı soylu, gebeliğin delilinin net olmasa da, bunun şehirde bilindiğini eklemişti. Rabenu Asher şöyle yanıtlar: "Onunla zina yapmış olan kişinin onu çirkin bulması için burnunun kesilmesine karar vermeniz iyi; ancak (burnunun kesilmesinden önce) dinden dönmemesi için bu hemen yapılmalı." (Asaf, s. 69) Yahûdî bir

¹ "Rabenu" "bizim hahamımız" anlamına gelen İbranice bir kelimedir. Bu, çok az sayıdaki ünlü hahama şeref payesi olarak verilen bir unvandır.

erkeğin Müslüman kadınlarla zina yaptığı başka bir durumda ise, Rabenu Asher'in oğlu Rabbi Yehuda, bu erkeğin sadece aforoz edilmesi ya da hapsedilmesine karar vermiştir. (Asaf, s. 78) Benzer cezalandırma, başka Yahûdî erkeklerin zina yaptığı Müslüman bir kadın köleye sahip olan Yahûdî erkekler için de geçerlidir. Hahamlar, Yahûdî kadınların Yahûdî erkeklerle zinasını ise daha az tehlikeli kabul etmişlerdir. Böyle bir durumla karşılaştığında hahamın biri, kadının saçlarının kırılması ve daha sonra da, başka kadınların bulunduğu bir törenle sinagogda aforoz edilmesine hükmetmiştir. (Asaf, s. 87) Kadınların cinsel günah işlemesi halinde Kudüs'ün Sefarad Yahûdîleri tarafından XIX. Yüzyıl'da bile kadınlara halen saçlarını kazıtma cezası verilirdi. Bazı kayıtlarda, özellikle kadınlar olmak üzere, Yahûdîler tarafından işlenen cinsel suçlarda ceza, yağmur yağmasını önleyeceği inancına dayanmaktadır. Hahamlar, Yahûdî kadın günahkarların cezalandırılması halinde yağmurun yağacağını umuyordu. İbrani medyasının aydın kimi yorumcuları, kadınların cezalandırılmasından sonra dahi yağmurun yağmadığını esprili bir şekilde not etmektedir. Ancak, daha modern davranışların yaygın olduğu İspanya ve Portekiz Yahûdîleri, babadan kalma bu gelenekleri tamamen terk etmişti. Asaf; Portekiz Yahûdî toplumunun XVII. Yüzyıl'da Hamburg'taki atalarının, kendi toplumunun üyelerini Yahûdî olmayan kadınlarla cinsel yakınlık kurmakla suçlamalarına rağmen, onlara herhangi bir ceza vermediklerinden dolayı pişmanlık duyduklarını dile getirdiklerini nakleder. Asaf'ın işaret ettiği neden; "Bu tür durumlarda onlar kasaba hakiminden izin almak zorunda olmalarıydı." (s. 95) Örneğin, evlerindeki kötü ahlaklı köleyi işten atana kadar iki kardeşe sinagoga girme izni verilmemesi gibi, Yahûdî toplumu sadece dinî yaptırımlara çarptırılabilirdi. (s. 97)

Doğu Avrupa'nın kimi bölgelerindeki Yahûdî haham otoriteleri, çok daha ağır cezalandırmalar yapabilirdi. Ancak yine de bu cezalandırmalar, İspanya'da bir zamanlar yapılmış olandan daha az şiddetliydi. Prag'daki Yahûdî toplumunun

liderleri, 1612'de, kendi kasabalarındaki tüm Yahûdî fâhişelerin belli bir tarihe kadar burayı terk etmelerini kararlaştırmış, aksi halde onların kızgın demirle damgalanacaklarını duyurmuşlardı. (Asaf, s. 114) Aslında fâhişelerin başlıca suçu, ismi belirtilmeyen soylu kimselerle kosher'e aykırı şarap içerken görülmeleri idi. Asaf'ın da kaydettiği gibi, en müsamahakâr topluluklar; fâhişelerin teşvik edildiği İtalya'daki gruplardı. Zira onlar böyle yapmakla bekar erkekleri, daha büyük bir günah kabul edilen, Yahûdî olmayan kadınlarla zina yapma ya da birlikte yaşama günahından korumuş oluyorlardı.

Rosen, daha önce bahsi geçen makalesinde; Yahûdîlerin; zina yaptığından şüphelenmeleri halinde koca ya da erkek kardeşin karısını ya da kız kardeşini öldürebileceğini öngören Rönesans geleneklerini taklit ettiklerini gösteren yeni Yahûdî tarihçilerin araştırmalarını kaydetmektedir. Aşağılanmış olan bir kocanın ayaklar altına alınan onurunu kurtarmak için Yahûdîler, kamuoyu desteğini alabilmek için bu tür cinayetleri sinagogda ibadet sırasında işlemişlerdir. Örneğin, Spoleto bölgesinden Ovadia adlı bir Yahûdî, karısını sinagogda öldürmüş ve cinayet gerekçesini açıkladıktan sonra hiçbir ceza almamıştır. İtalyan makamları Ovadia'yı mahkemeye vererek onu para cezasına çarptırırken, Yahûdîler onun kesinlikle yanlış bir şey yaptığına inanmamışlardır. Nitekim çok geçmeden yeni bir Yahûdî kadın ile evlenmiştir.

Kuşku duyulan kadınların erkek kardeşleri tarafından öldürüldüğü başka durumlar da vardır. Kendi araştırmasını kaynak gösteren Rosen, XVI. Yüzyıl ortalarında Ferrara'da yaşanan bu tür bir örneği zikrediyor. Katil erkek kardeş, cemaate mensup bir hayır kuruluşunda çalışmaktaydı. Cinayetten sonra, işine devam edebilmiştir. Rosen, bu tür durumlara hahamların genellikle tepki göstermediğini kaydetmektedir.

Modern ulus devletlerin yükselişinden önceki dönemde Yahûdî özerkliği, hahamların geniş çaplı cezalandırma yapmalarına imkan vermiştir. Bu cezalandırmada kadınlara kar-

şı uygulanan şiddet, kategorilerden sadece birini oluştuyordu. Hahamlar, dinî ya da başka türden olsun günah işlemiş olan Yahûdîlere karşı çok değişik şiddet türleri uygulamışlardır. İşte; Yahûdîleri yozlaştırdığını iddia ettikleri modernist etkilerden önceki var olan durumu yeniden diriltmeyi isteyen Yahûdî köktenciler, bu şiddete vurgu yapmaktadır. Ortodoks Yahûdiliğinin gelişiminde Halacha'daki şiddet merkezli anlayış en önemli rolü oynamıştır. Tarihî olarak Ortodoks Yahûdiliği çifte yasalı bir sisteme sahiptir. Bir yanda normal bir yasal sistem ancak diğer yanda acil durumlarda uygulanan tamamen keyfî bir hukuksal sistem. Bu olağanüstü durumlar da çoğunlukla, hahamların toplumsal güçlerinin arttığı zamanlarda ortaya çıkar. Hahamlar, (en azından toplum inancının muhafaza edildiği bölgelerde) din dışılığın ve inançsızlığın tehlikeli düzeyde artış gösterdiğini iddia ederek normal hukuksal düzeni askıya almışlar ve Tanrı'nın gazabını yatıştırmak için olağanüstü güçler kullanmışlardır. Bizim çalışmamızla ilgili olan bir örnek, ölüm cezasına ilişkindir. Normal yasal düzenin işlediği sistemde, bir Yahûdî'ye karşı ölüm cezası uygulayan halacha öğretilerinin işlemesi imkansız olduğu gibi, Yahûdî olmayan bir kişiye uygulanması da mümkün değildir. Yahûdîlere karşı, örneğin 39 kırbaç vurulması gibi, daha hafif cezaların uygulanması bile çok zordur. Bir Yahûdîyi öldüren başka bir Yahûdî'nin ölüm cezasına çarptırılmasına, Talmud'un alternatifi; katil olan Yahûdî'nin daha fazla cezalandırılmadan serbest bırakılmasıydı. Ancak Talmud başka bir alternatif daha getirir. Maimonides'in *Laws of the Murderer and of Taking Precautions* adlı yazısının, 4. bölüm, 8. maddede belirttiği gibi, bu alternatif, haham mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olan Yahûdî katilin küçük bir hücreye konularak, bağırsakları küçülene kadar sadece küçük bir parça ekmek ve su verilmesi, ardından da, hastalanarak karnının patlaması için arpayla şişirilmesidir.

Ancak, laik yönetimler tarafından Yahûdî özerkliğinin kısıtlandığı dönemlerde haham yargıçlar, ceza vermede zor-

luklarla karşılaşmıştır. İlk olarak sadece, “elle kutsama”² (*laying of hands*) denen yöntemle atanan haham yargıçlar, kırbaç cezasını 39 kere ile sınırlayabilmişlerdir. Daha sonra hahamlar, yeni ve daha keyfî bir cezalandırma yöntemi bulmuşlardır (*Stripes of rebellion*). Herhangi bir haham tarafından kullanılabilen yeni metot çok daha sert cezaları da içeriyordu. Örneğin kırbaçlamada sayı sınırsızdı. Kol ya da bacakları kesilmesi ve sınırsız hapis cezaları bunlara eklendi. Talmud dönemi ardından, Roma ve Sasani imparatorlukları ile İslâm hilâfedinin çöküşleri ile birlikte, birçok bölgedeki Yahûdî toplulukları da ha özerk bir konuma kavuşurken, bununla paralel olarak hahamların daha şiddetli ceza uygulamaları da arttı.

Bundan sonra Yahûdî dinî otoriteleri, dinden sapmış ve düşman olarak kabul edilen Yahûdîlere karşı büyük bir şiddet uygulamışlardır. Dayatılan bu şiddet Talmud’dan kaynaklanıyordu; ya da en azından Talmud yorumları buna imkan veriyordu. Talmud, iki güçlü imparatorluk, Roma ve Sasani yönetim ve otoritesi altında oluşmuştu. Her iki imparatorluk da, Yahûdî özerkliğini Orta Çağ rejimlerinin yaptığından daha fazla kısımtı. Talmud bilginleri, bu iki imparatorluğun yönetimi altındayken, Yahûdî suçluları ölümle cezalandırmak bir yana, kırbaç cezası verme gücünden bile yoksun olduklarından sıklıkla şikayet ediyorlardı. Talmudçu bilginlerin Yahûdî bir suçluyu cezalandırmaya kalkıştığı durumlarda ise, katı resmî soruşturmalar yapılıyordu. Filistin

² Talmud döneminden önce ve sonra, kutsal topraklardaki hahamların eğitim konusunda yetkilendirilmeleri ve hakim olarak hizmet etmek üzere atanmaları “elle kutsama” şeklinde yapıldı. Halihazırda görevli olan haham, aday hahamın başının üzerine koyar ve Kutsal Kitap’ta belirtilmemesine rağmen, Mûsâ’dan geldiğine inanılan gizli gücün geçmesi için gerekli olan kutsal sözleri okur. Diğer ülkelerdeki hahamlar, bu hiçbir zaman bu şekilde atanmamıştır. Diasporadaki hahamlar, kutsal topraklara gelseler ve uzun bir çalışma süresinden sonra elle kutsanarak atansa bile, bu yetkiyi kutsal topraklarda değil ise diasporadaki hahamlara geçirmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Bu nedenle, diasporadaki hahamların öğrencileri, haham olsalar dahi, kutsal topraklara gitmedikleri için normal koşullar altında birçok konuda hakimlik yapamazlardı. “Elle kutsama” yöntemiyle güçleri devralan son Filistin hahamı, ardından hiçbir varis bırakmadan X. Yüzyıl’da ortadan kaybolmuştur.

Talmudu'nda bahsi geçen çok az sayıdaki bu tür vakılardan biri, sonuçta idam edilen Yahûdî bir fahişeyle ilgiliydi. İnfazın oldukça zor olması sebebiyle Talmud, Yahûdî sapkınların ölümle cezalandırılmasını açıkça emretmemişti; ancak, dindar Yahûdîlerin bu tür kişileri bir şekilde (dalavereyle) öldürmelerini istiyordu. Başlıca Halacha yasaları, her ne kadar “eğer infazı mümkün ise” ölüm cezası verilmesinin gerekliliği üzerinde dursa da, bu tür çözümleri ihtiva ediyordu. Bu emrin yasalardaki pragmatik izahı, ironik biçimde insan yaşamını kurtarmaya adanmış bölümler içinde bulunmaktadır. Şöyle bir soru sorulur: Dindar bir Yahûdî, suda boğulan ya da kuyuya düşmekte olan bir insan gördüğünde ne yapmalı? Bu sorunun, geleneksel Yahûdîlik tarafından halen kabul edilen Talmudçu mantıktaki yanıtı, insanların ait oldukları kategoriye göre değişmektedir. Eğer o kişi dindar bir Yahûdî ya da sıradan suçlarla itham edilen biriye mutlaka kurtarılmalı. Ama eğer o kişi Yahûdî değil ise ya da koyun otlatan Yahûdî bir çoban ise (bu kategori Talmud döneminden sonra ortadan kalkmıştır) o zaman ne kurtarılmalı ne de denize ya da kuyuya itilmeli. Ama eğer o kişi sapkın bir Yahûdî ise o zaman denizin ya da kuyunun içine itilmeli; veya eğer o şahıs zaten kuyunun ya da denizin içinde ise kesinlikle kurtarılmamalı. Bu yasal koşullar, her ne kadar Talmud'un bazı baskılarında ve hatta birçok çevirisinde sansürlenerek tahrif edildiyse de, *Tractate Avoda Zara'* da (s. 26a-b) tüm açıklığı ile geçmektedir. Maimonides de aynı şekilde bu koşulları tam üç ayrı yerde izah etmektedir: *Laws of Murderer and Preservation of Life* adlı eserde Maimonides, Yahûdî olmayan kişiler ile sapkın Yahûdîlerin akıbetini ele alıyor. *Laws of Idolatry'* de ise sadece Yahûdî sapkınları tartışıyor. *Laws of Murderer and Preservation of Life'* in 4. bölüm ve 10-11. kuralı aynen şöyle:

“Yahûdî sapkınlar, bilerek günah işleyen (Yahûdî) kişilerdir; hatta biri dinî usullere göre kesilmemiş bir et yerse ya da keten ve yünden dokunmuş Sha'atnez giyerse ve bunları kasten yapıyorsa, bu Yahûdîler Torah ve vahyi inkar eden bir sapkın olarak isimlendirilir. Bunlar kesinlikle öldürülmelidir. Eğer bir Yahûdî,

bunu kılıçla yapma gücüne sahipse, derhal yapmalıdır. Ama, bunu yapmaya gücü yetmiyor ise, onlara karşı son derece yanıl-tıcı davranışta bulunmalı ki, sonunda öldürmeyi başarsın. Peki nasıl? Eğer bir Yahûdî onlardan birini, kuyunun içinde görürse ve hemen kuyunun içine inen bir merdiven bulunuyorsa o mer-diveni derhal almalı ve ona şunu söylemeli: “Çatıya çıkmış olan oğlumu indirmek için bu merdivene ihtiyacım var” ya da buna benzer sözler sarf etmeli. Savaş halinde olmadığımız kişiler ile koyun, keçi otlatan Yahûdî çobanlar ve benzeri insanlar ölümle burun buruna iseler, onları kurtarmamız her ne kadar yasaklan-mış olmasa da, onların kurtuluş nedeni olmamalıyız. Örneğin eğer o sınıflara mensup biri denize düşmüş ise, kesinlikle kurtarılmamalı. Kutsal Kitap’ın Levililer (*Leviticus*) bölümünde (19:16) şöyle denir: ‘Kendi hemcinsinin kanı aleyhine davranma.’ Ama Yahûdî olmayan biri senin hem cinsin değildir.”

Maimonides, *Laws of Idolatry*’nin 2. bölüm ve 5. kuralında şöyle diyor:

“Putlara tapan Yahûdîler, başka bir günah işlemiş Yahûdîlerin aksine, ‘Yahûdî olmayan’ hükmündedir ve taşlanarak cezalandırılabilir. Eğer bir Yahûdî, putperestliğe geçerse, tüm Torah’ı inkar etmiş sayılır. Yahûdî sapkınlar da aynı şekilde kesinlikle Yahûdî olarak kabul edilmezler. Onların pişmanlıkları kabul edilmemeli. Şöyle buyrulur: ‘Eski yoluna hiç kimse dönemez, aynı şekilde onlar yaşamın yolunu bulamaz.’ (*Proverbs*, 2:19) [Bu âyet gerçekte, yabancı bir fâhişe kadına gitmeyi alışkanlık hali-ne getirmiş olan erkekleri kastetmektedir.] Kendi hevalarının yolunu takip eden ve aptalca konuşan sapkınlarla konuşmak ya da onlara yanıt vermek kesinlikle yasaklanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, onlar kin ve gurur dolu bir tutum ile, Yahûdî dininin en önemli kısmını ihlal ediyor ve böyle yapmakla hiçbir günah işlemediklerini söylüyorlar. Yine şöyle buyrulur: ‘Yolu-nu o (kadın)dan uzaklaştır ve evinin kapısına dahi yaklaşıma.’ (*Proverbs*, 5:8)”

Son âyet yine yabancı bir kadına gitmeyi alışkanlık hali-ne getirmiş olan erkekleri kast etmektedir. Yorumcular, bu âyetlerin anlamının, Yahûdî putperestlerin yaptıklarından pişmanlık duymaları halinde Yahûdî toplumu tarafından ka-

bul edilebilecekleri; ama bir sapkının kesinlikle kabul edilmeyeceği şeklinde yorumlamışlardır. Bununla birlikte, tövbe etmek isteyen bir sapkın bunu kendi başına yapabilir. Bu farklılığın ana gerekçesi şudur: Örneğin Hristiyanlığa geçmiş olan putperest bir Yahûdî sonuçta başka bir dinî disiplini benimsemiş olmaktadır. Ama buna karşın sapkın bir kişi, sadece kendi görüşlerine göre hareket etmiş olmakta ve bu nedenle de daha tehlikeli kabul edilmektedir. *Laws of Idolatry*'nin 10. bölüm, 1. kuralında Maimonides, Kenanlıların yok oluş hikâyesini izah edip, Yahûdîlerin kesinlikle öldürülmemesi gerektiğini tekrarladıktan sonra şunları söylüyor: "Tüm bunlar Kenanlılara uygulanır ancak Yahûdî muhbirler ya da sapkınlar mutlaka bizzat birinin ellerinde öldürülmeli ve cehenneme gönderilmeli. Çünkü Tzadock ve Beitos ile onların öğrencileri türündeki kişiler, kalplerini Tanrı'nın doğru yolundan uzaklaştırmışlardır. [Tzadock ve Beitos; Saduki tarikatının (*Sadducean*) kurucularıdır] Bırak, kötülüğün adı yok olsun!" Maimonides, kendisinin sonraki ilkelerini sıralarken, Yahûdî olmayan kişilerin düşmanlığını çekme tehlikesi olacak durumlar hariç, Yahûdîlerin, kendilerinden olmayan kişileri tedavi etmemeleri gerektiğini öne sürer. Yine ona ait olan *Fundamental Laws of Torah* adlı çalışmanın 6. bölümündeki 8. kuralda Maimonides, Yahûdîlerin kutsal yazmaları yakmalarının ya da başka bir şekilde yok etmelerinin yasaklandığını belirtip, Tanrı'nın kutsal 7 isminin yazılı olduğu İbranice yazmalardan birine herhangi bir zarar vermeleri gerektiğini izah ettikten sonra şu emri veriyor:

Eğer bir Torah rulosu Yahûdî sapkınlardan biri tarafından yazıldıysa, Tanrının kutsal isimleri ile birlikte o mutlaka yakılmalı. Çünkü, sapkın olan kişi Tanrı'nın kutsallığına zaten inanmamaktadır ve Tanrı için yazamaz. Eğer böyle bir şey yaparsa, bunun diğer sıradan kitaplar gibi olduğu düşünülmeli. Bundan dolayı, Tanrı bu şekilde kutsanmaz ve sapkınlardan ya da onların fiillerinden geriye hiçbir hatıra kalmaması için o rulonun yakılması bir emirdir. Ama, Yahûdî olmayan birinin yazdığı bir Torah rulosu, yıpranmış ya da yine Yahûdî olmayanlar tarafından

yazılmış diğer kutsal kitaplarla birlikte bir kenara kaldırılır.³

Maimonides, her ne kadar sapkın kitapların yakılmasını emretmemişse de, yukarıdaki satırlar muhtemelen M.S. 100 yılından itibaren yaşamış olan Talmud bilginlerinin direktiflerine dayanmaktadır. Söz konusu emirlerinde bilginler, sapkınlar tarafından yazılmış olan kitapların yakılması çağrısında bulunmuşlardı. Gerçekten de, Talmud bilginleri kendi zamanlarında, bu tür kitapları bizzat yakmış olmakla övünmüşlerdir. Halacha yasaları da böyle bir şey emretmez; ama yine de Yahûdî tarihi, Yahûdîlerin yaktığı Yahûdî kitaplarının örnekleri ile doludur. Kitapların mezarlıklara gömülme-ye başlamasıyla birlikte, XVIII. Yüzyıl'da bu tür kampanyalar zirve noktasına ulaştı. Yahûdîlerin çoğu tarih kitabında (özellikle de İngilizce yazılmış olanlarda) olay özür diler bir üslupla küçümsenmeye çalışılsa da, Yahûdî tarihinde kitapların yakılma ve mezarlıklara gömülmesi hadisesi, Hristiyanlık ya da İslâm tarihindekinden çok daha yoğun olmuştur.

Geleneksel Yahûdîlik aynı şekilde bağımsız düşünceyi de yasaklamıştır. Maimonides, *Laws of Idolatry* adlı eserinin 2. bölüm ve 3. kuralında, bir Yahûdî'nin kesinlikle putperestlik hakkında düşünmemesi gerektiğini izah ettikten sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:

Sadece putperestlik hakkında düşünmesi değil, aynı zamanda bir Yahûdî'nin, Yahûdîlik dininin bir prensibi hakkında kuşku-ya düşmesine neden olacak herhangi bir şey düşünmesi de men edilmiştir. Yahûdîler, bu tür şeyleri zihinlerine getirmemeleri konusunda uyarılmıştır. Bizler bu yönde düşünmemeli ve kalbimizin derinlikli düşüncelerine dalmaktan kendimizi alkoymalıyız. Zira insan anlayışı sınırlıdır ve her düşünce, insanı gerçek

³ Hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmamış olan bu kural, muhâfazakâr ve reformist hahamların kullandığı Torah ruloları için uygulanmaktadır. İsrail'deki Ortodoks hahamların çoğu, reformist ve muhâfazakâr hahamları sapkınlar olarak ilan etmiştir. Bu Ortodoks hahamların bir kısmı da, reformist hahamların sapkınlardan çok daha kötü olduğunu kamuoyuna beyan etmişlerdir.

doğruya götürmez. Bu nedenle herhangi bir Yahûdî kendisinin bu tür bağımsız düşüncelere dalmasına izin verirse, yetersiz anlayış sebebiyle kesinlikle dünyasını yok eder. Nasıl mı? Kişi kimi zaman putperestliğe aldanırken, kimi zaman da Tanrı'nın eşsizliğini düşünebilir, kimi zaman onun varlığına kimi zaman da var olmadığına meyleder; kimi zaman göklerde olanı araştırırken, kimi zaman yerin altındakini merak eder, dünya yaratılmadan önce ne olduğunu ya da yok olduktan sonra ne olacağını... İnsan, vahyin gerçek olup olmadığını düşünebileceği gibi, Torah'ın Tanrı tarafından verilip verilmediğine kafa yorabilir. Bu tür insanlar gerçek doğruya ulaşabilmek için doğru mantığı kullanmayı bilmediklerinden dolayı, sapkınlaşırlar. İşte Torah'ın bizleri uyardığı husus budur. Şöyle buyrulur: "Kalbinin ve gözlerinin peşine düştüğün şeyle kendi kendini alçaltırsın." (No: 16/39) [Bu âyet, Yahûdî dualarının en kutsal olan ve sabah akşam her gün okunan 'Kry'at Sh'ma'nın üçüncü paragrafını da içermektedir.] Bunun anlamı şu; her Yahûdî, kendisinin yetersiz bilgilerinin peşine düşmekten ve kendi düşüncelerinin onu gerçeğe ulaştıracağı hayaline kapılmaktan korunmalıdır. Bilginler şöyle der: 'Kalbinin peşine düşmek' ifadesinin anlamı sapkınlıktır, 'gözlerinin peşine düşmek' cümlesinin anlamı ise, şerefini iki paralık etmektir. Her ne kadar günah bir Yahûdî'nin cenneti yitirmesine sebep oluyorsa da, bu yasaklama kırbaç cezasını gerektirmiyordu. [Çünkü, kırbaç cezası sadece amelî durumlar için uygulanırdı.]

Bağımsız düşünüşe bu tür yasaklamalar, Talmud sonrası Yahûdilikte sıradan bir uygulamaydı ve kısmen Ortodoks Yahûdilik içinde de bu güne kadar sürdürülmüştür. Ortodoks Yahûdilik, St. Augustine tarafından serbest bir şekilde tartışılmış olan konular hakkında bağımsız düşünceyi tamamen yasaklamıştır. Gerçekten de bu tür konular nedense bugün Ortodoks Yahûdî uzmanlarınca neredeyse hiç zikredilmez.⁴ Thomas Aquinas⁵ tarafından serbest bir şekilde tartışıl-

⁴ Serbestçe tartışılan konulara bir örnek; Büyük Tûfân'dan sonra yüzme bilmeyen hayvanlar Akdeniz'deki uzak adalara nasıl ulaşabildi?

⁵ Bu tür teolojik sorunların bir örneği; Tanrı'nın yapamayacağı bir şey var mı? Sorudur.

muş olan birçok teolojik sorun, geleneksel Yahûdilikte hiç düşünülmeden kalmıştır. (Geleneksel Yahûdilik bugün sadece Ortodoksları değil aynı zamanda muhafazakâr Yahûdiliği de içermektedir.) Şaşırtıcı olan ise, başta İngilizce konuşulan ülkeler (ABD, İngiltere vb.) olmak üzere birçok ülkedeki insanlar, son 150 yılda Yahûdiler tarafından değişik ülkelerde gerçekleştirilmiş olan entelektüel üstünlüğü hâlâ Talmud sonrası Yahûdiliğe atfetmektedirler. Bu yanlış kanı, köktenci Yahûdiliğin yayılmasına katkı sağlamaktadır. Gerçek ise bunun tam tersidir. Entelektüel başarı gösterebilmiş Yahûdilerin çoğu, aslında bu tür totaliter bir sisteme isyandan etkilenerek ve onun temel prensiplerini reddederek bu duruma gelmişlerdir.

Geleneksel Yahûdilik, bu tür sapkınların mümkünse öldürülmesini savunmanın yanı sıra, hayatta kalan bu tür insanların Yahûdî olmayan ya da başka bir dine geçmiş olan mürted Yahûdilerden öyle ya da böyle daha kötü bir muameleye tabi tutulmasını emretmektedir. Bu tür davranışların en önemli toplumsal örneklerinden biri, sapkın olan kişinin cesedinin gömülmesinden sonra ailesinin onun için gömme töreni yapmasına izin verilmesidir. Geleneksel Yahûdilik; Yahûdilerin günahkâr Yahûdileri gömmesine izin verirken, Yahûdî sapkınların ya da belli günahlar işlemiş günahkâr Yahûdileri gömmelerini kesinlikle yasaklamıştır. *Filistin Talmud'*ünün *Tractate Trumot* adlı kısmında, 8. bölüm, halacha 3'te Galilee'deki Tzipori kasabasında insanlara helâl olmayan et satan Yahûdî bir kasaptan bahsedilir. M.S. III. Yüzyıl'ın başlarında yaşamış bir bilgin olan Rabbi Hanina Bar Hama, Yahûdilerden bu kasabın cesedini yemeleri için köpeklerini salmalarını istemiştir. Bu tür davranışlar makul değildi; bundan dolayı da, sonradan gelen kişiler daha mantıklı olmaya çalıştılar. Maimonides ve sonraki hahamlar, sapkın olan Yahûdî'nin ölümü ardından ailesinin yas tutmasının yasaklanması yönündeki uygulamayı kabul ederek, ailenin sevinmesini emretmişti. Maimonides bu kuralı açık biçimde *Laws of Mourning*'te 1. bölüm, 10. kuralda şöyle ifade ediyor:

“Emirleri yerine getirmekten kaçınmak, bayramları kutlamamak, sinagoglara gitmemek gibi davranışları ile Yahûdî toplumsal geleneklerinden kendilerini kopardıkları gibi, kendilerini bağımsız addederek diğer milletler gibi davranan kişiler, sapkınlar, dönekler ve muhbirler için kesinlikle yas tutulmamalı. Onlar öldüklerinde, Tanrı’nın nefret ettiği kişileri yok ettiği için onun kardeşleri ve diğer tüm akrabaları beyaz elbiseler giyerek, şölen tertip edip eğlenmeli. ”

Yahûdîlerin çoğu, Yahûdî modernleşmesinin başlangıcına; kimi Ortodoks Yahûdîler ise günümüze kadar Maimonides’in bu kuralını sıkı biçimde uygulamışlardır.⁶ XIX. Yüzyıl Doğu Avrupa’sının küçük kasabalarındaki Yahûdîler, sapkın ve günahkâr Yahûdîlerin cenazelerini aşağılayıcı başka bir gelenek oluşturmuştur. Çağdaş İbranice ve Yiddish literatüründe sık sık bahsi geçen bu gelenek, “eşek defni” olarak isimlendirilir. Bu tabir, Yahuda kralı Yohoiakim’in “bir eşek gibi gömüleceği”nden bahseden Kutsal Kitap’ın *Jeremiah* 22:19’dan alınmıştır. Bu geleneğin üç tane unsuru vardır: İlki; Kutsal Topluluk olarak isimlendirilen ve kasabanın en azılı bağnazlarından oluşan Yahûdî gömücüler topluluğunun üyeleri ilk olarak sapkının cesedini döverler. Daha sonra ceset, hayvan gübresi dolu bir at arabasına konur ve bu şekilde tüm kasabada dolaştırılır. Sonunda, mezarlık çitlerinin açığında bir yerlere herhangi bir dinî tören yapılmadan gömülür. “Eşek defni” ve “çit ötesi” kavramları, hem İbranice ve hem de Yiddish dilinde toplumsal dışlamayı belirtmek için halen kullanılmaktadır. Ünlü Yahûdî yazarı Peretz Smolenskin (1840-1885) bu gün bile okunan *Ass Burial* (Eşek Defni) adlı bir roman yazmıştı. Smolenskin, romanında küçük

⁶ Bu kitabın yazarlarından biri olan Israel Shahak, 1939 yılı başlarında Polonya’nın başkenti Varşova’da, babasının ikinci kuzeni olan bir Yahûdî sapkının cenaze törenine katılmıştır. (Kendisi daha sonra bu hikâyeyi diğer aile bireylerinden dinlemiştir.) Cenaze töreni sırasında, babası dahil yakın aile fertleri bayramlarda giydikleri beyaz kıyafetler giyerek, sevinç gösterisinde bulunmuşlardır. Mısır’ın İskenderiye kentinden gelen arkadaşlarından biri bu hikâyeyi işittikten sonra, Shahak’a, kendisinin de 1940’lı yılların başında İskenderiye’deki bir Yahûdî’nin cenaze töreninde beyaz giysiler giydiğini söyledi.

bir Rus kasabasında yaşayan ve Yahûdî gömücü topluluğu ile girdiği önemsiz bir tartışma nedeniyle sapkın olarak ilan edilen genç bir Yahûdî'nin hikâyesini anlatmaktadır. Kasabadaki Yahûdî topluluğu, bu sapkını öldürecek bir katil kiralar. Sonunda sapkın genç, eşek defni ile gömülür. Smolenskin, İbrani edebiyatındaki natüralist akımın kurucusudur. Romanları, kendi dönemindeki Yahûdîlerin yaşam tarzı üzerine yaptığı dikkatli gözlemlerine dayanmaktadır.

Bilgi sahibi otoriteler, çoğunlukla sapkın tanımı konusunda anlaşmazlık içindedirler. Talmud bilginleri, değişik isimler verdikleri çok çeşitli sapkın türleri saymaktadırlar. Talmud'un kendisi ise, Yunanlı filozof Epicurus'un takipçilerini adlandırmak için kullanılan "apikoros" adını verdiği sapkın tipi üzerinde durur. *Tractate Sanhedrin*'in 99. sayfasında Apikoros ifadesi, hahamlara saygısızlık yapan tüm Yahûdîleri nitелеmek için kullanılır. Talmud bilginlerinden biri, hahamın şahsında bir Yahûdî'ye saygısızlık yapan başka bir Yahûdî'nin sapkın sayılacağını öne sürmüştür. Rabbi Menahem Ha'Meiri, yukarıdaki pasajı açıklarken, bir hahamı unvanını kullanmadan sadece adıyla çağıran bir Yahûdî'nin sapkın olduğunu söylemektedir. XX. Yüzyıl'a kadar yaygın olan kanaat, hahamlara saygısızlık yapan Yahûdîlerin sapkın oldukları ama sadece "onlara benzedikleri" şeklindeydi. Gerçek sapkınlar, Talmud'un dinî bir otorite olarak geçerliliğini inkar eden kişilerdi. Ancak bu tanımlama, olağanüstü yasaların uygulanabildiği zamanlarda, sapkınlar ile diğer günahkarların cezalarını hafifletmemektedir. Bu tanım, sadece cemaat içinde vergi ödeyen çoğu Yahûdî'nin uzaklaştırılması yönündeki Talmud tarafından verilen yükümlülüğü hafifletmektedir. Ancak XX. Yüzyıl'ın başlarında iki ünlü haham; Rabbi Hazon Ish ve Rabbi (baba) Kook, sapkınlarla ilgili yasaların görünür mucize henüz gerçekleşmemiş olduğundan uygulanamayacağına hükmetmişlerdir. Hazon Ish ile Kook'un görüşünün bugün hangi boyutta uygulanabildiğini tespit etmek zordur. Tartışmamızın bu aşamasındaki yoğunluk modernizm öncesi dönemler üzerine oldu.

Yahûdî sapkınlar ile diğer günahkârlara uygulanan olağanüstü Yahûdî yasalarının öngörmüş olduğu cezalar konusundaki incelememiz, yetkinliği evrensel çapta kabul edilmiş son Yahûdî hahamlarının bildirileriyle başlıyor. Bu hahamlar, 1050 yılına kadar Irak'taki yeshiva'ların başındaki kişilerdir. Bunlara "Ge'onim" adı veriliyordu. (İbranice olan bu kelimenin anlamı, "dahi" demektir. Tekil şekli, Ga'on.) Ga'on'lar, Yahûdî dünyasının her yanından kendilerine gelen sorulara yanıtlar bırakmışlardır. Bu soruların tamamı, Yahûdîlerin ve özellikle de Yahûdî topluluklarının nasıl davranması ile ilgili konuları kapsıyordu. Daha önce bahsettiğimiz kitabında Rabbi Simha Asaf (1922), Cumartesi tatilini ihlal eden Yahûdîlerin kırbaçlanmasını ve saçlarının kazıtılmasını emreden yanıtları nakletmektedir. (s. 45) Asaf'ın işaret ettiği üzere, Rabbi Paltoi Ga'on, M.S. 858 yılında çok zor bir soruyu yanıtlamıştı: Cumartesi ya da başka her hangi bir günü ihlal etme günahı işleyen Yahûdî'nin, eğer bu kutsal gün sona ermeden kaçma ihtimali varsa, bu kutsal günde kırbaçlanması gerekir mi? Rabbi Paltoi, soruyu soran kişiye, cemaatin bir hapishaneye sahip olduğunu işaret ederek, günahkâr kişinin Cumartesi tatilinde hapse atılarak bu gün geçtikten sonra kırbaçlanabileceği biçiminde yanıt vermektedir. Ancak Rabbi Paltoi, Cumartesi bayramını ihlal eden kişinin kırbaçlanmasının belli açılardan bu günün kudsiyetine zarar verdiğini kabul ettikten sonra, bu kutsal günleri ihlal etme konusunda kaygıların Yahûdî günahkârların bu günlerde kırbaçlanmasını kesinlikle engellemeyeceği sonucuna varmaktadır (Asaf, s. 48). Rabbi Paltoi'den sonra yaşayan Rabbi Tzemach Ga'on; kendisiyle evlenilmesi yasaklanmış olan dul bir kadınla evlenmiş olan Yahûdî papazla ilgili soruyla muhatap olmuştu. Rabbi Tzemach Ga'on, böyle bir günahkârın sadece kırbaçlanarak bırakılması halinde başka bir bölgeye giderek, sinagog hizmeti almasından ve cemaat üyelerinin takdis törenine katılmasından korkulduğunu belirtmiştir. Bunun için Rabbi Tzemach Ga'on, papaz günahkârın parmaklarının son eklemlerinden itibaren kesilmesine ve bu şekilde böyle

bir günahkârın takdis töreninde görev almasının imkansız kılınmasına hükmetmiştir. En son ve en ünlü Ga'on olan Rabbi Ha'i (ölümü: 1042), kendi dönemindeki günahkâr Yahûdîlerin nasıl kırbaçlandığını anlatmak için uzun uzun yanıtlar vermiştir. Üstelik, kendi mahkemesince o kişilerin nasıl özel biçimde kamçılandığını açıklamıştır. O, kırbacın kendir ağacından yapılması ve çok günah işlemiş kişiler için özellikle kalın olması üzerinde durmaktadır. Günahkâr kişinin sağ eli sağ ayağına, sol eli sol ayağına bağlanır. Onu kırbaçlayacak olan kişi başına yakın bir yerde durur. Tören, uygun âyetlerin okunmasıyla başlar. Kırbaçlama işinin bitmesinden sonra günah işlemiş olan kişi elbiseleri elinde olduğu halde çıplak olarak kalkar ve kendisine verilen cezanın âdil olduğunu itiraf eder. Sonunda, mahkeme onun bağışlanması için Tanrı'ya dua eder. Asaf tarafından kitabının 56 ve 57. sayfalarında ifade edilen diğer yanıtlarında Rabbi Ha'i, Yahûdîlerin kırbaçlanması gereken günahları özel olarak belirtiyor. Daha az öneme sahip olan tatillerde saçların kesilmesi, yas dönemlerinde ayakkabıların giyilmesi ve Cumartesi ihlalleri bunlardan üç örnektir. Asaf, kitabının 58 ve 59. sayfalarında, XI. Yüzyıl'da verilmiş diğer yanıtlara işaret etmektedir. Burada; Mısır Yahûdîlerinin sinagog kapılarının önünde kırbaçlandığına delil getirirken, başka bir bölgede, İtalya'da genel politik istikrarsızlık ve Yahûdî özerkliğinin fazla olması nedeniyle hahamların günahkârları infaz ettiklerini ifade etmektedir. Asaf, İtalya'ya göç etmiş olan Babilli haham Abu Aharon'un verdiği sayısız ölüm cezasını özellikle kaydetmektedir. Örneğin Rabbi Abu Aharon, zina yapmış olan birini boğularak öldürülmeye mahkum ederken, kendi kayın validesiyle cinsel ilişkiye giren başka bir adamı da yaktırmıştır. Asaf, başka bir İtalyan hahamın, Yahûdîlerin yaşadığı kırsal bir bölgedeki evini Yahûdî olmayan birine satan Yahûdî'nin kırbaçlanması gerektiği yönündeki hükmünü kaydederek, kırbaçlama cezasının ne kadar geniş bir alanda uygulandığını gözler önüne sermektedir.

İslâm ya da Hristiyan yönetimleri altında olsun, İspan-

ya'daki Yahûdî otonomisi ve buna bağlı olarak Yahûdî günahkârları cezalandırma yetkisi çok gelişmişti. Asaf, kitabının 62. sayfasında Rabbi Samuel'den⁷ (ölümü 1046) şunları naklediyor: "İspanya Yahûdîlerinde, gizli bir şekilde sapkınlığın var olduğundan kuşkulanan, Hristiyanların yaşadığı yerlere yakın birkaç köy hariç dinden sapma yoktu. Bizim atalarımız, buradaki Yahûdîlerin kırbaçlanmayı hak edenlerin bir kısmını kırbaçlamışlar ve onlar bu cezalandırmadan hayatını kaybetmişlerdi." Daha önce de bahsedildiği gibi Rabbi Ha'i, kırbaçlanan Yahûdî'nin mutlaka bu cezanın âdil olduğunu itiraf etmesi ve pişmanlığını dile getirmesi gerektiği üzerinde durur. Ha'i ve diğer haham otoriteleri, pişmanlığını itiraf etmekten kaçınan kişinin, ölünceye kadar bile olsa bunu söylemek için kırbaçlanması gerektiğini söylerler. Asaf'a göre, (s. 63) Rabbi Samuel'in övünmesi belli ölçüde Yahûdî filozof ve tarihçisi Rabbi Avraham Ibn Daud'un hikâyesiyle de doğrulanmaktadır. Daud, *Shalshet Ha'kabalâh* (Geleneğin Zinciri) adlı eserinde Karaitlerin, Kastilya'nın, biri hariç tüm kasabalarından nasıl da aşağılanarak sürüldüğünü anlatmaktadır.⁸ Bir süre sonra Rabbi Daud'un ölümü ardından Maimonides, bu kırbaçlama cezasını yumuşatmıştır. Mishnah konusundaki yorumunda Asaf, (s. 64) Maimonides'in, normalde ölüm cezası ile sonuçlanması gereken günahlar işlemiş olan Yahûdîlerin sadece kırbaçlanması ve aforoz edilmesini ama bu aforozun hiçbir zaman kaldırılmaması hükmünü muhâfaza ettiğini nakleder.

Aşağıda ayrıntılı biçimde tartışılacak olan konudan farklı olarak, büyük bir acımasızlıkla cezalandırılan Yahûdî günahları, ya hahamların isteklerine itaatsizlik ya da onlara karşı fizikî saldırılardı. Bu tür saldırılar da seyrek rastlanan

⁷ Rabbi Samuel, Prens olarak nitelendirilirdi; çünkü Grenada Krallığı'nda bakan ve generallik görevinde bulunmuştu.

⁸ Karaitler, Talmud'un geçerliliğini inkar etmişler ve sadece Kutsal Kitâb'ı kabul etmişlerdir. İspanya'daki Yahûdîlerin başkanlığını yapmış olan ve kendisine Prens ünvanı verilmiş olan Rabbi Yoseph ben Faruj, Karaitleri sürgün etmiştir.

bir olay değildi. Asaf, kitabının 67. sayfasında, XIII. Yüzyıl'ın sonlarında Barselona'nın ünlü dinî otoritesi Rabbi Shlomo ben Aderet'in yanıtını naklediyor. Rabbi ben Aderet, tüm gücüyle, herhangi bir hahamın; (kendisinden öncekilerle birlikte) hahamların otoritesine karşı gelen Yahûdiler ile kötülükleriyle ün salmış kişileri sadece kırbaçlama değil aynı zamanda, el ve ayaklarının kesilmesi ya da tamamen öldürülmesi gibi şiddetli cezalara çarptırabileceğini savunmaktadır. 72. sayfada Asaf, daha önce bahsi geçen Rabenu Asher'in, Valencia hahamı Moshe'ye, "alışıla gelmiş geleneğe karşı bir emir vermek ve böylece Cumartesi göreneği konusunda Asher'in otoritesine karşı gelmesi" nedeniyle kızgın olduğunu nakletmektedir. Valencia hahamı Yitzhak'a Toledo'dan yazan Asher, Rabbi Moshe'yi, para cezasına çarptırıp aforoz ettikten sonra pişmanlığını dile getirmemesi halinde, ölüm cezasına mahkum etmesini emretmişti. Rabenu Asher, aynı şekilde, ölüm cezalarının mâlî yönüyle de ilgileniyordu. Asaf tarafından (s. 74) kaydedildiği gibi, "Avila'nın kutsal topluluğuna" yazdığı yanıtında; kötü kişinin infazını, bir kentin çevresine koruma duvarları örmekle karşılaştırarak, nasıl bir kentin surları o şehre fizikî bir güvenlik sağlıyorsa, idamların da Yahûdiliğin saflığını koruyacağını savunmuştur. Bu şekilde her Yahûdî, kentin duvarlarının yükseltilmesi için nasıl vergi vermeye zorlanabiliyorsa, yine her Yahûdî, kötü Yahûdilerin infazı için para ödemeye zorlanabilirdi.

İspanya'dan son örneğimiz, Rabenu Asher'in oğlu olan Rabbi Yehuda'nın mektubunun bir özetidir. Asaf tarafından nakledilen (s. 77) bu belge, sadece şiddet uygulamalarını belgelendirmesi açısından değil aynı zamanda, olağanüstü durumlardaki Halacha kararlarının hahamlar mahkemesinin önüne getirilmeden önceki normal prosedürünü göstermesi açısından da önemlidir. Bu belgede, Yahûdî olağanüstü yasalarındaki mantığın Halacha'dan tamamen farklı ayrıntıları açık biçimde sergilenmektedir.

Normal Halacha prosedürünün; Kutsal Kitap'a dayanan ve hahamlar mahkemesine gelmeden önceki durumlarda

uygulanan en önemli köşe taşı, yazılı bir doküman olmadığı durumlarda, her yargılamanın iki ya da daha fazla erkek Yahûdî şâhidin şâhitliğine dayanması gerektiği ilkesidir. Her iki şâhidin ifadeleri de, doğrudan sorguda tamamen aynı olmalıdır. Rabbi Yehuda, açıklayıcı bir örnek olan yazısında, başka bir Yahûdî'yi döven ve bu dayağı onun ölümüne yol açan bir Yahûdî'nin davasını ele almaktadır. Moshe ve Avraham adlı iki şâhit dayağı görürler. Yoseph ve Yitzhak adlı başka iki şâhit ise sadece dayağın başlangıcını görmüşler, oradan uzaklaşıp bir süre sonra geri döndüklerinde dayak yiyen adamı başından kanlar akar bir vaziyette yere uzanmış olarak bulmuşlardır. Rabbi Yehuda, "Tıpkı şu anki davada olduğu gibi, suçlularını yargılama konusunda Yahûdîlere yeryüzünün krallığını ilham ettiği için" Tanrı'ya şükür ettikten sonra, Halacha'ya kesinlikle uymayan halihazırdaki Yahûdî yasasının prensiplerinin nasıl uygulanması gerektiğini izah etmiştir. Asaf'ın naklettiği gibi Rabbi Yehuda şu karara varmıştı:

"Eğer sadece Moshe ve Avraham'ın şâhitlikleri geçerli olursa, sanık mutlaka idam edilmeli. Eğer ancak onların şâhitliği Yoseph ve Yitzhak'ın vermiş olduğu ifadelerle birlikte geçerli olarak kabul edilse, o zaman sanığın sadece elleri kesilmeli. Eğer Moshe ya da Avraham'ın şâhitlikleri geçerli kabul edilip, buna karşın Yoseph ve Yitzhak'ın ifadeleri geçersiz bulunursa sanığın sağ eli kesilmeli. Eğer Moshe ve Avraham'ın ifadeleri geçersiz bulunup, buna karşın Yoseph ve Yitzhak'ın şâhitliği geçerli olsa, sanığın sol eli kesilmeli. Şayet tüm şâhitlikler geçersiz bulunsaydı, o zaman sanık kentten sürülmeli. Çünkü, o birini öldürerek, adı çıkmış biri haline geldi."

Diğer Avrupa ülkelerinde ise, Yahûdî özerkliği ve bu özerkliğin doğal avantajları da, İspanya'dakinden daha sınırlıydı. Belki de bunun sebebi, bu ülkelerin feodal yapılarına rağmen, XV. Yüzyıl İspanya krallığından çok daha güçlü olmalarıydı. Kraliyet gücünün özellikle güçlü olduğu ve Yahûdîlerin de ancak I. William'ın İngiltere'yi fethetmesinden sonra yerleşebildiği İngiltere'de, bildiğimiz kadarıyla dinî

suçlardan dolayı hahamların Yahûdîleri kırbaçladığı ya da başka cezalar verdiği hiçbir olay yoktur. Yahûdî özerkliğinin kral ya da imparatorlardan ziyade feodal beylere bağlı olduğu kıta Avrupa'sında ise, çok sayıda olay kayıtlara geçmiştir. Örneğin XIV. Yüzyıl Almanya'sında, ünlü haham Yosef Weil, kendisinden Cumartesi ve Yom Kippur bayramlarının kutsallığını ihlal eden bir Yahûdî'nin gözlerinin çıkarılmasına onay isteyen Braunschweig'den Rabbi Shimon'a verdiği yanıtı kitabına almıştır. Asaf'ın da naklettiği (s. 102) olayda, Rabbi Weil, buna izin vermiş ve bu onayını Talmud'a refere etmiştir. Asaf tarafından kaydedilen (s. 104) başka bir hadisede, XII. Yüzyıl Kuzey Fransa'sında yaşamış olan ünlü Rabenu Tam, bir Yahûdî'yi döven başka bir Yahûdî hakkında, kırbaç gibi olağan bir cezadan ziyade sanığın ellerinin kesilmesine hükmetmiştir. Almanya'da kırbaçlama cezası, küçük dinî günahların cezalandırılmasında kullanılırdı; kol ve bacakların kesilmesi ise nadirdi. Almanya'da zamanla, kırbaç cezasının kullanımı tamamen ortadan kalkarken, para cezaları, aforozlar ve zorunlu oruç gibi yöntemler hemen hemen tek cezalandırma biçimi olarak kullanıldı.

Almanya'nın doğusundaki ülkelerde ve özellikle Yahûdîlerin büyük bir özerkliğe sahip olduğu 1569'dan sonraki Polonya-Litvanya Cumhuriyeti dönemindeki Polonya'da, hahamlar tarafından verilen cezalar İspanya'da verilenlerle eşitti. Her Yahûdî topluluğu kendi hapishanesine ve Yiddish diliyle "kuneh" olarak isimlendirdikleri büyük sinagogların girişlerine yerleştirilmiş cezalandırma sehpalарına sahipti. Bu sehpalar, günahkârın kollarını emniyette tutmak için yapılmış demir çubuklardan oluşuyordu. Bunlar, Yahûdî cemaatinin içeriye girerken onun yüzüne tükürmesine, tokat atmasına ya da başka türlü fiziksel bir harekette bulunmasına imkan vermek için yüzünün onlara dönük olmasını sağlardı. Kırbaçlama cezası, genellikle sabah duasının ortasında âyetlerin okunması sırasında sinagoglarda zaten serbestçe uygulanırdı. Asaf, kitabının 122. sayfasında, XVI. Yüzyıl'ın ünlü hahamı Shlomo Luria'nın kendisine soru soran kişilere, iyi

kırbaçlanmış bir günahkârın bir daha günah işlemeyeceği garantisi verdiğini nakleder. Yine, Luria, kırbaçlama sırasında vurulacak darbe sayısının, günahın boyutuyla uyumlu olarak mahkemenin kararına göre belirleneceğini kaydeder. Daha tehlikeli durumlarda ise cezalar, sakatlama ve ölüm cezalarıydı. Rabbi Shlomo Luria'dan bir sonraki neslin başka bir ünlü hahamı Lublin'li Maharam, polis güçlerince yakalanmış olan Yahûdî bir katilin durumunu bildiriyordu. Maharam, bu tür bir sanığın ya hahamlar ya da güvenlik güçlerince infaz edilmesi gerektiğini savunur. Yine Maharam, hahamları ölüm cezasına alternatif olarak sakatlama cezası konusunda sıkı sıkıya uyarır:

“Gençliğimden bir olayı hatırlarım. Rabbi Shekhna R.I.P. dönemi-ydi. Çok kötülük yapmış bir Yahûdî vardı. Büyük haham, toplum tarafından, onun gözlerinin çıkarılıp, dilinin kesilmesine onay verdi. Bunlar olunca, adam Hristiyanlığa geçti ve Yahûdî olmayan bir kadınla evlenip çocuksahibi oldu. O ve aile üyeleri sürekli Yahûdîlerin düşmanıydılar.”

XVII. Yüzyıl'da, bir cezalandırma yöntemi olarak öldürme ya da kırbaçlama yerine sakat bırakma uygulaması, Polonya-Litvanya Cumhuriyeti Yahûdîleri arasında ortadan kalkma sürecine girdi. Söz konusu kentteki özerk Yahûdî topluluğu, hangi Yahûdîlerin kentte yaşayacağına karar verebiliyordu. Burada yerleşim ayrıcalığı, otomatik olarak eski yerleşimcilerin çocuklarına, eşlerine ve hahamlara geçiyordu. Diğer Yahûdîler de, buradaki topluluk otoritelerine başvurarak, genellikle belli bir ücret ödedikten sonra ve sınırlı bir zaman için burada yerleşme haklarını almak zorundaydı. Yahûdî cemaatinden birinin karşılaşabileceği en acımasız cezalardan biri de, çıkarılma cezasıydı. Çünkü, yaşadığı yerden kovulmuş olan bir Yahûdî'nin, başka bir yerde yerleşim hakkı alabilmesi çok zordu. Bununla birlikte söz konusu cezalandırma, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaygın biçimde uygulanmıştır. Rusya, Avusturya ve Prusya bir araya gelip Polonya'yı böldüklerinde bu üç ülke, Yahûdî topluluklarının

özerkliğini sınırlandırdılar ve kendi üyelerini yaşadıkları kasabadan sürmelerini yasakladılar. XVII ve XVIII. yüzyıllardaki kovma hadiseleri, yılın hangi döneminde olursa olsun kaçınılmazdı ve çoğu zaman, Hassidler ile Mitnagdim gibi rakip dinî gruplar arasındaki çatışmalarda bir silah olarak kullanılıyordu. Asafa göre, (s. 127) Litvanya'daki Yahûdî Cemaatleri Birliği, "hahama karşı saygısızca davranan" herhangi bir Yahûdî hakkında, fizikî ve ekonomik cezalandırmanın yanı sıra, acilen yaşadığı yerden kovulması emrini vermişti. Yine Asaf tarafından belirtilen (s. 127, 128) başka bir kuralda, Birlik, Yahûdî cemaatlerine, daha önce yaşadığı yerden kovulmuş olan Yahûdîleri aralarında barındırmamalarını emretmişti. Kovulmuş olan Yahûdîler genellikle bir belge imzalamaya mecbur bırakılıyordu. Asaf'ın Krakow kenti ile ilgili olarak naklettiği belgede (s. 132), eğer kovulan kişi kasabada bir gece daha kalırsa, topluluk liderleri tarafından kendisine verilen herhangi bir cezayı kabul edeceğini belirtiyordu. Bu cezalar arasında, kulağın, burnun ya da başka yerlerin kesilmesi de bulunmaktaydı. Asaf tarafından nakledilen başka bir hadisede; kasabanın soylularından birinin evinden hırsızlık yaptığı gerekçesiyle Krakow'tan kovulan bir Yahûdî genci, sinagogun kapısı önünde kırbaçlanma cezasına mahkum edilmişti. Bunun yanı sıra genç, Krakow'da bir daha görülürse "iki kulağının kesileceğini ve başka cezalarla karşılaşacağını" kabul eden bir belge imzalamak zorunda kalmıştı. Bu dönem boyunca, "kuneh"ler, özellikle sapkınların cezalandırılması için kullanılmasının yanı sıra, küçük suçlar işlemiş olan günahkârlar için de iş görüyordu. 1772 yılında, Vilna'daki Yahûdî topluluğu liderleri, rakipleri olan Hassidic harekete karşı mücadeleye giriştiklerinde, bu grup mensuplarını ilk olarak kendi kasabalarında cezalandırdılar. Cumartesi duasının arefesinde, tüm Hassidic yazıtları, cemaat sinagoga gelirken küllerini görebilsin diye "kuneh"te yakıldı. Yakma işleminden önce Vilna'nın Hassid lideri Meir Issar, topluluğun geleceği salonda özel olarak kırbaçlandı. Kır-

baçların ardından, haham mahkemesi tarafından hazırlanan sıkı formül takip edilerek, Cumartesi sabahı, sinagogta Issar kendi günahını itiraf etmeye zorlandı. Sonra da, Vilna kale-sinde bir hafta süreyle hapsedildi. Dönemin başlıca haham-lık otoritesi olan Haga'on Rabbi Eliyahu, bunlara ilave ola-rak Issar'ın "kuneh"e konmasını istediye de, toplum liderle-ri Issar'ın ailesinin önemli olması nedeniyle bunu reddetti. Asaf tarafından 139. sayfada anlatılan bu hikâye, dönemin İbranice kaynaklarında ayrıntılı biçimde işlenmiştir.⁹

Meir Issar'ın hikâyesi, XVIII. Yüzyıl'ın sonlarında Doğu Avrupa'daki Yahûdî otoritelerince muhaliflere karşı yapılan tipik eziyet örneklerinden sadece biridir. Fanatizm, aforoz-larla iç içe geçmiş dinî çekişmeler, kitapların yakılması ya da kimi zaman mezarlıklara gömülmesi, sapkınlara ve muhalif-lere karşı toplumsal tepkiler gibi uygulamalar, XVIII. Yüzyıl boyunca İngiltere ve Hollanda'dakiler hariç, tüm Avrupa'da-ki Yahûdî topluluklarının genel karakteriydi.

Yüzyılın sonlarına doğru bu bağnazlık, Almanya ve İtal-ya'dan başlayarak tüm Doğu Avrupa kasabalarında azaldı ve bu azalma XIX. Yüzyıl'da da Doğu Avrupa'daki küçük kasabalarda yaşayan Yahûdî halkların arasında sürdü. XIX. Yüzyıl'da Amerika, İngiltere ya da diğer bölgelere yapılan Yahûdî göçünün büyük bölümü, Yahûdîlerin yine Yahûdîle-re yaptığı dinî eziyetin uzun dönemdir uygulandığı bölge-lerdendi. Göçmen Yahûdîler birden bire, bu tür eziyetlerin olmadığı ya da en azından aynı boyutlarda uygulanmadığı yerlere varmışlardı.¹⁰ Aslında XVIII. Yüzyıl Yahûdîlerinin ço-ğunun eziyet isteği, fiilen yapabileceklerinden çok daha bü-

9 Kuneh'e benzeyen bir cezalandırma yöntemi olduğu düşünülen bu cezada, Yahûdî suç-lunun boynuna demir bir tasma konulmaktadır. Suçla daha sonra bu demir tasma ile gezinir.

10 Böylesine önemli bir geçmiş, ne yazık ki, Yahûdîlerin XIX. Yüzyıl'da göç ettiği Ame-rika ve diğer ülkelerdeki Yahûdîlerin tarihî çalışmalarında zikredilmemiştir. Bu arka plan, aynı şekilde ilk nesil Yahûdî göçmenlerin yaşamlarını betimlemek için yapılmış olan romantik metinlerde de geçmez. Gerek Amerika ve gerekse başka yerlerdeki Ya-hûdîlerin başlıca karakterleri bu tarihî arka plan tarafından biçimlendirilmiştir.

yüktü. 1756'da Polonya'da patlak veren Frankist sapkınlığın tarihinden bir hadise, bu gerçeğe iyi bir örnek teşkil etmektedir. Polonya'daki özerk Yahûdî toplumunun liderleri söz konusu sapkınlığı öğrendiklerinde, onlardan biri olan Rabbi Baruch (Yunanistanlı), Almanya'daki arkadaşı ve aynı zamanda dönemin en büyük hahamlarından biri olan Rabbi Ya'akov Emden'e bir mektup gönderir.¹¹ Rabbi Baruch mektubunda, Eylül 1756 tarihinde Konstantinov'da toplanan Yahûdî otonom meclisine ilişkin süreç ve hedefler konusunda bilgiler verir. Meclis, Polonya'nın dört büyük eyaletini kastederek, "Dört Bölge Komitesi" olarak isimlendirilmişti. Rabbi Baruch, ülkedeki sapkınlık konusunda da bilgi verdikten sonra, dört bölge komitesinin aldığı "konuyu Hristiyanların inancı üzerinde hüküm sahibi bulunan Büyük Efendi'nin, Roma'daki Papa'nın huzuruna götürme" ve bu sapkınlıkla mücadele edilmesi kararını bildirir. Rabbi Baruch, lanetli kişileri diri diri yakılmaya mahkum ettirmek için, komitenin Polonya Piskoposu'ndan yardım istediğini yazmıştır. Seçkin Polonyalı Yahûdî tarihçi Meir Balaban, aynı dönemde zaten Polonya Yahûdîlerine eziyet etmekte olan Hristiyan otoriteleri tarafından yüzlerce "lanetli kişinin" diri diri yakılışını görme isteğinin, Yahûdî liderliğin, bu sapkınlara karşı duyduğu nefretin derinliğe işaret ettiğini belirtiyor.¹² Ama komitenin girişimi başarısız oldu. Rabbi Baruch, Polonya Kralı III. August'un bu tür konularda gözdesi olan güçlü Bakan Bruhl'u işin içine katarak biraz daha ileri gitti. Rabbi Baruch, Bruhl'dan kendisine Varşova'daki Papalık temsilcisi ile bir görüşme randevusu ayarlamasını istedi. Bu dönemin Papası olan XVIII. Benedict, kitlesel yakma işine onay verecek gibi değildi; ama, sapkınlar bir şekilde, güçlü piskoposun, koda-

¹¹ Bu mektup, Meir Balaban'ın *The History of the Frankist Movement* (Tel Aviv, İbrani-cesi 1934'te yayınlandı. S. 128) adlı kitabında anlatılmakta ve kısmen alıntılanmaktadır. Mektup, Rabbi Yaakov Emden'in *Sefer Hashimush* adlı çeşitli sapkınlar hakkındaki dokümanlardan oluşan kitabında tam metin olarak yayınlanmıştır.

¹² A.g.e.,

manların ve hatta bakanın karısı Kontes Bruhl'un desteğini almışlardı. Sonuçta, Yahûdî liderler muhaliflerine eziyet konusunda istedikleri şeyi elde edemediler.

Sözünü ettiğimiz bu Frankist sapkınlık ile bundan yaklaşık 100 yıl kadar önce Hollanda'daki Baruh Spinoza'nın katlanmak zorunda oldukları arasında bir karşılaştırma oldukça öğretici olabilir. Dönemin göreceli olarak daha toleranslı ve daha modern Alman rejimi sebebiyle, Hollanda'daki Yahûdî topluluğu Spinoza'yı sadece aforoz edebilmişti. Topluluğun üyeleri büyük bir istekle Spinoza'nın kırbaçlanması ya da öldürülmesini arzularken, ikisini de yapamadıkları gibi, Yahûdîlik hakkındaki yorum ve sözlerinden dolayı girdiği günahını sinagogda toplumun huzurunda itiraf etmesini dahi sağlayamadılar. Buradaki Yahûdî toplumu, Spinoza'yı sadece aforoz edebildi ve sinagoga girmesini yasakladı. Spinoza'nın aforoz edilmesinden birkaç yıl önce de, Amsterdam'daki aynı Yahûdî topluluğu benzer gerekçelerle Uriel D'Acusta'yı aforoz etmişti. Ancak D'Acusta, Spinoza'nın gösterdiği kararlılığı gösterememiş, sinagog ve Yahûdî toplumsal yaşamından dışlanmaya dayanamamıştı. Çok geçmeden D'Acusta, hahamlardan eski haklarını talep etti. Bunun üzerine hahamlar, sadece günahını itiraf etmeye değil aynı zamanda sinagogun kapısı önüne yatarak, Tanrı'ya dua etmek için gelen Yahûdî cemaati üyeleri tarafından çiğnenmesine karar verdiler. D'Acusta bu koşulları kabul etti ve iki itiraf ile çiğnenmeden sonra layıkıyla bağışlandı. Buna rağmen daha sonra yeniden aykırı görüşler benimsedi. Ama başka bir aforozla ve aynı günahın tekrarlanması sebebiyle ayak altında çiğnenmekten daha ağır cezalarla karşılaşacağı korkusuyla intiharı tercih etti. D'Acusta ve Spinoza'nın akıbetlerini karşılaştırdığımızda, yaygın Yahûdî Ortodoksluğu içindeki zorbalığa boyun eğmek istemeyen çağdaş Yahûdîler için, iki önemli ders çıkmaktadır:

- 1) Yahûdî Ortodoksluğu ile entelektüel bir uzlaşma, başka bir totaliter sistemle uzlaşmaktan daha kolay değildir.
- 2) Yahûdîlerin kendi yönetim ve hahamlarından çekmiş

oldukları korku ve zulümleri ortadan kaldırmak ve Yahûdî tarihinin sahte süslemeler ve kandırmacalarla Yahûdî geçmi-şine savunmacı bir yaklaşım göstermek, Yahûdî köktencililiğini geliştirme tehlikesinden başka bir şeyi arttırmaz. İsrail'de bu tür bir uzlaşma, dışarıdan bir gücün engellemesi olmaması halinde tıpkı atalarının yaptığı gibi diğer Yahûdîleri cezalandırmakta tereddüt etmeyecek hahamların hakim olduğu bir Yahûdî devleti tehlikesini artırır.

Şu ana kadar yazılanlardan, yasal ve resmî cezaların şiddetinin, belli bir zamanda ve belli bir mekanda Yahûdî özerkliğinin gücüne bağlı olduğu görülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Polonya'yı ele geçirmeleri ardından Yahûdî özerkliğini sona erdirmişler ve Yahûdîleri kendi ülkelerinde uygulanmakta olan normal ceza yasalarına uymaya mecbur bırakmışlardı. Bu yasalar ne kadar kötü olursa olsun, hahamlar tarafından uygulanan Yahûdî yasalarından daha iyi ve daha insancıl idi.¹³ Sapkınlarını cezalandırma konusunda aniden engellerle karşılaşan Yahûdî toplumlarına, yeni duruma kendilerini alıştırmak çok zor geldi. XIX. Yüzyıl boyunca Rusya'da polis gözetiminin göreceli olarak gevşek olması, Yahûdî otoritelerinin dinde yenilik getirenlere, kargaşalar çıkararak, eziyet etme imkanı verdi. Hatta bu zulüm, "pogrom" olarak isimlendirilen ve Yahûdî olmayan insanların Yahûdîlere yaptığı kıyımlarla aynı seviyede idi. Hatta, Rusya'da 1881 yılına kadar çıkan kimi Yahûdî ayaklanmaları, belki de Yahûdî olmayanların pogrom'larını geçmişti. Daha önce zulme uğramış olan Hassidler, bu dönemin en acımasız infazcılarıydı ve özellikle de, Yiddish (Yahûdî Almancası) basınından önce, o dönemde yeni yeni çıkmakta olan İbranî basınına karşı oldukça aktiftiler. İbranice basın, hahamlar ve yandaşları tarafından icra edilen dinî cezalandırmalar aleyhine haberleri ve protestoları nedeniyle Hassidlerin düşmanlığını çekti. Yahû-

¹³ Bu çok önemli nokta, (batıdaki) İngilizce Yahûdî tarih kitaplarında çok nadiren itiraf edilmektedir.

dî provokatörler tarafından herhangi bir eziyete maruz kalmamak için, İbranice gazetelerin çoğu, polis teşkilatının güçlü olduğu ve küçük Yahûdî topluluklarının çoğunlukla eğitimli kişilerden oluştuğu St. Petersburg ya da Prusya gerisinde basılıp dağıtılıyordu.

1881 yılına kadar Rusya'daki Yahûdîlerin tarihi, Yahûdîlerin yine Yahûdîlerden gördüğü infazlarla doludur. Aşağıda ele alınacak olan iki tipik örnek aydınlatıcı olacaktır. Bu ikisi arasında daha önemli olan ilk örneğimiz, David Asaf'ın¹⁴ 1994 yılında yayınlanan ve İsrail Tarih Kurumu'nun (*Israeli Historical Association*) dönemlik yayın organı olan *Zion*'un 4. sayısındaki makalesinden alınmıştır. Asaf, makalesinde, dönemin ünlü Hassidic hahamlarından Braslaw'lı Nahman'ın gömülü olduğu ve her yeni Yahûdî yılında taraftarlarının onun kabrini ziyaret için geldiği Ukrayna'nın Uman kentinde, yıllardır diğer Hassidic gruplar tarafından saldırıya uğrayıp dövülen müridlerin ayaklanmasını konu almaktadır. Bu yıllık dayak hadisesi, nihayet 1863 yılında Hassidic tarikatların el birliği yaparak giriştikleri çok çirkin bir saldırı ile doruk noktaya ulaştı. Yazar, Hassidlerin kendi aralarındaki bu "pogrom"u ile, Yahûdî düşmanlarınca işlenen "pogrom" arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Kutsal metinlerin yazılı olduğu ruloların saklandığı kutsal dolapların (İbranice'de *Aron Ha'kodesh*) Hassidlerce nasıl da parçalandığını belirtiyor. Saldırgan Hassidler, bu yerî sapkınların mekanı olarak kabul ederek, sözüm ona sapkınları dayaktan geçirip taşlarlar. Diğerleri bayılacak hale geldiğinde, yeni saldırılara uğradılar. Saldırganlar bu vesileyi, bölgenin modernleşmiş Yahûdîlerini de dövmek için de kullandılar. Dayak yiyenler arasında, fazla dekolte giysiler giydiği kabul edilen kadınlar da bulunuyordu. Saldırıların sürmesinden korkan Braslaw Hassidleri, kendilerini diğer Hassidlerden korumak için Rus

¹⁴ David Asaf, *The Punishments After the Talmud was Finalized: Materials for the History of Hebrew Law* (Kudüs, 1992) adlı kitabın yazarı Rabbi Simha Asaf'la karıştırılmamalıdır.

askerlerini kiraladılar. Hassidic gruplar arasındaki koalisyonun bir sonraki yıl dağılması ve Kiev'in güneyindeki Rzhishchev kasabasında Yahûdîlere yönelik başka Yahûdî saldırılarının yaşanması, Braslaw Hassidlerine geçici bir rahatlama imkanı verdi. Rzhishchev'deki ayaklanma, başka bir bölgeden para toplamak üzere buraya bir hahamın gelme cüretinde bulunması üzerine patlak vermişti. Asaf'ın yazdığı gibi, "Tabii ki bölgedeki kutsal hahama bağlı Hassidler, bu mütecavizi lanetleyerek taşladılar ve neredeyse öldüreceklerdi." Hassidlerin çoğu da yaralandı. İki haham bunun üzerine, birbirlerine karşı, diğer tarafın kestiği hayvanların yenmeyeceği ve onlardan birinin yapacağı duanın Tanrı'nın nefretine neden olacağı fetvasını verdi. Rzhishchev hahamı, meslektaşları tarafından banknot sahtekârı olarak suçlandı. Bunları, bir polis soruşturması izledi. Ancak Braslaw Hassidleri, her ne kadar belli bir süre rahatlamışlarsa da, 1914 yılına kadar diğer Hassidlerin periyodik saldırılarına maruz kaldılar.

Diğer örneğimiz, 1886 yılında Vyshegrad kasabasında meydana gelen ve dönemin İbranice gazetelerinde yazılmış olan bir olay. Rosen, daha önce bahsi geçen makalesinde, yeni Yahûdî tarihçilerin araştırmalarından da alıntılar yaparak şunları yazıyor:

"Vyshegrad Hassidleri, elbiselerinin temiz olması ve lastik ayakkabıları normal ayakkabıların üzerine koyması nedeniyle yeni vaize muhalefet etmişlerdi. Bunun için sinagog içinde ona karşı başkaldırarak, kendilerine karşı çıkanları kan akıncaya kadar dövdüler. İki tarafı ayırmak için polis çabucak geldi. Kargaşayı kışkırtan haham, askerlerce tutuklanarak, olay hakkında bilgi vermek üzere hükümet konağına götürüldü. Kargaşa çıkarlar da daha sonra suçlanarak ceza alacaklardır."

1881 yılından sonra Rusya'daki durum değişmeye başladı ve Yahûdîlerin, Yahûdîlere karşı saldırıları birkaç nedenden ötürü azaldı. Birincisi; 1881 yılında Yahûdîlere yönelik hükümet destekli Rusya ve Ukrayna katliamları (Pogrom) başlamıştı. Üstelik; babası II. Alexander'ın devrimcilerce girişilen

bir suikast sonucu öldürülmesi ardından tahta çıkan III. Alexander rejimi altında polis gözetimi iyice sıkılaşmıştı. Bu dönemde Rusya'da Yahûdîlerin birbirlerine karşı saldırıları büyük bir azalma gösterdiyse de, 1914 yılına kadar yine sürdü.

Avusturya polisinin hükmettiği Polonya topraklarında ise denetimler çok daha sıkıydı ve bunun için de Yahûdîlerin birbirlerine karşı saldırıları gözle görülür biçimde azaldı. Ortodoks Yahûdîler, kendilerine "maskilim" (aydın) adını veren modern Yahûdîlere karşı bazı gizli dinî infaz yöntemleri geliştirmişlerdi. En uç durumlarda, maskilim'in Yahûdî hizmetçisi, efendisini öldürmek için ayartılıyordu ya da başka türlü bir suikast yöntemi bulunuyordu. Rosen, makalesinde şöyle bir ilgi kuruyor:

"Rabin'e yönelik suikastın yıldönümünün yaklaşması nedeniyle, Ben-Gurion Üniversitesi Yahûdî Düşüncesi Bölümü profesörü Ze'ev Gris, bize XIX. Yüzyıl'da Lemberg'te [1848'de Lemberg, Avusturya'nın bir parçasıydı] yaşanmış bir olayın anlatıldığı yazı gönderdi. Olay, Avraham Cohen adlı bir hahamın, dinî gerekçelerle yine Yahûdîler tarafından katledilmesiyle ilgiliydi. Bu olay, kurallara uymaları nedeniyle göreceli olarak ılımlı olmalarına rağmen aydın Yahûdîler ile, fanatik Hassidler arasındaki çekişmenin bir parçasıydı. Bununla ilgili bir makale, İşçi Parti lideri Arlozorov'un suikasta uğramasından bir yıl sonra Filistin'deki İbran. gazetelerinden *Davar*'da yayınlanmıştı. Makale, o dönemde yayınlanan sağcı İbrani medyası tarafından şiddetli bir saldırıya maruz kalmıştı."

Rosen aynı şekilde, Hassidlerin genel çatışmalardaki saldırılarının Baruch Goldstein tarafından işlenmiş olan katliamın ön habercisi olduğuna inanan Profesör Bartal'dan nakiller yapıyor. Bartal, maskilim'in genellikle Hassidlere ya da diğer Ortodoks Yahûdîlere yönelik saldırılarının, sadece onları hicvetme şeklinde olduğu yorumunu yapıyor.¹⁵ Yine Bar-

15 Bu taşlamaların ve onların yöneltildiği Hassidic hareketin doğasını anlayabilmek için önemli kaynaklara müracaat edilmelidir. Bu konu hakkında ilk kaynak; Yitzhak Erter'in hiciv kitabı *Metempsychosis*'dir. (İbranicesi; *Gilgul Nefesh*, yani ölen birinin ruhunun başkasına geçmesi). 1852 yılında ölen Erter, kendi döneminin en iyi İbrani →

tal, maskilim'in sadece dayanılmayacak ölçüde tahrik edildiğinde ya da kendini savunmak için fiziksel şiddet kullandığını öne sürmekte.

Rabbi Cohen'e yönelik suikastın olumsuz etkilerine ilişkin (Profesör Gris'in mektubundan aldıkları konusunda) Rosen'in anlattıkları, oldukça değerli bağlantılar kuruyor:

"1840'ların Lemberg'inde yüzlerce maskilim, kendi cemaatlerine başkanlık yapmak üzere bir haham aradıkları bir sırada, küçük bir Avusturya kasabası olan Hohenmass'ta hahamlık yapan Rabbi Avraham Cohen'i bulmuşlardı. Avraham Cohen, seyyar satıcılık yapan fakir birinin oğlu olarak Bohemya'da doğduysa da, yüksek düzeyde eğitilmiş idi. Yeshiva eğitimini tamamlayıp, haham olma yetkisini aldıktan sonra, çalışmalar yapmak ve öğ-

hicivcisi olarak ön yapmıştı. Çalışmaları çok geniş bir okuyucu kitlesine kavuşmuş ve sonuncusu 1996 yılında İsrail'de olmak üzere, kitapları defalarca basılmıştır. Ertel, Hassidlerdeki bu tenâsüh inancını ele almış ve kutsal hahamlarca bir insan rûhunun, bir hayvana geçmesi ve oradan yeniden geri dönmesine yardımcı olmalarını konu edinmişti. Yazar, henüz ölmüş bir Yahûdî'nin rûhuyla karşılaşır. Bu kişi ona, uğradığı 17 değişik mekânı anlatmıştır. Ruh, bu yolculukların birinde; yaptığı sahtekârlıklardan sonuncusunda başarısız kalması üzerine üzüntüsünden ölen entrikacı bir dindara yerleşmişti. Ruh, bir defasında da çok güzel ve uzun bir kuyruğu olan tilkinin bedenine geçmişti. Bu uzun kuyruğu avcılarının dikkatini çekmiş ve öldürülmüştür. Ancak ölüm anında kutsal bir haham takdis etmediği için, artık bedensiz bir hayalet olarak kalmıştır. Bir Hassidic mürid, bu tilkinin kuyruğundan yapılmış olan kürkü satın alır ve bağlı bulunduğu hahama hediye edeceği bir paltoya yaka olarak diker. Haham o paltoyu giydiğinde bir mucize olur ve o kürk hal ının kutsal bedenine temas eder. Devamında Erter şöyle yazıyor: "Böylece tilkinin son rûhu, tıpkı tilki kadar akıllı bir kurnaz olan bir hahamın vücudunda yeniden doğmuştur."

İkinci kaynağımız, daha eski bir çalışma: *The Discoverer of Secrets* (Sırların Kâşifi). Kitap 1819 yılında dönemin Galicia'sındaki en aydın Yahûdî olan Yosef Perl tarafından anonim bir çalışma olarak yayınlanmıştır. Kitap; bir Hassidic'in başka bir Hassidic'e yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplar, bunları bulan ve içeriklerindeki yanlışlıkları Hassidic kaynaklardan düzelten başka bir Hassidic kişi tarafından toplanmıştı. 150. mektupta Hassidic, bağlı olduğu hahamın öldüğünden bahsederek, daha sonra onun dul eşinin hahamın giysilerini Hassidiclere satarak nasıl büyük paralar kazandığını anlatmaktadır. Hahamların giysileri büyük bir kutsallığa sahiptir ve giyimeleri halinde en kötü günahların bile bağışlanmasını sağlar. Örneğin, hahamın atletini giymiş olan bir katil bağışlanacağı gibi, yine aynı şekilde kutsal hahamın pantolonunu giyen bir zânî de affedilir. Kitabın editörü, o dönemin Hassidicleri içinde bu tür inançların olduğunu göstermek için yine Hassidic kaynaklardan orijinal metinler eklemiştir. Bu inançlar bugün de sürmektedir. Ne yazık ki; (batıda) İngilizce kaleme alınmış Yahûdî tarihi kitaplarında Hassidizm'in bu özelliklerinden bahsedilmemektedir.

renim unvanı kazanmak üzere Prag Üniversitesi'ne gitti. Rabbi Cohen'in hikayesini araştıran tarihçi Dr. Ze'ev Aharon Eshkoli, bu hayat hikâyesini 1934 yılında yayınladı. Ona göre, Cohen ılımlı biriydi ama bu dönemlerin Alman tarzı eğitimini almış biri olarak modernist olarak kabul ediliyordu. Cohen, 1844 yılında Lemberg maskilim cemaatinin hahamı olarak atandı. Ama iki yıl sonra tüm Lemberg bölgesindeki maskilim'lerin hahamıydı. Sahip olduğu bu rol içinde, Yahûdî yaşamına bazı değişiklikler getirmeye çalışıyordu ama, Eshkoli'nin deyimiyle, din-ci fanatikler tarafından azgın bir muhalefetle karşılaşıyordu. Cohen'in yaptıkları arasında örneğin; yeshiva'lara alternatif olarak hizmet görecek yeni Yahûdî okulları kurulması girişimi ve evlenmek isteyen çiftlerin nişanlarında Ortodoks hahamlara karşı vermek zorunda oldukları din sınavını kaldırma teşebbüsü gibi işler vardı. Eshkoli'ye göre Cohen'in en önemli girişimi ise, Lemberg Yahûdîlerinin Avusturya yönetimine karşı ödemek zorunda olduğu kosher eti (helal et) ve sabbath (Cumartesi) mumlarına ilişkin vergilerin iptal edilmesi çabasıydı. Bu vergiler fakir Yahûdîler için ağır bir yükü ama, çoğu Ortodoks soylu için önemli bir gelir kaynağıydı. Vergilendirme mekanizması şöyle işliyordu: Zengin bir Yahûdî, yönetime başvurarak belli bir miktar ödeme karşılığında, Yahûdîlere böyle bir vergi koyma hakkı elde ediyordu. Bu kişinin sözde gayretleri karşılığı için topladığı para ise daha büyüktü. Tamamı dindar olan beş vergi toplayıcı, doğal olarak, Cohen'e muhalefetin de başını çekiyordu. Bunların lideri, ünlü bir haham ailesinden gelen Rabbi Hertz Berenstein idi. İkinci adam ise, Lemberg'in eski Ortodoks hahamının oğlu olan Rabbi Tzvi Orenstein idi. Cohen, 1846 yılında Avusturya imparatoruna bir tezkere göndererek, vergilerin toplanmasıyla ilgili olarak yapılan adaletsizliğe işaret etti. Yetkililerle olan ilişkisi nedeniyle, iki defa imparatorla görüşmek için davet edildi. Buna karşın bu beş vergi toplayıcı da aynı şekilde imparatora tezkere göndererek, vergi toplamanın binlerce Yahûdî ailenin geçimini sağladığına işaret ediyorlardı. Ancak Avusturya makamları, Cohen'in talebini kabul ederek, 1848 martında bu vergileri yürürlükten kaldırdı."

Bu vergilerin kaldırılması, öncelikle Cohen'in talebi sayesinde gerçekleşmemişti. Habsburg mutlakıyetçiliğine karşı

bir tepki olarak Viyana'da başlayan 1848 devrimi, muhtemelen bu vergi iptalini teşvik etmişti. Avusturya liberalleri bu vergileri ayrımcılık olarak görüp, muhalefet etmiş ve aydın Yahûdîlerin çabalarına destek olmuşlardı. Başta hahamları olmak üzere Ortodoks Yahûdîler ise, sadece Avusturya'da değil tüm Avrupa ve Orta Doğu'daki mutlakıyetçi yönetimlerle güçlü ittifaklar kurarak tepki gösterdiler. Şimdi yeniden Rosen'in, Rabbi Cohen'in talihsiz yaşam hikâyesiyle ilgili anlattıklarına dönelim:

"Cohen'e muhalefet ister ideolojik gerekçelerle, ister ekonomik gerekçeler ya da isterse her ikisi sebebiyle olsun, bu beş Yahûdî seçkini 1848 yılında Rabbi Avraham Cohen'e karşı kapsamlı bir savaş başlattılar. Önce; sinagogların duvarlarına pankartlar asarak, Yahûdîleri onun suratına tükürme ve taşlama konusunda tahrik ettiler. Tacizlerin artması üzerine Cohen'in arkadaşları, tüm vaktini koruma altında geçirmesini tavsiye ettilerse de, Yahûdîlerin kendisini öldüreceklerine inanmadığını söyleyerek, o bunu reddetti. İkinci adım, Rabbi Cohen'e tatbik edilecek yasal süreci açık biçimde belirten pankartları getirdi. Örneğin bunlardan birinde: "O (Cohen) Talmud'un kanının dökülmesine izin verdiği Yahûdî günahkarlardan biridir." (Yani herhangi bir Yahûdî onu öldürebilir ve öldürmelidir.) Başka bir pankart ise şöyle soruyordu: "Kendi cemaatini yok eden bir hahamdan bizleri kurtaracak bir Yahûdî yok mu?" Fanatikler, ilk olarak suikastın 1848 yılı Purim bayramında yapılmasına karar verdi. Hatta hahamı öldürme şerefine sahip olacak kişilere bile karar verilmişti; ama tüm planları alt üst oldu. Bir ay sonra 1848 yılı Hamursuz bayramında, bir grup Yahûdî haham Cohen'in evini taşladı. Burada çok sayıda polis onu ancak kurtarabildi. Ancak, Avraham Bar-Pilpel adlı bir Yahûdî suikastçı, 6 Eylül 1848 tarihinde, görünmeden hahamın evine girmeyi başardı. Doğrudan mutfığa giderek, pişmekte olan çorbanın içine arsenik zehirinden koydu. Çok geçmeden Rabbi Cohen ve ailesi çorbadan içince, kendisi ve küçük kızı hayatını kaybetti. Yapılan cenaze törenine ne Hassidler ne de liderlerinden biri katıldı. Aksine bu gelişmeyi kutladılar. Üstelik hiçbir Ortodoks haham, ne cinayet için yapılan tahrikleri ne de cinayetin kendisini kınayan tek bir kelime sarfetmedi. Ortodoks olmayan çoğu nasyonalist Yahûdî ise, ses-

siz kalmayı tercih etti. Aklıma gelmişken, Yahûdilerle ilgili ilk tarih kitabının yazarı olan Yahûdî tarihçisi Graetz, kitabında bu olayı atlamıştır. Ortodoks Yahûdiler, hahamın cesedini mezarlıktaki seçkin insanlara ait bölümden alarak başka bir yere gömmüşlerdi. Profesör Ze'ev Gris şunları söylüyor: "Benim ulaştığım sonuç, çok üzgünüm ama, Yahûdilikte hiçbir şeyin değişmediğidir." Gayrı meşrû ilan etmek, kışkırtmak, duvarlara yazılar yazmak ve özellikle de o dönemin Galicia hahamlarının sesizliği, Rabin suikastından önce yaşanan şeylerle tıpa tıp aynı.

Rabbi Avraham Cohen'in öldürülmesi, istisnai bir olay mıydı? 1838 yılı Aralık ayında Rusya'nın güney batı bölge valisi General Dimitri Gabrielovitch Bibikov, emri altındaki bölge valilerine bir genelge gönderdi. Genelgede, sinagoglarda ve Yahûdilere ait eğitim merkezlerinde meydana gelen şeyleri yakından takip etmelerini istiyordu. Yazı şöyleydi: "Bu tür yerlerde Yahûdiler öldürülerek öylece bırakılmaktadır. Bu tür suçlar, ibadet etmek ve dinî bilgiler öğrenmek için tahsis edilmiş yerlerde gerçekleştiğinden ötürü oldukça ciddidir. Bunlar, kendi dindaşlarının suçlarını ihbar eden kişilerin yok edilmesi konusundaki yanlış düşüncelerinin icra edildiği haham mahkemelerince verilen hükümlerin otonom niteliklerini yansıtmaktadır. Hahamlar, resmî soruşturmayı öylesine şaşırtmaktadır ki, çoğu zaman sadece suikastçının değil, hatta mağdurun kimliği bile tespit edilememektedir."

Birçok yeni İsraili tarihçi, hem sapkınlara ve hem de muhbirlerle karşı yürütülen şiddet biçimlerinin birbiriyle ilişkili olduğuna inanmaktadır.

Rabin suikastıyla ilişki kurulduğunda, iki Halacha yasası hem genel ve hem özel anlamda önem kazanmaktadır. Talmud dönemlerinden beri Yahûdileri öldürmek için kullanılan bu iki yasa, Başbakan Rabin'i öldürme konusunda suikastçı Yigal Amir'in kendini mazur göstermede kullandığı ve bu suikastı onaylayanların hâlâ üzerinde durduğu yasal dayanaklardır. Bunlar, "Takipçinin Yasası" (*law of the pursuer*) ve "Muhbirin Yasası" (*law of the informer*)¹⁶ İlk yasa, Yahûdî-

¹⁶ İbranice'de muhbirler için "Moser" kelimesi kullanılır. Tıpkı bazı Filistinliler için kullanılan "işbirlikçi" nitelemesi gibi, bu kelime de Yahûdiler için korkunç bir aşağılamadır.

lerin, başka bir Yahûdî'yi öldürmeye niyetli olduğu düşünülen herhangi bir Yahûdî'yi öldürmesini ya da tehlikeli biçimde yaralamasını emreder. Halacha emirlerine göre, bu kişinin Yahûdî birini takip ederken görülmesi zorunlu değildir. Hahamların, hatta ehliyetli olan herhangi bir bilginin, yukarıdaki nitelikleri taşıyan bir kişiye takip yasasının uygulanacağını belirtmesi yeterlidir. İkinci yasa; yetkili haham otoritesinin herhangi bir kararı olmaksızın Yahûdî olmayanlara, ve özellikle de Yahûdî olmayan resmî otoritelere, Yahûdîlerle ilgili bir konuda bilgi veren, ya da Yahûdîlerin mülkiyetiyle ilgili bir bilgiyi Yahûdî olmayanlara veren, ya da Yahûdî insanları ile onların mülklerini Yahûdî olmayanlara veren Yahûdîlerin öldürülmesini veya ağır biçimde yaralanmasını emreder. İkinci yasa ile diğer Yahûdîlerin yapması yasaklanan şeyleri, yetkili dinî otoritelerin yapmasına izin verilmiştir ve zaman zaman onlar da bunu yapmışlardır. Rabin suikastından önceki kışkırtma süreci sırasında birçok Haredi ve Mesihçi yazar bu yasaların Rabin ve diğer İsrail liderlerine uygulanması yönünde yazılar yazmışlardı. Dindar üyeler kendi dayanaklarını, "Takip yasasının" içinde tanımlanan Yahûdî kategorisine diğerlerini de dahil eden Halacha'daki son gelişmeler üzerine kurmuşlardır. Her Yahûdî, bu yasaların içeriğindeki özelliklere sahip olan Yahûdîleri öldürmekle görevlendirilmişti. Tarihi açıdan, diasporadaki Yahûdîler bu yasaya, modern devletlerin ortaya çıkışına kadar, mümkün olan zamanlarda uymuşlardı. Çar imparatorluğundaki Yahûdîler ise bu yasayı, XIX. Yüzyıl'a kadar hakkıyla uygulamıştır.

İsrail toprakları, dindar Yahûdîler tarafından Yahûdîlerin çok özel bir mülkü olarak kabul edilmektedir. Bu toprakların herhangi bir parçası üzerinde Filistinlilere yetki vermek, muhbirlik olarak yorumlanabilirdi. Nitekim, bazı dinci Yahûdîler, Rabin ile Filistin otoritesi arasındaki gelişen ilişkileri Yahûdî yerleşimcilere zarar verecek bir gelişme olarak yorumladılar. Bu anlamda, Rabin muhbirlik yapmıştı. Gush Emunim liderleri Rabbi Moshe Levinger gibi nüfuz sahibi

hahamlar, Rabin'i, İşçi Partili ve Meretz partili bakanları ve bazı Knesset üyelerini muhbir olarak ilan ettiler. Tel Aviv Üniversitesi'nin saygın üyelerinden Prof. Asa Kasher, *Haaretz* gazetesi editörüne bir mektup yazıp, kamuoyunu Levinger'in kullandığı terimlerin gerçek anlamları ve bunlar içinde ima edilen suikast tehlikesi konusunda aydınlatmaya çalıştı. Ancak onun uyarıları, Rabin ve *Haaretz* editörleri dahil herkes tarafından görmezden gelindi. İsrail gizli polisinin iç güvenlik işlerinden ve Rabin'i korumakta sorumlu kolu olan Shabak bile, mümkün görünen tehlikeleri ve "Muhbir yasa-sının" Rabin'e uygulanması ihtimalini umursamadı. Shabak, olay gerçekleşinceye kadar tehlikenin Müslüman radikallerden geleceğinde ısrar etmişti. İşin ilginci, 1998 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru İsrail medyasının, Shabak'ın uyarıları-yla dolup taşmasıydı. Bu haberler, Yahûdî dinci fanatiklerin, İsrail'in Batı Şeria'nın yüzde 13'lük kısmından daha geri çekilmesini öngören Prensipler Anlaşması'na imza atması nedeniyle Başbakan Netanyahu, Savunma Bakanı Mordechai ve diğer bakanları öldürmeye niyetli olduklarını konu alıyordu. Tüm bu uyarılar, Rabin'e suikasta yol açan köktenci mantık üzerine yoğunlaşıyor ve Yahûdî köktencilerin oluşturduğu tehlikenin ufak bir kısmına işaret ediyordu.

Rabin'in katili, mantık olarak, Yahûdî gizli örgütünün 1984 yılında belirlemiş olduğu dinî dayanaklara yaslanıyordu. Bu gizli örgütün üyeleri daha sonra, Kudüs yakınlarında bir Cuma günü Araplara ait otobüslerin altına bomba yerleştirmekten tutuklandılar. Bombalar, zaman ayarlıydı ve öylesine ayarlanmışlardı ki; Yahûdî dinine göre otobüsle yolculuğun yasaklandığı ve büyük bir günah sayıldığı Cumartesi bayramının başlamasında hemen sonra patlayacaktı. Zira İntifada'dan önce çoğu İsrail Yahûdîsi Araplara ait otobüslere biniyordu. Bombalar patladığında bu araçlarda bulunmaları mümkün olmayan tek insan grubu, dindar Yahûdîlerdi. Bu Yahûdî gizli örgütünün dindar üyeleri, her eylemlerinden önce mutlaka haham onayı almaya çalışıyordu. Ulusal birlik hükümetinin daha sonra iktidarda iken icat ettiği bir anlayış-

ma uyarınca Peres, Rabin ve Shamir; polise emir vererek aşırı görüşteki hahamları soruşturmaya son vermelerini istedi. Hiçbir haham, bomba yerleştirilmesine ön ayak olan dinî gerekçelere itiraz edecek değildi. Kaçınılmaz sonuç; sapkın görüşleri nedeniyle dindar olmayan Yahûdîlerin suçsuz yere öldürülmesine bazı hahamların onay vermesi ve bazılarının da muhalefet etmemesi biçiminde oldu. 16 Kasım 1995 tarihli *Yediot Ahronot* gazetesi, Rabbi Nahum Rabinowitz'in, İsrail ordusu tarafından tahliye edilme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan yerleşim birimlerinin çevresine mayın ve diğer türden patlayıcılar yerleştirilmesini önerdiğini yazıyordu. Bu öneri, benzer türdeki gerekçelere dayandırılıyordu. Kendi önerisi karşısında Yahûdî askerlerin yaşamlarını tehlikeye düşürecek olan risklerin hatırlatılması üzerine Rabbi Rabinowitz şu cümleyle yanıt veriyor: "Eğer onlar Yahûdî yerleşim biriminin ortadan kaldırılması yönündeki emre itaat ederlerse, o halde günahkar Yahûdî olurlar." Ya da başka bir ifadeyle onların ölmeyi hak ettiklerini ima ediyor. Aslında tüm bunlar, yerleşim birimleri hahamlarının, bazı zamanlarda Yahûdî olmayanlar ve laik Yahûdîler hakkında dile getirdikleri katlamalı nefret çerçevesinde anlaşılmalı.

Rabin'in kendisi de dahil, çoğu İsrail Yahûdisinin bu tehlikeyi kasten görmezden gelme nedeni, Yahûdîler arasında oldukça yaygın olan Yahûdî şovenizmi konusundaki görüşümüzde saklıdır. Şovenizm, kendini toplumunu olduğundan daha iyi gösterebilmek için tarihi bile tahrif eder. Aynı şekilde, kendi ulusunun en mükemmel olduğunu iddia ederek, yaşanan andaki durumu da tahrife yeltenir. Çoğu Yahûdî tarafından dile getirilen bu iddia, dinci fanatizm ile (bu fanatizmi) kasten görmezden gelmenin oluşturduğu ortak güçle takviye edildiğinde özellikle tehlikeli olmaktadır. Yahûdî dini ile Yahûdî milliyetçiliğinin özdeşleştirilmesi anlayışı uzun süreden beri çoğu Yahûdî arasında yaygın olduğundan, Yahûdî şovenizmi çok daha öldürücü hale gelmektedir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin Yahûdîliğe dışarıdan getirildiği hiçbir zaman unutulmamalıdır. Mo-

dern ulus devletler döneminin başlamasından önce, Yahûdî toplulukları, totaliter rejimlerdeki kadar keyfi ve acımasız yöntemleri uygulayan hahamlar tarafından yönetiliyordu. Şu anki Yahûdî köktencilerin en değerli istekleri de zaten bu durumu yeniden canlandırmaktır.

Muhbir Yahûdîlerin öldürülme ve cezalandırılmaları konusunda Talmud'un bizzat kendisindeki bilgiler oldukça yetersiz ve hikaye biçimindedir. Roma ve Sasani yönetimlerinden duyulan korku, bunda sınırlı bir sorumluluğa sahiptir. Benzer bir durum, M.S. 750 ile 1050 yılları arasındaki güçlü Abbâsî halîfelerinin yönetimi altında yaşamış olan "Ge'on"lar döneminde de var olmuştur. Ge'on'ların muhbirlerle ilgili hükümleri oldukça seyrek ve sadece dinî cezalar söz konusudur. Asa'ın *The Punishments*'te verdiği bilgilere göre (s. 49), Rabbi Paltoi, IX. Yüzyıl'ın ortalarında, muhbirin sadece bilgiler veren bir Yahûdî değil, aynı zamanda, insanların önünde başka bir Yahûdî ile kavga sırasında onun aleyhine muhbirlik yapacağını söyleyen kişinin de muhbir olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Paltoi, böyle bir insanı "günahkâr" olarak nitelendirmek gibi yumuşak bir ceza öngörmekte. Müslüman İspanya'da, VII. Yüzyıl'ın başlarında güçlü Emevî halîfeliğinin çöküşünden sonra, durum tamamen farklıydı ve muhbirler sık sık idam edilirdi. Nüfusun önemli bir kısmını Yahûdîlerin oluşturduğu Alicena kentinde, ünlü bilgin Rabbi Yosef Halevi İbn Ha'migash, Yahûdîlere; o yıl cumartesiye denk gelen Yom Kippur'daki Ne'yila duası sırasında bir muhbiri taşlamalarını emretmişti. Taşlama genellikle, hem Yom Kippur ve hem de Cumartesi bayramının ihlâli olarak kabul edilmiştir. Üstelik yılda bir kere ve o da Yom Kippur'un kapanışında okunan Ne'yile duası, Yahûdî takviminde belki de en kutsal ibadettir. Böylesine özel bir zamanın seçilmiş olması, tüm Yahûdîlere, mücrim bir Yahûdî muhbiri öldürmenin diğer tüm dinî ibadetlerden daha önemli olduğunu belirtme ihtiyacından kaynaklanmış olmalı. Gerçekten de, Asa'ın *The Punishments*'te naklettiği gibi (s. 63) Maimonides, yetkin Mishnah yorumunda şunları yazı-

yordu: "Batıda (İspanya ve Kuzey Afrika) hemen her gün Yahûdîlerin parası hakkında muhbirlik yaptığı iddia edilen muhbirler öldürülmekte ya da Yahûdî olmayanlara (bu kez kendileri) ihbar edilerek, onlar tarafından öldürülmeleri ya da dövülmeleri sağlanmaktadır." Sonraki dönem dinî otoritelerince geniş biçimde nakledilmiş olan bu kural, önemli bir teamül oluşturmıştır: Muhbirliğe izin verilmiştir; hatta gerekli görülürse Yahûdî otoritelerince yapıldığında hoş olur. Ama sadece Yahûdî bireyler muhbirlik yaparlarsa öldürülmelidir.¹⁷

¹⁷ Yahûdî topluluğu, tek bir muhbir, sapkın ya da onların küçük bir grubu ile karşı karşıya ise uygulanabilir. Topluluk bölündüğünde zorluk baş gösterir. Bu sefer her grup, diğerinin sapkın olduğunu düşünüp, onu resmî makamlara ihbar etmelidir. Yahûdî tarihinde bu tür hadiseler olmuştur. Yahûdî olmayan resmî otoritelerin müdâhil olduğu bu tür çekişmelerin sonucu, etkileri açısından o yöreye özgü kalmakla birlikte, kimi zaman da, yayılarak birçok ülkedeki Yahûdî topluluğunu rahatsız etmektedir. Böyle bir çekişme, sapkınlık konusunda çok aşırı olan hatta bu konuda sapkın olmakla suçlanan Maimonides ile ilgilidir. Hem Selahaddin'in Mısır valisi kardeşi el-Abdal'ın doktoru olarak hem de Mısır Yahûdîlerinin denetçisi olarak Maimonides, İslâm ülkelerinde ona karşı yapılacak herhangi bir Yahûdî saldırısını engellemiştir. Ancak Halife Nâsır'ın (1180-1225) himâyesindeki bazı Iraklı hahamlar, ona karşı şiddetli suçlamalar yöneltti. Öyle ki, kendisinin ölümünden sonra bile vârisleri tam 6 nesil boyunca İslâm ülkelerindeki konumunu güçlendirmişlerdir. Ancak Hristiyan Avrupa'da ise Maimonides, sürekli sapkın olmakla suçlanmıştır. Güney Fransa'dan Montpellier'li Rabbi Shlomo, ilk suçlamayı 1220'lerde yaptı. Kimi haham ve soylular onu savunurken, karşı gruptakiler muhâlefet etti. Maimonides karşıtları, Güney Fransa'da Albigen'leri (Maimonides'in Hristiyanları da kızdıran ve bazı Halacha öğretilerinin de bulunduğu felsefik yazmaları ve buna inananlar) cezalandırmak isteyen Hristiyan zâbitalara ihbar etmişlerdir. Sorgucular, bu kitapların muhtemelen yazılı olduğu ne İbrance'yi ne de Arapçayı bilmedikleri halde, bunları toplayıp halkın gözü önünde yakmıştır. Maimonides'i destekleyen gruplar; daha önce Maimonides karşıtı Yahûdîleri kaçırarak yine Yahûdî düşmanlarına teslim eden feodal lordlara başvurdular. Bu Yahûdîler, lordların kendilerine teslim ettiği diğer Yahûdîleri muhbir oldukları gerekçesiyle dillerini keserek cezalandırdı. Her halükârda bu çekişme 1300'lere kadar sürdü. Muhtemelen bu gün de sürmektedir. Ortodoks Yahûdîler arasında Maimonides, Halacha'nın ilk düzenleyicisi ve Yahûdîliğin öncü filozofu olarak muazzam bir saygı görmesine rağmen, Harediler arasında kuşkuyla karşılanmaktadır. Haredi hahamların büyük bölümü, Maimonides'in felsefî yazmalarını öğrencilerden uzak tutmaktadır. Maimonides, bazı uzmanlar ve yazarların gözünde, terime yüklediği anlama göre kendisi de bizzat bir sapkındır. Kendisinin muğlak felsefî yazmaları, kendisinin sapkınlıklarının okuyan kişiler tarafından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada, Leo Strauss'un *Persecution and the Art of Writing* (Eziyet ve Yazma Sanatı) adlı kitabının 2 ve 3. bölümlerine bakılmalı. ➡

Maimonides yorumunun bir başka bölümünde, muhbir ve sapkınların öldürülmesi zorunluluğunun batının tüm kentlerinde uygulanan bir gelenek olduğunu söylüyor. Grenada Krallığı hariç, İspanya'nın Hristiyanlar tarafından yeneden ele geçirilmesinden sonra da muhbirlerin öldürülmesi sürmüş ve Grenada, Castilya ve Aragon krallıklarında fiilen yoğunlaşmıştır. İspanya'daki olaylardan çok sayıda vakıa kayıtlara geçirilmiştir. Aşağıdaki birkaç olay, bunlardan sadece küçük bir örnektir: Asaf'ın *The Punishments*'te naklettiği üzere (s. 73) Rabenu Asher, haham mahkemesinin durumunu araştırdığı, kötü şöhretli bir Yahûdî muhbir ile ilgili soruya yanıt verirken, muhbirlerin öldürülmesi için görgü şahidine ihtiyaç olmadığını, diğer Yahûdîlerin onun muhbir olduğu yönünde görüş belirtmelerinin yeterli olacağını belirtiyordu. Rabenu, "Eğer suçlamadan önce görgü şahidinin ifadelerine ihtiyaç olursa, muhbirleri hiçbir zaman cezalandırmayız." görüşünü savunuyordu. (Benzer gerekçeler, engizisyon mahkemeleri, modern totaliter rejimler ve 1967 yılından beri işgal altındaki topraklarda İsrail işgal rejimi tarafından kullanılmaktadır.) Rabenu Asher, ünlü bir haham olduğu bir sırada Kuzey Fransa'dan İspanya'ya göç etti; muhtemelen Aşkenazi geleneklerine olduğu kadar İspanyol Yahûdîlerinin yaşam biçimine de aşina idi. Bundan dolayı, Yahûdîler ya da onların parası konusunda üç defa muhbirlik yapmış bir muhbirin diasporadaki Yahûdî toplumları içinde cezasının ölüm olduğu konusunda bilgiye dayanan yorumlar yapabilmıştır. Rabenu Asher, Yahûdîler arasında muhbir sayısının artmaması için bunun gerekli olduğunu savunmaktadır. Bunların tümünü biraz daha izah ettikten sonra, ceza olarak bir muhbirin öldürülmesinin iyi bir davranış olacağı sonucuna varmaktadır.

Strauss, 1950'li yıllarda komünist rejim altındaki bazı yazarların kullandığı yazı üslubu ile Maimonides ve diğer Yahûdî Orta Çağ düşünürlerinin stilini karşılaştırmaktadır. Her iki grup da, bağnazlar tarafından cezalandırılma korkusu sebebiyle bazı noktaları okuyucudan saklayan; ama aynı zamanda akıllı okuyucuların anlayabileceği imaların bulunduğu bir üslup kullanmışlardır.

Asaf tarafından belirtilen (s. 74) bir başka fetvada ise, Rabenu Asher, ya "Avraham" ya da "Alot" ismindeki bir Yahûdî'yi konu alıyor. Bazı Yahûdîler onu birkaç defa muhbirlik yapmakla itham etmişlerdi. Rabenu Asher, Yom Kippur, Sabbath bayramına denk gelmiş olsa bile muhbirin cezalandırılabilmesinin bilinmesi gereğinde ısrar ederek, Almanya ve Fransa'da böyle yapıldığını söylüyor. Rabenu Asher'in oğlu Rabbi Yehuda ise şu görüşte bulunmuştur (Asaf, s. 79): [Yıllardır muhbirlik yapmış olan bir Yahûdî'nin durumu hakkında] "Onu her kim öldürürse, Tanrı tarafından büyük bir mükafat görecektir. Muhbiri öldürebileceği halde bir Yahûdî bunu yapmaz ise, o muhbirin yapmış olduğu tüm şeyleri sanki kendisi yapmışçasına cezalandırılır." Bir başka davada Rabbi Yehuda, Yahûdî olmayan kişilerin yargılayarak ölüm cezası vermemeleri ihtimaline karşı, muhbirleri Yahûdîlerin bizzat kendilerinin öldürmeleri gerektiğini izah etmektedir. Kimi durumlarda ise Yahûdî cemaati bizzat muhbirin hayatını kraldan satın alarak, onu toplum önünde infaz etmişlerdir. Örneğin böyle bir olay, 1279 Nisan ayında Barcelona'da yaşanmıştır. Asaf'ın *The Punishments*'te belirttiğine göre (s. 65,67) Rabbi Shlomo ben Aderet, bir fetva verir. Soylu bir aileye mensup olan Vidilan de Porta adlı bir Yahûdî, aynı zamanda Catalonia Kontu da olan Aragon kralı Kral II. Pedro'ya muhbirlik yapmıştı. Catalonia'nın Yahûdî yerleşimcileri, muhbiri kraldan (muhtemelen belli bir para karşılığında) isterler; Kral da daha önce Porta'yı ölüm cezasına çarptırmış olan Barcelona'daki Yahûdîlere teslim etmeyi kabul eder. Barcelona Yahûdîleri, mezarlıktan önce onu caddelerde dolaştırır ve iki kolunun damarlarını açarlar. Bu şekilde ölene kadar kan kaybeder. Onun infazından üç yıl sonra kardeşleri itiraz edince, Rabbi Shlomo ben Aderet, kararı, "bu tür kararların Aragon ve Castile'da uygulandığına" işaret ederek savunur. Aynı şekilde dönemin en önemli hahamı olan Rotenburg'lu Meir (Maharam)'in bu hükme desteğini almak için Almanya'ya yazar. İspanya'daki anonim fetvalarda açıkça görülen muhbir yasası, XVI. Yüzyıl'ın ünlü Polonyalı ha-

hamı Shlomo Luria tarafından nakledildiği için de önemlidir. Bu, Asaf tarafından *The Punishments*'te (s. 83-87) şu cümlelerle geçmektedir: "Muhbir, sadece hahamlar mahkemesinin kararı üzerine değil; fakat herhangi bir Yahûdî (böyle bir karar beklemeden) kendi kendine öldürmesi ile Tanrı'nın mükafatını kazanacaktır." Buna benzer açıklamalar, sayısız haham fetvalarında ortaya çıkmaktadır.

İspanya Yahûdileri, XV. Yüzyıl'ın sonları gibi geç bir döneme kadar muhbirleri öldürüyor ya da sakat bırakıyordu. İspanyol Yahûdilerinden etkilenmiş olan Kuzey Afrika ve Portekiz'deki Yahûdî toplulukları başta olmak üzere diğer ülkelerdeki Yahûdîler de, benzer şekilde hareket etmiştir. Rabbi Tzemach'ın oğlu olan ve XV. Yüzyıl'ın başlarında İspanya'dan Cezayir'e göç eden Rabbi Shimon, Asaf'ın da *The Punishments*'te belirttiği gibi, (s. 88) bir muhbiri katletmenin kutsal bir görev olduğundan bahsetmekteydi. Bir başka fetvasında Rabbi Shimon (Asaf, s. 89) her zaman öldürmenin mümkün olmadığını kabul etmekte ve böylesi durumlar için muhbirin altından damgalanması ya da kamçılanması gerektiğini; ama her halükârda onun adının tüm Yahûdî toplulukları içinde muhbir olarak yayılması gerektiğini tavsiye etmekteydi.

Kuzey Fransa ve Almanya'daki Aşkenazi toplumlar içinde reformistlerin öldürüldüğüne ilişkin bilgiler, bunların XIX. Yüzyıl'dan önce çok seyrek olduğunu, yüzyılın sonundan itibaren ise hiç olmadığını gösteriyor. Bunun sebebi muhtemelen, Yahûdilerin otonomilerinin zayıf ve Yahûdî olmayan devletin otoritesinin ise güçlü olmasıydı. Daha önce zikredildiği gibi, Rabenu Asher, kendi zamanında Almanya'da muhbirlerin katlinin oldukça yaygın olduğuna şahitlik yapıyor. Ama bununla ilgili küçük deliller sunmuştur. Kuzey Fransa'nın en önemli hahamlarından biri olan Rabenu Tam, (Asaf, s. 107), Fransa'daki bir hahamlar meclisinin toplanarak, kendi milletimizden olan suçlular ile Yahûdîlerle sorunlu olduğu halde davalarını Yahûdî olmayanların mahkemelerine götüren ve böylece haham mahkemelerinin özel otorite-

tesini küçümseyen Yahûdilerin yol açtığı problemleri tartıştıklarını haber veriyordu. Bu tür suçlulara karşı verilen en net cezalandırma, kendileriyle konuşmanın tamamen yasaklanması da dahil, aforoz etmeydi. Hahamlar; kralı ya da feodal lordları kızdırmaktan korkan Yahûdilerin, aforoz edilmiş muhbirlerle konuşabileceklerini; ama böyle bir izni sadece mazeret halinde kullanabileceklerini belirterek, bu yasağı bir şekilde yumuşatmışlardır. Bazı hahamlar ise, kapalı kalmış eski bir yasanın da ek olarak değiştirilebileceğini söylemişlerdir. Asa'fa göre (s. 107), XIII. Yüzyıl'ın ikinci yarısında, Rothenburg'lu Rabbi Meir, Yahûdilerin, sürekli aforoz durumunda kalan bir muhbirin dilini keserek onu öldürebileceğini ya da sakat bırakabileceğini yazmıştır. Bu dönemde Almanya'daki muhbir davalarından sadece birkaç tanesinde ölüm ya da sakatlama cezası verilmiştir. Bunlardan biri XIV. Yüzyıl'ın başlarında Strasbourg'da yaşayan bir muhbirle ilgiliydi. *The Punishments*'te Asa'ın kaydettiğine göre, (s. 108), Strasbourg hahamı, Rabbi Samuel Shlitzstat bir muhbiri ölümüne mahkum etmişti. Ancak Yahûdî topluluğu, Yahûdî olmayan bir hâkime başvurur. Bu hâkim de muhbirin Ren nehrinde boğulmasına hükmeder. Bunun üzerine muhbirin bazı arkadaşları bu kez bazı güçlü feodal lordlara başvurarak onlar aracılığı ile imparatora ulaşırlar. Arkadaşları, Yahûdilerden oluşmayan mahkemede şahitlik yaparlar ve Latince yazılı belgelerle imzalı ifade verirler. Onlar, Rabbi Shlitzstat'ın Yahûdilere bir mektup göndererek muhbirin öldürülmesi gerektiğini yazdığını belirtirler. Aynı şekilde, arkadaşlarının boğulmasını garanti etmek için Strasbourg ve çevresindeki Yahûdilerden para topladığına şahitlik yaparlar. Burada, boğulma emrini veren yargıcın rüşvet aldığı ima ediliyordu. Sonuçta Rabbi Shlitzstat, birkaç yıllığına resmî otoritelerden gizlenmek zorunda kaldı ve ardından Almanya'dan Irak'a kaçtı. Oraya gittiğinde Irak Yahûdî toplumunun lideri olan Hodaya'nın oğlu David kendisine zulmetmiş olan Yahûdilerin haksızlıklarından dem vurmıştır. Hodaya'nın oğlu David, bu suçlu kimseleri dinî olarak aforoz eden bir yazı yaz-

mıştır. Rabbi Shlitzstat, çok geçmeden elinde aforoz emri ile Almanya'ya döndü. Hikâyenin sonunda, Almanya'ya dönüşünden sonra neler olduğu konusunda ise hiçbir şey bilinmiyor. Bu dönemden beri haham kaynakları, muhbirler hakkında aforoz dışında ölümle ilgili hiçbir şey yayınlamamıştır.

XVI. Yüzyıl Polonya'sındaki Aşkenazi Yahûdiler hakkında ayrıntılı bilgiler elde mevcuttur. Bu Polonya Yahûdileri, daha önce de işaret edildiği gibi, görece olarak güçsüz olan Polonya-Litvanya Cumhuriyeti içinde geniş bir özerkliğe sahip bulunuyordu. Bu nedenle, Yahûdî muhbirler hakkında öldürme ve diğer cezalar oldukça yaygındır. Asaf'ın, *The Punishments*'te açıkça ortaya koyduğu gibi, (s. 122) Rabbi Shlomo Luria, muhbirlerin mutlaka öldürülmeleri gerektiğine hükmetmiş ve şunları eklemiştir:

“Örneğin dillerinin kesilmesi gibi sakat bırakmaktansa, şeytanı aramızdan tamamen kaldırmak için onların öldürülmeleri daha iyidir. Ayrıca şu da bir ihtimalden öte neredeyse muhakkak bir gerçektir ki; sakat bırakılmış olan Yahûdî intikam almak için irtidat edecek ve bu şekilde Yahûdiler hakkında olur olmaz şeyler anlatacaktır. Ben şunu gördüm ki; onları sadece sakat bırakmakla Yahûdiler daha büyük acılara maruz kalmaktadır.”

XVII. Yüzyıl'ın başlarından sonra, Polonya hahamları ve özerk Yahûdî otoriteleri, Yahûdî muhbirlerin öldürülmeleri ile ilgili yazılar yazdıklarında daha dikkatli bir dil kullanma eğilimine girmişlerdir. Pinsk kasabası ve tüm Litvanya'dan kovulduktan sonra Lubavitch'te ortaya çıkan Yahûdî bir muhbirin olayında, Litvanya Yahûdî Komitesi, hüküm cümlesini yazarken İbranice “hatarat dam” (kan dökülmesine izin verilerek) ifadesini kullanmıştır. *The Punishments*'in 128 ve 129. sayfalarında Asaf bu hükmü tartışmaktadır. Bundan sonraki benzer hükümlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanan bu ifade, bir muhbirin doğrudan öldürülmesini emreden hükümlerden biraz daha dolambaçlıdır. Aynı olayda Litvanya Yahûdî Komitesi, Yahûdilerin sırlarını açığa çıkaran bir Yahûdî'nin, Yom Kippur bile olsa mutlaka aforoz edilme-

si gerektiğini belirttikten sonra, şu hükme varıyor:

“Yahûdilerin malları ile ilgili bile olsa muhbirlik yapan ya da bütünüyle zarar veren herhangi birinin durumu hakkında Yahûdiler yasayı bilir ve bunun için de herhangi bir kural koymaya gerek yoktur. Bizler sadece uyarıyoruz, bu tür eylemleri duyan ya da gören her Yahûdî'nin, kendisiyle ilgili olsun ya da olmasın üç gün içinde yaşadığı kasabanın iki önde gelen kişisine (ki bunlar muhbirle ilişkili olmayacak) durumu haber vermesi gerektiğini emrediyoruz. Aksi halde (olayı görüp duyduğu halde haber vermeyen) o kişi kendisi aforoz edilecek ve muhbirin cezası aynen ona tatbik edilecektir. Haber verilen bu iki soylu da, yapmaları gereken şeyi yapacaklardır. Ancak, muhbir çok güçlü ise ve o zaman için bu soylular ona bir şey yapamıyorsa, hahamlar ve önde gelenler, o muhbirin çocuklarının sünnet edilmemesi, kızlarıyla evlenilmemesi ve tüm kutsal şeylerden dışlanmasını sağlamak için, onun adını kasaba defterine kaydedeceklerdir. Aynı şekilde öncü hahamlar, “ve ben intikamımı alacağım zaman..” âyetinin ona uygulanmasını gözeteceklerdir. (Pentateuch'da çok yerde geçen bu âyet, Tanrı'nın intikamının erteleneceğini ama bir gün mutlaka geleceğini ifade ediyor.)”

Bir muhbirin doğrudan öldürülmesini emretmektense, bir kez daha, kullanılan dil dikkatli ve dolaylı ifadeler içeriyor ve bir Yahûdî hakkında muhbir kaydı kullanılmıyor. Hükmün son cümlesi özellikle konuyla ilgilidir.

Polonya'dan ikinci örnek olay, Krakow'daki Yahûdî cemaatinin yıllığında saklanmıştı. Bu konu da, Asaf tarafından *The Punishments*'in 133. sayfasında tartışılıyor. Yıllık; “finansal konularda, soygun olaylarında, şiddet kullanımında ve yazılamayacak dinî suçların işlenmesi ile ilgili olarak Yahûdiler hakkında” bilgi vermesi nedeniyle Rabbi Aharon Welitshker'in oğlu Yisrael'i mahkum ediyordu. Mahkumiyet metni şöyle devam ediyor:

Bizler, Yahûdî cemaatinin soyluları ve haham mahkemesinin asil üyeleri (Tanrı tümünü korusun), ailesinin itibarını göz önünde bulundurarak cezayı azalttık. Bunun için onu sadece, tüm sinagoglarda aforoz etme ve ne şahitliğinin ne de haham mahkeme-

lerinde yemininin geçersiz kılınması cezalarına mahkum ediyorduz. Boynuna demir bir tasma takılmalı. Aynı şekilde, bireylerden ya da topluluklardan çaldığı her şeyi geri vermesi gerekmektedir. Eğer bulunursa mal varlığı müsadere edilecektir.

İlave olarak, onun kasabadan sürülmesi ve onun soyundan hiç kimsenin artık bu kasabada yaşamasına izin verilmemesi emredildi. Bu yumuşatılmış karar 1772 yılı kışında yayınlandı.

Polonya'dan üçüncü örneğimiz, Polonya'nın önemli dinî liderlerinden Rabbi Matattya'nın oğlu Rabbi Benyamin tarafından yazılan ve 1733 yılında yayınlanan, *Taharat Kodesh* adlı Talmudçu bir kitabın önsözünden alındı. Asaf'ın *The Punishments* adlı kitabının 133. sayfasında değindiği bu eser, tüm ölüm cezaları ve uygulanan diğer acımasız cezalara rağmen zaman içinde muhbirlerin sayısal olarak arttığını gösteriyor. Rabbi Benyamin, kendi döneminde Yahûdî muhbirlerin artan sayısından acı bir şekilde şikâyet ederek, çoğu Yahûdî'nin de bunlara yardım ya da yataklık ettiğini ilave ediyor ve Yahûdîlerden, muhbirlerden uzak durmalarını istiyordu. Onun sunduğu çare ise, "onları tümünden yok edinceye kadar kanlarının dökülmesine izin vermek" idi. Üstelik Rabbi Benyamin, onların verdikleri sadakaların alınmasını da yasaklamıştır. Bilinmeyen uzak bir ülkede Yahûdîlerin, muhbirleri yok edebildiklerini ekleyen Benyamin, külliyetli miktarla para harcamalarına rağmen bu suretle güvenliklerini sağladıklarını belirtiyordu. Rabbi Benyamin'in tavsiyeleri uyarı değildi. Daha önemlisi, XIX. Yüzyıl'da, Yahûdî muhbirlerin ölümleriyle ilgili Çar polislerinin yaptığı soruşturmalar ve aydın Yahûdîlerin ifadeleri, Yahûdî muhbirler probleminin bu tavsiyelerle çözümlenemediğini gösteriyor.

Polonya-Litvanya Cumhuriyeti'nin, 1795 yılında Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bölünmesi ardından, bu üç ülkenin güçlü otoriteler kurmaları sebebiyle Yahûdî toplulukların özerkliğinin yok olması neticesinde; Yahûdîler tarafından diğer Yahûdîlere yönelik şiddette hızlı bir azalma yaşandı. Polonya'nın Prusya'ya kalan parçalarında şiddet, fiilen

ortadan kalktı ve neredeyse Rusya tarafından hükmedilen bölgelerdeki ile aynı seviyelere düştü. Rusya hâkimiyetindeki bölgelerde ise, uygulama olmakla birlikte, çoğunlukla bu gizli yapıyordu. Avusturya tarafından yönetilen Galicia bölgesinde ise durum biraz daha karışıktı; belli koşullar altında modernist hahamlara yönelik suikast türünden şiddet eylemleri meydana gelebiliyordu.

Yahûdiler-içi şiddetin bölünmüş Polonya'nın bu üç bölgesinde farklı seviyelerde olması, bölünme sonrası modernist etkinin her bir bölgeyi farklı düzeylerde etkilemesine bağlanmalıdır. Polonya'nın Prusya parçasındaki Yahûdiler, güçlü bir polis ve sivil yönetim gücüyle takviye edilmiş ve modernist eğilimlerin güçlü olduğu mutlakıyetçi monarşi yönetimi altında yaşıyordu. Polonya'da ilk bölünme olduğunda, Fransız filozofu Voltaire'in yakın dostu II. Frederic (Büyük Frederic) Prusya'nın hakimiydi. Bu nedenle de, en azından II. Frederic'in 1786 yılında ölmesinden sonraki nesle kadar Prusya yönetim kadroları içinde aydınlanmanın etkisi güçlü biçimde hissedildi. Belki de aynı önemde başka bir etki, Yahûdî aydınlanmasının Prusya'da başlamış olmasıydı. Berlin'e yoğunlaşmış bulunan aydın Yahûdî cemaati, o dönemde kendini İbranice olduğu kadar, Alman diliyle de ifade etmiştir. Bu aydın Yahûdiler böylece, Prusya tarafından işgal edilmiş olan Polonya bölgelerindeki erkek Yahûdîlerin çoğunluğu tarafından kolaylıkla anlaşılabilmişti.

Buna karşın Polonya'nın Rusya'ya kalan bölgelerindeki Yahûdiler, II. Catherine tarafından sağlanan ince aydınlanma perdesine rağmen, zayıf ve yetersiz kalmış geri bir rejime sahipti. Rusya aynı şekilde, yüz yıllardır Yahûdîlerin olmadığı bir ülke idi. Rusya'da Yahûdîlerin yaşamasına ilk defa Çarlık döneminde, işgal altındaki Polonya topraklarında izin verildi. Yahûdîlerin belli istisnalarla birlikte 1917 yılına kadar yaşamasına izin verilen kötü şöhretli Rusya bölgesi "Pale", gerçekte Rusya tarafından işgal edilmiş olan Polonya-Litvanya Cumhuriyeti topraklarıydı. "Eski Rusya" ise, Yahûdîlerin kendi topraklarında yaşamasını yasaklayarak "saflığını" ko-

rudu. Yahûdilerin olmaması nedeniyle, Ruslar ve özellikle de Rus Kilisesi liderleri, güçlü bir anti-semitizm geleneğine sahipti. 1800 yılında Rusya'daki Yahûdî düşmanlığı, aynı dönemde başka bir ülkedekinden çok daha fazlaydı. Üstelik Çarlık rejimi, Polonya'yı ele geçirmesinden sonraki ilk dönemlerde Yahûdîlere yönelik 1905 yılına kadar yürürlükte kalacak özel vergiler koydu ve başka ayrımcılıklara ön ayak oldu. Yahûdîlere yasaklanan St. Persburg ve Moskova dışında büyük kent olmaması ve gelişmemiş devlet eğitim sistemi, Rusya işgaline giren Yahûdîlere eski geleneklerini sürdürme imkanı verdi. Bu gelenekler arasında, tabii ki; sapkınların cezalandırılması ve muhbirlerin öldürülmesi gibi hususlar da bulunuyordu. Ancak yine de küçük ama her geçen gün büyümekte olan bir Yahûdî aydın grubu, bu ve buna benzer eski geleneklere karşı Rusya yönetimi altında, daha önceki Polonya-Litvanya Cumhuriyeti'ndeki koşullardan daha kolay bir şekilde muhalefet geliştirebildi. Rusya yönetimi, kusurları olmakla birlikte, Yahûdî aydınlara daha öncekinden daha büyük bir koruma sağlamıştı. En azından artık öldürülen muhbirlerle ilgili olarak rahatlıkla şahitlik yapabiliyorlardı.

Avusturya tarafından işgal edilen topraklardaki Yahûdîler ise, Prusya ve Rusya arasında orta yollu bir durum yaşıyordu. 1848'ten başlayarak ve özellikle de Avusturya'nın anayasa ve sivil haklarla ilgili olarak sınırlı özgürlükler verdiği 1867 yılından itibaren, bu ülkedeki Yahûdîlerin durumu, Prusya'daki duruma daha fazla yakınlaşmış ve 1871 yılındaki Alman birliğinden sonra da Alman modeli halini almıştır.¹⁸ Avusturya ve buraya hükmeden Hapsburg hanedanı, çok güçlü anti-semitik eğilimler taşıyordu ve Nazilerden önce en

¹⁸ Nazizmin yükselişine kadar süren bu durum, Doğu Almanya'daki Yahûdîleri Alman hayranı yapmış ve modern dönemdeki Polonya anti-semitizminin doğuşuna katkı yapmıştır. Goldhagen'in propagandasını yaptığı şeyin tersine Doğu Avrupa Yahûdîleri, I. Dünya Savaşı sırasında dahi Almanları ve Alman işgal ordularını Yahûdî sever olarak kabul ediyorlardı. Tabii ki bu görüşe sahip olmaları için haklı gerekçeleri vardı.

büyük Yahûdî sürgününden sorumlu olan XVIII. Yüzyıl Avrupasının Yahûdîlere en düşman lideri Maria Theresa (1740-1780) döneminde bu iyice belirginleşti. Theresa, 1745 yılında, gerek Prag ve gerek diğer Bohemya kasabalarından yaklaşık 70 bin Yahûdî'yi sürüp çıkardı. Ancak Avusturya Veraset Savaşları sırasında kendilerinden gelecek yardımlara ihtiyaç duyduğu İngiltere ve Hollanda gibi müttefiklerinin güçlü tepkileri sebebiyle çok kısa bir süre sonra, emirlerini geri almak zorunda kaldı ve Yahûdîlerin geri dönüşüne izin verdi. Kendisinden sonraki halefi II. Joseph, tam tersi politika benimseyerek, 1782 yılında, Yahûdîlere sınırlı, ama hâlâ anlamlı haklar bağışlayan bir emir yayınladı. Bunu, oldukça büyük bir muhalefet bulunduğu halde yaptı.¹⁹ 1790 yılında Josep'in ölümünden sonra, 1867 yılında imparator Franz Joseph'in Yahûdî yanlısı bir siyaset benimsemesine kadar iki eğilim inişli çıkışlı bir seyir takip etti.

İsrail tarihçileri, 1880'li yıllara kadar Çarlık Rusyası içinde Yahûdî muhbirlerin, Yahûdîlerce katledilmesi uygulamasının fazla olduğuna dair deliller sunmaktadır. Rosen, yeni İsrail tarihçileriyle ilgili bir makalesinde; Pale kentinin için-

¹⁹ Yahûdî tarihi konusunda yapılmış standart çalışmalara ilave olarak bkz; Ernst Wangermann'ın *The Austrian Achievement 1700-1800* (Londra, Thames and Hudson, 1973). Wangermann, II. Joseph tarafından gösterilmiş olan sınırlı hoşgörü döneminden sonra ortaya çıkan Yahûdî karşıtı eylemlere dikkat çekmektedir. Aynı şekilde; modern tarzda giyinme konusunda Viyana Yahûdîlerini eleştiren Devlet Konseyi'nin muhafazakâr üyelerinden birinin şöyle dediğini kaydediyor: "Toplumda geçerli olan tüm geleneklere aykırı görünümdeki genç Yahûdî erkekler, Hristiyanlardan farklı giyinmektedir... Hatta bunlardan kimileri (toplumun çürümesinin işareti olarak) yanlarında kılıç taşıyorlar." Viyana Başpiskoposu ve Catholic Conservative Party'nin lideri olan Kardinal Migazzi, Yahûdîlere karşı hoşgörü konusundaki en hararetli muhâliflerden biriydi. II. Joseph'in ölümünden sonra bazı hahamların isteği üzerine, Avusturya hükümeti Yahûdî kitapları üzerinde sıkı bir sansür mekanizması kurdu ve Kabbala ile ilgili kitapların basım ve yayımını yasakladı. Prag hahamı ve aynı zamanda bu "kutsal" sansür görevini yerine getirmek için atanmış olan kişinin yakın arkadaşı olan Eliezer Falkash, bu konudaki sansüre ilişkin uzun bir fetva vermişti. Bu metin içinde verdikleri emirlerle Yahûdî dininin saflığını muhâfaza etme konusundaki desteklerinden ötürü imparatorlar II. Leopold ve II. Francis'e övgüler vardı. Bkz: Shmuel Vertes, *Enlightenment and False Messianic Tendencies: History of a Struggle* (İbranice bası; Kudüs, Shmuel Vertes, 1998)

den geçen Dinyeper nehrinde, XIX. Yüzyıl boyunca yüzlerce Yahûdî muhbirin boğulduğunu otobiyografisinde yazan Shaul Ginzberg'ten alıntılar yapıyor. Söz konusu muhbirler, bazı şeyler konusunda resmî otoritelere bilgi verdikleri kuşkusuyla "Muhbir yasası" gereği yargılanıp suçlanmışlardı. Rosen, "Avraham Cohen gibi, onların bir kısmı da, Yahûdî toplumuna modern yaşam biçimini getirmeyi istemek türünden ideolojik gerekçelerle bu muameleye maruz kalmışlardı" diyor. Bu olaylardan bazılarını araştırmış olan Dr. David Asaf ise, şöyle yazıyor: "Bazı muhbirler, yetkilileri vergi kaçırma konusunda bilgilendiren profesyonellerdi. Ama bu tür durumlarda bile onlar hakkındaki hüküm haham mahkemelerine aitti ve bir tür linç biçimindeki infazları, başta Hassidler olmak üzere Ortodoks Yahûdiler ile Yahûdî aydınlar arasındaki kavganın boyutlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır." Daha öncede ortaya konulduğu gibi, Yahûdî bir muhbir, kendisini savunması için herhangi bir şey söylemesine izin verilmeden gizli biçimde yargılanıp ölüm cezasına çarptırılırdı. Bu tür bir infaz yöntemi, yakın dönemlere kadar yüzyıllardır uygulandı.²⁰ Rosen'in, Yahûdî toplumunun bu

²⁰ Sansür ve Yahûdî tarihinin olumsuz yönlerini görmezden gelme anlayışı nedeniyle bu konudan; İngilizce konuşulan ülkelerdeki çoğu Yahûdî'nin haberi bile yoktur. Bugün İsrail'deki İbrani medyasında, Haredilerin "Takipçinin Yasası" (law of the pursuer) ve "Muhbirin Yasası"nın (law of the informer) uygulanması yönündeki isteklerini konu alan haberler yayınlanmaktadır. Örneğin, 18 Şubat 1999 tarihli *Haaretz* gazetesi, Kudüs'e bağlı Mea She'arim'de yaşayan ve dünyanın değişik bölgelerindeki Haredilerden milyonlarca dolar dolandırma suçundan yargılanan Yosef Prushinovsky adlı bir Haredi hakkında savcının, "şahitleri bu iki yasa ile korkutmaya teşebbüs etme" suçlamasında bulunduğunu yazıyordu. Prushinovsky, İsrail'in laik mahkemelerinde kendisi aleyhine ifade vermeye cüret eden herhangi bir şâhide karşı bu iki yasaı kullanma konusunda tehdit etmişti. Çoğu Haredi hahamı, Arapların da yargıçlık yapabileceği İsrail'deki laik mahkemelerde şahitlik yapmanın, Yahûdî olmayan otoritelere muhbirlik yapmakla aynı anlama geleceğini düşünmektedir. Prushinovsky gibi Haredi Yahûdiler, böylece, kendi topluluğu içinde oldukları sürece yasal bir koruma ile birlikte başta dolandırıcılık olmak üzere rahatlıkla suç işleyebilmektedir. Ancak, kendi paralarını geri almak için harekete geçme günahı işletecek derecede, mağdurları etkileyecek oranda çalmazlar. Benzer bir durum, Amerika'daki bazı Haredi toplulukları içinde bir hayli yaygındır; ancak Amerikan medyası, bu davalarla ilgili çok nadir haber ya da Halacha izahatları vermektedir.

muhbirleri "hain" olarak kabul edip etmediği yönündeki sorunu Asaf şöyle yanıtlıyor:

"Yahûdî aydınlar tarafından bu şekilde görülmüyorlardı. Dahası, Yahûdî aydınlar, tüm Yahûdîlerden yaşadıkları devletin vatandaşları olmalarını istiyordu. Bunun içine, vergi ödeme ve ordu da askerlik hizmeti de dahildi. Onlara göre, resmî otoritelere herhangi bir durumda haber verilmesi gerekli bir şeydi. (Rabin'in suikastından bir yıl sonra) İsrail'de şu anki durumla karşılaştırdınca, ufak değişikliklerle birlikte, şu anki çekişme tıpkı geçmiştekine benziyor."

İlgiyi göstermek için Asaf, şu an "Rozin kasabasının kutsal adamı" olarak anılan ünlü Hassidçi haham Israel Friedman'la ilgili araştırmasında ulaştığı bir olayı anlatıyor. Bu suikastlarda başlıca rolü Hassid hareketi oynadığından ötürü, Friedman da, Hassidic bir şahsiyet olarak önemlidir. Rosen'in belirttiğine göre Asaf şöyle bir ilgi kuruyor:

"Friedman, Hassidic liderlerin büyüklerinden biriydi. Yahûdî tarih kitaplarında küçük ilmi bilgiye sahip; ama hayatın tadını çıkarmış olan güçlü biri olarak sunulur. Ukrayna'nın Podolia bölgesindeki Oshitz kasabasından bazı muhbirlerle karşı Takipçinin Yasası hükümlerinin uygulanmasını sağlamıştı. 1836 Şubatında, donmuş nehrin buzları altında Yitzhak Oxman adlı birinin cesedi bulunmuştu. Ceset, işkence sonucu olduğu açıkça belli olan bir muamele ile öylesine bozulmuştu ki, tanınması çok zor oldu. Bir süre sonra, ceset mezarından yerinden çıkarıldıktan sonra bazı şahitler onu teşhis edebilmişti. Shmuel Schwatzman adlı başka bir kişinin cesedi ise tamamen ortadan kaybolmuştu. Onun sinagogda dua ederken boğularak öldürüldüğünü şimdi biliyoruz. Onun cesedi, parçalara bölünerek, cemaatin hamamını ısıtan fırında yakılmıştı. Polis soruşturması ardından anlaşıldı ki; cinayetin işlendiği yerdeki cemaat Yahûdîleri ve hatta maktulun akrabaları, ne olduğunu ve nasıl olduğunu çok iyi bilmekteydi. Güçlü disiplin ve korku sebebiyle herkes sessiz kalmıştı. Bu; gizli bir haham mahkemesinin verdiği yazılı olmayan Takipçi Yasası hükümlerinden ortaya çıkarılabilenlerin sadece biriydi. Galicia'nın aydın Yahûdîlerinin önde gelenlerinden olan Yosef Perl, Rabbi Yisrael of Rozin'i mahkum

ettirmek için gizli biçimde Rus makamlarına bilgi vermişti.”

Diğer Hassid cinayetlerini de anlatan Asaf, Hassidlerden nefret eden Perl’ün tamamen ideolojik olduğuna inandığı gerekçelerle hareket ettiğini söylüyor. Yeni dönem tarihçileriyle görüşmelerinden yola çıkan Rosen, Hassidlerin aynı zamanda birbirleriyle de tamamen ekonomik gerekçelerden kaynaklanan nedenlerden ötürü şiddetli bir kavga içinde olduklarını ortaya koyuyor: “Hassidler, kutsal saydıkları seçkin insanlarına para verdiklerinden ötürü, bir süre sonra bu kişiler, dönemin krallarının lüksüyle rekabet edecek bir yaşam tarzı benimsediler. Bu nedenle, onların gelirlerinin nereden geldiği konusuyla yakından ilgilenmeye başladılar.”

Yukarıdan beri sadece az sayıda örneğini vermeye çalıştığımız grup-içi şiddet olayları, modernizm öncesi Yahûdîliğin genel karakteriydi. Ancak bu az sayıdaki olay bile, İsrail’deki Yahûdî köktencililiğinin, modernizmin başladığı dönem öncesine, ya da başka bir ifadeyle, muhbirlerin öldürülmesine ya da şiddetli biçimde cezalandırılmasına izin veren keyfi Yahûdî özerklik durumunun yitirildiği dönemden önceki duruma yeniden dönüş anlamına geldiğini açıkça göstermektedir. Yahûdî köktencililiği içinde dönen şeyler, diğer köktencilik türleri içindekilerden tamamen farklı değildir. Büyük ölçüde gerçek niyetleri gizlemek için bazı yenilikler yapılmaktadır. Ama ideolojik anlamda baskın istek, her şeyin mükemmel bir düzen içinde korunuyor görüldüğü o “mutlu günlere” dönmektir. Yahûdî köktencililiğinin Mesihçi anlayışı benimsemiş varyantlarında ise ana düşünce, gelecekteki yaşam tarzının etkili biçimde yeniden kurulmasını sağlamak için iktidarı ele geçirmede modern yöntemlerin kullanılmasından başka bir şey değildir. Bu nedenle İsrail’de –en azından yönetici iktidarın bir parçası olarak- kurulmakta olan Yahûdî köktencililiğinin tehlikeleri, çok büyüktür. Orta Doğu’nun Yahûdî olmayan insanları, Araplar ve özellikle Filistinliler için ana tehlike, Yahûdî köktencililiğinin bu Mesihçi varyantlarındadır. Bu (tehlike); işgal altındaki toprak-

larda yaşayan dindar Yahûdî yerleşimcilerin oynadığı rolde açık biçimde görünmektedir. Yahûdî köktencililiğinin inançlarını hiçbir zaman benimsemeyecek olan İsrail Yahûdîleri için ise, tüm varyantlar tehlikelidir. Yahûdî köktencilerin, kendi aralarından çıkmış olan sapkınlar karşı tutumu, Yahûdî olmayanlara karşı davranışlarından daha kötüdür. Bu, diğer dinlerdeki durumla büyük bir benzerlik göstermektedir. Bunun günümüzdeki örneklerinden biri; İran'daki rejimin, İslâm'dan çıkma sapkınlar olarak kabul edildiklerinden dolayı, Hristiyanlar ve Yahûdîlere karşı olandan daha kötü tavır aldığı Bahâîlere karşı tutumudur. Bizim sarsılmaz inancımız odur ki; eğer İsrail'de köktenci bir Yahûdî rejimi iktidara gelirse, bu iktidarın, kendi ilkelerini kabul etmeyen İsrail Yahûdîlerine yönelik tehdidi Filistinlilere yönelik tehdidinden çok daha kötü olacaktır. İşte bu kitap, Yahûdî köktencililiğinin daha geniş çerçevede anlaşılmasını sağlama girişiminden başka bir şey değildir ve gerçekleşmekte olan bir tehlikeyi önlemede yardımcı olması umulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA VE İLGİLİ KONULAR HAKKINDA NOTLAR

Belli bir sosyal olguyu ele alan önemli kitaplar, yazarının bu konuyu araştırırken başvurduğu öncelikli ve ikincil kaynakları izah ettiği (ve belki de kısaca kritiğini yaptığı) kaynakça listesi ya da buna ilişkin deneme yazılarını ihtiva etmektedir. Bizler, yıllardır, gerek Yahûdîlik ve gerekse İsrail hakkında yazılmış onlarca İngilizce ve İbranice kitaplar okumaktayız.

Ama biz bu kitabımızda, kaynak olarak İngilizce kitaplardan çok az istifade edip, öncelikle İsrail'deki Yahûdî medyasına, temel Yahûdî dini metinlerine ve nitelikli İbranice makalelere ağırlık verdik. Bu alıntıları kitap içinde kaynakları ile birlikte özellikle belirttik. Bunu yapmadaki ilk amacımız, İsrail'deki Yahûdî köktencililiği gibi bir konuda en uygun kaynakların İbranice (orijinal) kaynaklar olduğuna inanmamızdır. Ama, tabii ki bununla birlikte, konumuzun değişik yönleriyle ilgili olduğunu fark ettiğimiz İngilizce kaynakların varlığının da farkındayız. Burada, oldukça geniş olan böylesi bir literatürü neden fazla kullanmadığımızı, hatta çoğu kere görmezden geldiğimizi izah etmek istiyoruz.

Biz, Yahûdîlik ya da İsrail ile ilgili başta İngilizce olmak üzere diğer dillerde telif edilmiş kitapların büyük bölümünün, konuyu saptırdığına inanıyoruz. Kimi zaman apaçık yalanların bir sonucu olan bu saptırma, çoğunlukla, söz konusu yazarların düşündüklerinin tam tersini ortaya çıkaran asıl gerçekleri görmezden gelmelerinin bir sonucudur. Bu kategoriye giren kitaplar, ancak, dinî ya da laik nitelikli totaliter sistemlerde üretilmiş olan literatürle mukayese edilebilir. İsrail ya da Yahûdîlikle ilgili İngilizce kaleme alınmış eserlerin değerini yadsıdığımız zannedilmesin; kuşkusuz bu

eserler doğru ve değerli bilgiler taşıyor olabilirler. Stalin dönemindeki Sovyetler Birliği hakkında stalinistlerce yazılan kitaplar, ya da, Humeynî'nin takipçilerince İran hakkında yazılan kitaplar, ya da bağluları tarafından Hristiyan köktencililiği konusunda yazılmış olan kitapların her birinin sıklıkla doğru ve değerli bilgiler içerdiğine kuşku yok. Buna benzer birçok örnek daha mevcut. Bu tür kitapları güvenilirme kılana, içinin yalanlarla dolu olması değil, bilakis bazı şeyleri kasten görmezden gelişleridir. Yahûdilik ya da İsrail söz konusu olduğunda, bu atlatma, İsrail dışında yazılmış olan İngilizce kitaplarda, İsrail'in İbranice literatüründen çok daha arsız bir şekilde yapılmaktadır. Bizim konumuz olan Yahûdî köktenciliği konusundaki bilinçli atlatma, tıpkı herhangi bir totaliter sistemdeki edebî kandırmacaların yapılması için gösterilen benzer gerekçelerden ötürü vardır. İbranice kaynaklarda gerçek bilgiler özgür biçimde mevcuttur ve İngilizce'de görmezden gelinen bu çekingenliğe son vermek için mutlaka kullanılmalıdır. Yahûdî köktenciliği konusunda İbranice yayınlar, tüm yönleri ile konuyu ortaya koymakta ve görmezden gelinerek bilgileri ayıklamaya kalkmamakta. Kitabımızda da ortaya koyduğumuz gibi, bunun sebebi, Yahûdî köktenciliğinin, İsrail Yahûdilerinin büyük çoğunluğunun inanç ve yaşam tarzına karşı yakın bir tehdit oluşturmalarıdır. Yahûdî köktenciliği, eğer güçlenirse İsrail demokrasisini yok edebilir; ama buna karşın Yahûdî köktenciliğini destekleseler bile, diasporada yaşayan Yahûdiler, demokrasi ve çoğulcu ortamın nimetlerinden yararlandıklarından ötürü böyle bir tehlike ile karşı karşıya değildir. Bize göre, İsrail devleti, siyonist doğasının ve örtülü ya da açıktan, Yahûdî köktenciliğinin yol açtığı bir takım yanlışlar taşımaktadır. Şu anki İsrail devleti gerçeğinin, Yahûdî köktenciliğinin hakim olduğu bir devlete dönüşmesi, Filistinliler ya da tüm bir Orta Doğu'dan ziyade, Yahûdiler için çok feci bir durum yaratacaktır. Bizler, İbranice kaynaklara dayanan kitabımızın yabancı bir dilde bu tehlikeye doğru biçimde işaret eden ilk kitap olduğuna inanıyoruz.

Yukarıdaki yargılarımızı belgelendirmek için, Yahûdî köktencililer arasında oldukça yaygın olmasına karşın İsrail ve Yahûdîlik konusunda yabancı dilde yazılmış (özellikle İngilizce) literatürde görmezden gelinen; modern dönem öncesi diaspora Yahûdî tarihindeki ve İsrail'deki bazı önemli olayların kısa bir listesini sunacağız. Öncelikle, Yahûdî köktencililiği ile yakından ilgili olan; ama kitabımızda bilinçli olarak zikretmediğimiz iki önemli olayı belirteceğiz. Daha sonra da, kitabımızda tartışmış olmamıza rağmen, İngilizce literatürde bahsedilmeyen bazı konuları sunacağız. İşçi Partisi'nin birinci geldiği 1999 yılı seçimlerinin kampanyası sırasında, İbrani medyasında partinin Dürzî ve Arap bölgelerindeki oy sayımlarında sahtekârlık yapıldığı yönünde iddialar ortaya atılmıştı. Bu tür ifadelerin kullanılması muhakkak kaygı uyandırmalıydı. Amerika ya da İngiltere'deki siyasal partiler, kitlelerini "Yahûdî", "Yahûdî olmayan" ya da benzer bölümlmelerle nitelendirmezler. İsrail'deki İbrani medyasını takip edenler, aslında İsrail vatandaşı olan ama Yahûdî olmayan Arap ya da Dürzîlerin Tel Aviv ya da Hayfa'da otursalar bile o kentin İşçi Parti kollarından birine bağlı olmayacağını, bu kişilerin Dürzîler ve Araplar için ayrı ayrı kurulmuş olan iki farklı sektörden birine bağlı olmaları gerektiğini bilir. Yahûdîler ise, bu sınıf gruplardan birine üye olamaz. Sonuçta, Tel Aviv'de yaşayan bir Arap, çevresindeki komşularıyla aynı statüde değil, Arap grubunun bir üyesi olarak sadece oy kullanabilir. İşçi Partisi içinde, sosyal yapıya dayalı başta tipte gruplamalar da mevcuttur. Örneğin "kibbutzim" grubu daha değişik bir örnektir. Diğer grupların üyeliği ise, ırkçı kriterler yerine nüfusun doğal hareketine göre oluşturulmaktadır. Yaşadığı Kibbutz'u terkederek yerleşmek üzere Tel Aviv'e gelen bir İşçi Parti üyesi, o zaman yeni çevresinin parti kolunun bir üyesi olurken, tam tersinden düşünüldüğünde, kibbutza katılan İşçi Partisi'nin Tel Aviv üyesi olan biri, otomatik olarak kibbutz grubunun üyesi haline gelmektedir. Ancak, İşçi Partisi'nin bir Arap üyesi, nerede yaşarsa yaşasın Arap olarak kalmakta ve etnik, hatta

dinine göre çevresi sınırlanmaktadır. Aynı şey, Amerika ya da İngiltere'deki siyasal partiler tarafından Yahûdîlere karşı önerilse, derhal anti-semitik olmakla damgalanıp kınanırlardı. Böyle bir öneri, medya ya da ABD ve İngiltere ile ilgili literatürde şiddetle tartışılırdı. Ama İsrail'de çok iyi bilinen bu gerçek, nedense İsrail hakkında yazılmış İngilizce eserlerde neredeyse hemen hemen hiç zikredilmemektedir.

Yukarıdaki umursamazlığın muhtemelen sebebi ile, diğer benzer görmezden gelmelerin sebebi aynıdır. İlk ve en önemli neden, Yahûdîlerle onlara sempati besleyen kesimlerin; diasporadaki Yahûdîlerin bir azınlık olarak kendilerine layık gördükleri haklarıyla, Yahûdîlerin çoğunluk olduğu ve iktidarı elinde bulundurduğu yerlerde Yahûdî olmayan kişilere vermek istemedikleri hakları mukayese etmekten kaçınmalarıdır. Bizler, Yahûdî köktencilığının, hayatta kalma taktikleri olarak, ayrımcılık ve bunu ört bas etmeyi mazur görmekte olduğuna inanıyoruz. Kitapta da işaret edildiği gibi, İsrail'deki Yahûdî köktenciligi toplumun büyük bir bölümünü etkilemiştir. İsrail devletinin siyasî ilkeleri söz konusu olduğunda bu etki özellikle bir önem kazansa da, bunun diasporadaki Yahûdîlerin büyük bölümü üzerindeki etkisi gizli ve muntazamdır.

İsrail'le ilgili bir konunun hayatî noktalarının İngilizce kaynaklarda görmezden gelindiği yönündeki görüşlerimizin diğer bir nedeni, çoğu insanı rahatsız edecek niteliktedir. Yahûdîlik ve bir Yahûdî devleti olarak İsrail hakkında İngilizce kaleme alınmış literatürün büyük bölümünde gizli ya da çoğu zaman açıkça ortaya konan zan; Yahûdîlerin ahlâkî olarak diğer milletlerden daha üstün olduklarıdır. Aslında bu; Yahûdîlere ait olmadığı için diğer insanlarla ilgili hemen her şeyi küçük gören Yahûdî köktencilerinin en önemli inancıdır. Yahûdî olmayan insanların Yahûdîlere yaptığı ayrımcılığa benzer bir ayrımcılığın aslında çoğu Yahûdî tarafından, barındırdıkları zaman, diğer insanlara karşı yapıldığı gerçeğini tartışmaya açmak, Yahûdîlerin ahlâkî üstünlüğü teorisini tehlikeye atabilir. Bu her ne kadar bizim tamamen karşı ol-

duğumuz ırkçı bir teori olsa da, ne yazık ki insanlar, tarihî koşullardan etkilenmiş yabancı düşmanı (*xenophobia*) eğilimlere sahiptir. Böylece Yahûdîler de, diğer tüm insanlarla aynı kategoride değerlendirilmeli ve bu çerçevede onların geçmiş ve şimdiki uygulamalarını ifşâ ederek, Yahûdîlerin yabancı düşmanlığının kökü kurutulmalıdır.

Böyle düşünmemizin ikinci nedeni; İsrail siyasal solunun yandaşı olan çekingен yazarlardan kaynaklanmaktadır. İsrail'deki İşçi Partisi daima en kaba ırkçılığı uygulamıştır. İsrail sağının en önemli partisi olan Likud dahi, ırkçılığı İşçi Partisi kadar genelleştirip katı noktalara taşımamıştır. İşçi Partisi'ndeki durumun tam tersine, Araplar öteden beri kendi çevrelerindeki Likud şubelerine üye olabilmektedir. Bu çok özel konuda, İsrail sağının İşçi Partisi'nden daha iyi durumda olduğu fikri, tıpkı 1930'ların İngiltere'sindeki çoğu uygulamanın yoldaşlara göre Stalin'inkilerinden daha iyi olduğu fikrinde olduğu gibi, solun teorileri ile bağdaşmaz. Her iki durumda da sığınılan şey, teoriyle uymayan gerçeklerin uygun biçimde görmezden gelinmesi olmaktadır.

Benzer bir durum İsrail'deki kibbutz üyeliği ile ilgilidir. Kibbutz, özellikle solcu yabancılarda, İsrail'in en çok hayranlık duyulan olgusudur. İsrail'de herkesin bilip geniş çerçevede tartıştığı üzere, sadece Yahûdîler kibbutz üyesi olabilir. Yahûdî olmayan biri, herhangi bir kibbutza üye olmak istediğinde, sadece, o kibbutz üyelerinin onayını almak zorunda olmadığı gibi, koşul olarak Yahûdîliğe geçmek zorundadır. İsrail Başhahamlığı, kibbutzlara katılmak isteyen Yahûdî olmayan insanlar için özel bir din değiştirme okulu bile kurmuştur. Örneğin kadınların Yahûdîliğe geçmesi için gerekli koşullardan biri, o kadının arınma banyosunda üç haham tarafından çıplak olarak gözlenmesidir. Kibbutzlara katılmaya istekli Yahûdî olmayan kişiler için dönüşüm koşullarından bazıları, diğer potansiyel dönecekler için olandan daha hafif olabilmektedir. İsrail'deki İbrani medyası, sık sık, bu dinî dönüşüm sürecindeki koşulların farklılığına değinmektedir. Yine, şu ana kadar bir tek Filistinlinin dahi kibbutz üyesi olma-

dığını yazmaktadırlar. Yahûdî köktencililiğinin etkisini açıkça ortaya koyan bu özellik, İngilizce telif edilmiş kitaplarda neredeyse sürekli gözden kaçırılır. Burada, herhangi bir Amerikan ya da İngiliz kurumunun, eğer Hristiyan olursa Yahûdî birini üye kabul etmeye kalkışması halinde nasıl bir gürültünün kopacağı üzerinde durmaya sanırım gerek yok.

İsrail'i güçlü olarak gösterme eğilimindeki kimi uzman ve medya mensupları, daha önce de işaret edildiği gibi, bizim bu kitapta tartışmaya açtığımız önemli gerçekleri sistemli biçimde görmezden gelmektedirler. Bunun bazı örnekleri aşağıda ele alınacaktır. Kitabımızın birinci bölümünde; Yahûdî kanının, İsrail sağcısı ya da dindar bir Yahûdî olmakla yakından ilgili olduğunu izah etmiştik. Öldürülmüş ya da yaralı bir Yahûdî'nin kanını, Yahûdî olmayan bir maktul ya da yaralının kanından sonsuz derecede değerli kabul eden bu anlayış, aslında İsrail siyasetinde büyük bir öneme sahiptir. 1998 yılında, ABD'den gelen büyük baskılara rağmen Netanyahu hükümeti, savaş sırasında asker öldürmüş ya da terörist bir saldırıda sivil katletmiş olsun, herhangi bir Yahûdî'yi öldürmüş olan Filistinli mahkumların serbest bırakılmasını şiddetle reddetmişti. Burada Yahûdî kanı anlayışı tek nedendi. Aynı Netanyahu hükümeti, kendisinden önceki diğer İsrail hükümetlerinin yaptığı gibi, başka bir Filistinliyi öldürmüş olan Filistinli mahkumları serbest bırakmakta hiçbir sakınca görmedi. Öldürülen Filistinlilerin genellikle İsrail gizli polisinin bir ajanı oldukları varsayılmaktadır. Aynı şey Güney Lübnan'daki İsrail güvenlik bölgesi ve bu bölgedeki Güney Lübnan Ordusu için de geçerlidir. İsrail ile Lübnan arasında herhangi bir ateşkesi engelleyen bu tür oluşumlar meydana getirmenin başlıca sebebi, Yahûdî köktencililiğinin etkisinde biçimlenen "Yahûdî kanını kurtarma" anlayışıdır. İsrail Yahûdîlerinin çoğu, gerek (kendi müttefiki) Güney Lübnan Ordusu, gerekse bu güvenlik bölgesindeki sivil yerleşimcilerden olsun ölen Lübnanlı insanları hemen hemen hiç umursamazlar. Ama diğer andan, her Yahûdî kaybı için, büyük bir üzüntü patlaması hatta protestolar yaşanır.

İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini isteyen İsraili göstericiler bile, sadece buradaki İsraili kayıplarına dikkat çekerler. Ancak Yahûdî köktencilğine açıkça muhalefet eden (bu kitabın yazarlarından biri olan Israel Shahak gibi) İsrail Yahûdîleri, Lübnanlı kayıpları da zikretme ihtiyacı hissetmektedir. Yahûdî olan birinin kanı ile Yahûdî olmayan birinin kanı arasında fark görmenin siyasal önemi çoğu İsraili için malumdur; ama İsrail ve onun politikaları konusunda yazan kişilerce nedense görmezden gelinmektedir.

Yine birinci bölümle dikkat çekildiği gibi, Knesset'teki 10 Shas Partisi milletvekilinin sadakatle bağlı olduğu Rabbi Yoseph, yayınlanan bir makalesinde, İsrail'in henüz kendi toprakları üzerindeki Hristiyan kiliselerini tamamen yok edecek kadar güçlü olmadığını bu nedenle de, işgal altında tutulan bazı toprakların Filistinlilere döndürülmesi gerektiğini belirtiyordu. Rabbi Yoseph'e göre, aksi halde, çıkabilecek bir savaşta Yahûdîler öldürülebilir. Rabbi Yoseph'in sözüm ona güvercinvarî eğilimleri hakkında yazan çoğu yazarın, hahamın böyle bir ödünü savunmadaki gerçek nedenlerini görmezden gelerek yanıldığına işaret etmiştik. İsrail'in zayıf olması vurgusunun yanı sıra Rabbi Yoseph, Yahûdîlere ciddi bir zarar vermeyecek kadar güçlü olduğunda ülkedeki tüm puthanelerin (Hristiyan kiliselerinin) yerle bir edilmesini emretme yönündeki isteğini açıkça ifade etmektedir. Aslında Rabbi Yoseph, bu tutumuyla Yahûdî köktenciler ve belli ölçüde İsrail'deki siyasal sağda bulunan Yahûdîlerin, Hristiyanlığa ve Hristiyanlara karşı duydukları nefretin ne kadar büyük boyutlarda olduğunu göstermektedir. Kimi Hristiyan ülkelerde Yahûdîlere karşı yapılmış olan ayrımcılık ve infazlar her ne kadar bazı laik Yahûdîlerin de böylesi köktenci görüşlere sahip olmalarında etkiliyse de; bu kesinlikle tek gerekçe değildir. Yaşadıkları ülkelerde Hristiyanlar tarafından katledilmedikleri açık olan ve İslâm ülkelerinden göç etmiş olan Oriental (Doğu kökenli)Yahûdî hahamlarla, belli ölçüde onların takipçileri, nedense Hristiyanlar tarafından infaz edilmiş olan köktenci Avrupalı hahamlardan daha fazla

Hristiyanlık'tan ve onun sembollerinden nefret etmektedirler. Çeşitli siyasal faktörlerle ilgili olarak, kitabımızda Hristiyanlık'tan nefretin sık yapılan ama önemsiz görünen İsrail resmî makamları tarafından benimsenmiş biçimlerini önceki bölümlerde açıkça belirtmemiştik. Şimdi işaret edilmesi gereken noktalardan biri, İsrail eğitim sisteminin, okullardaki matematik kitaplarından uluslararası artı (+) işaretini çıkarmış olmasıdır. Haç ile aynı olan artı işareti, iddiaya göre dinî açıdan küçük Yahûdî çocukları saptırabilirmiş. Rahatsız edici haç işareti yerine yetkililer büyük "T" harfini koymuşlardır. İsrail'in devlet olmasından birkaç yıl sonra başlayan bu uygulamanın başlıca müsebbibi Yahûdî köktenciligidir. Eğer böyle bir değiştirme Afganistan'daki Tâlibân tarafından, İran'daki rejim tarafından ya da kültür devrimi sırasında Çin tarafından yapılmış olsaydı, uzun uzadıya tartışılırdı. Ama böylesine kolayca ortaya çıkarılabilecek bir gerçek, İsrail Yahûdî toplumu ve Yahûdîlikle ilgili İngilizce diliyle yazılmış olan makale ya da kitaplarda görmezden gelinmiştir. Bu atlatma, bu tür kitapların güvenilirmez olduğunun var olan delillerinden sadece biridir.

İkinci bölümde, Yahûdî köktenciler tarafından kadınlara karşı yürütülen özel ayrımcı uygulamalara işaret etmiştik. Bu ayrımcılık ve ihlale yönelik ne İsrail'deki İbrani medyasında yapılan tartışmalardan ve ne de İsrail Yahûdî Feministlerinin eleştirilerinden hiç etkilenmedikleri anlaşılan İngilizce makale ve kitap yazarları, bu gerçeği binde bir zikretmişlerdir. Onlar, modern dönemlere kadar Yahûdî kadınların, hahamların emriyle câhil bırakıldığını ve eğitimden men edildiğini itiraf edememektedirler. Onlar ve diğerleri, İran ya da başka bir ülkedeki kadınlara yönelik ihlalleri kolayca kınayabilirken, kadınlara yönelik çok daha büyük ihlallerin yaşandığı İsrail'i açıkça belirtmekten kaçınmaktadırlar. Yahûdî feministler ise, Kutsal Kitap'ta zikredilen çok az sayıdaki önemli kadını ve Talmud'da bahsi geçen Bruria'yı (M.S. II. Yüzyıl'daki Yahûdî bilgini Rabbi Meir'in karısı) övmekteler. Diasporadaki Yahûdî feministler ile diğer Batılı yazarlar, Tal-

mudçu literatürde kadınlar hakkında aşağılayıcı hikâyeleri görmezden gelip, onlara atıflar yapmaktan kaçındıkları gibi, Bruria döneminden, XVII. Yüzyıl'da Batı Avrupa'daki Yahûdîler üzerinde modernizmin etkilerinin hissedildiği döneme kadar, Yahûdî tarihi içinde hiçbir Yahûdî kadının önemli bir şahsiyet olarak ortaya çıkamaması gerçeğini itiraf edememektedirler. (Aynı süre içinde, Hristiyanlık tarafından yapılan tüm ayrımcılığa rağmen Batı Hristiyanlığı içinde din dahil birçok alanda sayısız kadının ön plana çıkmış olması ile mukayese edilebilir.) Kaçınılmaz sonuç o dur ki; (Batılılarca) İngilizce telif edilmiş olan kaynaklar, sadece Yahûdî köktencilerin kadınlar karşısındaki tutumuna ilişkin çalışmalarda değil; aynı zamanda Yahûdî tarihinde kadının statüsü konusundaki daha genel çalışmalarda da güvenilir değildir.

Yine ikinci bölümde, Yahûdî kanı ile ilgili tartışmada, hayatları çok büyük risk altında olmadıkça dindar Yahûdîlerin kendilerinden olmayan (Yahûdî olmayan) kişilerin kan bağışını kesinlikle kabul etmemelerini emreden Rabbi Yoseph ve İsrail eski Başhahamı Rabbi Mordechai Eliyahu'dan alıntılar yapmıştık. İsrail içinde ya da dışında yaşasın, bu görüşü tamamen benimsemiş olan tüm diğer hahamlar gibi bu iki saygın haham da, söz konusu düşünceyi kendileri icat etmiş değildir. Kan naklinin başladığı dönemlerden itibaren var olan bu ve benzeri diğer görüşler, Yahûdî olmayan bir kadının Yahûdî çocukları emzirmesini de yasaklamış olan Talmudçu anlayışa dayanmaktadır. Bu yasaklamadaki temel gerekçe, Yahûdî olmayan bir kadının sütünün Yahûdî kanı üzerinde ters etki yapacak olmasıdır. Yine ikinci bölümde, 1995 yılında sadece İsrail'in en büyük tirajlı gazetelerinde değil; aynı zamanda tüm diğer yayınlarında da yayınlanmış olan Yahûdî kanı tartışmalarını nakletmiştik. Sanıyoruz; İbranice bilmeyen ve daha önce İbrani basınındaki bu tür tartışmalardan haberi olmayan bu kitabın okuyucuları; dindar Yahûdîlere sadece Yahûdî olmayanlardan değil, kimi zaman laik Yahûdîlerden bile kan almanın yasak olduğu gerçeğinin farkında olmayacaktır. Bu yasak, Yahûdîlik'ten ya da İsrail Yahûdî

toplumundan bahseden batıdaki (İngilizce) kitap ve makalelerde kesinlikle zikredilmemektedir. (Bazı köktenci Yahûdiler, bu konuyu kendi aralarında tartışabilirler; ama bu bile sadece kendi grup üyeleri arasındadır ve kesinlikle kamunun takip ettiği İngilizce yayınlarda bundan bahsetmezler.) XX. Yüzyıl'ın içinde bulunduğumuz şu son yılında, tıpkı Yahûdî liderlerin yaptığı gibi, Hristiyan Kilisesi liderlerinin de, tam tersi bir karar aldığından yani "Hristiyanlara, Yahûdilerden kan nakli kabul etmelerini yasaklaması" halinde bu konunun, uzman, yazar ya da dünyanın diğer yerlerinden başka bilim adamlarınca tartışılıp şiddetle eleştirilmeyeceğini düşünmek saçma olacaktır. Yahûdîlik'teki bu yasaklama bir sır değildir ve İsrail'deki İbrani medyasında açık biçimde tartışılmaktadır. Bu; İsrail Yahûdî toplumunun değişik yönlerini konu alan İngilizce (batılı) kitapların atlatarak yapmaya çalıştıkları kandırmacalara güvenilmeyeceğinin başka bir örneğidir.

III. Bölümde Rabbi Yoseph'in taraftarları ile Rabbi Shach'ın taraftarlarının birbirlerine karşı nasıl da hokkabazlıklar yaptığını kısaca ele almıştık. Bu, özellikle de iki haham arasındaki çekişmenin yoğunlaşmasından sonra ortaya çıkmıştı. Siyasal algılar burada Yoseph-Shach çekişmesini aştı; büyü kullanımı İsrail A ile İsrail B arasındaki derin bölünmenin bir parçasıdır. (İsrail A ile İsrail B'yi daha önce hem kitabın metninde hem de sözlükte izah etmiştik) İsrail B'nin üyeleri, tarihî Yahûdî geleneklerini izleyerek büyü ile sihire inanmakta ve hahamlar ve Kabbalistlerden geldiğine inanılan yöntemleri takip ederek sık sık yapmaktadırlar. (Büyücülükle ilgili ifadeleri ve yöntemleri anlatan İbranice kitaplar, son yıllarda İsrail'de en çok satan kitaplardır.) Büyü kullanarak başarı sağlamasıyla ünlü kişiler, İsrail siyaseti içinde de belli bir güç elde etmektedir. İsrail'deki çoğu siyaset uzmanı, Netanyahu'nun 1996 yılında elde ettiği seçim zaferinin en önemli sebeplerinden birinin; kampanyası sırasında Kabbalist haham Kaduri'nin özel onayını almasına, Peres'in ise birçok Yahûdî büyücü ve kabbalistin nefretini kazanmış olması

olduğunu kabul etmektedir. (O sırada sadece Hassidic Belzer hahamı, Peres konusunda tarafsız olduğunu açıklamıştır.) O tarihten günümüze, Rabbi Kaduri, İsrail'deki İbrani medyasının tıpkı Hollywood tarzı yıldızı haline gelmiştir. Eilat'ta (Akabe) turistlerin deniz altı yaşamını görmesi için kullanılan bir araç içinde, bilim adamları tarafından olacağı tahmin edilen depremi önlemek için büyüdü bir takım sözler söylemek üzere denizin altında indiğinde medya ilgisinin tam ortasında kalmıştı. O daha sonra, depremi Yahûdilerden, Yahûdî olmayanlara yönlendirdiğini iddia etmiştir. Çoğu İsrail Yahûdîsi de; tahmin edilen deprem Eilat'ı hafif sallayıp Yukarı Mısır'da daha şiddetli hissedildiği için bu iddiaya inanmıştır.

İsrail büyücülüğünün popüleritesine bir başka örnek de, Shas Partisi'nin önemli siyasetçisi Aryeh Der'i'n, Kudüs Bölge Mahkemesi'nde 1999 yılındaki duruşmasında açıkça göründü. Der'i, üzerindeki onlarca muskaya ve seçkin kabballistlerin kutsamasına rağmen rüşvet alma suçlamasıyla yargılandığı mahkemede, ceza yiyerek ayrılmıştı. Mahkeme ile aynı günlerde, Kudüs'te Yahûdîlik'te büyü ve sihirin kullanımı konusunda bilimsel bir kongre tertip ediliyordu. *Haaretz* gazetesi köşe yazarı Tom Segev, Yahûdîlik'te, Yahûdîlerce büyü yapmanın çok da yeni bir şey olmadığını yazıyordu. 26 Mart 1999 tarihli İbranice *Haaretz* gazetesindeki makalesinde Segev; Talmudik dönemlerde (M.S. 200-500) yazılmış olan ama XVII. Yüzyıl'da diasporadaki Yahûdîler arasında popülerliğini hâlen muhafaza etmekte olan bir büyü kitabından seçtiği bir büyü formülünün kopyasını yazdı. Bir hakimi şaşırtmak ve büyü yapan kişiyi beraat ettirmesini sağlamak için yapılan bu büyü formülü, aşağıdaki şeyleri gerektiriyordu: "Bir aslan yavrusunu bakır bıçakla kes. Kanını topla, kalbini çıkar ve kanı o kalbe doldur. Daha sonra, meleklerin adını aslan yavrusunun yüzüne yaz ve daha sonra bu isimleri üç yıllık bir şarap ile sil. Daha sonra bu şarabı, kan ile karıştır. Ardından üç güzel koku (parfüm) al. Kendini arındırdıktan sonra, ateşe koyman gereken kan ve parfüm ile birlikte,

geceleyin Venüs gezegeninin önünde dur.” Bunun, hakimi büyüleyerek sanığı beraat ettirmeye zorlayacağı umulmaktaydı. Segev, kongreye katılan İsraili bilim adamlarının büyüünün Yahûdiliğin ayrılmaz bir parçası olduğuna inandıklarını ve geçmişte hahamların dahil olduğu entrikalarda kullanıldığını kaydediyor. Bu görüşü desteklemek için Segev, İkinci Mabed dönemi sırasında üst düzey çok sayıda rahibe atfedilen ve Filistin Talmudu’nda geçen bir deyişi naklediyor. Bu deyiş, yüksek düzeydeki rahiplerin doğal özelliklerinin diğer kişileri çoğunlukla büyü kullanarak öldürdükleri olduğunu ifade etmektedir. Ancak, Filistin Talmudu’nda ifade edilen bu görüş muhtemelen yanlıştır; zira o dönem rahiplerin büyük bölümünün doğal özelliği çoğunlukla rüşvet ve belli atamaları yaptırabilmek için dönemin laik (genelde Yahûdî) yöneticileriyle ilgili diğer siyasal faaliyetlerdi. Bu teşhis; Yahûdilik konusunda (batılılarca) İngilizce hazırlanmış yazılarda nakledilmese de, bununla birlikte, aynı dönem sırasında başka birini öldürmek için Yahûdîlerin büyüü sık sık kullandıklarına işaret edilmektedir. İngilizce çalışmalarda sunulan, Yahûdî tarihinin üçüncü döneminde dindar Yahûdîlerin dengeli olduklarını yansıtmaya çalışan tablo da kesinlikle geçersizdir. Talmud dönemlerinin; bir gezegenin önünde durarak bazı büyü ritüelleri yapmaya çalışan dindar Yahûdî tiplmesi daha doğru bir tanımlamadır ve İsrail Yahûdî toplumunun gerçeklerini anlamamıza, Yahûdî hayranlarının yaptığı uydurma tanımlamalardan daha fazla yardımcı olmaktadır. Üstelik, günlük yaşamda büyüünün kullanımı, New York, Londra, Paris ve diğer büyük kentlerdeki Yahûdî çevrelerde de oldukça yaygındır.

Belirgin siyasal önemi ve sosyal etkisine rağmen, modern dönem Yahûdiliğin bu yönü yaygın olarak İngilizce kayıtlara geçirilmediğinden, bugün İbranice bilmeyen kişiler için büyü ve sihirin geçmişteki kullanımı kadar bilinmemektedir. Bilinen tüm toplumlarda kimi insanlar, büyüyle ilgilenmiş ve halen de ilgilenmeyi sürdürmektedir. İsrail’de çok yaygın olan bu geçmiş ve şimdiki eğilimleri gizleme girişimi, Yahû-

dîlerle ilgili İngilizce yapılan tarih çalışmalarını adeta istila etmiştir. Yahûdîleri rahatsız etmekte çekinenlerin, tarihî gerçekleri başkaları ile ikame etmeleri, bu tarihî çalışmaları en azından güvenilmez yapmakta, belki de araştırmaya değmeyecek uygunsuz hale getirmektedir.

IV. ve V. Bölümlerde; 1967 yılından beri İsrail işgali altında bulunan topraklardaki Yahûdî yerleşimciler ile bu yerleşimcileri oluşturan Gush Emunim hareketini ele aldık. Bu topraklardaki İsraili yerleşimcilerin durumlarına dikkat verilmesine rağmen, (batıdaki) İngilizce yayınlar; Yahûdî köktencililiğinin kapsamlı biçimde anlaşılması onlarsız mümkün olmayan şu iki önemli konuyu neredeyse tamamen ihmal etmektedir. Bunlardan ilki, işgal altındaki topraklara yerleşmeye teşviklerin tamamen dinî faktörlerce motive edilmesidir ve bu da Yahûdî köktencililiğinin açık bir belirtisidir. Müslüman köktencilerin etkin olduğu ya da hakim olduğu ülkelerdeki insanların uymak zorunda oldukları yükümlülüklerle ilgili tartışmalarda hep dinî gerekçelerin altı çizilir. Oysa Yahûdî dindar yerleşimciler hakkında (batıdaki) İngilizce yayınlarda, dinî nedenler kısmen ya da tamamen bu yerleşimciler tarafından dile getirilen kutsal kitap alıntıları ile yer değiştirmiştir. Oysa, bizim kitabımızda gösterdiğimiz gibi, dindar yerleşimcileri motive eden gerçek unsurların Kutsal Kitap ile bağlantısı çok küçüktür. Gerçek nedenler, Yahûdî köktencililiğinin özel bir planından kaynaklanmaktadır. Bu fikir, Mesih'in çok kısa bir süre sonra geleceği iddiasını savunmakta ve dünyanın Mesih çağına girdiğine inanmaktadır.

IV. bölüme, Yahûdî köktencililiğinin en radikal parçası olarak bu Mesihçi ideolojinin; Yahûdîler ile Araplar (ya da Müslümanlar) arasındaki karşıtlıktan ziyade Yahûdîler ile Yahûdî olmayanlar arasındaki farklılık ve zıtlıklara dayandığı iddiasıyla başladık. (Batıdaki) İngilizce kitap ya da makale yazarları, bu temel ilkeyi çok seyrek zikrederler. Bunun başlıca istisnaları ise; geçersiz, konuyla ilgisiz, nefret dolu ve zehirli anti-semitik literatürün yazarlarıdır. Yehoshafat Harkabi'nin "*Israel's Fateful Hour*" (İsrail'in Kader Saati) adlı kitabının ya-

yınlanmış eleştirileri, bu nokta hakkında iyi bir örnek sergilemektedir. Bu kitabın orijinal İbranice baskısı, İsrail'de yayınlandı; İngilizce baskısı ise 1988 yılında Amerika'da yapıldı. Harkabi'nin kitabı, 1980'lerin İsrail siyasetini analiz ettiği ve İşçi Partisi ile Likud Partisi'nin dış politikadaki farklılıklarını ele aldığı için, Amerika'da büyük dikkat çekti. Bizim de kitabımıza alıntı yaptığımız en hayati bölümde Harkabi, Yahûdî köktencililiğinin başlıca meselelerini analiz ederek, bu çerçevede Mesihçi ideolojinin önemini vurgulamaktaydı. Harkabi'nin kitabı, Amerika'daki yayınlarda geniş biçimde kritik edildi; ama onlardan sadece düşük tirajlı ilerici bir yayın, bu hayatî bölüme atıfta bulundu. Amerikan yayın organlarındaki diğer eleştirmenler, ne bu bölümü ne de onun özüne ilişkin en ufak bir cümle etmekten dahi kaçındılar. Buna karşın İsrail'deki eleştirmenler ise, yorumlarında bu bölüm üzerinde durdular. Amerika ve İsrail'de yapılan eleştiriler arasındaki farklar oldukça etkilidir.

Yahûdîler ile Yahûdî olmayanlar arasındaki farklılık ve zıtlıkları muhafaza eden Mesihçi ideoloji, gerek Gush Emunim hareketi ve gerekse onun başlıca destekçisi Ulusal Dinî Parti (*National Religious Party*=NRP) için başlıca motivasyon unsurudur. Bu nedenle de İsrail Yahûdî toplumu ya da Yahûdîlik hakkında yazıp da, bunu zikretmekten kaçınan kişiler aslında anlamı saptırmaktadırlar. Gerek doğrudan ve gerekse dolaylı yollardan Gush Emunim hareketine yönelik geniş destek göz önüne alındığında, bunun önemi çok daha çarpıcı hale gelmektedir. İsrail Yahûdî nüfusunun yaklaşık yarısı Gush Emunim hareketini desteklemektedir. Diasporadaki Yahûdîlerin, bu harekete başta parasal yardım olmak üzere, verdiği destek de büyük bir öneme sahiptir. Hem, New York'taki ve hem de diğer yerlerdeki Ortodoks Yahûdîler ile sıradan Yahûdîlerin büyük bölümü; Amerikan Yahûdîlerinin haftalık gazetesi olan *Jewish Press*'te okudukları ile her hafta Gush Emunim'e destek konusunda teşvik edilmekteler. Brooklyn'de yayınlanan *Jewish Press*; çoğunlukla yorum sayfalarında Gush Emunim sözcülerine yer vererek, bu harekete

editorial desteğini sürdürmektedir. Gerek New York kenti ve gerekse New York eyaletindeki siyasetçiler, seçim kampanyaları sırasında *Jewish Press*'in desteğini almaya gayret ederler. *Jewish Press*'in editörleri, sadece Mesihçi ideolojiyi savunmakla kalmamakta, aynı zamanda Yitzhak Rabin'i suikastla öldüren Yigal Amir gibilerine hayranlıklarını açıkça ifade etmektedirler. Çoğu Amerikan Yahûdisinin takip ettiği ve muhtemelen etkilendiği *New York Times* gazetesi; Hristiyan ve İslâm köktencilliği konusunda derinlikli analizler yayınlarken, benzer şekilde Yahûdî köktencilliği konusunda makaleler yayınlamaktan özellikle kaçınmakta ve hatta *Jewish Press*'te basılanları savunmaktadır. Üstelik; *Nation* ve *New York Review of Books* gibi Filistinlilerin haklarına arka çıkan ve destekleyen makalelerin yayınlandığı sözüm ona liberal Amerikan süreli yayınları bile, kendi ülkelerindeki Yahûdî köktencilliği konusunda analizleri savsaklamaktadırlar. Amerika'daki bu ve diğer birçok süreli yayının okuyucuları, (tabii ki diğer ülkelerdekiler de) Gush Emunim'in gerçek hedefinin işgal altındaki topraklarda yaşayan Yahûdî yerleşimcilerin nüvesini oluşturduğu "kutsal bir toplum" kurmak olduğunu İsrail'deki İbranice makale ya da kitapları okumadıkça hiçbir zaman öğrenemeyeceklerdir. Filistinlilerin haklarının inkar edilmesinin temel nedeninin, Yahûdî köktencilliği ve onun Mesihçi varyantlarının olduğu gerçeğine dikkat çekmeksizin, bu hakları savunmaya kalkışmak, eğer aptallık değilse, büyük bir eksikliklerdir.

VI. bölümde tartıştığımız Goldstein'in katliamı, İngilizce yayınlanan (batıdaki) medya organlarında çok kısır biçimde konu edildi. Katliam konusunda İsrail Yahûdî toplumunun iki ana kütleye bölündüğü İbrani medyasında rahatlıkla görülürken, İngilizce yayınlar ve kitaplarda buna açıklık getirilmedi. Katliam yapmadan önce Goldstein'in, bir doktor olduğu halde, dinî gerekçelerle Yahûdî olmayan hastaları (İsrail ordusunda onunla birlikte hizmet etseler dahi) tedavi etmeyi reddettiği kısaca zikredilmesine rağmen, bu tür gelişmeler İngilizce yayınlarda nazikçe muamele gördü. Goldste-

in'in, görüşlerini kutsal İbranice metinlerin köktenci yorumlarından aldığı açıktır. İngilizce yayınlar, onun sadece Amerikan medyasının şamar oğlanı haline getirilmiş olan Rabbi Meir Kahane'nin öğretilerini izlediğine işaret etti. Gerçekte, Goldstein'ın görüşleri; büyük ölçüde Yahûdî köktencililiğine dayanmakta ve odaklanmaktadır. İsrail'e göç etmiş bir yetişkin olarak Goldstein, İsrail'e varmadan önce "Lubovitcher Rebbe" ve onun müridi Rabbi Ginsburgh'tan etkilenmişti. Onun bu tür tavırları, önemli İsrailli siyasetçiler ve Savunma Bakanı tarafından bağışlanmıştı. İbrani medyasında yayınlanan ve bizim de kitabımızda atıfta bulunduğumuz makaleler, bu noktaları derinlemesine tartışmışsa da, İngilizce yayınlar bundan bahsetmekten yine kaçınmıştır.

VII. bölümde; Yahûdî tarihinin üçüncü ve en uzun dönemi olan son 800 yıl içindeki Yahûdî köktencililiğinin belli başlı özelliklerinin iyi bir biçimde nasıl da belgelendirilmiş olduğunu gösterdikten sonra, bu köktencililiğin İsrail devletindeki ve diasporadaki çağdaş Yahûdîleri de nasıl etkilediğini ve etkilemeyi sürdürdüğünü ortaya koyduk. Batıda İngilizce kaleme alınmış gerek popüler gerekse akademik Yahûdî tarih kitapları, aynı şekilde bu özelliklerin çoğunu atlamıştır. Yahûdî köktencililiğinin tarihi özellikleri, Rabin suikastında ve buna gösterilen tepkilerde ifadesini bulmuştur. Yahûdî köktencililiği konusunda gösterilen; ihmal, çarpıtma ve hoşgörü Rabin suikastında kesinlikle yerli yerine konup değerlendirilmemiş ve bu nedenle de yanıltıcı olmuştur.

Standart Yahûdî tarihi kitaplarında atlanan önemli konuların hepsi, burada ele alınmıştır. Bunlardan ilki; Yahûdî tarihinin üçüncü periyodunu araştıranlar ve özellikle de Yahûdî din yasaları ve Ortodoksluğu konusunda belli bir birikimi olan insanların çok iyi bildiği, modern etkilerin nüfuz etmesinden önce Yahûdî toplumunun kesinlikle hoş görüyü tanımadığı gerçeğidir. Tam tersine, özerk Yahûdî toplulukları, kendi dindaşlarına karşı; Hristiyan ya da Müslüman otoritelerin kendi dindaşlarına ya da Budist ve Hinduların putpe-restlere yaptığından çok daha olağandışı infazlar yapmışlar-

dır. Yahûdî köktencililiğinin beslendiği kutsal metinlerde yüceltilen bu hoş görüsüz tutum ve davranışlar, Yahûdîlerin tüm davranış ve siyasetlerini etkilemiştir, özellikle de belli bir özerkliğe kavuştuklarında. Şu dönemdeki Yahûdî köktencililiğinin yol açtığı tehdide karşı çıkabilmek için, onun tarihî dayanaklarını teşhir etmek zorunludur. Oysa, sürekli tekrarladığımız gibi, batıdaki İngilizce yazılmış Yahûdîlikle ilgili kitapların çoğu bunu yapmamıştır. Bu tarihî mirasın etkisi altında kalmış olan çoğu Yahûdî; ne yazık ki, İsrail devletinin Filistinlilere yönelik eziyetlerine ya sessiz kalmakta ya da, bu tür baskıcı davranışları (aslında) Yahûdîlerin hayatını tehlikeye attığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Örneğin bu tür insanlardan kimisi, İsrail dışındaki herhangi bir ülke tarafından kullanıldığında işkenceyi "insanlık dışı" bir davranış olarak kınamakta; ama aynı şey İsrailli yetkililerce yapıldığında, üslup değiştirip pragmatik bir şekilde bu tür bir muamelenin dünya kamuoyu önünde İsrail'in çıkarlarını yaralayacağı gerekçesini öne sürmektedirler. Amerika'daki benzer türde çoğu insan; dinlere ya da eyaletlere göre ayrılıkların önlenmesini savunmakta ve bu uğurda gayret göstermekte iken, İsrail söz konusu olduğunda tepkileri daha değişik olmaktadır. Onlar, Yahûdî köktencilerin nüfuzu altında bulunan dinci partilerin kontrolündeki İsrail Din İşleri Bakanlığı'nın; İsrail nüfusunun yüzde 20'sini oluşturmalarına rağmen Yahûdî olmayanlara kendi bütçesinin sadece yüzde 2'sini tahsis etmesini kesinlikle eleştirmedikleri gibi, hatta çoğu zaman desteklemektedirler. Yahûdîler tarafından Yahûdî olmayan insanlara karşı yapılan baskı ve ayrımcılığa karşı çıkmaya çalışan, gerek İsrail'de ve gerekse diasporada yaşayan az sayıdaki kimi Yahûdî ise, modern dönem adalet teorilerinin etkisi altındadır. Yahûdîlerin büyük bölümünün, kendilerinden olmayan insanlara karşı Yahûdî ayrımcılığına karşı çıkmadığı gibi, özellikle İsrail devletini de bizzat desteklemesi, açık ya da gizli Yahûdî köktencililiğinin etkisini göstermektedir. Yahûdîlik dininin ve Yahûdî toplumlarının tarihî gerçeklerini gizlemeye kalkışmanın, Yahûdîlerin ay-

rımcılığa tabi tutulduğu ve çoğu ülkede infaz edildiği bir dönemde bile doğru olmadığına inanıyoruz. Ama XX. Yüzyıl'ın sonlarına geldiğimiz ve Yahûdîlerin birçok toplumda büyük güç sahibi olduğu, nükleer güç sahibi Yahûdî devletinin Amerika tarafından korunduğu bir dönemde, doğruları görmezden gelerek Yahûdî tarihini saptırmak, tamamen ters ve kesinlikle kabul edilemez bir durumdur. Yahûdî geçmişinin ve günümüzdeki Yahûdîlerin, bu hoş görüsüz yönünün batıdaki İngilizce kitaplarda tartışılmaması, bizi, geleneksel kaynaklar'ın listesini vermeye mecbur bıraktı.

Yahûdîlerin normal algıları ile bunun istisnalarının neler olduğu ciddi bir araştırmayı gerektiriyor. Yahûdîler, çoğu örnekte, (diğer insanların yaptığı gibi) aynısını kendi insanlarına da yapmışlardır. Örneğin, aynı tarihî süre içinde hahamlar, Yahûdî suçlunun ellerinin kesilmesine hükmetmişlerdi; tıpkı Hristiyan ve İslâm mahkemelerinin yaptığı gibi. Hahamlar, Polonya-Litvanya Cumhuriyeti döneminde; tıpkı Yahûdî olmayan yöneticilerin tüm Avrupa'da ve Amerikan kolonilerinde yaptığı gibi, Yahûdî suçluların (ayaklarının geçirilerek teşhir edildiği) kütüğe bağlanmasını emrederdi. Seçkin hahamlarca, Yahûdî muhbirlerin sistemli biçimde katledilmelerinin dinî bir görev olarak emredildiği uygulamasının diğer toplumlarda bir benzeri yoktu. Bununla birlikte geçmişte ve günümüzde –tıpkı Sicilya toplumunda olduğu gibi- diğer toplumlarda da muhbirlerin katledilmesi sık yaşanan bir hadisedir. Akademik ciddiyetle hazırlanmış tarihî kitaplar, tarihî romanlar ve çoğu toplumun klasik literatürü, muhbirlerin katledilme cezalarını betimleyen ifadeler içerir. Bu tavrın tam tersine, Yahûdî tarihinin üçüncü dönemini kalem alan önde gelen Yahûdî tarihçilerinden, Salo W. Baron, Simon Dubnow ve Yitzhak Baer gibileri, yaptıkları çalışmalarda bu tür referansları tamamen atlamışlardır. Polonya-Litvanya Cumhuriyeti, Hristiyan İspanya ve Almanya konusuna yoğunlaşmış diğer kimi Yahûdî tarihçileri de aynı şeyi yapmışlardır. İbranice yazan ve bizim de sayfalarımızda kendilerinden alıntılar yaptığımız sayısız İsrailli akademis-

yen, Yahûdî muhbirlerin yine Yahûdîlerce sistemli biçimde katledildiği örnekleri de çalışmalarını dahil etmekle, çok daha onurlu bir tutum sergilemişlerdir. Sonuçta, İbranice bilmeyen (ya da Yahûdî tarihi konusunda İbranice yazılmış kitaplar hakkında detaylı bilgisi bulunmayan) okuyucular, Yahûdî tarihinin bu yönleri konusunda yanıltılmış oldu.

Yahûdî tarihinin bu üçüncü dönemine ilişkin olarak, büyük oranda görmezden gelme şeklinde yapılan bu kandırmaca, ilk ve ikinci dönemlere göre çok daha büyük çaplı ve şiddetlidir. Bunun nedeni gayet açık. Gerek İsa'ya kadar gerekse ondan sonraki dönem konusunda Yahûdîliğin tarihi, Hristiyan tarihçi ve teologları için çok büyük bir öneme sahip olduğundan, Hristiyan tarihçiler ile İncil uzmanları, bu ilk iki dönem sırasındaki Yahûdî tarihi ve İsrail toplumu ile ilgili yazılarında eleştirel olmuşlardır. Bu ilk iki dönem konusunda uzman Yahûdî tarihçileri, XIX. ve XX. yüzyıllarda oluşan akademik eğilimi takip etmek zorunda kalmışlar ve Yahûdî tarihinde yazan Hristiyanların düşmanca tutumları diye şikayet ettikleri gelişmelere rağmen, eleştirel bir bakışla ele almışlardır. Buna karşın, nedense, Yahûdî tarihinin M.S. 70 ile günümüzdeki modern dönemi arasındaki üçüncü periyodu konusunda çok az sayıda Hristiyan ya da Müslüman akademisyen ilgilenmektedir. Yahûdî tarihi konusunda belli kesimleri ürkütmekten kaçınan bir üslupla yazılmış yazılar bu konuda tek örnekler değildir. Ulusal tarihlerin çoğu, bu tür yazılar içerir. Yahûdîler tarafından (batıda) İngilizce olarak kaleme alınmış Yahûdî tarihine ilişkin kitaplar, diğer milletlerin kendi tarihlerine ilişkin yazdıklarından çok daha aptalcadır. Bu noktayı ortaya koyan bir karşılaştırma, Amerikalı tarihçilerin ABD tarihine ilişkin yazılarındaki gelişmişlik ile özellikle üçüncü periyot olmak üzere Yahûdî tarihi konusundaki gelişmemişlik arasındaki farktır. Son yıllardaki standart ABD tarih kitapları; Afro-Amerikalılara, Kızılderililere, kadınlara ve diğer azınlıklara karşı yapılan ayrımcılık ve eziyetler gibi, daha önce atlanmış olan birçok olumsuz yönü artık ele almaktadır. Ama daha önce de ifade edildiği gibi, Ya-

hûdî tarihine ilişkin yazılan İngilizce kitaplarda, Yahûdiler tarafından hem Yahûdilere hem de diğer insanlara yapılan ayrımcılık ve eziyet gibi olumsuz özellikler atlanmaya devam ediyor. Bu gözden kaçırmanın zarar verici etkileri sürmektedir.

Son olarak; bizi, batıdaki İngilizce Yahûdî tarihi kitaplarında "Yahûdî çıkarları" ile ilgili konularda görülen söz birliği kaygılandırmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yılların yeni İsrail tarihçileri; sadece Filistin hakkında geçen yüzyıla ilgili konularda değil aynı zamanda tüm bir Yahûdî tarihi konusunda verimli tartışmalar başlatırken, İngilizce yazan önceki tarihçiler, hassas konuları yorumlama konusundaki tartışma ve gerçekleri görmezden gelmektedir. Bu bibliyografya notumuzda bakış açımızı ortaya koymaya çabalarken, yeri gelmişken burada tek bir örnek sunacağız. Kariyerinin başlarında Yahûdiliğinin doğası konusunda çok önemli entelektüel bir yayın ortaya koyan ünlü akademisyen Gershom Scholem, çok geçmeden diğer sayısız akademisyenle birlikte bunu durdurdu. Bir süre sonra bu eser, İbranice bilmeyen insanlar için tamamen bilinmezliğe büründü. Daha önce New York kentinde verdiği konferanslardan oluşan İngilizce olarak kaleme aldığı ilk kitabı *Major Trends in Jewish Mysticism* (Yahûdî Mistisizminde Başlıca Eğilimler), 1941 yılında basıldı ve birçok baskılar yaptı. Scholem bu kitabında, daha önce Yahûdiliğin en belirgin özelliği olan tek tanrıcılık inancının, Kabbala'ya inanan Yahûdilerce halen muhâfaza edilip edilmediğini soruyordu. Kitabın 5. bölümünde yer alan yedinci konferansta Scholem, *Luriacı Kabbala'ya* göre Yahûdî başlangıcının Tanrı inancı çerçevesinde olduğu süreci izah ettikten sonra şunları yazıyor: "Kabbalistler için olduğu kadar her bir Yahûdî için de değerli olan bu süreci, monoteist doktrin ile uzlaştırmak için, Kabbalist teorisyenlere görev düştü. Her ne kadar onlar bu işe cesaretle koyuldularsa da, bütünüyle başarılı oldukları söylenemez." Bu anlaşılması güç iki cümle, gerek İsrail ve gerekse diasporadaki çoğu Yahûdî'nin inanmaya devam ettiği en popüler Kabbala formunun tek tanrı

olmadığını ima etmektedir. Gerçekten de, Scholem, 1550'lerde çok yaygın olmadan önce ve Yahûdî aydınlanması sırasında Kabbala'ya karşı çıkan çoğu Yahûdî'nin benzer soruları gündeme getirerek, tek tanrıcılığı inkar ettiği gerekçesiyle Luriacı yoruma muhalefetlerini açık biçimde ifade ettiklerini söylemekten kaçınmaktadır. Birkaç istisna şahsiyet hariç, Scholem'in de sonraki kitaplarıyla aralarına katıldığı bu türdeki (İngilizce) Yahûdî tarihi yazarları Yahûdîliğin tüm biçim ve tarihi ile tek tanrıci olup olmadığı ya da çoğu dindar Yahûdî'nin aslında tek tanrıya gerçekten inanan kişiler olup olmadıklarını sormamışlardır. [Raphael Pati, bu istisnalardan biridir. 1967 yılında yayınlanan *The Hebrew Goddess* (İbrani Tanrıçası) adlı kitabının 5 ile 8. bölümleri arasında Patai, bu soruyu gündeme getirmekte. Elinizdeki kitabın yazarı Israel Shahak da, son yayınlanan *Jewish History, Jewish Religion* (Yahûdî Tarihi, Yahûdî Dini) adlı kitabında aynı şeyi tartışmaktadır.] Bu konuda da, Yahûdî tarihi hakkında (batıdaki) İngilizce yazan uzmanlar, birkaç istisna hariç, Yahûdîliğin tüm tarihi boyunca sabit inançlara sahip olup olmadığı gibi çok önemli bir soruyu sormamaktadırlar.

Bir kez daha hatırlatmak gerekirse, bizler, kaynakçalarımız içine almadığımız kimi kitapların faydalı bilgiler içerdiğinin farkındayız. Bununla birlikte bizler, bu kitapların ciddi yanılsmaya yol açan bilinçli bir atlatma yaptıklarından ötürü suçlu olduğuna inanıyor ve kaynakçalarımız arasına alıp zikretmeyi zorunlu görmüyoruz. Bu tür kitaplar, her halükarda diğer kaynakçalarda kolaylıkla bulunabilir. İsrail dışındaki Yahûdî çalışmalarda çoğunlukla rastlanan şeylere tepki olarak, geleneksel bir kaynakça koymak yerine bu notu eklemeyi tercih ettik.

DİZİN

A

- Abaye, 67
Abbâsî Halîfeliği, 231
Abromovitz, Amnon, 80, 81
Aforoz, 197, 211, 212, 214, 217, 219, 236-238
Agudat Israel, 17, 100
Aharon, Rabbi Abu, 210
Albaum, Dov, 74-77, 86, 87, 151, 152
Alfey, Menashe, 144
Alicena, 231
Almanya, 17, 38, 54, 92, 96, 138, 214, 217, 218, 234-237, 264
Alon, Rabbi Benny, 135, 136
Aloni, Shulamit, 49, 77-81, 103, 105, 137, 138
Altın çağ, 14, 30
Amir, Yigal, 8, 9, 193, 194, 227, 261
Amital, Rabbi Yehuda, 118, 119, 121
Anti-Semitizm (veya Yahûdî karışıklığı), 13, 51, 52, 96, 241
Arafat, Yaser, 116, 182, 183, 188
Araplar ve siyasi partiler, 249, 251
Ariel, 142
Ariel, Azri'el Rabbi, 155, 156, 176
Ariel, Rabbi Israel, 131-133, 176
Ariel, Uri, 172
Arieli, Rabbi Shmaryahu, 119
Arutz (radyo istasyonu), 40, 41
Asaf, David, 221, 222, 243-245
Asaf, Rabbi Simha, 195-198, 209-214, 216, 217
Asher, Rabbi Rabenu, 196, 197,

212, 233-235

- Asheri, Ehud, 71
Askerî hazırlık akademileri,
- Dinî, 161, 162, 164 - laik, 164
Askerlik hizmetinden tecil, 71
Aşkenazi Yahûdiler, 17, 21, 24, 37, 38, 43, 70, 91, 92, 96, 97, 128, 195, 237
- ve Filistin'e göç, 96
- ayrıcalıkları, 97, 98
- yükselişi, 92, 93, 95
- ve Doğulu Yahûdilere davranışları, 92, 97-99
- ve şiddet, 235, 237
Aviner, Rabbi Shlomo, 130, 132, 133, 137-140
Avusturya, 215, 220, 223-226, 239-242

B

- Baer, Yitzhak, 264
bağımsız düşünce, 204, 205
Baker, James, 123, 148
Balaban, Meir, 218
Balkanlar, 94
Bar Hama, Rabbi Hanina, 206
Bar-Ilan Üniversitesi, 48, 126
Bar-Kochba, Moshe, 152
Bar-Pilpel, Avraham, 226
Barak, Aharon, 74, 75
Barak, Ehud, 174
barış, 8, 44, 49, 80, 81, 122, 128, 133, 136, 151, 176, 194
Barnea, Nahum, 80, 147, 170-172
Baron, Gabby, 187
Baron, Salo W., 264

Bartal, Yisrael, 194, 223
 Baruch, Rabbi, 218
 Barzilai, Amnon, 188
 basın
 - Amerikan ve İngiliz, 254, 261, 262
 - Haredi, 74-76
 - laik basın, 11, 74
 Batı, kamuoyu, 46
 Batı Şeria, 145, 146
 - askerî yollar, 147
 - yerleşimcilerin nüfusu, 142
 - yerleşim yerleri ve yerleşimci-ler, 40, 108, 129, 148, 151
 - geri çekilme, 9, 132, 229
 Baum, Ilana, 175-177
 Begin, Benny, 44, 45, 182, 183
 Begin, Menachem, 42, 43, 109, 163
 Beilin, Yossi, 148
 Beit El B, 144
 Beitos, 203
 Ben Aderet, Rabbi Shlomo, 212, 234
 Ben-David, Mordechai, 185
 Ben-Gurion, David, 18, 59, 163
 Ben-Gurion Üniversitesi, 223
 Ben-Simon, Daniel, 148
 Ben-Zion, Rabbi Shimon, 187, 188
 Benedict XVIII, Papa, 218
 Benyamin, Rabbi, 239
 Benziman, Uzi, 174, 175
 Berenstein, Rabbi Hertz, 225
 Bibikov, General, 227
 Black Panthers (Kara Panterler), 16, 97
 Bnei Akiva, 186
 Bnei Brak, 16, 55, 105, 184, 185
 Bruhl, Bakan (Polonya), 218
 Bruria, 254, 255
 Bush, George, 151

büyü/büyücülük, 103, 104, 256-258

Büyük Kudüs, 142, 143, 147

C

cezalandırma, 72, 83, 104, 114, 115, 122, 140, 192, 196-202, 210-212, 220, 223, 231, 234, 236, 241, 243, 245, 264

- sürme, 215, 216

- ve Tanrı, 54, 64, 72, 73

- sakatlama, 215, 236

- kırbaçlama, 29, 199, 200, 205, 210, 211, 212, 214

Chabad Hassid Hareketi, 113, 114, 116, 175

cinayet,

- Hassidic, 194, 226, 245

- Yahûdilerin ve Yahûdî olmayanların, 90, 131, 172, 194

- dindar olmayan Yahûdilerin, 195, 198

- büyü kullanma, 258

Cohen, Avraham, 224, 225

Cohn, Norman, 121

D

D'Acosta, Uriel, 219

Daud, Rabbi Avraham Ibn, 211

Davis, Natalie, 120

Dayan, Elie, 79

Dayan, Moshe, 108, 150

Dayan, Yael, 79

De Porta, Vidilan, 234

Degel Ha'Tora, 18, 22, 24, 75, 100

Demokrasi, 9, 10, 50, 125, 149, 230, 248

Der'i, Aryeh, 18, 76, 257

Der'i, Yitzhak, 105

Diaspora, 28-30, 38, 47, 52, 54, 62, 77, 130, 194, 228, 233, 248-250,

254, 257, 260, 262, 263, 266

din değiştirme, 251

dinî sembolizm, 77, 78, 153

Doron, Profesör Gideon, 102, 103

Dreyfus, Rabbi Yair, 156-158

Dubnow, Simon, 264

Dünya Siyonist Örgütü (World
Zionist Organization), 134

Dürzîler ve İşçi Partisi, 249

E

Edelist Ran, 162-164

Eibshutz, Yehonathan, 54

Eitan, Rafael, 23, 136

Eliezer, Papaz, 192, 193

Eliezer, Rabbi, 22, 54

Eliyahu, Rabbi Mordechai, 87, 255

Eliyahu, Rabbi (Vilna'lı), 217

Emden, Rabbi Ya'akov, 218

Emevî hilâfeti, 231

Emunim, 135

emzirme, 255

Eshkoli, Dr. Ze'ev Aharon, 225

eşcinsel ve lezbiyenler, 9, 11

Etzion, Yehuda, 155

Ezra, Rabbi, 54

F

fâhişeler, 83, 198, 202

Ferisîler ve Sadukîler, 28

Filistin,

- özerklik, 109, 137, 183

- kontrolü, 145, 150

- depremi, 54

- göç, 34, 53-55, 96, 130

- Yahûdî devleti, 27, 28, 52

- devleti, 135, 136, 182, 183

Fisch, Harold, 129, 130, 134

FKÖ, 137, 156, 182, 183

Fransa, 28, 92, 120, 121, 188, 214,
233-235

Friedman, Israel, 76, 244

Friedman, Menachem, 48, 49

G

Gal, Dr. Reuven, 164

Gazze, 108, 109, 132, 137, 144, 147

Gazze Şeridi, 109, 142, 146, 147,
151

- askerî yollar, 144, 146

gelenekçiler, 36, 37, 40, 43, 46, 53,
65, 72, 77, 81, 82, 98, 149

Ge'onim (Irak), 18, 209

Gürcistan, 92

Ginsburgh, Rabbi Yitzhak, 89, 90,
116, 117, 262

Ginzberg, Shaul, 243

Giyim, 38, 126, 128

Golan, Avirama, 184-186

Golan tepeleri, 44, 136, 142

Goldman, Mikha, 187

Goldstein, Baruch, 9, 116, 148,
167-189, 194, 195, 223, 261, 264

- kınanması, 179, 180

- İngilizce basında, 261

- Övgüler, 90, 155, 173, 175, 176,
178, 184, 186, 187, 189

- cenaze töreni, 173-177

- katliama tepkiler, 171, 172, 179,
184, 185

- Arapları tedavi etmekten kaçın-
ması, 167, 169, 171-173, 177

- aziz olarak görülmesi, 183, 187,
188

Goren, Rabbi Shlomo, 18, 137, 184

Gris, Ze'ev, 223, 224, 227

Grossman, Nathan Ze'ev, 77

Gur Hassids, 105

Gush Emunim, 18, 20, 55, 108, 128,
129, 135, 140-166, 259-261

- ve Arap-İsrail Savaşı, 119, 121,
150, 160-162

- ve ordu hizmeti, 126, 127, 159,

160, 162

- Aşkenazi kökeni, 128
- adalet kuralları, 130, 131
- dış politikası, 128, 133
- ideolojisi, 107, 110-112, 118, 121, 130
- etkisi, 109, 133, 150
- topluma karışması, 126
- ve barış anlaşması, 122, 128, 136
- ve kurtuluş doktrini, 55, 56, 119, 123-125
- ve seküler giyim, 126
- yerleşimciler, 108, 109, 133, 136, 149, 151, 153
- destek, 109, 128, 260

Gutman Enstitüsü, 36

H

Ha'ain Hashvi'it, 8, 74

Haaretz,

- Aloni skandalı, 78, 79
- suikast, 159, 229
- barış sürecine tehditler, 44, 135
- ve Goldstein katliamı, 174, 181, 183, 184
- Gush Emunim ideolojisi, 110, 127
- Yahûdî eşsizliği, 44, 89
- bağnazlar orduda, 70, 159, 164

Habad hareketi, 89

Hadashot, 78, 123

Hadaya, Rabbi E., 119

Haham mahkemesi, 140, 195, 196, 217, 227, 233, 235, 238, 243, 244

hahamlar,

- tutumları, 86
- ve yolsuzluk, 70
- ve maddî ödül, 67
- istihbarat ağı, 152
- gücü, 150-152
- ve şiddet, 192, 196, 197, 199, 200,

212

Ha'i, Rabbi, 210, 211

Hakah, Tohay, 178

Halacha, 19-21, 38, 68, 83, 90, 149, 169, 194

- ve suikast, 227, 228
- ve ölüm cezası, 137, 140, 201, 212
- ve giyim, 38, 69
- ve olağanüstü yasa, 131, 199, 212
- ve eşcinsellik, 11
- ve Yahûdî olmayanlar, 55, 113, 114, 117, 134, 139, 172, 177, 189
- ve kadınlar, 40, 63, 83-86, 196

Halperin, Rabbi Levy Yitzhak, 88

Halvertal, Dov, 186

Ha'Meiri, Menahem, 208

Ha'migash, Rabbi Yosef Halevi İbn, 231

Hardelim, 154

Haredi partiler, 37, 41, 52, 62, 101

- erkek tekeli, 51
- özel ödenek, 101
- yapısı, 50, 51
- bkz. Agudat Israel; Degel Hato-ra; Shas Partisi,

Haredim veya Harediler, 19-21, 37, 61-90, 91-106

- laik Yahûdîlere karşı tutum, 61, 74-76

- ve eğitim, 62-65, 73

- etkisi, 41

- ve askerî hizmet, 66, 70, 72, 127

- ve modern dönem, 51, 72, 85

- ve kutsal çalışmalar, 66, 67

- ve semboller, 52, 77

- ve kadınlar, 82-86

- dünya görüşü, 48-50

- ve siyonizm, 51-53

- Ayrıca bkz. Aşkenazi Yahûdiler, Oriental Yahûdiler, Sefarad Yahûdiler,

Harel, Israel, 127
 Harkabi, Yehoshafat, 111, 118, 131-134, 259, 360
Ha'Shavua, 19, 75
 Hasmonean hanedanı, 28
 Hassidizm, 12, 13, 112, 113
 Hassidler,
 - cinayetler, 194, 226, 244
 - infaz, 219, 221, 223
 - cezalandırma, 216
Hatanya, 114
 'Hatikva', 41, 52
 Hebron (Bkz. el-Khalil),
 Helenizm, 28
 Herzl, Theodor, 51
 Hesder Yeshivot, 160-162, 164
 Hillel, 69
 Hirsch, Rabbi Rafael, 54
 Hollanda, 94, 217, 219, 242
 Holokost, 45
 Horowitz, Nerri, 154
 Hristiyan köktencileri, 7, 129, 134, 136, 248
 Hristiyanlık, 21, 122, 204, 254, 255

I

Irak, 18, 29, 66, 91, 93, 96, 209, 231
 Ish, Rabbi Hazon, 208
 Issar, Meir, 216, 217

İ

İbrâhîm Câmii katliamı, 90, 148, 155, 167, 187
 İkinci Mabed yıkımı, 27, 28, 191
 İngiltere, 17, 94, 206, 213, 217, 242, 249-251
 İntifada, 126, 139, 145, 150, 151, 161, 229
 ihanet, 78, 122, 153, 155
 İsrail,
 - ele geçirme, 120
 - Yahûdî olmayanları sürme, 56,

58

- göklerin kralının yeryüzü saltanatı, 127
 - laik devlet, 155
 İsrail A/İsrail B, 19, 35-37, 45, 47, 256
 İsrail devleti için dua, 154, 155
 İsrail Yahûdî toplumunda kutuplaşma, 48, 86, 190
 İşçi Partisi,
 - koalisyon, 41, 103
 - ve Gush Emunim, 128
 - ve Haredim, 41, 48, 81, 101
 - ve Lubovitcher Rebbe, 116
 - ve Yahûdî olmayanlar, 43, 249
 - Filistinlilere eziyet, 145, 146
 - ve ırkçılık, 251
 - ve yerleşimciler, 148, 149
 - dünya görüşü, 43
 - ve siyonizm, 52
 işgal altındaki topraklar, 14, 57, 108, 116, 131, 132, 136, 141, 143, 149-152, 159, 162, 188, 233, 245, 253, 259, 261
 itaat, 38, 39, 98, 169
 İtalya, 198, 210, 216

J

Jerusalem Quarterly, 110
 Judea ve Samaria Hahamlar Birliği (Association of Judea and Samaria Rabbis), 151
 Joshua Kitabı, 120

K

Kabbala, 12, 13, 30, 110-112, 123, 124, 129, 149, 154
 - ve tek tanrıcılık, 266, 267
 - Yahûdî olmayanların statüsü, 12, 111-113, 117, 118
 kadınlar,
 - orduda, 158

- ve eğitim, 63, 84, 85
- Yahûdî feministler, 254
- ve Yahûdî yasası, 38, 40, 63, 82-84, 86
- siyasî hayatta, 105
- dinî olarak ikinci sınıf muamele, 82, 84, 90
- ve dinî yükümlülükler, 83-85
- başlarını traş, 81, 197
- şarkıcılar, 40
- onlara karşı şiddet, 193, 195, 196
- Kaduri, Rabbi, 104, 256, 257
- Kahane, Rabbi Meir, 168, 170, 177, 181, 262
- Kahire Anlaşması, 146
- kan,
 - bağışı, 42, 86-88, 255
 - Yahûdî ve Yahûdî olmayanların kanı, 87, 88, 127, 131, 132, 252, 253, 255
- Karo, Rabbi Joseph, 19, 23, 68-70
- Karpel, Mordechai, 155
- Kasher, Asa, 229
- Kasher, Rabbi Menachem, 129
- Kashrut, 19, 20, 64
- Katillere anıt, 189
- Katz, Ben-Zion, 112
- Katz Yuval, 178-180
- Katzover, Tzvi (Benny), 174, 188
- Kedumim, 109
- 'Kesef Mishne', 68
- kısmî sekülerleşme, 59
- Kibbutzim, 77, 164, 182
- Kimmerling, Baruch, 9, 10, 35, 36, 159, 160
- Kiryat Arba, 122, 142, 143, 148, 169, 170-172, 174, 175, 177, 178, 185-187, 188
- Kissinger, Henry, 108
- kitap yakma, 204, 217
- Kitzur Shulhan Aruch*, 82
- Kivunim*, 134
- Kizel, Arych, 168, 173
- Knesset, 37, 44, 50, 58, 76, 77, 100, 116, 144, 148, 163, 189, 253
 - açılış töreni, 41
 - ve yerleşimcileri kollaması, 44, 141
- Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi, 44, 169, 181
- Kollel, 64
- Kook, Rabbi Abraham Yitzhak, 11-13, 20, 107, 108, 110, 112, 119, 120, 122-127, 130, 208
- Kook, Rabbi Tzvi Yehuda, 20, 107, 110, 119, 120, 127, 130, 132
- Kosher/kosher olmayan yiyecekler, 79, 198, 225
- köy birlikleri, 145, 150
- kuneh, 214, 216, 217
- kurtuluş, 9, 42, 55, 58, 112, 122-125, 137, 152-155
- kutsal (dinî çalışmalar), 63, 64, 66, 71, 84, 99
 - maddî ödül, 67
 - ayrıcalıkları, 66, 70
- kutsal su mucizeleri, 74
- Kutsal Kitap, 23, 26, 27, 34, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 78, 83, 85, 120, 123, 124, 134, 202, 207, 212, 254, 259

L

- laik siyonistler, 130, 156
- laik Yahûdîler, 10, 35, 118, 126, 150, 151, 157, 178, 253, 255
 - orduda, 160, 161, 164, 165
 - kutsal çalışmalara yaklaşım, 71, 72
 - ve Haredim, 75, 76, 78, 82, 87-89
 - nefret, 154, 230
- Landau, Uzi, 44, 45

Leibowitz, Yossi, 186
 Lemberg (Lviv), 223-225
 Leper, Kadid, 85
 Levinger, Rabbi Moshe, 172, 228, 229
 Levy, Moshe, 168
 Likud Partisi, 23, 44, 260
 - ve Gush Emunim, 128, 232
 - ve Haredim, 41, 103
 - ve Yahûdî kanı, 42
 - ve Yahûdî geçmişi, 43, 47
 - Filistinlilere eziyet, 145
 - ve ırkçılık, 251
 - dünya görüşü, 50
 - ve siyonizm, 52
 Lior, Rabbi Dov, 122, 123, 175, 177, 178
 Lubovitcher'ler, 113, 114, 117
 Luria, Rabbi Shlomo, 214, 215, 235, 237
 Luria, Rabbi Yitzhak, 21, 112
 Lurianic okul, 12, 112, 266, 267
 Lustick, Ian, 110, 111, 118, 129-133
 Lübnan, 9, 59, 80, 120, 122, 123, 126, 128, 133, 161, 168, 252, 253
 Lübnan Falanjistleri, 128
 Lübnan Savaşı (1982-1985), 161

M

Maariv, 21, 80, 135, 148, 173
 Madrid Konferansı, 151
 Maharam, 215
 Maionides, Moses,
 - Aşkenazi Yahûdîler hakkında, 92
 - sapkınlar hakkında, 203, 204, 233
 - putperestlik hakkında, 202, 204, 206, 207
 - Goldstein'a etkisi, 168
 - Yahûdî olmayanlar üzerine, 131, 134, 139, 201
 - cezalandırma üzerine, 131, 199,

201, 211, 231
 - haham ücretleri üzerine, 68, 69
 - kadın ve dinî öğrenim üzerine, 84
 Markus, Yoel, 78, 79, 81
 Masada, 191-193
 Maskilim, 21, 223-225
 Meir, Golda, 105, 163
 Meir, Rabbi bkz. Maharam,
 Melamed, Rabbi Zalman, 138
 Menahem, 192
 Mendelsohn, Moses, 54
 Meretz Partisi, 35, 49, 52, 79, 80, 135, 136, 143, 157, 229
 Merkaz Harav, 107
 Mesorati, 65
 Mesih, kolektif varlık, 124
 Mesih'in eşiği, 114, 125
 Mesihçilik, 9, 11, 20, 30, 96
 - Mesih dönemi, 30, 55, 56
 - ve Yahûdî olmayanlar, 122, 259, 260
 - kurtuluş, 42, 55, 123-125
 - iki Mesih, 123, 124
 - Bkz. ayrıca Gush Emunim; üç yemin,
 Mısır, 49, 59, 96, 122, 128, 146, 210, 257

Miller, Yidan, 164
 Min-Hahar, Rabbi Shlomo, 138
 Mishnah, 21, 23, 211, 231
 Moshe, Rabbi, 54, 55
 muhbirler, 203, 207, 231, 232, 236, 237, 239, 241, 243
 Müslümanlar, 34, 53, 138, 167, 176, 195, 258

N

Nachmanides, Rabbi Moshe, 55
 Nahman, Rabbi (Braslaw'lı), 221
 Nazizm, 117, 121, 122, 189

nefret,

- Araplardan ve laik Yahûdilerden, 71, 74, 122, 154, 170, 230
- Hristiyanlardan, 254
- birbirinden, 100, 104
- Batı kültüründen, 121

Neo-Nazizm, 77

Netanyahu, Benyamin, 49, 50, 58, 164, 182, 183

- Rabbi Kaduri'nin takdisi, 256
- ve Rabbi Yoseph, 56, 58
- ve yerleşimciler, 132, 143, 144, 153, 166
- Lubovitcherler'in desteği, 116
- suikast uyarısı, 229

Netivot, 73

Netzarim, 144-147

Ne'yila duası, 231

Nisan, Mordechai, 134

O

Ofra, 109

Or, Orri, 169

ordu, 42, 45, 56, 64, 71, 74, 145, 146, 152, 159, 160, 162-171, 175, 184, 189, 230, 261

- bağnazların sızması, 158, 159, 161, 163, 165, 166, 170, 174

Oren, Amir, 80, 168-170

Orenstein, Rabbi Tzvi, 225

organ nakli, 87-89

Oriental (Doğulu) Yahûdiler, 30, 195

- kültürel sosyalleşme, 97
- hükümette, 165
- ve Gush Emunim, 128
- ikinci sınıf statüleri, 98, 99
- Aşkenazilerin etkisi, 97, 98
- dönüşüm, 106
- ve şiddet, 195
- ayrıca bkz. Sefarad Yahûdileri,

Oslo süreci, 81, 144-146, 148, 152-154, 157-159, 164-166, 183

Osmanlı İmparatorluğu ve Sefarad Yahûdileri, 94, 95

Oxman, Yitzhak, 244

Ö

ölüm Cezası,

- sapkınlar için, 199, 201, 212
- muhbirler için, 234, 243

P

Paltai, Rabbi, 209, 231

Patai, Raphael, 267

Patriklik, 29

Peres, Shimon,

- ve Goldstein katliamı, 181, 182
- ve Haredim, 75, 101
- destek kaybı, 256
- ve FKÖ, 183
- ve Rabbi Yoseph, 56, 58, 101
- ve dinî yasalar, 79
- ve yerleşim politikası, 108, 109, 132, 151
- Gush Emunim'e destek, 108, 109, 153

Peretz, Rabbi Yitzhak, 73

Perl, Yosef, 244, 245

Petah Tikva, 73

Pinhassi, Rabbi, 105

Pogrom, 74, 220-222

Polonya, 195, 214, 215, 218, 220, 223, 237-241, 264

Pollak, Tiran, 177

Pollard, Jonathan, 110

politik skandallar ve Yahûdî semboller, 77-79

politikalar ve mâneviyât, 136

Preuss, Teddy, 180, 181

Purim, 181, 184-186, 195, 226

putperestlik, 204

R

- Rabin, Yitzhak,
 - ve Aloni skandalı, 77-79
 - suikast, 8, 74, 158, 159, 162, 193, 227, 244, 262
 - suikastın arka planı, 137, 180, 184, 191-246
 - ve Goldstein katliamı, 148, 168, 170, 171
 - ve Haredim, 74, 75, 77, 81, 102, 104
 - ve Rabbi Yoseph, 80
 - muhbir olarak görülmesi, 154, 228, 229
 - yerleşimci politikası, 109, 132, 136, 148, 151
 - hahamlarla görüşmeleri, 153
 - Peres'e karşı zaferi, 101
 Rabiniwitz, Rabbi Nahum, 230
 Rachlevsky, Seffi, 11, 12
 Ravitsky, Aviezer, 53
 Ravitz, Bakan Yardımcısı, 58
 Rayan, Yael, 77
 Raz, Avi, 135
 Reshef, Rafi, 179
 Romalılara karşı ayaklanma, 28, 191, 192
 Rosen, Rami, 194, 195, 198, 222-224, 226, 242-245
 Rosenblum, Doron, 44, 45
 Rosner, Shmuel, 183, 184
 Rubinstein, Amnon, 187
 Rubinstein, Danny, 136
 Rusya, 28, 45, 215, 220-223, 227, 239-241
 Rzhishchev kargaşası, 222

S

- Sabra katliamı, 43, 59
 Safad depremi, 54
 sağ, laik, 38, 41, 42, 45-47, 51, 143

- sağ ve dinî partiler, 35, 38, 41, 45, 46
 Samuel, Rabbi, (Prens), 211, 236
 Sanhedrin, 29, 208
 sapkınlar, 8, 9, 201-204, 208, 218, 221, 227, 246
 - gömülmeleri, 206, 207, 217
 - cezalandırılmaları, 201, 203, 216, 220, 233, 241
 - Bkz. Cohen, Rabbi; putperestlik,
 Satmar Hassidleri, 175
 savaşı
 - Tanrı'nın müdahalesi, 57, 67, 128
 - arınma yöntemi, 118, 119
 - cezalandırma, 122, 157
 Shach, Rabbi, 48, 49, 55-58, 75, 76, 99-101, 103-105, 256
 Schneerson, Rabbi Menachem (Lubovitcher Rabbi), 113, 114
 Scholem, Gershon, 13, 111, 112, 266, 267
 Schwatzman, Shmuel, 244
 Sebastia Gush Emunim gösterisi, 109
 seçimler, 35, 37, 39, 41, 44, 48, 50, 51, 55, 56, 61, 73, 99-102, 109, 116, 143, 144, 168, 249, 256
 Segev, Tom, 257, 258
 Sefarad Yahûdîleri (bkz. Oryantal Yahûdiler), 43, 91-95, 97, 98, 197
 Selanik, 94
 Shabak, 229
 Shamir, Yitzhak, 101, 151, 163, 230
 Sharon, Ariel, 42, 46, 59
 - Goldstein katliamı üzerine, 182
 - ve Lübnan, 59, 128
 - ve Lubovitcher Rabbi, 116
 - Batı Şeria yerleşimcileri, 148

Shas Partisi, 37, 49, 73, 81, 100, 106, 258
 - siyasi faaliyet, 102, 103
 - ve Rabin, 77, 78, 80, 83
 - Rabbi Shach ile farklılık, 76, 102-104
 - Aşnenazilerden ayrılması, 103-205
 Sheinberger, Rabbi Yehoshua, 86, 88, 89
 Shilo, Rabbi Daniel, 109, 151
 Shimon, Rabbi, 214, 235
 Shishi, 154
 Shlitzstat, Rabbi Samuel, 236, 237
 Shmuel, Rabbi, 53
 Shraggai, Nadav, 135, 137, 154-156, 186
Shulhan Aruch, 68, 85
 Sikarikin, 192, 193
 Sînâ, 9, 59, 103, 123, 130, 133
 Singer, Tzvi, 175, 176
 siyonist ulusal marşı, (bkz. hatik-va),
 siyonizm, 48, 50, 52, 55, 58, 194
 - ve klasik Yahûdilik, 52, 96
 - ideolojisi, 35, 207
 - laik siyonizm, 155, 156
 Smolënskin, Peretz, 207, 208
 sol, 35, 46, 142
 Spinoza, Baruch, 219
 suikast, 159, 193, 194, 261
 Suriye, 9, 44, 45, 108, 136

Ş

Şatilla kampı katliamı, 43, 59
 Şeytan, 112, 113, 120, 122, 123, 126, 127

T

Tal, Profesör Uriel, 110, 111, 118-121, 127
 Talmor, Ranny, 78

Talmud,
 - Babil Talmudu, 33
 - Haredi yorumları, 52, 71
 - ve sapkınlar, 200, 201, 204, 208
 - ve büyü, 258
 - ve Yahûdî olmayanlar, 113, 114, 201, 255
 - parodiler, 71
 - ve cezalandırmalar, 200, 201, 230
 - çalışması, 64, 66-69, 71, 95
 - üç yemin, 53
 - ve kadınlar, 63, 82-86, 255
 - ve kadınların şarkı söylemesi, 40
 Talmud Torah, 83, 84
Talmudic Encyclopaedia, 83
 Talmudik literatür,
 - yorumlar, 68
 - çeviri, 25, 29
 Talmudik çalışmalar (bkz. kutsal çalışmalar)
 Tam, Rabenu, 214, 235
 Teitelbaum, Rabbi Moshe, 55
 Tiberius Julius Alexander, 192
 Tishbi, Yehaia, 112
 Torah, 37, 68, 83-85, 90, 117, 201, 202, 205
Torah Sheba'al Peh, 83
Tractate Ketubot, 53
Tractate Kiddushin, 84
Tractate Sanhedrin, 208
Tractate Shabat, 83
 Tzadock, 203
 Tzemach, Rabbi, 209, 235

U

Ulusal Dini Parti (NRP), 36, 37, 51, 55, 78, 100, 107-140, 144, 159, 160
 - ve ordu, 126, 158-162
 - tutumları, 134-138
 - ve Harediler, 39-41, 55, 140

- ideolojisi, 41, 42, 108, 110, 129, 260
- Ve işgal altındaki topraklar, 9, 159
- ve kadınlar, 39
- bkz. ayrıca Gush Emunim,

Ü

Ürdün seçeneği, 145
Ürdün Vadisi, 108

V

Vilna Hassidleri, 216, 217
Vital, Rabbi Hayim, 112
Vyshegrad, 222

W

Waldman, Eliezer, 133
Weil, Rabbi Yosef, 214
Weizman, Ezer, 174, 175

Y

Yad Eliahu Stadyumu, 185
Yahadut Ha'torah, 37, 58
Yahûdî aydınlanması, 38, 54, 240, 267
Yahûdî DNA'sı, 89, 117
Yahûdî gizliliği, 229, 230
Yahûdî kanunları,
- olağanüstü, 212, 213
- Avrupa ülkelerinde, 213-219, 223-226, 264
- ve Yahûdî olmayanlar, 139, 140
- şifahî, 83
- sembolizmi, 78-80
- üç yemin, 53, 55, 58
- ve kadınlar, 39, 40, 80-86, 195-198
Yahûdî köktenciligi,
- temel prensipleri, 8, 9, 14, 26
- tehlikeleri, 34, 245, 246, 248, 264
- tanımı, 33
- etkisi, 31, 33, 34, 263
- hoşgörüsüzlüğü, 262, 263

- ve barış, 8, 9, 48, 50
- Alman Nazizmi ile benzerlikleri, 117, 120, 121, 134, 189
Yahûdî literatürü, 29, 30, 247, 249
Yahûdî mistisizmi, 12, 13, 30, 110, 117, 124
Yahûdî muhâkemesi, 139
Yahûdî olmayanlar (Gentiles), 27, 118, 121, 157, 179, 186
Yahûdî olmayanlar, 13, 41, 45, 48, 49, 51, 90, 114, 117, 121
- kanı, 42, 87, 252, 253
- Kabbala, 12, 112, 117, 118, 122
- Şeytan'ın cisimleşmesi, 112, 113
- İsrail'den sürülmeleri, 34, 56, 57, 138
- öldürülmesi, 113, 132, 140, 190
- ve Halacha, 57, 113, 114, 117, 118, 131, 139, 172, 173
- İsrail'de, 58, 134
- Ve Yahûdî yasaları, 88, 89, 114, 131
- ve İşçi Partisi, 42, 43, 248-250
- ve Mesihçilik, 131, 259, 260
- ve cinayet, 90, 115
- ruhları, 11, 12, 112, 114, 115
- ve Talmud, 53, 114, 255
Yahûdî olmayanların yok edilmesi, 120
Yahûdî özellikçiliği (bkz. üstünlüğü),
Yahûdî özerkliği, 29, 66, 98, 198-200, 210, 213, 214, 216, 220, 237, 239, 245
Yahûdî şovenizmi, 230
Yahûdî ve Yahûdî olmayanların embriyosu, 115, 116
Yahûdî ve Yahûdî olmayanların ruhu, 12, 112, 114, 115, 118
Yahûdiler
- Batı tarafından yozlaştırılanlar,

- 119, 125, 156
- ve Yahûdî olmayanlar, 12, 14, 42, 48, 49, 53, 56, 88, 90, 114, 115, 118, 131, 172, 189, 249, 255, 259, 260
 - ve ırkçılık, 151, 179, 251
 - dindarlar, 9, 10, 13, 35, 36-39, 42, 43, 46, 47, 65, 66, 68, 69, 86, 87, 91, 93, 94, 98, 104, 112, 113, 120, 126, 137, 139, 143, 147, 154, 156, 170, 178, 185, 189, 201, 228, 229, 255, 258
 - dinî bölünme, 34, 36, 39
 - milliyetçi dindarlar, 37, 39, 155
 - laik, 10, 35, 76, 78, 87-89, 119, 126, 150, 151, 154, 156-158, 160, 161, 164, 188, 230, 253, 255
 - ve ruhlar, 12, 114, 115
- Yahûdîler arası ayrımcılık, 106, 118
- Yahûdîler arası infaz, 210, 215, 220, 221, 223, 234, 243
- Yahûdîler arası şiddet, 193-195, 199, 200, 212, 224, 227, 238-240, 245
- Yahûdîlerin üstünlüğü, 13, 14, 43, 46, 250
- Yahûdîlik,
- bağımsız düşünce, 204, 205
 - kökeni, 26, 27
 - Araplarca kirletilme, 157
 - Ve siyonizm, 52, 53
- yalandan çarmıha germe, 195
- Yaron, Amos, 169
- Yated Ne'eman, 49, 55, 75-77, 103
- Yatom, General, 174, 175
- Yediot Ahronot,
- Aloni skandalı, 80
 - Goldstein Katliamı, 168, 170, 173, 175, 187, 188
 - Haredi basını, 74
 - dindar olmayan Yahûdîlerin öldürülmesi, 230
 - Yahûdî toplumunun profili, 10
- Yehuda, Rabbi, 197, 212, 213, 234
- Yeni Kenânî (Canaanite) dönem, 157
- yerleşimci politikası, 108, 109, 151
- yerleşimciler,
- İsrail Yahûdîlerinin tutumu, 141-143
 - tahliyesi, 230
 - Yahûdî bilinci, 155-157
 - dindar Mesihçiler, 143, 144, 147, 149, 151
 - oy tercihleri, 143, 144
- Yerushalaim, 151, 162, 175, 178
- Yeshiva, 10, 63-65, 70, 71, 85, 98, 99, 193, 209, 224, 225
- Yeshua, Ben-Shoshan, 176
- Yeşil Hat, 142, 143
- Yiddish, 29, 98, 207, 214, 220
- Yisrael, Rabbi, 244
- Yitzhaki, Rabbi Shlomo (Rashi), 63
- Yo'av, 71, 72
- Yohanan of Gush Halav, 192, 193
- Yom Kippur, 56, 77, 214, 231, 234, 237
- Yom Kippur Savaşı, 105, 119, 124
- Yoseph, Rabbi Ovadia,
- ve Aloni skandalı, 78, 80
 - ve kan nakli, 87
 - NRP'nin nefreti, 100
 - ve Shas Partisi, 100, 103, 105
- Yozlaşma, 13, 70, 119
- Z**
- Zion, 221
- Z'Manim, 35
- Zohavsky, Rabbi Natan, 75
- Zvi, Shabtai, 123